

DR. C.G.N. DE VOOYS/DR. G. STUIVELING

SCHETS

VAN DE NEDERLANDSE
LETTERKUNDE

TWEEËNDERTIGSTE DRUK

WOLTERS-NOORDHOFF GRONINGEN

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

0 1 2 3 4 5 / 84 83 82 81 80

copyright © 1980 Wolters-Noordhoff bv Groningen, The Netherlands.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN 90 01 91761 5

VOORBERICHT

Meer dan een halve eeuw lang is de *Schets* van De Vooy's een betrouwbaar hulpmiddel gebleken bij letterkundig onderwijs en letterkundige studie. Gedurende dertig jaar heeft De Vooy's de drukken alléén verzorgd en nieuwe gegevens daarin verwerkt; een kleine twintig jaar heb ik hem op zijn verzoek mogen helpen, al bleven eindredactie en verantwoordelijkheid ten volle bij hem. Na zijn overlijden heb ik de tekst van het begin af herzien: volgorde, samenhang en formulering werden waar nodig gewijzigd; de scheiding tussen Nederlandse en Vlaamse letteren verviel; de omvangrijke afdeling 'Inlichtingen en Raadgevingen' werd bekort. In de aldus ontstane vorm is de *Schets* opnieuw telkens herdrukt, met enkel de onmisbare aanvullingen. De spellingwijziging die lange tijd op handen scheen, maakte het wenselijk met een grondiger bewerking te wachten tot er op dat punt zekerheid zou zijn ontstaan.

Zoals de *Schets* nu verschijnt, verschilt hij in drie opzichten van de vorige druk. Hij doet geen poging meer om bij te zijn tot op vandaag: er is een duidelijke grens getrokken, het jaar 1916, het begin van het expressionisme en daarmee van de moderne literatuur. Ik heb de illusie prijsgegeven dat men ook de eigen tijd met enige objectiviteit in kaart kan brengen. Zelfs ten aanzien van het verleden blijft het waardeoordeel aan verandering onderhevig: de grootheid van Vondel is niet meer zo onbetwistbaar als een eeuw of een halve eeuw terug, Bredero is belangrijker dan men destijds dacht; de waardering voor Multatuli neemt toe, die voor Potgieter daalt; figuren als Leopold en Couperus hebben Kloos en Van Deysel overvleugeld. Maar zulke wijzigingen voltrekken zich langzaam, bij de eigentijdse literatuur gaan ze vaak snel en is er nog geen scheiding ontstaan tussen wat blijkbaar blijvende is en wat alleen maar korte tijd in de belangstelling staat. Een tweede verschil ligt in het feit dat de afdeling Zuidafrikaanse literatuur is geschrapt: het Afrikaans is sinds lang een afzonderlijke taal, die zich zelfstandig verder ontwikkelt; de daarin geschreven boeken vormen een belangrijke eigen letterkunde, niet een soort onderafdeling van de Nederlandse. Ten

derde: de rubriek 'Inlichtingen' is onder een nieuwe titel geheel gemoderniseerd. Het verheugt mij bijzonder dat twee vertrouwde medewerkers uit mijn Amsterdamse jaren, Drs. G. J. van Bork en Drs. P. J. Verkruijsse, bereid zijn geweest deze bibliografische taak voor hun verantwoordelijkheid te nemen.

Hoe ingrijpend de herziening ook mag zijn geweest, toch is dit boekje nog zó zeer een voortzetting van de oorspronkelijke *Schets* van De Vooys, dat zijn naam op het titelblad heel wat méér is dan het handhaven van een traditie: opzet en bedoeling van zijn werk bleven ook nu intact.

Hilversum, december 1979

G. STUIVELING

INHOUD

Voorbericht	5
Inleiding	13
Schema	15

I DE MIDDELEEUWEN

1 Het begin van onze letterkunde	17
2 Wat de Middelnederlandse letteren moeilijk maakt	19
3 Historische samenhang	20
4 Het ontstaan van de ridderroman	21
5 De ridderroman in het Diets	22
6 Van den vos Reinaerde	24
7 Hadewijch	25
8 Jacob van Maerlant	26
9 Maerlants nawerking. Opkomst van Holland	27
10 Geestelijke poëzie	28
11 Stichtelijk proza. Ruusbroec. De Moderne Devotie	30
12 Het lied	31
13 Het wereldlijk drama	33
14 Het geestelijk drama	34
15 De rederijerskamers	35
16 Enige rederijers	37

II DE TIJD VAN RENAISSANCE EN REFORMATIE

17 De renaissance	39
18 De hervorming	40
19 De letterkunde voor en tegen de hervorming	41
20 De vroege renaissance in de Nederlanden	42
21 Letterkundige toestanden in Amsterdam	43

III DE GOUDEN EEUW

22 Algemene karakteristiek	45
23 Historische samenhang	47
24 Toneel en letteren in Amsterdam	48
25 Gerbrand Adriaensz. Bredero	48

26	Pieter Cornelisz. Hooft	51
27	Joost van den Vondel	55
28	Jacob Cats	59
29	Constantijn Huygens	61
30	Jacobus Revius	63
31	Joannes Stalpart van der Wiele	64
32	Dirck Raphaelsz. Camphuysen	65
33	Jan Jansz. Starter	65
34	Dichters uit de Zuidelijke Nederlanden	66
35	Het proza in de eerste helft van de zeventiende eeuw	67
36	De tweede generatie	68
37	De derde generatie	70

IV CLASSICISME EN VERLICHTING

38	Algemene karakteristiek	72
39	Historische samenhang	74
40	Het blijspel omstreeks 1680	75
41	Jan Luyken	76
42	Hubert Kornelisz. Poot	77
43	Pieter Langendijk	78
44	Justus van Effen	79
45	In de ban van het classicisme	80
46	Willem van Haren; Onno Zwier van Haren	82
47	Twee dichters	83

V VAN CLASSICISME NAAR ROMANTIEK

48	Het laatste kwart van de achttiende eeuw	84
49	Historische samenhang	85
50	Betje Wolff en Aagje Deken	87
51	Elisabeth Maria Post	89
52	Hieronymus van Alphen	89
53	Jacobus Bellamy	90
54	Rhijnvis Feith	91
55	Willem Bilderdijk	92
56	Johannes Kinker	94
57	Anthony Christiaan Winand Staring	95
58	De Franse tijd	97
59	De literatuur tijdens het Verenigd Koninkrijk	98

60 Hendrik Tollens	99
61 Jacob Geel	100
62 Petrus van Limburg Brouwer	101
63 Isaïc da Costa; Het Réveil	102

VI HISTORIE, HUMOR EN KRITIEK

64 De buitenlandse romantiek	104
65 Historische samenhang	105
66 Jacob van Lennep	107
67 Aarnout Drost	108
68 Everhardus Johannes Potgieter	109
69 De Gids	112
70 Anna Louisa Geertruyda Bosboom-Toussaint	113
71 Hendrik Conscience	114
72 Hendrik Jan Schimmel	115
73 Romantische dichters	116
74 Josephus Alberdingk Thijm	117
75 Nicolaas Beets	118
76 Andere novellisten	119
77 De Schoolmeester; Piet Paaltjens	121
78 Petrus Augustus de Genestet	122
79 Conrad Busken Huet	123
80 Multatuli (Eduard Douwes Dekker)	125
81 Carel Vosmaer	128
82 Guido Gezelle	129
83 Andere dichters in Vlaanderen	131
84 Voortzetting van het historische	132
85 Opkomst van het realisme	133
86 Rosalie en Virginie Loveling	134

VII HET TIJDPERK VAN DE VERNIEUWING

87 Oorzaken van de literaire herleving	136
88 Historische samenhang	138
89 Marcellus Emants	140
90 Penning; Winkler Prins; Hemkes	141
91 Verriest; Rodenbach; Pol de Mont	142
92 Jacques Perk	143
93 De Nieuwe Gids	143

94	Willem Kloos	147
95	Albert Verwey	148
96	Frederik van Eeden	149
97	Herman Gorter	150
98	Lodewijk van Deyssel	152
99	Jacobus van Looy	153
100	Rondom de Nieuwe Gids	154
101	Louis Couperus	156
102	Herman Heijermans	158
103	Andere prozaïsten	159
104	Henriëtte Roland Holst-van der Schalk	161
105	Jan Hendrik Leopold	162
106	Pieter Cornelis Boutens	163
107	Rondom Van Nu en Straks	164
108	Prosper van Langendonck	166
109	Cyriel Buysse	166
110	August Vermeylen	168
111	Stijn Streuvels	168
112	Karel van de Woestijne	170
113	Herman Teirlinck	171
114	F. V. Toussaint van Boelaere	172
115	Maurits Sabbe	172

VIII BEZINNING EN BEWEGING

116	De letteren omstreeks het eeuwjaar	174
117	Historische samenhang	176
118	Jan Prins	179
119	Dichters van de impressie	180
120	A. van Collem	180
121	C. S. Adama van Scheltema	181
122	René de Clercq	182
123	Cyriel Verschaeve	182
124	Israël Querido	183
125	J. van Oudshoorn	184
126	Carry van Bruggen	184
127	Psychologisch en sociaal realisme	185
128	Zedelijk en godsdienstig realisme	186
129	Realistisch en psychologisch toneel	187

130	Arthur van Schendel	188
131	Aart van der Leeuw	189
132	P. H. van Moerkerken	190
133	Nico van Suchtelen	191
134	Nine van der Schaaf	191
135	J. A. Dèr Mouw	192
136	Jacob Israël de Haan	193
137	Karel van den Oever	194
138	Geerten Gossaert	194
139	Dichters in de marge	195
140	H. W. J. M. Keuls	197
141	P. N. van Eyck	197
142	J. C. Bloem	198
143	Jan van Nijlen	199
144	A. Roland Holst	200
145	J. Greshoff	201
146	J. W. F. Werumeus Buning	202
147	Victor E. van Vriesland	203
148	Willem de Mérode	203
149	Pierre Kemp	204
150	Richard Minne	205
151	Dirk Coster	205
152	Nescio	206
153	Willem Elsschot	207
154	F. Bordewijk	208
155	A. M. de Jong	209
156	Theo Thijssen	210
157	Felix Timmermans	210
158	Drie Vlaamse vertellers	211

IX VAN VEERTIEN TOT VEERTIG

159	Historisch overzicht	212
-----	----------------------	-----

X VOOR EN NA DE BEVRIJDING

160	Historisch overzicht	216
	Register van de auteursnamen	283

INLEIDING

Geschiedenis is een verhaal over dingen die gebeurd zijn, vroeger, vóór onze tijd. Dat verhaal is niet volledig, want er zijn duizenden dingen gebeurd waarvan men niets weet. Er zijn ook duizenden dingen gebeurd die men wel kent maar die men niet van belang vindt, althans niet binnen de beschikbare omvang van het verhaal. Want er zijn dikke en dunne geschiedenissen, handboeken in vele delen en kleine schoolboekjes. Het is er mee als met landkaarten: op een kaart van Europa is Nederland heel klein met maar drie tot tien steden, op een kaart van de Benelux heeft het er vijftig of zestig; en een autokaart is weer anders dan een wandelkaart. Maar hoe compleet ook, zo'n kaart is niet de werkelijkheid zelf, enkel een bruikbaar middel om die goed te leren kennen wanneer men er heen gaat.

Ook de geschiedenis is een hulpmiddel, maar de werkelijkheid van het verleden is voorgoed onbereikbaar: men kan niet nog eens met Alexander de Grote door Klein-Azië trekken, niet nog eens deelnemen aan de kruistochten, aan de ontdekkingsreizen van Columbus, aan de debatten tijdens de Franse Revolutie. En bovendien: men kan niet nog eens de spanningen beleven, de angsten, de onzekerheid hoe het zal aflopen. Wij kénnen de afloop: Amerika *is* ontdekt, Lodewijk XVI en Marie Antoinette *zijn* onthoofd, Napoleon *is* naar Sint-Helena gebracht, Hitler *heeft* de oorlog verloren. Het zijn feiten van vroeger die hebben meegewerkt om de wereld te doen ontstaan waarin wij nu leven. En dat is een voornaam motief om er belang in te stellen.

Maar bij de kunstgeschiedenis, de literatuurgeschiedenis, zijn de dingen uit het verleden er wél, althans grotendeels. De Nachtwacht hangt in het Rijksmuseum, het Paleis staat op de Dam, de *Lucifer* en de *Max Havelaar* zijn in elke bibliotheek te vinden. Dat maakt de literatuurgeschiedenis tegelijk eenvoudiger en moeilijker. De boeken zijn voor iedereen toegankelijk, men kan zelf lezen wat er staat en hoe het er staat. En toch kan men de *Max Havelaar* niet lezen met de ogen van mei 1860, men kan de schok van toen niet herbeleven. De wijze waarop dit boek plotseling het beeld van de hele Nederlandse literatuur voorgoed

veranderd heeft, is ook – een verhaal. Voor de lezer-van-nu zijn alle boeken uit het verleden gelijktijdig aanwezig, hij kan ze in elke willekeurige volgorde ter hand nemen, en ze bewonderen of vervelend vinden; misschien als hij er iets méér van weet, vindt hij ze niet zo vervelend meer. Maar voor de literatuurgeschiedenis is hun volgorde helemaal niet willekeurig: ze zijn in een bepaalde periode, in een bepaald jaar door een bepaalde auteur geschreven; ze dragen daarvan allerlei kenmerken, ze hebben invloeden ondergaan van eerdere, en invloed uitgeoefend op latere geschriften. In hun opeenvolging geven ze een ontwikkeling te zien die stellig niet rechtlijnig is geweest en zeker niet enkel stijgend, maar wel altijd boeiend. Omdat het een ontwikkeling is van menselijke mogelijkheden en resultaten binnen ons eigen taalgebied. Want om werkelijk te leren kennen hoe onze voorouders hebben geleefd, gevoeld en gedacht, is de literatuur onmisbaar. Meer dan de politici en de kopstukken van wetenschap of techniek zijn het de schrijvers die het geestelijk leven van een tijd onder woorden brengen en aldus ook vastleggen voor later. Daarom heeft de oudere literatuur, nog afgezien van haar artistieke betekenis, ook het vermogen ons in contact te brengen met de mensen van vroeger, mensen als wij, tegelijk anders en eender.

SCHEMA

De belangrijkste tijdvakken uit de Nederlandse literatuurgeschiedenis zijn overzichtelijk samengevat in de onderstaande tabel.

- 1150-1500 MIDDELEEUWEN
Hadewijch; Maerlant; Ruusbroec
± 1450 Rederijkers
± 1550 Hervorming en vroege renaissance
Coornhert; Marnix; Van der Noot
- 1600-1680 GOUDEN EEUW
Hooft; Bredero; Vondel; Cats; Huygens
± 1680 Classicisme
± 1750 Dichtgenootschappen
- 1780-1860 ROMANTIEK
*Wolff en Deken; Van Alphen; Feith; Bilderdijk; Kin-
ker; Staring; Tollens; Da Costa*
± 1840 Nationale romantiek [De Gids]
*Van Lennep; Potgieter; Mevrouw Bosboom-Tous-
saint; Conscience; Beets; De Genestet*
± 1860 *Busken Huet; Multatuli; Gezelle*
- 1880-1900 BEWEGING VAN '80 [De Nieuwe Gids]
*Perk; Kloos; Van Eeden; Verwey; Gorter; Van Looy;
Van Deyssel*
± 1895 VAN NU EN STRAKS
Buysse; Vermeylen; Van de Woestijne; Streuvels
- TWINTIGSTE EEUW
± 1900 *Leopold; Boutens; Henriëtte Roland Holst; Coupe-
rus; Heijermans; Van Schendel; Teirlinck*
± 1910 *Jacob Israël de Haan; Gossaert; Van Nijlen; Bloem;
Van Eyck; A. Roland Holst; Greshoff; Elsschot; Bor-
dewijk*
1916 EXPRESSIONISME
Begin van de moderne literatuur

DE MIDDELEEUWEN

I HET BEGIN VAN ONZE LETTERKUNDE

In de vroege middeleeuwen verstonden ridders noch dorpers de kunst van lezen en schrijven. De letterkunde was het monopolie van de geestelijke stand en deze bediende zich van de internationale kerkelijke taal: het Latijn. In de kloosterbibliotheken vond men sommige schrijvers uit de Romeinse oudheid; voorts de kerkvaders, d.w.z. de grote schrijvers uit de eerste christelijke eeuwen; en tenslotte Latijnse geschriften van middeleeuwse schrijvers, waaronder ook Nederlanders: stichtelijke boeken, heiligenlevens en kronieken.

Daarnaast bestond er van de vroegste tijden af een ongeschreven letterkunde: er werden liederen gezongen, er waren vertellingen en legenden in omloop. Grotendeels zijn deze verloren gegaan, maar soms lieten ze sporen na in Latijnse kronieken of heiligenlevens en in later opgetekende verzamelingen.

Die beide stromingen: de letterkunde in het Latijn en de ongeschreven volksletterkunde, raken op verschillende punten de schriftelijk overgeleverde Middelnederlandse letteren. En niet alleen als vóórgeschiedenis, want nog eeuwen lang blijven deze drie soorten voortbestaan, en invloed uitoefenen op elkaar.

Een geboortedag is voor de letterkunde in de volkstaal niet te geven. De oudste geschriften zijn ongedateerd en vaak enkel bewaard gebleven in afschriften van afschriften. Maar met zekerheid kunnen we aannemen dat vóór de dertiende eeuw geschriften in de volkstaal schaars zijn geweest. In de omringende landen klimt de volksletterkunde veel hoger op. Eén van de oorzaken van deze late bloei is, dat in de zuidelijke Nederlanden de hogere standen een Franse beschaving hadden. Het is geen toeval, dat de eerste ontwikkeling van de Nederlandse letterkunde in dezelfde eeuw valt waarin de derde stand opkomt. Te zelfdertijd ongeveer wordt het Latijn in ambtelijke stukken door de volkstaal verdrongen. In de dertiende eeuw bestond er nog geen algemene Nederlandse taal. In elke streek sprak en schreef men zijn eigen

dialect. Dat schrijven begon niet overal tegelijk: de meest ontwikkelde gewesten gingen voor. In Limburg, het land waar de Franse en Duitse beschaving elkaar raakten, dichtte HENDRIK VAN VELDEKE vóór 1170 de *Sint Servaes* en daarna, met een lange onderbreking de *Eneide* in het Middelnederlands; de taal van zijn minneliederen is (althans in de overgeleverde handschriften) meer Duits. Mede door zijn zuivere rijmvormen heeft hij grote invloed uitgeoefend, ook op de Duitse poëzie.

Vlaanderen, waar de stedelijke burgerij tot macht kwam, kreeg in de dertiende eeuw een zeker overwicht. Brabant begon vooral in de veertiende eeuw krachtig deel te nemen aan het letterkundig leven. In deze eeuwen stonden dus Holland en de andere noordelijke gewesten ver achter bij de zuidelijke. Dat verklaart ook de overheersende invloed van de Franse letteren, naast de weinige sporen van Duitse invloed. De Vlamingen en Brabanders waren in hun eigen land in voortdurende aanraking met de Franse beschaving.

De geschriften van de oudste periode zijn in ons handschrift bewaard gebleven. Zo'n middeleeuws boek was een kostbaar bezit: de letters waren als het ware getekend, op perkament of duurzaam papier. Dikwijls werden er met kleuren mooie versieringen, hoofdletters en zelfs schilderstukjes (miniaturen) in aangebracht. De houten, met leer overtrokken band werd soms geornamenteerd, en met koperen klampen gesloten.* Ook de minder kostbare handschriften waren veel beter verzorgd dan onze moderne manuscripten. Wie een boek wilde bezitten, moest het zelf overschrijven of laten overschrijven. Werken die opgang maakten, bestonden wel in tientallen exemplaren, maar het aantal was niet te vergelijken met de oplagen van onze gedrukte boeken. Het is dus niet te verwonderen, dat er veel teksten verloren zijn gegaan, vooral in tijden toen bijna niemand in die middeleeuwse werken belang stelde. Soms is alleen de titel bekend van boeken waarvan ons niets of slechts een klein fragment bewaard bleef. Toch bevatten de honderden handschriften wel zóveel, dat we ons van de omvang en de veelzijdigheid een denkbeeld kunnen vormen.

---

* Zulke handschriften kan men in onze grote bibliotheken zien. Ook moderne facsimile-uitgaven of reproducties in kleur kunnen een juiste indruk geven.

2 WAT DE MIDDELNEDERLANDSE LETTEREN MOEILIK MAAKT

Het is niet gemakkelijk, van de twintigste eeuw uit, de middeleeuwen te naderen. Het leven en de maatschappelijke verhoudingen waren zo heel anders. De standen waren onderling streng gescheiden, de vorsten oefenden binnen hun domein een vrijwel almachtig gezag uit, de stedelijke burgerij had nog maar weinig rechten en vrijheden, het dagelijks bestaan van de meeste mensen was hard en primitief. Ook de levensbeschouwing wijkt sterk van de moderne af. De katholieke kerk beheerste het gehele geestelijk leven en denken van de middeleeuwen. De tegenwoordige katholieken staan er wel het dichtst bij, maar ook voor hen is het moeilijk zich te verplaatsen in hun geloofsgenoten van zoveel eeuwen terug. Dit is des te moeilijker daar het volksgeloof toen nog vol was van allerlei door de kerk gedulde of bestreden overblijfselen uit de Oudgermaanse voortijd. De idealen van de middeleeuwse ridder, zijn begrippen van deugd en liefde, zijn maatschappelijke moraal vloeiden niet alléén uit de kerkleer voort. De kennis van allerlei aardse en natuurlijke zaken, die in onze tijd gemeengoed geworden is, was in de middeleeuwen afwezig of had een geheimzinnig en fantastisch aspect dat ons curieus aandoet. Ook het argeloze geloof in wonderen is de moderne mens vreemd.

Daarbij komt de moeilijkheid van de taal. Het *Middelnederlands* of *Diets*, zoals de middeleeuwers zelf zeiden, vertegenwoordigt niet alleen een oudere periode van het Nederlands, maar is bovendien afkomstig uit de zuidelijke Nederlanden. Het staat daardoor veel dichter bij het tegenwoordige Vlaams en Brabants dan bij de Nederlandse cultuurtaal, die immers voornamelijk ontstaan is uit het Hollands van de zeventiende eeuw, en zich na de vrede van Munster zelfstandig heeft ontwikkeld. De afwijkende spelling in de middeleeuwse teksten is een bezwaar dat maar tijdelijk afschrikt. De moeite die men zich geeft om met die oude taal vertrouwd te raken, wordt ruim beloond. Want in de middeleeuwse letteren is veel echte volkskunst, die door eenvoud en natuurlijkheid van uiting ons treft en minder voorbereiding eist dan de verfijnde renaissance-kunst van later tijd.

3 HISTORISCHE SAMENHANG

Noch het begin noch het einde van de middeleeuwse letteren kan in een jaartal worden vastgelegd. De kentering valt in *de eerste helft van de zestiende eeuw*, als renaissance en hervorming zich doen gelden. Bij benadering kan men dus als grenzen aangeven: 1150-1500.

Een onderverdeling van deze periode is moeilijk, doordat de verhoudingen ingewikkeld zijn en de handschriften, hoewel soms gedateerd, geen gegevens bevatten inzake de datering van de tekst. Verschillende gewesten en verschillende standen zijn telkens op eigen wijze in de letterkunde van die eeuwen vertegenwoordigd. In hoofdzaken is het verloop aldus:

13de eeuw:

Opbloei van de letteren in de volkstaal, onder Franse invloed, eerst korte tijd in Limburg, later voornamelijk in Vlaanderen en Brabant. *Ridderromans. Reinaert. Leerdicht. Kloosterpoëzie. Lyriek.* Mystiek proza en poëzie van HADEWIJCH in Brabant. Typisch vertegenwoordiger van deze eeuw is de Vlaming JACOB VAN MAERLANT.

14de eeuw:

De letterkunde van de vorige eeuw vindt bewonderaars en navolgers. Verloop van de *Ridderromans*. Grote invloed van Maerlants werk: leerdichten, geschiedwerken, strofische gedichten. Typisch is de Brabander JAN VAN BOENDALE.

Bloei van de geestelijke epiek: *Beatrijs*.

Een nieuwe stoot geeft het mystieke proza van de Brabander JAN VAN RUUSBROEC dat in de vijftiende eeuw een grote invloed uitoefent, vooral in de noordelijke gewesten.

Bloei van het wereldlijk toneel: *abele spelen* en *kluchten* [$\pm$ 1350]. In de tweede helft van deze eeuw komt Holland meer naar voren.

15de eeuw:

De burgerij gaat in breder kring belangstellen en deelnemen. De *rederijerskamers* komen op, hoofdzakelijk in de zuidelijke Nederlanden. *Het drama* krijgt een didactische inhoud: mysterie- en mirakelspelen [1400-1500], moraliteiten [eind 15de eeuw].

Het *wereldlijk lied*, in oorsprong ouder, kennen we voornamelijk in jongere vorm, doordat het eerst later werd opgetekend. In de noordelijke gewesten: bloeitijd van het *stichtelijk proza* en het *geestelijk lied*, onder invloed van de Moderne devotie.

4 HET ONTSTAAN VAN DE RIDDERROMAN

De lange reeks van ridderromans, berijmde verhalen uit de ridderwereld, die meestal één of meer boekdelen vullen,* bestaat bijna geheel uit vertalingen of navolgingen van Franse origineën. Om een goed begrip van deze literatuursoort te krijgen, moeten we dus over de grenzen zien.

Uit de elfde eeuw dagtekenen de eerste heldenzangen [*chansons de geste*], die de daden van Karel de Grote en zijn pairs verheerlijken [*Chansons de Roland*]. Allerlei min of meer historische overleveringen betreffende hemzelf en zijn opvolgers, en bovendien dozijnen ónhistorische, fantastische verhalen groepeerden zich om de populaire figuur van Karel. Daarin weerspiegelen zich de toestanden van de oudste feodale periode: de ruwe kracht, de moed en de trouw wekken bewondering. Vroeger geloofde men dat overoude sagen, mondeling overgeleverd, de grondslag vormden voor deze romans; nu is men ervan overtuigd, dat daarnaast de vrije verbeelding van de dichters, die hun gegevens uit oude kronieken putten, een groot aandeel heeft gehad in deze scheppingen, die door *trouvères* ('vinders') op de ridderburchten werden voorgedragen. Door het zoeken naar steeds nieuwe verhalen komen er allerlei vreemde elementen bij.

Als deze Frankische stof uitgeput raakt, levert de kennismaking met het Oosten, tijdens de kruistochten, nieuw materiaal. Zowel de avonturen, daar beleefd, als de avontuurlijke verhalen, daar gehoord, worden door de dichters bewerkt. Ook in de Oudheid zocht men niet tevergeefs: de geschiedenis van de strijd om Troje, het boeiende leven van Alexander de Grote werden gretig aangegrepen. Maar men schiep deze koning Alexander, deze Grieken en Trojanen, uit- en inwendig om tot middeleeuwen.

Een rijke stroom van nieuwe motieven vond men in de fantas-

---

* Het Franse woord *roman* betekent oorspronkelijk: verhaal in het Romaans, d.w.z. in de volkstaal, in tegenstelling tot het geleerde Latijn.

tische Britse sagen van koning Arthur, die na de slag bij Hastings [1066] deels door quasi-geleerde kronieken en rechtstreekse aanraking, deels door bemiddeling van Bretagne en Normandië naar Frankrijk kwamen. De grillige Keltische mythologie, die daarvan de grondslag uitmaakte, versmolt met de christelijke overlevering tot Parsifal- en Graalsage. Er was dus een diepere, idealistische kern in deze sagen, die in de nieuwe tijd bijv. de Engelse dichter Tennyson en de componist Wagner naar deze stof deed grijpen. Maar de meeste vertellers, hoorders en lezers werden door het bonte en wonderbaarlijke geboeid. In tegenstelling met de oude Karelromans dragen deze romans, evenals die uit het Oosten en de Oudheid, de stempel van een heel andere tijd: de ridderlijke eer bestaat in bescherming van onschuldigen en zwakken, de ridderlijke liefde wordt vrouwenverering. Het zijn hoofse romans.

5 DE RIDDERROMAN IN HET DIETS

Omstreeks 1250 was deze ontwikkeling in de Franse letterkunde voltooid. De vertalers konden vrijelijk uit die rijke voorraad kiezen. Een chronologische volgorde naar de stof is bij ons dus niet aanwijsbaar. Eén van de allervroegste bewerkingen is stellig de *Aiol*, geschreven omstreeks 1180 in een Limburgs dialect. In de zuivere rijmen is de invloed van Hendrik van Veldeke merkbaar.

Wij bezitten voorts fragmenten van een *Roelandslied*-vertaling, van *Renout van Montalbaen* en van veel andere Karelromans, maar de meeste daarvan zijn waarschijnlijk niet ouder dan de vertaalde Britse en klassieke romans. De dichter van de *Reinaert* deelt ons mede dat hij vroeger reeds de *Madoc*, zeer waarschijnlijk een Britse roman, in het Diets bewerkt had. Jacob van Maerlant begon met de *Alexander* [$\pm$ 1257], bewerkte toen twee Britse romans, o.a. het verhaal van de tovenaer *Merlijn* [$\pm$ 1261], en gaf daarna zijn *Historie van Troyen* [$\pm$ 1264].

Van de meeste romans kennen we de schrijvers niet, soms weten we alleen hun naam. Voor een groot deel zijn ze slaafs vertaald, vaak onbeholpen. Toch mag men niet vergeten, dat in die ridderverhalen én vertaler én lezer of hoorder hun wereldbeschouwing en idealen herkenden, zodat ook in die werken het dertien-

de-eeuwse leven te onzent een weerspiegeling vindt.

Tot de verdienstelijkste Frankische romans behoort *Karel ende Elegast*, waarin verteld wordt, hoe koning Karel op bevel van een engel uit stelen gaat. Door die goddelijke leiding is hij in de gelegenheid om de onschuld van zijn verongelijkt vazal Elegast te leren kennen, en ontdekt hij een samenzwering tegen zijn leven. Van dit werk is geen Frans origineel gevonden; er is aanleiding om het voor een oorspronkelijk Diets werk te houden. Tot dit genre behoort voorts *Renout van Montalbaen*, het bloeddorstige en avontuurlijke verhaal van de vier Heemskinderen en het ros Beyaert, dat eeuwenlang populair is gebleven.

Onze belangrijkste Oosterse roman is *Floris ende Blanchefloer*, een bevallig verhaal, dat in Spanje en Babylonië speelt, en waarin de liefde tussen een mohammedaanse koningszoon en een christelijke slavin het hoofdthema is. Het is door DIEDERIC VAN ASSENEDE vlot uit het Frans vertaald. Een voorbeeld van de klassieke romans is de *Alexander*, die door Maerlant naar een Latijns origineel is bewerkt. Een Britse roman is de *Ferguut*, het verhaal hoe uit een 'dorper' door de liefde een volmaakt ridder groeit. Een paar andere Britse romans, o.a. de *Walewein*, heten origineel, omdat ze geen rechtstreeks voorbeeld hebben. Aan de *Walewein*, kunstig door PENNING en VOSTAERT samengesteld, ligt een oud sprookjesmotief ten grondslag: het is een boeiend verhaal van een onverschrokken ridder, die op zoek naar een zwevend schaakbord allerlei bloedige avonturen beleeft.

De dertiende-eeuwse romanliteratuur werd in de veertiende eeuw ijverig afgeschreven en uitgebreid. Ook onder de burgers maakte deze lectuur toen waarschijnlijk opgang. Maar door al dit navolgen ging deze dichtsoort zijn ondergang tegemoet. De belangstelling was in de vijftiende eeuw nog niet verdwenen: van *Karel ende Elegast* bestaat bijv. een oude druk. Ook in latere eeuwen bleven sommige van die verhalen, tot proza-volksboeken omgewerkt, nog voortbestaan.

Nieuw is in de veertiende eeuw de belangstelling voor de allegorie. De Brabander HEYN VAN AKEN [gestorven $\pm$ 1330], vertaalde de *Roman van de Roos* [$\pm$ 1300], een breed uitgesponnen ridderlijke allegorie, die in Frankrijk grote opgang maakte: de Roos is de geliefde, die door de minnaar, ondanks allerlei belemmering, verworven wordt.

De allegorie, die in de vijftiende-eeuwse wereldse en stichtelijke poëzie een grote rol gaat spelen, vindt niet alleen in de Franse ridderpoëzie zijn oorsprong, maar hangt nauw samen met de gehele middeleeuwse kunst.

6 VAN DEN VOS REINAERDE

Het dierenepos, dat vooral in Frankrijk tot bloei geraakte, kwam voort uit de fabelliteratuur. De fabels, van Oosterse oorsprong, waren door bemiddeling van het Grieks en Latijn naar West-Europa gekomen. Soms waren het meer diernovellen, waarin de strekking op de achtergrond raakte. In de kloosters werden die fabels en dierverhalen in het Latijn gelezen en omgewerkt. Er bestaat bijv. een Latijns gedicht, waarvan de wolf de hoofdpersoon is [*Isengrimus*], en dat door een Gentse 'magister' ± 1150 werd geschreven. Daarin krijgen de dieren voor het eerst eigen namen.

Uit al deze overleveringen putten Franse dichters van de twaalfde tot de veertiende eeuw de stof voor hun uitgebreide verhalen, waarin de sluwe Reinaert de held is, en die niet enkel de ridderroman maar ook de feodale werkelijkheid kritisch parodiëren. Zo ontstonden verschillende 'branches' van de *Roman de Renart*. Een van deze 'branches', nl. *Le Plaid* (het pleidooi), komt overeen met het eerste deel van het Nederlandse gedicht.

Op de hofdag van koning Nobel wordt Reinaert, die wijselijk verstek laat gaan, beschuldigd van vele misdrijven. Ingedaagd door Bruin de beer, weet hij deze door diens snoeplust ten val te brengen. Ten tweeden male ingedaagd door Tibeert de kater, ziet hij kans ook die te doen mishandelen. Bij de derde indaging, door Grimbeert de das, gaat hij mee naar het hof. Na ter dood te zijn veroordeeld weet Reinaert zo sluw te pleiten dat hij begenadigd wordt.

Van den vos Reinaerde geldt terecht als één van de meesterstukken uit onze middeleeuwse letterkunde. De dichter is een zekere WILLEM, van wie we niet veel méér weten, dan dat hij waarschijnlijk in Oost-Vlaanderen gewoond heeft, en al een Britse roman bewerkt had, die niet bewaard is gebleven. De veronderstelling dat een gedeelte oorspronkelijk het werk zou zijn van een oudere dichter, AERNOUT genaamd, blijft onzeker. Het Middelneder-

landse gedicht getuigt van buitengewoon talent: de verzen zijn levendig en kleurig, de karakteristiek van de dieren en ook van de mensen is voortreffelijk, de compositie van het verhaal is even eenvoudig als volmaakt. Het laatste gedeelte van dit dierenpos is waarschijnlijk oorspronkelijke vinding. Veel meer dan de ridderromans draagt dit realistische, van leven tintelende verhaal een nationaal karakter. Het genoot een buitengewone populariteit. Meer dan een eeuw later [$\pm$ 1375] schreef een Westvlaams dichter een vervolg, dat eigenlijk een herhaling is, en veel minder verdienstelijk. Weer een eeuw later werd de stof tot een prozavolksboek omgewerkt.

In dezelfde tijd waarin de *Reinaert* ontstond, werd ook een bekende Latijnse bundel fabels op vlotte wijze in Nederlandse verzen overgebracht onder de titel *Esopet*.

7 HADEWIJCH [$\pm$ 1200- $\pm$ 1269]

Volgens overlevering geboren te Antwerpen en van adellijke afkomst. Middelpunt van de begijnenbeweging te Nijvel in Brabant.

Een buitengewoon begaafde dichteres is Hadewijch, wier geschriften eerst sedert de tweede helft van de 19de eeuw grondig bestudeerd zijn. Haar strofische gedichten en liederen, in de vorm verwant aan de Duitse en Provençaalse minnelyriek, maar met een zeer persoonlijke mystieke inhoud, behoren tot het beste wat van de Dietse poëzie bewaard is.

De mystiek, die een innige, rechtstreekse betrekking van de ziel tot God zoekt, staat lijnrecht tegenover vormelijke godsdienst en het verstandelijk aannemen van een leer. Onder verschillende vormen is de mystiek altijd aan het christelijk geloof eigen geweest. Geïnspireerd door de 'minne', de bezielende, naar eenwording dringende liefde tot God en al het geschapene, drukte Hadewijch haar hartstochtelijke persoonlijkheid uit in meeslepende ritmische zinnen en in een onmiddellijk aan de natuur ontleende beeldspraak. In overeenstemming met haar karakter is de mystiek die zij belijdt een trotse, edele geesteshouding, met de ridderlijke deugden van moed en trouw als kenmerk. Aan al de gemoedsgesteldheden: eenzaamheid, verlangen en verrukking, wist zij uitdrukking te geven in een poëzie van Westeuropees niveau. Belangrijk, als prozakunst, zijn ook haar *Visioenen*. Haar

Brieven vergunnen een blik in haar gevoelsleven en haar omgang met geestverwanten, waartoe ook de oudere BEATRIJS VAN NAZARETH behoord zal hebben, van wie een merkwaardig Diets prozastuk overgeleverd is. Om door te dringen tot de kern van Hadewijchs werk, is grondige kennis van haar taalgebruik en van de religieuze gevoelens en symbolen onmisbaar.

8 JACOB VAN MAERLANT [$\pm$ 1235-1300]

Geboren in de omtrek van Brugge. Later gevestigd op Voorne. In de gunst van Hollandse edelen. Omstreeks 1266 weer terug naar Damme, misschien als 'scepencere' (secretaris van schepenen). Daar schreef hij zijn grootste werken.

Maerlant is een van de weinigen die we uit zijn bijna volledig, omvangrijk werk kunnen leren kennen. In de eerste periode wijdt hij zich aan de aristocratische modeliteratuur: de ridderroman. Bij de bewerking toont hij meer zelfstandigheid dan de meeste andere vertalers. Op manlijke leeftijd gekomen, zag hij met minachting op die verzinsels neer en sloeg hij een andere richting in. Hij wilde de wetenschap van zijn tijd binnen het bereik brengen van allen die geen Latijn verstonden. In een drietal werken, naar het Latijn, behandelde hij de verhouding van de mens tegenover de natuur, de godsdienst en de geschiedenis. *Der Natueren Bloeme* (d.i. het beste, het merkwaardigste van de natuur) maakt de eigenschappen van dieren en planten dienstbaar aan populaire geneeskunde en symboliek. *De Rijmbijbel* is een uitvoerige bijbelse geschiedenis, vermeerderd met 'Die wrake van Jeruzalem', de verstrooiing van de Joden over de aarde, na de val van Jeruzalem. *De Spieghel Historiael* is een uit het Latijn vertaalde wereldgeschiedenis, die Maerlant aanvulde uit andere bronnen, o.a. over de geschiedenis van de Nederlanden. Dit reuzenwerk bleef bij zijn dood onvoltooid achter, en werd door anderen afgemaakt.

In zijn geschiedbeschouwing, zijn wetenschap en zijn wondergehoof blijft Maerlant een typisch vertegenwoordiger van zijn eeuw. Men kan zich afvragen, waarom Maerlant zijn grote werken, die een aantal boekdelen beslaan, in verzen schreef, ook als zijn origineel, in proza, soms buitengewoon prozaïsch was. Zulke 'verzen' zijn dan ook niets meer dan berijmd proza, waarschijn-

lijk een traditionele vorm, die van nut was bij het opzeggen. Maerlant schreef echter ook een aantal gedichten in strofen, waaruit zijn talent als dichter ten volle blijkt. Die poëzie, kunstig van bouw, treft door een zeer persoonlijk ritme. De drie belangrijkste gedichten zijn: *Wapene Martijn* (Wee, Martijn!), zo genoemd naar de aanvangswoorden van deze tweespraak, *Der Kercken Clage* en *Van den Lande van Overzee*. Het eerste is ontstaan uit verontwaardiging over het zedenbederf onder de heersende standen, over de onrechtvaardige vernedering van de eenvoudige burger. De ware adel, zegt Maerlant, is niet erfelijk, maar schuilt in het hart. Lijfeigenschap is door God niet gewild. Alle misstanden worden veroorzaakt door het 'mijn en dijn'. In het tweede: *Der Kercken Clage*, treedt de kerk op met een bittere klaagzang over de ingeslopen gebreken. Op het einde van zijn leven schreef de dichter een klacht over het verlies van het Heilige Land, met een vurige aansporing aan de christenheid om het te heroveren: *Van den Lande van Overzee*. De beide laatste gedichten zijn door Franse poëzie geïnspireerd.

9 MAERLANTS NAWERKING. OPKOMST VAN HOLLAND

Maerlant is niet alleen belangrijk om zijn persoon, maar ook om zijn invloed. In de veertiende eeuw werden zijn geschriften ijverig gelezen en nagevolgd. Eerst zullen het voornamelijk edelen en 'clercken' (d.i. geleerden) geweest zijn, die zulke ernstige lectuur ter hand namen. Maar de opkomst van de derde stand, het ontstaan van een stedelijke aristocratie, breidde de kring van lezers en handschriftenbezitters uit. Behoefte aan ontwikkelingsliteratuur, belangstelling in de geschiedenis openbaren zich bij de hogere burgerij, zodra die zich haar toenemende rijkdom en onaantastbare machtspositie bewust wordt.

In twee stromingen blijkt Maerlants invloed: de berijmde geschiedverhalen, en de berijmde uiteenzetting van middeleeuwse wetenschap, theologie en moraal. De belangrijkste schrijver is de Antwerpse 'scepenclerc' JAN VAN BOENDALE, die eerst de geschiedenis van zijn geboorteland schreef: *Brabantsche Yeesten*, beschouwd van het standpunt van de stedelijke aristocratie, dus tegen de gilden. Tussen 1325 en 1333 valt zijn hoofdwerk: *Der Leken Spieghel*, waarin hij samenvat wat de leek dient te weten

omtrent het heelal, de geschiedenis, de verhouding van de mens tegenover God in het zedelijk en maatschappelijk leven, en eindelijk de toekomst van het menselijk geslacht op de Oordeelsdag. Ook in het kleinere gedicht: *Jans Teestyne* (d.i. Jans overtuiging), waarin de maatschappijbeschouwing op de voorgrond staat, toont de schrijver zich Maerlants discipel, maar zijn werk mist diens dichterlijke vorm.

Vermelding verdient voorts JAN DE WEERT, een chirurgijn uit Ieper, die in zijn *Spieghel van Sonden of Nieuwe doctrinael* [$\pm$ 1350] een scherpe zedenhekeling gaf, en Maerlants Martijn navolgde in zijn *Disputacie van Rogierre ende van Janne*.

Omstreeks 1400 kwamen de noordelijke Nederlanden in de letterkunde meer naar voren. Onder de hogere standen werden door zogenaamde 'sprooksprekers' korte verhalen, didactische of allegorische gedichten voorgedragen. Een *sproke* met komische of spottende inhoud heet ook wel *boerde*. Er zijn vrijwat boerden, grotendeels van onbekende dichters, bewaard, die als verdienstelijke volkskunst naast de kluchten geplaatst kunnen worden.

De sprooksprekers waren als beroepsdichters afhankelijk van de gunst van voorname heren. De bekendste figuur, hoewel als dichter maar van weinig betekenis, is WILLEM VAN HILDEGAERSBERCH [$\dagger$ $\pm$ 1408], die ook aan het grafelijk hof optrad.

Een voornaam ambtenaar en hoveling is DIRC POTTER [$\pm$ 1370-1428], een Hollander die als diplomaat een tijdlang in Rome verbleef. Zijn gedicht *Der Minnen Loep* is een christelijke 'ars amandi' in vier boeken. De novellistische stof is grotendeels aan Ovidius, deels aan de bijbel ontleend en dient als illustratie van de strekking: te waarschuwen tegen dwaze, gevaarlijke en ongeoorloofde liefdesverhoudingen, en voor te bereiden tot de verantwoorde huwelijksliefde.

10 GEESTELIJKE POËZIE

Wanneer we een aantal gedichten onder de rubriek 'geestelijke poëzie' samenbrengen, moet men niet denken dat die scherp van de overige 'wereldse' gescheiden zijn. Alleen een gedicht als de *Reinaert*, waarin luchthartig of spottend over kerk en godsdienst gesproken wordt, en sommige boerden, kluchten en liederen

dragen een zuiver werelds karakter. De meeste romanliteratuur en didactiek is van de middeleeuws-christelijke geest doortrokken. Maar er zijn werken, die ons in een andere sfeer brengen dan de ridderlijke poëzie en de 'clercken'-letterkunde, nl. de sfeer van de christelijk-ascetische levensbeschouwing, die in het kloosterleven bevrediging vond. Voor de vrome was het aards bestaan een voorbereiding tot de hemel. Door het doden van alle zinnelijke lusten, door verachting van al het aardse en terugtrekking uit de samenleving naderde de heilige tijdens zijn leven de volmaaktheid, om daarna in de hemel een bevoorrechte plaats in te nemen. Die heiligheid werd vooral bewonderd en nagestreefd in de kloosters. Heiligenlevens, in het Latijn, bezat elke kloosterbibliotheek. Sedert de dertiende eeuw nu werden er zulke geschriften, ook van Nederlandse heiligen, in Dietse verzen bewerkt, o.a. *Sinte Lutgart*, over een heilige vrouw uit Tongeren [± 1270], een tijdlang toegeschreven aan WILLEM VAN AFFLIGHEM. Verschillende veertiende-eeuwse biografieën-op-rijm sluiten daarbij aan. Een geheel ander karakter draagt het merkwaardige gedicht *Van den Levene ons Heren* [± 1260-1270]. Het staat eigenlijk dicht bij het werk van Maerlant en Boendale dan bij de ascetische kloosterliteratuur, maar de onbekende vrome dichter neemt een vijandige houding aan tegenover de ridderromans. Het is vooral van belang omdat we er uit leren hoe de bijbelse wereld leefde in de fantasie van de naïeve middeleeuwse mens. Al put hij uit de bijbel, en niet minder uit de apocriefe boeken, uiterlijk en innerlijk krijgt zijn verhaal een middeleeuwse kleur. Het beste middel om zulk werk op waarde te leren schatten, is de kennismaking met middeleeuwse schilder- en beeldhouwkunst. Wij zijn zo gewoon aan 'historische waarheid', dat het ons ontgaat hoe dit zogenaamde 'anachronisme' een blijk is van innig meelevens met het uitgebeelde. Dit dertiende-eeuwse gedicht staat niet op zichzelf: uit menig lied en prozaverhaal, in de volgende eeuwen geschreven, spreekt dezelfde geest.

De Mariaverering nam in het middeleeuwse geloof een grote plaats in. Maerlant o.a. dichtte een lofzang tot haar eer, en nam in zijn *Spiegel Historiael* een reeks Mariamirakelen op. Twee gedichten die beide een Marialegende tot kern hebben, *Theophilus* en *Beatrijs*, dagtekenen waarschijnlijk uit de eerste helft van de veertiende eeuw. De Theophiluslegende verhaalt van een

priester die zijn ziel aan de duivel verkocht, maar door Maria's hulp verlost werd. Beatrijs is een non die het klooster ontvlucht, veertien jaar in zonde leeft, maar berouwvol terugkerende, ontdekt dat de Heilige Maagd haar plaats had ingenomen, om haar voor schande te bewaren. Dit laatste gedicht behoort in zijn eenvoud tot het mooiste dat ons uit de middeleeuwen bewaard is.

De vele Marialegenden die in omloop waren, of in boeken te lezen, werden in de tweede helft van de vijftiende eeuw in beknopte prozaredactie verzameld. Ze geven ons menig verrassend kijkje op middeleeuws leven en middeleeuwse vroomheid.

II STICHTELIJK PROZA, RUUSBROEC. DE MODERNE DEVOTIE

Al in de dertiende eeuw werd voortreffelijk Diets proza geschreven. Naast de geschriften van Hadewijch staat de Evangelieharmonie, bekend als *Het Limburgse leven van Jezus*, vermoedelijk het werk van WILLEM VAN AFFLIGHEM. In toenemende mate ontstond in de kringen van begijnen en van ongeleerde kloosterlingen behoefte aan stichtelijke lectuur in de volkstaal, zodat in de veertiende eeuw deze literatuur een grote omvang krijgt. IJverige vertalers brachten de hele bijbel en menig boek uit de vroegere en latere christelijke letterkunde in het Diets over. Daarbij kwam de krachtige invloed van de Duitse mystiek. Zonder zich altijd binnen de perken van de kerkleer te houden richtte de mystiek zich allereerst tot de leken en koos dus de volkstaal.

Vooraf in Brabant bloeide het mystieke geloofsleven. Daar leefde de prior van het klooster Groenendael (bij Brussel), JAN VAN RUUSBROEC [1293-1381], die in een reeks van prozageschriften zijn beschouwingen over de mystieke ervaringen, alsook over de zedelijke en maatschappelijke verplichtingen, tot gemeengoed wilde maken. Zijn belangrijkste werk: *Die chierheit der gheesteliker brulocht*, geschreven omstreeks 1350, ontwikkelt een vroom systeem tot eenwording van de ziel met God, in een proza dat door soberheid en verhevenheid een persoonlijke stijl vertoont.

In de vijftiende eeuw heeft Ruusbroecs leer vooral in de noordelijke Nederlanden weerklank gevonden. De opleving van een mystiek-getinte vroomheid, die o.a. leidde tot een kloosterherforming, uitgaande van het klooster te Windesheim bij Zwolle, is bekend onder de naam van Moderne devotie. GEERT GROTE, werkzaam te Deventer, was de voornaamste voorganger. Deze beweging spiegelt zich af in een rijke literatuur, deels in het Latijn: bijv. de wereldberoemde *De imitatione Christi (Over de navolging van Christus)* door THOMAS A KEMPIS [$\pm$ 1380-1471] geschreven in het klooster De Agnietenberg bij Zwolle, deels in de volkstaal: bijv. de populaire preken van JOHANNES BRUGMAN, [$\pm$ 1400-1473], de geschriften van de mysticus HENDRIK MANDE, die het sterkst onder Ruusbroecs invloed staat, en de *collaciën* (d.z. toespraken) van JOHANNES BRINCKERINCK.

Daaraan grenst de stichtelijke lectuur in de volkstoön, voor het grootste deel uit oudere bronnen geput. Het *Biënboec*, moralisaties, vastgeknoot aan het bijenleven, werd vertaald uit een dertiende-eeuws Latijns origineel, op Nederlandse bodem ontstaan. Naast de Marialegenden vinden we zogenaamde 'exempelen', korte verhalen ter illustratie van traktaat of preek, Levens van Jezus, enz. Talrijk zijn ook de zuiver moraliserende traktaten en verhalen, grotendeels vertaald, bijv. *Des coninx summe*, een traktaat over de deugden en ondeugden, de tien geboden enz. en het gemoraliseerde *Schaakspel*. Dat deze stichtelijke volksliteratuur nog op het eind van de 15de eeuw in trek was, blijkt uit de lijst van boeken die vóór 1500 gedrukt werden (*incunabelen*).

12 HET LIED

Het middeleeuwse lied, overoude volkskunst, waarvan de dichters meestal onbekend zijn, bleef maar gebrekkig bewaard. De oorzaak ligt voor de hand. Het volkslied werd met de melodie van geslacht op geslacht overgeleverd, en was als algemeen eigendom blootgesteld aan velerlei opzettelijke en toevallige veranderingen. Eerst in de vijftiende en zestiende eeuw werden er in handschrift en in druk verzamelingen aangelegd, terwijl sommige liederen, blijkens vorm en inhoud middeleeuws, zelfs niet voor de negentiende eeuw opgeschreven zijn. Menig oud lied kennen we alleen in veel jongere vorm, maar de oorspronkelijke kenmerken

zijn niet geheel verdwenen. De tekst toont zijn ouderdom door oud-Germaans versritme; de melodie blijft vaak middeleeuws; de inhoud wijst op oude sagen of volksgeloof, bijv. het lied van *Heer Halewijn*, *Het daghet in den Oosten*, van *Danieelken*, of herinnert aan historische feiten, bijv. het lied van *Gheraert van Velsen*. Andere teksten, de zogenaamde wachterliederen [het afscheid van een adellijk minnend paar, door de wachter op de tinnen gewaarschuwd], de mei-liederen, drink- en ruiteliederden, staan sterk onder Duitse invloed. Dikwijls waren het rondtrekkende vreemde krijgslieden, die ze zongen en verbreidden. De belangrijkste verzameling wereldlijke liederen is het zg. *Antwerps Liedboek* [1544] dat op de Index werd geplaatst en waarvan maar één exemplaar bewaard is gebleven.

Een aantrekkelijke groep vormen de *Kerstliederen*, waarin op naïeve toon en met diep gevoel de geboorte van Jezus, de aanbidding van de herders en de drie koningen herdacht worden. Ze zijn verwant met de volksverhalen in proza, en met de gelijktijdige behandeling van dit onderwerp in schilder- en beeldhouwkunst.

De vijftiende eeuw is de bloeitijd van het geestelijk lied, voornamelijk in de noordelijke Nederlanden, onder invloed van de Moderne devotie. Deze liederen vertonen minder het karakter van het volkslied, al hebben ze de eenvoud en de anonimiteit ermee gemeen. De vorm toont soms overeenkomst met de wereldlijke kunst, bijv. de geestelijke ballade *Van een soudaens dochter*; er zijn zelfs gevallen waarin een geestelijk lied door omwerking van een wereldlijk lied is ontstaan. De dichters en dichtersessen waren vrij van alle artistieke ijdelheid. Het zijn liederen ter ere van Maria of Jezus, de hemelse bruidegom, over de hemelse zaligheid, maar ook zeer persoonlijke uitingen van innerlijke strijd, berouw en bekering. Deze poëzie is over het algemeen individueler van toon en bleef zuiverder bewaard dan het wereldlijk lied. Fijn zijn o.a. de weinige liederen van SUSTER BERTKEN [± 1426-1514], een Utrechtse kluisenares, die ook gevoelig proza schreef. Zulke kunst komt voort uit dezelfde gevoelswereld als de devote schilderkunst van Memlinc en zijn tijdgenoten, die merendeels uit Vlaanderen, maar deels ook uit Holland afkomstig waren.

De oudste dramatische poëzie in de volkstaal is van vóór 1400. De oorsprong klimt veel hoger op. Uit de tweede helft van de 14de eeuw dagtekenen de zogenaamde *abele spelen* (abel = verheven, kunstig), die tot de allervroegste wereldlijke toneelstukken in West-Europa behoren. Het zijn gedramatiseerde motieven uit hoofse ridderromans. *Esmoreit* handelt over een koningszoon uit Sicilië, die als kind gestolen en verkocht wordt, maar volwassen geworden uit den vreemde terugkeert, de verrader ontmaskert en zijn onschuldig gekerkerde moeder bevrijdt. Hij huwt met de mohammedaanse koningsdochter die hem is nagereisd en wordt koning van Sicilië, daar zijn oude vader afstand doet van de troon. *Gloriant* is een spel van liefde tussen een trotse christenvorst en een even trotse mohammedaanse prinses. Hun liefde overwint verraad en geweld. In *Lanseloet* zien wij de liefde van een jonge vorst voor een meisje van geringer geboorte, en zijn ondergang als hij haar op advies van zijn trotse moeder misbruikt en beledigt, en dan door haar voorgoed verlaten wordt.

Ondanks de kinderlijke intrige gaat van deze spelen een eigenaardige bekoring uit, door de kracht van de primitieve gevoelens en de eenvoud van de taal. Het is waarschijnlijk, dat althans de drie genoemde spelen geschreven zijn door dezelfde, onbekende auteur. Of ook het minder boeiende, zinnebeeldige dialoog-stuk *Van den winter ende van den somer* diens werk is, blijft onzeker.

Als nastukje volgde op elk abel spel een klucht (*clute, sotternie*), een gedramatiseerde anekdote of een ruw-realistisch tafereeltje uit het alledaagse leven. In hetzelfde 'Hulthemse handschrift' dat de abele spelen bevat, staat o.a. de sotternie van de *Buskenblaser* over een oude man, die een gewaande verjongingskuur ondergaat: een kwakzalver laat hem voor goed geld in een bus met roet blazen; zijn jonge vrouw beloont hem met een pak slaag. Van jongere datum is de aardige clute *Nu noch* (d.i. Toe maar!). Een man, die door zijn vrouw slecht behandeld wordt, houdt zich op raad van een buurman krankzinnig, antwoordt op alles 'Nu noch', maar komt bedrogen uit als hij zo onvoorzichtig is de list te verklappen.

Zoals de kerk de schilder- en beeldhouwkunst heeft aangewend voor godsdienstig onderricht aan de ongeletterde gelovigen, zo heeft men ook gebruik gemaakt van het drama. Bij de plechtige viering van het Kerst- en het Paasfeest gaven de engelenzang, de komst van de herders en de drie koningen, de graflegging, aanleiding tot rolverdeling en uitbeelding. Daaruit ontwikkelden zich hele episoden uit het leven van Christus. Ook de paradijs-geschiedenis en de zondeval werden ten tonele gebracht, als voorspel van de verlossing. De Oordeelsdag was niet zelden het besluit. Natuurlijk maakte het kerklatin plaats voor de volkstaal.

Zulk een groot mysteriespel, dat soms dagen duurde, vereiste ook een groot aantal spelers. Eerst waren het enkel geestelijken, maar weldra werden ook leken te hulp geroepen. De vertoning binnen het kerkgebouw begon bezwaren op te leveren, vooral toen wereldse en komische elementen indrongen, bijv. bij de duivelrollen. Buiten de kerk, op het marktplein, werd nu het primitieve toneel opgeslagen, waar naast elkaar hemel, aarde en hel aangeduid waren, omdat de taferelen daar achtereenvolgens speelden.

In andere landen zijn verscheidene oude mysteriespelen bewaard gebleven. Ons belangrijkste spel, in elk geval sinds 1448 door Brusselse rederijkers vertoond, is *Die Eerste Bliscap van Maria*. Van de zevenvoudige cyclus is verder enkel nog de *Sevenste Bliscap*, de hemelvaart van Maria, over.

Naast de bijbelse stof werden ook heiligenlevens of mirakelen gedramatiseerd. Ook daarvan bezit onze letterkunde een late, maar heel merkwaardige proeve, in het *Spel van den heiligen sacramente van der Nyeuwervaart*, ± 1500 waarschijnlijk door JAN SMEKEN geschreven. Het onderwerp is de vondst van een sacrament [d.i. hostie, ouwel] in het veen, en de wonderdoende kracht die het heilige voorwerp uitoefent, ondanks de tegenwerking van de duivelen, die in dit stuk half voor clown spelen.

Aantrekkelijk is ook het mirakelspel van *Marieken van Nieuweghen*, in dezelfde tijd ontstaan. Marieken laat zich verlokken door de duivel, Moenen genaamd, en zwerft zeven jaar met hem rond, totdat de vertoning van het 'wagenspel' van Masscheroen

(de strijd uitbeeldend van Christus en de Duivel om de mensenziel) haar met Maria's hulp tot berouw en boete brengt. Dit spel geeft ons een kijkje in het volle leven van die tijd.

Uit de tweede helft van de vijftiende eeuw dagtekent het allegorisch-didactische genre van de *moraliteit*. Daarin treden geen personen, maar zinnebeeldige figuren handelend op, om de een of andere maatschappelijke, zedelijke of godsdienstige gedachte te verzinnelijken. Een goed denkbeeld van zo'n spel geeft *Elckerlijc*, waarschijnlijk geschreven door PETRUS VAN DIEST. De Dood komt Elckerlijc (d.i. ieder mens) mededelen dat hij sterven moet. Vergeefs doet hij een beroep op Gheselschap, Maghe, tGoed (= bezit) enz. Alleen zijn Duecht zou hem kunnen helpen, maar die is zwak, en moet eerst door Biechte genezen worden. Als dat is gebeurd, stijgt zijn ziel ten hemel. De verdiensten van dit diepzinnige spel, dat als *Everyman* in de Engelse vertaling wereldberoemd is geworden, zijn het beste bewijs, dat men zulk een allegorie niet voorbarig als louter verstandswerk veroordelen mag.

Het mysteriespel, dat in katholieke streken soms nog voortleeft (*Passiespelen* van Oberammergau), moest in een overwegend protestants land andere vormen aannemen: het bijbelse treurspel van de 16de en 17de eeuw is er in zekere zin een voortzetting van.

15 DE REDERIJERSKAMERS

De rederijkerstijd is vroeger vaak beschouwd als een vrij onbelangrijke overgangperiode tussen de middeleeuwen en de zeventiende-eeuwse bloei. Ten onrechte. De rederijkersletterkunde begint al omstreeks 1400: bijna alle dramatische produkten, hierboven genoemd, behoren ertoe. En tot lang na het jaar 1600 doen de rederijkers zich gelden. In hun 'Kamers' verenigde zich dat deel van de stedelijke burgerij, dat zich gezamenlijk wilde oefenen in het voordragen, toneelspelen en dichten, niet zelden onder leiding van geestelijken. Die Kamers waren aanvankelijk dan ook een soort geestelijke verenigingen, ingericht als gilden, dus met verschillende graden. Door de stedelijke regeringen werden ze beschermd, omdat ze in staat waren godsdienstige en wereldlijke feesten, vorstelijke ontvangsten en boogschutters-

wedstrijden door hun optochten en vertoningen op te luisteren.

In de zuidelijke Nederlanden, met zoveel bloeiende steden, ontstonden de oudste Kamers omstreeks 1400: Leuven, Brussel; maar steden als Gent, Antwerpen, Ieper en Mechelen bleven niet achter. In grote plaatsen waren soms twee of drie Kamers, vaak verschillend van stand. De naam 'Camer van rhetorica' vindt men voor het eerst te Oudenaarde in 1441. De noordelijke Nederlanden doen pas mee in de tweede helft van de vijftiende eeuw; de oudste Kamer, het Bloemken Jesse te Middelburg, dagtekent van 1430. Iedere Kamer had een fraai blazoen en een zinspreuk. Bij feestelijke gelegenheden droegen de Cameristen kostbare en kleurrijke kostuums. Als beschermheer trad meestal een hooggeplaatst persoon op, met de titel *Keizer* of *Prins*. De eigenlijke leider van de werkzaamheden was de *factor*, die dikwijls ook de toneelstukken schreef en regisseerde. Bijzonder belangrijk was het bezit van een goede *sot*, die als ongegeneerd grappenmaker het publiek aan het lachen bracht.

Het glanspunt van het rederijkersleven waren de wedstrijden, die tot schitterende feesten aanleiding gaven, vaak dagen achtereen. De *landjuwelen* – een naam speciaal voor Brabantse feesten – waren voortgekomen uit soortgelijke schutterswedstrijden en daarmee samengesmolten. De onderwerpen voor de gedichten (*refereinen*) en voor het *zinnespel* werden vooraf opgegeven. Na een luisterrijke intocht speelden de deelnemende Kamers hun stukken voor publiek en jury. Bekend is het rederijkersfeest van Gent, 1539, waarvan de spelen, wegens de hervormingsgezinde strekking, ofwel om de stad Gent om haar opstandigheid te straffen, op de index werden geplaatst. Het opgegeven onderwerp: Wat de mens stervende het meest tot troost verstrekt, was uiteraard in die tijd een gevaarlijk thema. Het overdadigst was het landjuweel te Antwerpen, 1561, waar men bewust een neutraal onderwerp had gekozen. Het fraai uitgegeven boekwerk [1562] met teksten, gravures en een verslag van de feestelijkheden als inleiding, geeft een indruk van grandioze 'Bourgondische pracht'. De rederijkersfeesten in het Noorden, tot in het eerste kwart van de zeventiende eeuw, waren heel wat soberder.

Al heeft de rederijkerstijd sterke collectieve trekken, er zijn toch ook enige dichters met een onmiskenbare eigen stem. Nog geheel tot de 15de eeuw behoren ANTHONIS DE ROOVERE [† 1482] uit Brugge, en COLIJN CALLIEU [† 1481] uit Brussel. De *Rhetoricaele Wercken* van De Roovere zijn eerst in 1562 door een bewonderaar uitgegeven. Het meest bekend is wel zijn dichtstuk *Van der Mollen Feeste*, geschreven overeenkomstig het bekende middeleeuwse dodendansmotief. Ook bij de Brusselse stadsdichter Colijn Callieu beheerst het doodsbesef zijn belangrijkste gedicht *Tdal sonder wederkeeren* of *Tpas der Doot*, een treffende bewerking van een Frans origineel. In het midden van de zestiende eeuw schreef een beroemd rederijker van Oudenaarde, de factor MATTHIJS DE CASTELEIN [1488-1550] een soort rederijkers-wetboek: *Const van Rhetoriken* [postuum uitgegeven te Gent in 1555]. Wat Matthijs de Castelein hier op Frans voorbeeld formuleert, is een complete rederijkers-poëtica, waarin vrijwel alle voorwaarden, verschijnselen en vormen betreffende het laatmiddeleeuwse dichterschap met kennis van zaken behandeld zijn. Allengs gingen vaardigheid en techniek het winnen van bezieling en smaak; de kunstigheid werd hoofdzaak; moeilijke dichtvormen en ingewikkelde rijmen golden als verdienste. Tot de begaafde Antwerpse rederijkers behoort de welgestelde koopman CORNELUS CRUL [eerste helft 16de eeuw], die in zijn boertige gedicht *Heynken de Luyere* drie belevingen van een Uilenspiegelachtig type vlot en met Vlaamse volkshumor strofisch heeft berijmd.

Het latere toneelwerk van de rederijkers draagt een eigenaardig karakter: in hun *spelen van sinne* traden voornamelijk allegorische personen op, in de trant van *Elckerlijc*: maar onaanschouwelijkheid en redenering vervingen meestal de soberheid en natuurlijkheid waardoor de oudere moraliteit ons treft. Voor een groot deel waren de zinnespelen maakwerk, waarin nu alleen de historicus nog belangstelt. Gelijktijdig leefde de middeleeuwse realistische klucht voort, meestal onder de naam *esbattement*. Tot het belangrijkste en meest typerende van wat door rederijkers is voortgebracht, behoren de spelen en esbattementen van de verdienstelijke Bruggeling CORNELIS EVERAERT [1485-1556]. Merk-

waardig als zeer vroeg burgerlijk drama is de *Spiegel der Minnen*, door COLIJN VAN RIJSSELE omstreeks 1500 gedicht, en door toedoen van Coornhert in 1561 te Haarlem gedrukt. Van JAN VAN DEN BERGHE [† 1559], die zowel in Antwerpen als in Brussel werkzaam is geweest, is het bekroonde Antwerpse zinnespel op het Gentse rederijkersfeest van 1539, alsook het esbattement van *Hanneken Leckertant*. In het omvangrijke dichtwerk van de befaamde Brusselse rederijker JOHAN BAPTIST HOUWAERT [1533-1599] zijn al talrijke invloeden van de renaissance aanwijsbaar, maar het nieuwe ritme ontbreekt. Mede doordat honderden Zuid-Nederlanders zich in het laatste kwart van de 16de eeuw in het Noorden vestigden en daar hun eigen rederijkerskamers stichtten, had Houwaert ook in Holland nog lang een grote naam.

II

DE TIJD VAN RENAISSANCE EN REFORMATIE

17 DE RENAISSANCE

In de vijftiende eeuw loste de middeleeuwse maatschappij zich langzaam op. Allerlei bindingen werden doorbroken: het markwezen als organisatie van het grondbezit; het gildewezen als organisatie van de arbeid; de feodaliteit, die over de politieke verhoudingen besliste; de kerk als geestelijk centrum van de hele maatschappij. Het gemeenschapsgevoel, zo kenmerkend voor de middeleeuwse samenleving, verzwakte. De rechten van het individu kwamen op de voorgrond. De toenemende rijkdom en het gemakkelijker verkeer verruimden de blik en verhoogden de genotzucht. In deze veranderde levensverhoudingen vond de oude Griekse en Romeinse beschaving opnieuw grote belangstelling, het eerst in Italië, waar talrijke intellectuele en artistieke emigranten uit het door de Turken bedreigde en in 1453 bezette Byzantium zich hadden gevestigd. Van Italië uit deed deze *renaissance* van de klassieke kunst en filosofie zich over geheel West-Europa gelden, waartoe ook de uitvinding van de druk-kunst [kort vóór 1450] ten zeerste heeft meegewerkt. Het was bovendien de tijd van de grote ontdekkingsreizen [1492: Amerika], waardoor in enkele tientallen jaren het gehele wereldbeeld gewijzigd werd. Tenslotte hebben de fantastische rijkdommen, die uit de ontdekte en veroverde gebieden vooral naar Spanje en Portugal werden verscheept, al gauw een schokkende invloed uitgeoefend op de economische, sociale en politieke verhoudingen in heel Europa.

De aanhangers van de klassieke levensbeschouwingen, *humanisten* genoemd, stonden meestal niet vijandig tegenover de kerkleer; sommigen bekleedden zelfs geestelijke waardigheden. Toch is het onderscheid opmerkelijk: het christendom zocht de hoogste heiligheid in een ascetisme, dat zich van het aardse leven los maakte. De kunst van de Oudheid daarentegen verheerlijkte bovenal de vreugde en de schoonheid van het leven. De *renaissance* stelde het individu boven de gemeenschap, en was in oor-

sprong aristocratisch en internationaal; de renaissance-bescha-
ving maakte een scheiding tussen de hoogste standen en de massa
van het volk. Het internationale Latijn kreeg de voorkeur boven
de volkstaal. Een typisch vertegenwoordiger van zulk een
geestelijke aristocratie en wereldburgerschap is de beroemde
Rotterdammer DESIDERIUS ERASMUS [1469-1536], die uitsluitend
Latijn schreef en met zijn geniaal-ironische *Laus Stultitiae* (*De lof
der zotheid*) tot de wereldliteratuur behoort.

18 DE HERVORMING

De renaissance heeft een duidelijke kritische en wetenschappe-
lijke inslag. Deze blijkt o.a. uit de grote belangstelling voor
allerlei vragen op het gebied van natuurkunde, mechanica, bio-
logie en geneeskunde. Deze kritische zin nu richtte zich ook tegen
talrijke misstanden in de laat-middeleeuwse kerk, en ten slotte
tegen de dogmatische grondslag zelf, waarop de katholieke kerk
berust. Erasmus had zich met felle spot gekant tegen allerlei
kerkelijke praktijken die hij schadelijk achtte, in de hoop op
verbetering van-binnen-uit. Maar in oktober 1517 begon Luther
met een bestrijding, die hem na weinig jaren buiten en daarmee
tegenover de katholieke kerk plaatste. Luther verwierp het pries-
terschap en bepleitte vrij bijbelonderzoek door de gelovigen
individueel. Vandaar het grote belang van bijbelvertalingen in de
volkstaal: Luther zelf heeft op geniale wijze een Duitse vertaling
tot stand gebracht. Al omstreeks 1520 breidde de 'Lutherie' zich
over de Nederlanden uit, bevorderd door de algemene ontevren-
denheid over de slechte economische toestanden van die tijd en
over het gedrag van vele geestelijken. Ook andere vormen van
verzet, veel radicaler en hartstochtelijker deden zich voor: de
beweging van de Wederdopers is daarvan wel de bekendste; met
grote wreedheid heeft de overheid deze secte tenslotte uitge-
roeid.

De fanatieke strengheid, waarmee de 'kettters' tijdens het bewind
van Karel de Vijfde zijn vervolgd, heeft het beoogde doel niet
bereikt. Door het optreden van Calvin in Genève, omstreeks
1540, kwam via Frankrijk een tweede golf van anti-katholieke
geloofskritiek. Het calvinisme was van het begin af stelselmatiger
en strijdvaardiger dan het lutheranisme, en had een democrati-

scher vorm van kerkelijke organisatie. Omstreeks het midden van de zestiende eeuw had de reformatie vooral in de zuidelijke Nederlanden duizenden aanhangers, het meest in de steden waar de textielindustrie gevestigd was en waar dus een zeker proletariaat bestond. De beeldenstorm is dan ook in Vlaanderen begonnen en van daar uit naar de andere gewesten overgeslagen. Godsdienstige, economische en politieke motieven kunnen hiervoor worden aangewezen, zoals trouwens ook voor de kort daarna gevolgde opstand tegen Filips de Tweede. Terwijl renaissance en humanisme beperkt bleven tot de ontwikkelden, die Latijn en toch ten minste Frans kenden, is de reformatie typisch een volksbeweging geweest, al heeft deze ook talrijke aanhangers gehad onder de hogere standen: de land-adel en de stedelijke aristocratie. Juist de leiders waren vaak uit die kringen afkomstig, bijv. Hendrik van Brederode.

19 DE LETTERKUNDE VOOR EN TEGEN DE HERVORMING

De 'Lutherie' vond onder de Zuidnederlandse rederijkers veel bijval. Dat bleek al uit de spelen op het Gentse landjuweel van 1539. Een hartstochtelijk verzet wekte de nieuwe leer bij de Antwerpse dichteres ANNA BIJNS [1493-1575], in wier refereinen een sterk geloof en een sterke persoonlijkheid tot uiting komen, veel minder diepzinnig en verfijnd dan Hadewijch, maar onmiskenbaar echt. Door de vervolging van wederdopers, luthersen en calvinisten ontstonden in het midden van de eeuw de martelaarsliederen, getuigend van een krachtig geloof, en van haat tegen de onderdrukkers. Sinds ongeveer 1565 ging dit genre over in felle strijdzangen, al spoedig gebundeld in *Een nieu Geusen Liederen Boecxken* (oudste bewaarde exemplaar 1581). Hierin vindt men o.a. het *Wilhelmus*, waarvan de dichter onbekend is, en: *Helpt nu u self, soo helpt u God; Ras seventhien Provincen*, enz. De drukken werden telkens vermeerderd. Maar ook in andere bundels treft men vaak de geuzentoon aan. Als samenvatting en afsluiting van de geuzenpoëzie kan men beschouwen de *Nederlandsche Gedenck-clanck* [1626] door ADRIAEN VALERIUS.

De psalmen, voor de strijdende en lijdende calvinisten van bijzondere waarde, werden meermalen berijmd om gezongen te worden, o.a. door WILLEM VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT [*Souter-*

liedekens, 1540] en door de predikant PETRUS DATHENUS [$\pm$ 1531-1588] in 1566. Deze laatste berijming is een paar eeuwen in gebruik gebleven, ondanks het feit dat PHILIPS MARNIX VAN SINT-ALDEGONDE [1540-1598] in 1580 en in 1591 een beter verantwoorde en veel dichterlijker berijming had gepubliceerd. Deze vriend van prins Willem staat ook vooraan onder de publicisten, die in pittig proza de vrijheidszaak dienden. Zijn *Byëncorf der H. Roomsche Kercke* [1569] is een heftige satire op de katholieke kerk, en lokte menig tegenschrift uit. Als burgemeester van Antwerpen moest hij de stad na een langdurig beleg aan Parma overgeven [augustus 1585]. Op het einde van zijn leven werkte hij, in opdracht van de Algemene Staten, aan een bijbelvertaling. Tijdgenoot van Marnix was de Haarlemse notaris DIRCK VOLKERTSEN COORNHERT [1522-1590], een overtuigd humanist, die tussen de strijdende partijen een strijdbare positie innam, en om zijn bepleiten van godsdienstvrijheid en van het vrije onderzoek, zowel van katholieke als van calvinistische zijde vervolgd werd. Na een veelbewogen leven, waarin hij met gevangenschap en verbanning kennis maakte, stierf hij te Gouda. Behalve tal van theologische strijdschriften, schreef hij vertalingen van de klassieken (o.a. Homerus; Cicero) en van de Italiaanse novellist Boccaccio [*Vijftigh lustighe Historiën*]. Zijn hoofdwerk in proza is de *Wellevenskunste* [1586], een meesterlijke uiteenzetting van zijn humanistische zedeleer. Ook als auteur van moraliserende spelen en als dichter van stichtelijke liederen heeft hij betekenis.

20 DE VROEGE RENAISSANCE IN DE NEDERLANDEN

De eerste sporen van renaissance-invloed in onze letterkunde zijn uiterlijkheden. In rederijderskringen ontstaan vertalingen van de klassieken, waaruit de geest van de Ouden niet spreekt. Met klassieke namen wordt kinderlijk gepronkt. Eerst langzamerhand dringt de invloed dieper door. Eén van de belangrijkste centra van de nieuwe gedachten werd Antwerpen, de Westeuropese metropool van de zestiende eeuw, waar in de tweede helft de vermaarde drukkerij van Plantijn gevestigd werd.

De vroege renaissance, onder invloed van de moderne Franse dichtkunst, is te onzent door een merkwaardig drietal dichters vertegenwoordigd. De Antwerpse 'patricius' Jonker JAN VAN DER

NOOT [1539-±1595], een typische renaissance-kunstenaar, navolger van Ronsard, beoefende met zwierig talent de nieuwe dichtvormen (ode, sonnet) en had de eerezucht in een groot epos zijn Olympia te verheerlijken [*Cort begriip der twaalf boecken Olympiados*]. Zijn *Poeticsche Werken* verschenen tussen 1580 en 1595. Na een avontuurlijk leven dat hem o.a. naar Londen, de Rijnstreek en Parijs voerde, eindigde hij in zijn geboortestad als dichter om den brode. Aanvankelijk heftig calvinistisch, later katholiek en Spaansgezind, is hij vóór alles een individualistisch kunstenaar met kosmopolitische allure.

De schilder-dichter CAREL VAN MANDER [1548-1606] ontwikkelde zich van rederijker tot renaissance-kunstenaar, mede door zijn reis naar Italië. Als doopsgezind Vlaming in 1583 naar Haarlem uitgeweken, werd hij daar het middelpunt van een kring die de nieuwe kunst ijverig beoefende. Hij bleef het meest bekend door zijn belangrijke *Schilderboeck* [1604], met levensbeschrijvingen van velerlei schilders. Ook als dichter en Homerusvertaler heeft hij betekenis.

Het dichtwerk van de Leidse stadssecretaris JAN VAN HOUT [1542-1609] is bijna geheel verloren gegaan. De tijdgenoten roemden hem omdat hij de nieuwe versmaat, op klassieke grondslag, het eerst had toegepast.

21 LETTERKUNDIGE TOESTANDEN IN AMSTERDAM

Intussen ontwikkelde Amsterdam zich tot een energieke havenstad van Europese betekenis, waarvan de bloei nog snel toenam na de val van Antwerpen [1585].

Tegen het einde van de zestiende eeuw waren de aanzienlijke Amsterdammers van intellect en smaak verenigd in de rederijkerskamer *De Eglantier*, met de zinspreuk 'In Liefde Bloeyende'.

De twee merkwaardigste leden waren HENDRIK LAURENSZON SPIEGEL [1549-1612] en zijn tijdgenoot ROEMER VISSCHER [1547-1620]. Spiegel was als humanist een geestverwant van Coornhert, maar meer beschouwend denker dan strijdend propagandist. Afkerig van de kerkelijke strijd, bleef hij de katholieke kerk trouw. Zijn hoofdwerk, de onvoltooide *Hertspieghel*, geschreven in de eenzaamheid van zijn buitenplaats Meerhuizen aan de

Amstel, is naar de geest sterk verwant met Coornherts *Wellevenskunste*.

Een heel ander type is de 'ronde' ROEMER VISSCHER, een levenslustig en geestig Hollander, die van ruwe scherts hield. Zijn eigen letterkundige produkten, geheel in de volkstoon, schatte hij niet hoog. Ze werden onder de naam *Brabbeling* gedrukt. Een reeks korte proza-bijchriften bij zinnebeeldige plaatjes (*emblemata*) noemde hij *Sinnepoppen*. Door dergelijke volkskunst nam hij deel aan een Westeuropees mode-genre, dat een paar eeuwen succes had, en waar ook Hooft, Vondel, Cats en Luyken aan hebben meegedaan.

In De Eglantier begint de renaissance nationale vormen aan te nemen, terwijl terzelfder tijd zich in de bouwkunst een speciaal Nederlandse renaissance-stijl gaat ontwikkelen. Er is een duidelijk streven om de moedertaal te cultiveren en als draagster van beschaving en kunst tot de gelijke van het klassieke Latijn te verheffen. Dat is merkbaar in het proza van Coornhert, in de kunstige, gedrongen poëzie van Spiegel, en in hun streven naar zuiverheid van taal (*purisme*), als tegenstelling van de verfranste mode-taal in rederijkerskringen. In dezelfde lijn ligt de bouw van een renaissance-spraakkunst, naar Latijns model, de *Twe-spraack van de Nederduytsche Letterkunst* [1584], door De Eglantier uitgegeven, met een merkwaardige voorrede van Coornhert. De schrijver was waarschijnlijk Spiegel.

Van buitengewoon belang voor onze beschaving, en dus ook voor de letterkunde, werd het feit dat, vooral na 1585, zoveel ontwikkelde Zuidnederlanders zich in de noordelijke steden kwamen vestigen. Dat gaf aan het literaire leven van het opstandige hervormde Holland een krachtige stoot, terwijl het door Spanje overheerste katholieke zuiden ten achter raakte. Daar behield de letterkunde zeer lang nog sterk middeleeuwse karaktertrekken.

22 ALGEMENE KARAKTERISTIEK

Het tijdperk van Maurits, Frederik Hendrik en Johan de Witt is in geheel Holland en speciaal in Amsterdam een ongemene bloeitijd geweest, op alle terreinen van het maatschappelijk en geestelijk leven.

Door de militaire successen van de Oranjeprinsen waren de noordelijke Nederlanden in feite sinds 1609 een onafhankelijke staat, die meetelde in de Europese verhoudingen. Het optreden van vlootvoogden als Tromp en De Ruyter bevestigde later deze machtspositie nog. De handel van Amsterdam omvatte heel de wereld; veroveringen en kolonisaties van Nederlanders vonden plaats in Afrika, Azië en Amerika; zowel Kaapstad als New York zijn door Hollanders gesticht. De welvaart nam toe, het bevolkingsaantal eveneens: de befaamde grachtengordels van Amsterdam zijn grotendeels in deze tijd aangelegd. Terwijl de Leidse universiteit wereldnaam kreeg, stichtten de afzonderlijke gewesten eigen hogescholen in Franeker, Harderwijk, Groningen en Utrecht.

Door de stijgende welvaart kon de handeldrijvende burgerij, die tevens de steden bestuurde, fraaie woningen laten bouwen en smaakvol inrichten. Maar ook openbare bouwwerken kwamen in grote stijl tot stand: kerken, raadhuisen, waaggebouwen. Tijdens Albrecht en Isabella is dit trouwens ook in de zuidelijke Nederlanden het geval geweest. De schilderkunst heeft in Rembrandt een ongeëvenaarde hoogte bereikt; talrijke andere kunstenaars van wereldnaam zoals Frans Hals, Vermeer, Jan Steen, Ruysdael waren zijn tijdgenoten. In de zuidelijke Nederlanden werkten grootmeesters als Rubens, Van Dijck en Jordaens. Bij hen gaat de renaissance over naar de barok.

In het algemene klimaat van vrijheid, zelfbewustzijn en succesrijke ondernemingszin hebben zich ook de letteren voorspoedig ontwikkeld. De navolging van de Franse en de Italiaanse literatuur leidde spoedig tot een eigen nationale dichtkunst, die even-

wel duidelijk de internationale renaissancekenmerken vertoont. Het metrische vers overwint, speciaal de zesvoetige jambe (*alexandrijn*), die bij de mindere talenten licht in een dreun vervalt. Het klassieke drama wordt beoefend met z'n vijf bedrijven, z'n reien tussen die bedrijven, en z'n drie 'eenheden': van plaats, van tijd, van handeling. De taal krijgt een verzorgd, vaak zelfs verfijnd karakter, ook in de briefstijl. De beeldspraak steunt niet zelden op klassieke voorbeelden; de godennamen uit de Griekse en de Romeinse mythologie spelen een grote rol.

De bloeitijd van onze poëzie ligt ná de bevrijding uit de rederijkersvormen en vóór de verstarring van de renaissancistische idealen tot dogmatische voorschriften. De periode van voorbereiding door mannen als Coornhert en Spiegel, is gevolgd door een halve eeuw van gedegen kunst, totdat bij jongere en minder begaafde dichters de navolging begint die in de tweede helft van de 17de eeuw sterker wordt en in het laatste kwart overheerst. De invloed van de antieke cultuur neemt dan nog toe, mede door het gezag van Frankrijk, dat ook na de periode van zijn politieke expansie zijn overwicht in de Europese letteren nog een volle eeuw behoudt.

Geheel deze ontwikkeling had een aristocratisch karakter en liet niet na grote weerstanden te wekken. Ze kreeg geen greep op de kleine burgerij die onder leiding van de calvinistische predikanten neigde naar een dogmatischer levensbegrip. In de godsdiensttwisten die tijdens het Bestand uitbraken, is het contrast tussen vrijzinnig humanisme en protestantse dogmatiek verscherpt door de tegengestelde belangen van Amsterdam en Holland enerzijds en de overige gewesten anderzijds, én door het politieke verschil van inzicht tussen twee zo andersgeaarde machthebbers als Oldenbarnevelt en Maurits. De schokkende gebeurtenissen van 1618 en 1619, met de uitstoting van de Remonstranten, de ontvoering van Oldenbarnevelt en de veroordeling van Hugo de Groot, hebben diep ingewerkt op heel het culturele leven, al heeft vooral Frederik Hendrik zijn uiterste best gedaan om de tegenstellingen te verzachten.

23 HISTORISCHE SAMENHANG

Het geslacht dat in de eerste helft van de 17de eeuw op de voorgrond komt, werd geboren in het laatste kwart van de 16de eeuw. De hoofdpersonen zijn:

JACOB CATS, 1577-1660,

PIETER CORNELISZ. HOOFT, 1581-1647,

GERBRAND ADRIAENSZ. BREDERO, 1585-1618,

JOOST VAN DEN VONDEL, 1587-1679, en

CONSTANTIJN HUYGENS, 1596-1687.

De middelste drie zijn Amsterdammers. Bredero sterft vroeg; de anderen behoren tot de periode van Frederik Hendrik, welke ook op het gebied van de beeldende kunst de bloeitijd is geweest. Cats, als Zeeuw, en Huygens, als Hagenaar, staan buiten het Amsterdamse letterkundige leven. Hun voornaamste publikaties vallen in het midden van de eeuw. Bij hen als calvinisten voegt zich naar geest en stijl de Deventer predikant

JACOBUS REVIUS, 1586-1658.

Tot deze zelfde generatie behoren ook de priester

JOANNES STALPART VAN DER WIELE, 1579-1630,

en de ondogmatische predikant

DIRCK RAFAELSZ. CAMPHUYSEN, 1586-1627.

Belangrijke bijfiguren zijn de uit Gent afkomstige Leidse classicus DANIEL HEINSIUS, de Amsterdamse arts en toneelschrijver SAMUEL COSTER, de zwierige diplomaat en rederijker THEODORE RODENBURG, en de liederendichter JAN JANSZ. STARTER.

Na 1650 blijven Vondel en Huygens nog ruim een kwart eeuw aan het werk, maar ondertussen treedt het geslacht van zeventiende-eeuwers op, dat omstreeks 1625 geboren is. Deze dichters leven in de schaduw van de grootmeesters. Het echte oorspronkelijke talent wordt zeldzamer.

In de zuidelijke Nederlanden, waar de verhoudingen inzake godsdienst en taal zo geheel anders lagen, behoren tot het eerste geslacht:

JUSTUS DE HARDUYN, 1582-1636,

GUILLIAM VAN NIEUWELANDT, 1584-1635,

en tot het tweede:

ADRIAEN POIRTERS, 1605-1674, en

WILLEM OGIER, 1618-1689.

In het begin van de zeventiende eeuw bleef de Kamer *De Eglantier* onder de zinspreuk 'In Liefde Bloeyende' de voorrang behouden, en de beste krachten tot zich trekken. Daarnaast stond de bevriende 'Brabantse Kamer', 't *Wit Lavendel*, van uitgeweken Zuidnederlanders, waarvan o.a. Vondel lid was. De bloei van *De Eglantier* werd belemmerd door innerlijke misstanden: gebrek aan ernst en ijver bij de leden, en persoonlijke antipathieën. Toen Hoofts pogingen om de Kamer ingrijpend te reorganiseren mislukt waren, scheidde de beste leden zich onder leiding van DR. SAMUEL COSTER [1579-1665] af en stichtten zij de *Nederduytsche Academie*. Hun bedoelingen waren o.a. om door colleges in het Nederlands verschillende vormen van wetenschap te bevorderen en te populariseren; maar na korte tijd beperkten ze zich weer tot toneelspeelkunst. Er werd gespeeld ten bate van een liefdadigheidsinstelling: 'de Oude Kamer' speelde voor het Oudemannenhuis, de Academie voor het Weeshuis.

Costers voornaamste werken zijn het blijspel *Teeuwis de Boer* [1612], het realistische spel *Tiisken van der Schilden* [anoniem 1613] en het klassieke drama *Iphigenia* [1617] dat diende om calvinistische predikanten te hekelen, die vijandig tegenover de libertijnse Academie stonden. Deze vijandschap heeft verhinderd dat de Academie een duurzaam succes bereikte.

De Oude Kamer bleef, onder leiding van 'ridder' THEODOOR RODENBURG [$\pm$ 1579-1644], de voornaamste antipathie van de Academisten. Rodenburg toonde zijn voorliefde voor de Spaanse letterkunde in een reeks toneelstukken van zeer bont-romantische inhoud, die scherp staan tegenover het realisme van de nationale klucht en tegenover Vondels eenvoud.

Toen Rodenburg in 1621 naar Brussel was vertrokken, kwijnde de Kamer; in 1632 versmolt ze met de Academie. Dit leidde tot de stichting van de eerste Amsterdamse schouwburg in 1637, die met het spelen van Vondels *Gysbreght* werd ingewijd.

25 GERBRAND ADRIAENSZ. BREDERO [1585-1618]

Levensloop: Geboren te Amsterdam uit de gegoede burgerij. Zijn vader, een schoenmaker, woonde 'in Bredero' d.w.z. een huis met de beeltenis van de geuzenjonker Hendrik van Brederode. Op het schildersatelier van Francesco

Badens. Lid van De Eglantier en de Academie. Omgang met de kring van Roemer Visscher. Na een aantal verliefdheden teleurgesteld door Magdalena Stockmans.

Bredero kreeg, in tegenstelling met Cats, Hooft en Huygens, geen geleerde opvoeding. Hij noemt zich 'een slecht (eenvoudig) Amstelredammer, die maar een weynich kints-School-frans in 't hoofd rammelde'. Toch is de levenslustige Bredero, met zijn dichtersnatuur en schildersoog, niet uitsluitend een volksdichter. Hij bewondert en volgt ook de renaissancekunst, waarmee hij o.a. via het vroegste werk van Hooft kennis maakte. In het proza van zijn voorredenen en opdrachten, in zijn minneliederen en sonnetten voelt men de zwierige renaissance-uitdrukking. Maar de volksaard zit het diepst: die wordt bij hem niet door vreemde invloeden uitgedreven.

In twee genres heeft Bredero zijn dichterschap beproefd: in toneelwerken en in liederen. Bij de toneelwerken staat de chronologie ten naaste bij vast, bij de liederen allerminst. Tot de vroegst gedateerde teksten behoren de *tragikomedies*, waarvoor hij de stof vond in Spaanse ridderromans: *Rodd'rick ende Alphonsus* [gespeeld 1611, gedrukt 1616] en *Griane* [1612; 1616]. Ofschoon interessanter en ook diepzinniger dan men lang heeft gemeend, zijn deze spelen toch onevenwichtig. Tot het opmerkelijkste erin behoren de komische intermezzo's, met realistische volkstypen te midden van de gestileerde ridderwereld, en met knittelverzen in plaats van alexandrijnen. Dit was de inzet van Bredero's kluchten en blijspelen, waarin hij zich toont in zijn oorspronkelijke kracht.

Zijn klucht is, evenals die van de 15de en 16de eeuw, in feite een gedramatiseerde anekdote, een greep uit het volksleven. Bredero wist dat scherp waar te nemen en raak uit te beelden, in een stijl die aandoet als onvervalste volkstaal. Hij was bovendien in staat, ondanks de beknoppte omvang van elk spel, aan de personages een duidelijk eigen karakter te geven, menselijk en genuanceerd. De bekendste kluchten zijn: de *Klucht van de Koe* [1612], en de *Klucht van den Molenaar* [1613]. Een vroegere druk dan de postume uitgave [1619] is niet bekend.

Bij de kluchten sluiten de blijspelen aan: *Lucelle*, naar het Frans bewerkt [gedrukt 1616], *Moortje*, naar een Franse adaptatie van een Latijns spel van Terentius [1615; gedrukt 1617], en *Spaan-*

schen Brabander Jerolimo [1617; gedrukt 1618]. In al deze gevallen is Bredero uitgegaan van een bestaande tekst die hij met grote vrijmoedigheid heeft aangepast. Van de klassieke personen in de *Eunuchus* van Terentius maakte hij rasechte Amsterdammers. Toestanden en zeden werden op geestige wijze verhollandst. Telkens veroorloofde Bredero zich uitweidingen over Amsterdamse situaties, zoals de terecht befaamde marktgang van Kackerlack, die men ondanks de verstoring van het evenwicht toch niet graag zou missen. In de *Spaanschen Brabander* ontleende hij de intrige tot in bijzonderheden aan een beroemde Spaanse schelmenroman. In hoeverre de dichter bedoeld heeft, in zijn ironie over 'kaal en groots' te zijn, speciaal de aanmatiging van de Zuidnederlanders belachelijk te maken, is moeilijk te zeggen; hij laat het stuk spelen in een nabij verleden, nl. 1576, maar het werd opgevoerd in het Amsterdam van 1617! Boeiend is het contrast tussen de trots van de halfspaanse jonker en oplichter, en de goedhartigheid van de bedeljongen Robbeknol, die bij hem in dienst is als knecht. En om hen beiden heen groept de dichter kostelijke Amsterdamse typen, getekend met hetzelfde meesterschap als waarmee onze zeventiende-eeuwse schilders wereldroem verwierven.

De lyrische poëzie van Bredero is voor het grootste deel bijeengebracht in het *Boertigh Amoreus en Aendachtigh Groot Lied-boeck*, een postume uitgave [1622]. De indeling komt overeen met drie genres rederijkerspoëzie, maar is niet consequent volgehouden. Ze houdt blijkens de dateerbare teksten (nl. de bruiloftsdichten) ook geen rekening met de chronologie. Ten slotte is gebleken dat de meisjesnamen deels toebehoren aan vrouwenfiguren uit vertaalde novellen, waarvoor Bredero de berijmde gedeelten schreef. De poging om uit de gegevens van dit *Lied-boeck* allerlei biografische feiten af te leiden moet dan ook als mislukt worden beschouwd.

Het *Lied-boeck* van Bredero is de belangrijkste bundel lyriek van één hand uit heel de 17de eeuw. Het bevat een klein aantal schertsende gedichten, zoals *Boeren-Geselschap*, die sterk aan de kunst van Jan Steen, Brouwer of Van Ostade doen denken. Er zijn talrijke liefdesliederen, uiteenlopend van stijl en stemming. En er is een reeks godvruchtige liederen die de indruk wekken uit oprechte gevoelens van inkeer en berouw te zijn ontstaan. Ze

hebben een natuurlijke eenvoud en directheid, die door geen andere gouden-eeuwer wordt geëvenaard. De mening dat deze vrome gedichten speciaal tot de laatste periode van Bredero's leven behoren, is in strijd met de feiten.

Bredero stierf te vroeg om de volle maat van zijn talent te geven. Maar geen van de kluchtenschrijvers, geen van de liederendichters die hem hebben nagevolgd, heeft zijn hoogte kunnen bereiken.

26 PIETER CORNELISZ. HOOFT [1581-1647]

Levensloop: Geboren uit een Amsterdamse koopmansfamilie. Zijn vader is de bekende burgemeester C. Pz. Hooft (in Vondels *Roskam* verheerlijkt). Na de Latijnse school voor de handel bestemd. Reis naar Italië [1598-1601]. Op het kantoor van zijn vader [1601-1606]. Studie in de rechten te Leiden [1606]. Als Drost (d.w.z. bestuursambtenaar) op het Muiderslot [1609]. Huwelijk [1610] met Christina van Erp [† 1624]. Tweede huwelijk met Heleonora Hellemans [1627]. Middelpunt van de Muiderkring.

Hooft is door aanleg en ontwikkeling de meest typische vertegenwoordiger van de renaissancekunst in Holland. Wat dat betekent, komt het best uit door vergelijking met Cats. Deze voelt zich in zijn levensbeschouwing één met het calvinistische volk; hij geeft verhalen om te onderhouden en te onderwijzen; hij wil zijn levenswijsheid, uit boeken en ervaring geput, in aantrekkelijke vorm onder de aandacht van velen brengen en gebruikt geen andere middelen dan die de omgangstaal bezit.

Hooft geeft uiting aan een zeer persoonlijk gevoelsleven. Of de schoonheid daarvan door velen gevoeld wordt, doet minder ter zake. De verfijnde aandoeningen van de kunstenaar zullen zelfs uiteraard alleen nagevoeld kunnen worden door een gering aantal mensen; bij de meesten is de ontvankelijkheid daarvoor óf niet aanwezig óf niet ontwikkeld. Aan het vers stelt Hooft dus heel andere eisen dan Cats. Hij scheidt zich een eigen taal, die aan zijn muzikale en ritmische eisen voldoet, en die niet te kort schiet in beeldend vermogen.

Maar nog in een ander opzicht is de kunst van Hooft geen volkskunst. Als humanist heeft hij een levensbeschouwing die meer voortvloeit uit de wijsbegeerte van de Oudheid dan uit het christendom. Tegenover de kerk staat hij tamelijk onverschillig.

Met de verdraagzaamheid van Coornhert zoekt hij zijn vrienden evengoed onder roomsen als onder protestanten. Vurige ijveraars als Vondel zijn hem niet sympathiek. In kerkelijke geschillen mengde hij zich niet. Op het Muiderslot leefde hij als een groot heer; hij vond zijn geluk in de omgang met een kring van geleerde en kunstminnende vrienden en vriendinnen, in muziek en poëzie. Toch bleef hij als drost ook met het praktische leven in aanraking. Al was hij maatschappelijk en geestelijk een aristocraat, hij heeft het volk scherp waargenomen. De *Warenar* is daarvan het bewijs.

De eerste poëzie van Hooft gaat al in renaissancerichting. De Italiaanse reis, die de jonge dichter in aanraking bracht met de bloeiende kunst en de zangerige taal van het land waar de nieuwe kunst zijn oorsprong nam, had een beslissende invloed op zijn ontwikkeling. De *Rijmbrief* die hij in 1600 aan de kamer 'In Liefde Bloeyende' schreef, getuigt daarvan. De minnedichten, na zijn thuiskomst voor verschillende Amsterdamse schonen geschreven, zijn sterk Italiaans getint. Het kunstige sonnet, een echte renaissancevorm – trouwens al vóór Hooft toegepast in onze poëzie – werd met voorliefde gekozen. Door Hooft kwam de nieuwe verskunst, zo scherp afstekend bij de stoeve rederijkersrijmen, in volle schoonheid uit.

Minnepoëzie schreef Hooft op rijpere leeftijd ook voor Heleonora Hellemans, zijn tweede vrouw. Onder zijn latere gedichten is bekend de *Klaghte der prinsesse van Oranjen over 't oorlogh voor 's Hartogenbosch*. In de laatste periode van zijn leven werden de verzen schaars.

De voornaamste dramatische werken van Hooft zijn: *Granida*; *Geeraerd van Velsen*; *Baeto*.

Het herdersspel *Granida* [1605; gedrukt 1615] is een vrucht van zijn Italiaanse reis. Het thema: de verheerlijking van het idyllische landleven tegenover de onnatuur en verdorvenheid van het hof, kon moeilijk in een Hollandse omgeving zijn ontstaan. Ook de vorm is voor Holland nieuw: in de lyrische gedeelten, die op één lijn staan met de minnepoëzie van die tijd, krijgen de verzen een bevalligheid van klank en ritme, waartoe de rederijkerstaal niet in staat was geweest.

Geeraerd van Velsen [1613] en *Baeto* [1617; gedrukt 1626] zijn ook om hun gedachteninhoud belangrijk. Hooft streeft niet naar

een getrouwe uitbeelding van de werkelijkheid, hij stileert de historie, hij vervormt die naar de eisen van zijn kunst en zijn moraal. In overeenstemming met een oud volkslied maakt hij van Floris V een tiran, die als vorst en als mens zijn plicht verzaakt. Geeraerd van Velsen is de man die uit wrok het Gezag schendt. De ideale figuur is Gijsbrecht van Amstel, die de tirannie wil doen buigen voor het Statengezag. Aan het rederijersdrama herinneren nog allegorische personen als 'Eendracht', 'Twist', en 'de Vecht', die het stuk met een profetie van Amsterdams roem besluit.

Baeto is de ideale stamvader van de Nederlanders – evenals Aeneas van de Romeinen – die om een burgeroorlog te voorkomen, in vrijwillige ballingschap trekt. In het optreden van de priesteres Segemond wordt aangetoond, hoe het kerkelijk gezag aan het wereldlijk gezag onderworpen moet zijn. De inkleding van deze stukken – bijv. de orakels en tovermiddelen – wijst op navolging van de Latijnse treurspeldichter Seneca, die bij de renaissancegeleerden als model gold.

Geheel in Bredero's trant is het blijspel *Warenar* [1616], 'dat is *Aulularia* van Plautus nae's Lands ghelegentheyte verduytscht'. Bredero had in zijn *Moortje* een stuk van Terentius vernederlandst. Hoofd koos daartoe een geschikter blijspel, waarvan de stof later ook door Molière bewerkt is [*l'Avare*]. Hoewel hij het stuk op de voet volgt, en alleen de inleiding en het slot eigen vinding zijn, gaf hij echt-Amsterdams volksleven, met buitengewoon talent waargenomen, en raak weergegeven. Als de schrijver ons onbekend was, zou niemand de renaissancecedichter Hoofd er achter zoeken. Maar evenals Huygens later, beschouwde hij zulk werk als een grap.

Met grote voorliefde heeft Hoofd het proza als kunstvorm beoefend, zó zelfs, dat het na 1626 de poëzie bijna geheel verdringt. De schrijver die hij om zijn kernachtigheid bewonderde en wiens stijl hij door vertaling trachtte nader te komen, is de Romein Tacitus. Als vooroefening behandelde hij een episode uit de Franse geschiedenis, nl. *Het Leven van Henrik de Grote* [1626], een werk dat hem een Franse adelsbrief bezorgde.

Na deze eerste proeve van politiek inzicht en vorstelijke karakterkennis zette Hoofd zich ertoe, de wording van het Gemenebest sedert 1555 te schilderen, op grond van diepgaande studie. Hij las

de Nederlandse en Spaanse geschiedschrijvers, maar verzamelde ook feiten uit de mond van tijdgenoten en ooggetuigen. De vrucht van die studie is de *Nederlandsche Historiën*, waarvan het eerste deel, handelende over de jaren 1555 tot 1584, werd uitgegeven in 1642, en waarvan hij het tweede deel onvoltooid achterliet. Dit hoofdwerk dat door de kunstige, inspanning eisende vorm evenmin populair kon worden als Hoofts poëzie, verhiel hem tot de eerste van onze zeventiende-eeuwse prozaschrijvers.

Het ongemene van Hoofts proza zit niet alleen in gedrongenheid en syntactische afwijkingen maar evenzeer in nieuw-vormingen en ver gedreven purisme, waarbij hij in het voetspoor trad van Coornhert en Spiegel. Al deze eigenaardigheden hangen ten nauwste samen met het beeldend vermogen van zijn uiterst individuele taal. Hooft heeft niet de bedoeling gehad, een modelstijl ter navolging te scheppen. Maar de invloed van dit boek op het proza van lateren (bijv. Geeraert Brandt) liet zich lang en krachtig gevoelen.

Op het voetspoor van de Romeinen (Cicero) en de Italiaanse renaissanceschrijvers heeft Hooft ook in de *brief* naar kunstigheid van vorm gestreefd. Wie geneigd is dat louter als onnatuur te beschouwen, wordt tot nadenken gestemd door het feit, dat Hooft, ook bij uiting van diepe smart of hartstochtelijke liefde, die stijl niet loslaat. Al vroeg heeft men een verzameling brieven van Hooft bijeengebracht en om hun literaire kwaliteiten in druk doen verschijnen.

In de briefwisseling van Hooft maken we kennis met een uitgebreide en belangwekkende kring van vrienden. Hiertoe behoort HUGO DE GROOT [1583-1645] die op velerlei gebied uitmuntte, en ook als prozaschrijver en dichter, in Latijn en Nederlands, belangstelling verdient. De intiemsten, die geregeld gast waren op het Muiderslot, vooral na 1620 en gedurende Hoofts tweede huwelijk, worden (sinds de 19de eeuw) wel samengevat als 'de Muiderkring'. Vondel en Huygens kwamen er een enkele maal.

Bijzonder gevierd werden de beide dochters van Roemer Vischer ANNA en MARIA TESSELSCHADE. Om hun aantrekkelijke persoonlijkheid werd hun talent niet weinig overschat. Anna sloot zich aan bij de trant van Cats, o.a. in haar gedichtjes bij de

Sinnepoppen van haar vader; Maria Tesselschade bewonderde meer de verzen van Hooft, en volgde die zwak na.

Onder de geleerde vrienden stonden op de voorgrond de Amsterdamse hoogleraren CASPAR VAN BAERLE [Barlaeus] en GEERAERT VOS [Vossius]. De eerste werd om zijn Latijnse poëzie, die meer van handigheid en geleerdheid dan van kunstzin getuigt, zelfs door Vondel als een groot dichter beschouwd. Behalve de poëzie werd in de Muiderkring de muziek met liefde beoefend. Francisca Duarte wordt o.a. als zangeres vermeld. Andere vrienden zijn: Laurens Reael, Van der Burg en Brosterhuizen, Plemp, Mostaert en Hoofds zwager Baeck.

27 JOOST VAN DEN VONDEL [1587-1679]

Levensloop: Geboren te Keulen uit Antwerpse ouders, die als doopsgezinden uitgeweken waren. Over Utrecht naar Amsterdam. Getrouwd met Maaiken de Wolf [1610], die de zorgen voor de zaak, een kousenwinkel, grotendeels op zich nam. Zware ziekte [1621]. Lid van de Brabantse Kamer. Krachtige deelneming aan het publieke leven. In de jaren '30 dood van zijn zontje, zijn dochtertje en zijn vrouw. Enige omgang met de kring van Hooft. Vervreemd sinds zijn overgang tot het katholicisme [1641]. Wangedrag van zijn zoon Joost. Suppoost aan de Bank van Lening [1658-1668]. Emeritus met behoud van traktement.

Vondel is onze grootste dichter van dit tijdperk. Van Zuidnederlandse afkomst, hartstochtelijker van temperament dan de geboren Hollander, werd hij naar de geest volbloed Amsterdammer. Hij heeft zich laat ontwikkeld: zijn talent ontplooit zich eerst na 1621. Al zijn kennis moest hij zich uit eigen kracht verwerven. In overeenstemming met de tijdgeest zocht hij zijn geestelijk voedsel voornamelijk in de Oudheid. Door de renaissancegeleerdheid van zijn vrienden werd hij krachtig in die richting gestuurd. In zijn kunstopvatting is invloed van Seneca en Virgilius merkbaar. Op late leeftijd leerde hij zelfs nog Grieks om het klassieke treurspel in zijn edelste vorm te leren kennen.

Maar Vondel werd niet, gelijk Hooft, door de studie van Oudheid en renaissance op wegen geleid die van het christendom af voerden. Hij behoorde tot de doopsgezinden en koos gedurende en na het bestand, uit afkeer van de calvinistische leer, hartstochtelijk partij voor de remonstranten. De aanleg van zijn geest dreef hem evenwel naar het katholicisme. Zijn overtuiging rustte op een

grondige studie van de eerste christelijke eeuwen. Deze studie van de dogma's en de geschiedenis van de kerk zette hij voort, al verloor hij zijn liefde voor de Oudheid niet. Na zijn bekering valt de grootste ontwikkeling van Vondels poëzie: zijn meesterwerken schrijft hij nog na zijn zestigste jaar.

Vondel leefde geheel voor zijn kunst en zijn studie. Poëzie was voor hem geen ontspanning, maar levensbehoefte. Hij had niet daarnaast een belangrijke maatschappelijke werkkring.

Vondel stond met zijn poëzie midden in zijn tijd, maar gaat door de vlucht van zijn verbeelding boven zijn tijd uit. Ook daarin onderscheidt hij zich van de andere dichters. Bij Cats en Huygens vindt men zelfkennis en mensenkennis, huiselijke en maatschappelijke moraal. Als Hooft zich met de vragen van zijn tijd bezighoudt, doet hij dat in bespiegelende drama's. Vondel echter leeft hartstochtelijk mee: niet alleen wat in zijn naaste omgeving geschiedt, maar ook de gebeurtenissen in Europa, bijv. de strijd tegen de Turken, interesseren hem levendig. Daarin vindt hij voedsel voor zijn verbeelding.

Vondels werk, dat zich over meer dan een halve eeuw uitstrekt, heeft een verbazende omvang. In de eerste periode vallen o.a. de zogenaamde *hekeldichten*, die evenals het drama *Palamedes*, betrekking hebben op de terechtstelling van Oldenbarnevelt [*Geuzen-vesper*], op de verafschuwde calvinistische leer [*Decretum horribile*] of de Amsterdamse twisten tussen de libertijnse Academie die in de regenten-aristocratie, en de calvinistische geestelijkheid, die in de volksklasse steun vond [*Rommelpot van 't hanekot*; *Otter in 't bolwerk*]. Dit zijn uitingen van felle haat of heftige verontwaardiging. Op een hoger plan staan de beide grote gedichten *Roskam* en *Harpoen* [1630]. In het eerste hekelt hij de misstanden in het regentebewind, en prijst hij de pas overleden burgemeester Hooft als voorbeeld van burgerdeugd. In de *Harpoen* typeert hij de goede en de slechte predikant.

Vondel treedt tegelijk op als zanger van de nationale grootheid, van de heldedaden der Oranjes, en van Amsterdams glorie als koopstad: *Lof der Zeevaert* [1623]; *Geboortklock van Willem van Nassau* [1626]; *Verovering van Grol* [1627]. Uit later tijd zijn o.a.: *Inwijding van het Stadhuis* [1655], *Zeemagazijn* [1658]. Van belangstelling in buitenlandse feiten getuigen o.a. *Maeghdeburghs Lyckoffer* [1631]; *Olyftack aan Gustaef Adolf* [1632].

Als zuiver lyricus is Vondel beroemd o.a. door de gedichten bij de dood van zijn kinderen en door de reien in zijn drama's. Daarin heeft hij zijn individuele ontroeringen en zijn diepste religieuze gevoelens op onovertroffen wijze uitgedrukt. De muzikale schoonheid van zijn vers is nergens zó persoonlijk van toon. Veel minder direct is uiteraard de poëtische stijl van de grote godsdienstige leerdichten die hij na zijn bekering schreef, o.a. *Altaergeheimenissen* [1645].

Maar Vondel beschouwde zichzelf in de eerste plaats als dramatisch dichter; hij schreef niet minder dan 32 drama's, waaronder 24 oorspronkelijke. Eerst staat hij nog op rederijkersstandpunt; langzamerhand klimt hij op, langs het zwakkere Latijnse drama [Seneca] tot het Griekse treurspel, dat hij in zijn later werk als maatstaf neemt. Hij streeft naar soberheid en verhevenheid, en aanvaardt de zogenaamde drie eenheden: eenheid van handeling (alles groepeert zich om één verwikkeling), eenheid van plaats (zo weinig mogelijk toneelverandering) en eenheid van tijd (de handeling loopt over niet meer dan 24 uur). De indeling in vijf bedrijven bevordert de harmonische bouw. De reien aan het slot van elk bedrijf zijn lyrische strofen, met muziek, waarin de stemming van de voorafgaande gebeurtenissen wordt uitgedrukt of de stemming van het volgende bedrijf voorbereid. Een dergelijk spel waarvan de inhoud meestal aan de toeschouwers bekend was, stelt andere eisen en bezit een andere schoonheid dan het moderne drama.

De grote zeventiende-eeuwse Engelse kunst [Shakespeare] had met de klassieke kunstleer gebroken. Ook tijdgenoten van Vondel [Rodenburg, Jan Vos] deden dat, al leverden ze gebrekkige proeven. Dat Vondel zich bij de klassieken aansloot, wijst er op, dat hij die klassieke vormen in overeenstemming achtte met zijn principes van de dramatische kunst. Want naar inhoud en geest wilde Vondel voornamelijk christelijke kunst geven: het toneel was voor hem een leerschool van godsvrucht en goede zeden; de stof ontleende hij bij voorkeur aan de bijbel. Van Vondels drama's noemen we het volgende tiental: *Pascha*; *Palamedes*; *Gysbreght van Aemstel*; *Maeghden*; *Joseph in Dothan*; *Maria Stuart*; *Leeuwendalers*; *Lucifer*; *Jeptha*; *Adam in ballingschap*.

Het *Pascha* [1612] of de uittocht van de Israëlieten uit Egypte (allegorisch toegepast op Nederlands verlossing) opent de rij van

bijbelse drama's. Het staat onder rederijkersinvloed en is zwak van samenstelling.

De *Palamedes* [1625] of de 'vermoorde onnosselheit' is nauw verwant met de hekeldichten; achter de Griekse historie is duidelijk de botsing van Maurits en Oldenbarnevelt zichtbaar, zelfs zó, dat met alle personages tijdgenoten bedoeld zijn. Vorm en inhoud (o.a. de reien) wijzen op invloed van Seneca. Voor dit drama is Vondel door de overheid met een geldboete gestraft.

De *Gysbreght van Aemstel* [1637] is door Amsterdams patriottisme ingegeven. De hoofdpersoon is een Nederlandse Aeneas; de ondergang van Amsterdam is een pendant van de brand van Troje. Het stuk eindigt met de voorspelling van Amsterdams toekomstige grootheid [vgl. Hoofts *Geeraerd van Velsen*]. Geen stuk was beter geschikt om de eerste Amsterdamse schouwburg te openen. De opvoering ervan met Nieuwjaar is jarenlang een Amsterdamse toneeltraditie geweest. Een gelegenheidsstuk was ook het herdersspel *De Leeuwendalers* [1647] waarvan de intrige en de inkleding uitheems waren, maar de geest en de handeling [in tegenstelling met Hoofts *Granida*] echt nationaal. In de verzoening van Noord-zij en Zuid-zij was de vrede van Munster gesymboliseerd.

Nadat Vondel al in de *Gysbreght* blijkt had gegeven van zijn vertrouwdheid met de katholieke eredienst, volgde weldra een martelaarsdrama dat de Keulse legende van Sint Ursula en de elfduizend maagden tot onderwerp had: *Maeghden* [1639]. Een martelaarsdrama is ook *Maria Stuart* [1646], dat om z'n politieke actualiteit de inmiddels openlijk rooms geworden Vondel opnieuw in conflict bracht met de overheid.

De *Joseph in Dothan* [1640] is een van de drie drama's, waarin de dichter Jozefs geschiedenis ten tonele brengt. In de samenstelling, in de uitbeelding van de karakters en in de verskunst is de groei van zijn dichterschap merkbaar. Maar het hoogtepunt bereikt hij in enkele treurspelen van later datum. De *Jeptha* [1659] munt uit door klassieke eenvoud. De invloed van het Griekse treurspel [Sofokles], dat Vondel als het hoogste type bewonderde, is onmiskenbaar. De dichter beschouwde het zelf als een van zijn meest geslaagde stukken, omdat het ideaal van de Grieken er het dichtst in benaderd was.

In de *Lucifer* [1654] en de daarbij aansluitende *Adam in balling-*

schap [1664] is het thema: de val van de oproerige engelen, die uit afgunst op de mens zich tegen het goddelijk gezag verzetten, en de daarop volgende val van Adam. Dit werk van zijn ouderdom toont ons door grootse verbeelding, diepte van gedachten en innigheid van gevoel, de volle rijpheid van zijn talent. Daardoor heeft Vondel aanspraak op een plaats naast de Engelse dichter Milton, die dezelfde stof behandelde in zijn epos *Paradise lost*.

28 JACOB CATS [1577-1660]

Levensloop: Geboren te Brouwershaven. In het Rectorshuis te Zierikzee [1588-1592]. Studie te Leiden en te Orléans. Stadsadvocaat te Middelburg [1603]. Getrouwd met Elisabeth van Valekenburg [1605]. Rijk geworden door inpolderingen. Professoraat geweigerd terwille van het pensionarischap van Middelburg [1621]. Pensionaris van Dordrecht [1623]. Gezantschapsreis naar Engeland [1627]. Dood van zijn vrouw [1630]. Raadspensionaris van Holland [1636-1652]. Gezantschapsreis naar Engeland [1651]. Landelijke rust op zijn buitengoed Zorgvliet bij Den Haag.

Het werk van Cats is in brede volkskringen gelezen en bewonderd, al behoorde hijzelf door opvoeding en studie tot de aristocratie. Men vond er een schat van praktische levenswijsheid, in aardig berijmde spreekwoorden, anekdoten, zinnebeelden en verhalen. Belangrijke levensvragen, die het publiek interesseerden, werden in samenspraken behandeld. Ook de romantische trek naar velerlei verhalen, uit alle landen, werd er door bevredigd. En dit alles niet in het gelatiniseerde Nederlands, waarvan de geleerden zich bedienden, maar opzettelijk in de omgangstaal, zij het dan ook een schoolse omgangstaal zonder levendigheid en karakteristieke kracht.

Als Cats begint te schrijven, is hij geen jongeman meer, maar een bezadigd heer met een gevestigde positie, de dertig voorbij. Nog vóór hij veertig is, slaat hij een vermanende, vaderlijke toon aan. In zijn latere werken is de zestig- of tachtigjarige een keuvelende, breedsprakige vertellende grijsaard. De hoofdwerken van Cats zijn: *Houwelyck*; *Spieghel van den ouden ende nieuwen tijdt*; *Trou-Ringh*; *Ouderdom*, *Buyten-leven en Hofgedachten op Zorghvliet*.

In zijn *Houwelyck* [1625] heeft hij het wetboek neergelegd van het

toenmalige huisgezin: het gezin, dat de maatschappij-zelve draagt. Bij dit werk sluit zich de *Trou-Ringh* [1637] aan, vol fraaie verhalen, afgewisseld met belangwekkende samenspraken, kunstig gecomponeerd. Op middeleeuwse wijze licht hij zijn lessen toe met exempelen, waaronder het bekende verhaal van het *Spaens Heydinnete*. Daarin toont Cats zijn talent als verteller. De *Spieghel van den ouden ende nieuwen tijd* [1632] geeft door zijn veelzijdige inhoud het karakter van Cats z'n werk goed weer. Het eerste deel handelt over opvoeding, jongelingsleven en verliefdheid; het tweede deel geeft regels voor gehuwden omtrent al wat in het huiselijk leven voorkomt; het derde deel handelt over de maatschappelijke verhoudingen en plichten, en bevat gezondheidsregels en christelijke overdenkingen.

Een element in de kunst van Cats dat ons vreemd geworden is, vormt het zinnebeeld. Cats staat in dat opzicht nog dicht bij een middeleeuws dichter als Maerlant. Hij bekijkt de natuur, de maatschappij, de historie niet alleen om ze te begrijpen, maar zoekt er zinnebeelden in van de hogere 'verholen krachten'. Roemer Visscher was hem voorgegaan met zulke *emblemata*, 'stomme beelden, ende nochtans sprekende'. Van deze poëzie zijn de gravures een onmisbaar bestanddeel. In de oorspronkelijke edities vormen de prenten van Adriaen van de Venne één van de grootste aantrekkelijkheden.

De *emblemata*, die als graag-beoefend genre al uit het midden van de zestiende eeuw dateren, zijn in de zeventiende eeuw tot een literaire mode geworden, en liepen soms gevaar in een vernuftspel te ontaarden. Het afdalen tot de bijzonderheden, het bekijken van het onderwerp aan alle kanten, de vele variaties op het zelfde thema, leiden tot eentonigheid en langdradigheid. Maar daar staat tegenover dat de voorstelling, juist door die vele bijzonderheden, in aanschouwelijkheid kan winnen. Cats behoudt in dit genre onder zijn Hollandse mededingers het meesterschap.

Het laatste hoofdwerk: *Ouderdom, Buyten-leven en Hofgedachten op Zorgh-vliet* [1656] is autobiografisch. Daaruit leren we de schrijver in zijn intimiteit kennen. Zijn plooibaarheid van overtuiging, zijn weinig krachtige persoonlijkheid in het openbare leven, is in overeenstemming met zijn huiselijke poëzie, waaraan hartstocht vreemd is, en waar geen sterke dichter-persoonlijkheid

uit spreekt. Het berijmen van zedekundige onderwerpen ging hem gemakkelijk af; het ronddraaien in dezelfde kring van opmerkingen en raadgevingen in slappe alexandrijnen, met een ritme dat zo licht tot dreun vervalt, verraadt een zekere gemakzucht. Het werk van Cats, dat de volkskunst vertegenwoordigt, en de levensopvatting van de calvinistische volksklasse weerspiegelt, is geen hoogtepunt in onze literatuur, maar het mag niet verwaarloosd worden, als men zich een beeld wil vormen van het veelzijdig letterkundig leven in de bloeitijd van ons volksbestaan.

29 CONSTANTIJN HUYGENS [1596-1687]

Levensloop: Geboren in Den Haag. Zijn vader, Christiaan Huygens, secretaris van Willem I, was een Brabander. Vroeg ontwikkeld (taalstudie, muziek). Studie in de rechten te Leiden [1616-1617]. Reis naar Engeland [1618-1619] en naar Venetië. Tweede en derde reis naar Engeland als gezantschapssecretaris [1621-1622]. Secretaris van Frederik Hendrik [sedert 1625], van Willem II en Willem III. Huwelijk [1627] met Suzanna van Baerle [† 1637]. Het laatste deel van zijn leven ambteloos op zijn buiten Hofwijck, bij Voorburg, en in Den Haag.

De rijkbegaafde Huygens was in de gunstigste omstandigheden om zijn aanleg ten volle te ontwikkelen. Evenals Cats kreeg hij een godsdienstige opvoeding, en bleef hij levenslang overtuigd calvinist. Ook hij verwierf zich een grondige boeken- en mensenkennis, waardoor hij zich in alle kringen thuisvoelde, en berekend was voor zijn invloedrijke maatschappelijke positie. Daarin zocht hij zijn levenstaak. Zijn gedichten waren de 'korenbloemen' op zijn levensakker. De verbeelding speelt daarin een geringe rol. Hij is ook geen verteller zoals Cats. Zijn poëzie beweegt zich om zijn eigen huiselijk en maatschappelijk leven. 'De oprechtste onzer autobiografen' is hij genoemd. Als schrandere en geestig opmerker weet hij te schertsen en te hekelen. In zijn later werk toont hij, als vaderlijk opvoeder, zijn beminnelijke en rijpe levenswijsheid.

Ondanks de overeenkomst in de stof en de stichtelijk-moraliserende strekking, draagt de poëzie van Huygens een geheel ander karakter dan die van Cats. Dat ligt aan hun opvatting van poëzie. Cats wil begrijpelijk zijn, Huygens eist studie en nadenken. 'Daar

zijn dichters', zegt hij, 'die selden Dicht baeren: meest on-Dicht in Rijm, ende het wordt gangbaer. Haer lof is: sy spreken klaer, en behoeven geen tolck. Soo en doen zij: Maer wie soude haer de duysterheid vergeven? haer Dicht is on-Dicht.' Huygens weegt zijn woorden zorgvuldig, zoekt naar het krachtige en bondige, schept zijn eigen taal, waar de omslachtige of versleten uitdrukking hem niet voldoet. Die gedrongenheid doet hem het slappe ritme van Cats versmaden, en geeft zijn alexandrijn een strakke gang en een eigen karakter. De 'duisterheid' van zijn stijl, die bij nadere kennismaking voor een groot deel wijkt, is onafscheidelijk van het meest wezenlijke in zijn kunst.

Daar staat tegenover dat hij, onder invloed van een modestroming in die dagen, het *Marinisme*, zijn stijl overdrijft. De zucht om overal woordspelingen te maken, die veel van raadseltjes hebben, wordt hem vaak te machtig; de strakke ritmen worden soms stroef.

De Nederlandse werken van Huygens – hij schreef ook Latijnse, evenals vele geleerde tijdgenoten – gaf hij de titel *Korenbloemen* [1658; vermeerderd 1672]. Daarin vindt men o.a. *Voorhout*; *Costelick Mal*; *Dagwerck*; *Oogentroost*; *Hofwijck*; *Zeestraet*; *Snel-dichten* en de realistische klucht van *Trijntje Cornelisdr.*

Zijn eerste werken: *Voorhout* [1621], een schildering van de Haagse wandelplaats en het Haagse leven in de vier seizoenen, en *Costelick Mal* [Kostbare dwaasheid; 1622], een satire op de mode, tonen reeds de karakteristieke eigenschappen van Huygens' kunst: zijn liefde voor de naaste omgeving, zijn geest en opmerkingsgave, zijn zucht tot moraliseren, zijn pittigheid van uitdrukking. Als moralisatie sluit zich daarbij aan: *Oogentroost* [1647] waarin de dichter een blinde vriendin troost, door haar te tonen hoeveel mensen op verschillende wijzen zedelijk blind zijn.

Dagwerck [1639], *Hofwijck* [1651] en *Chyswerck* [1683, pas in de negentiende eeuw gedrukt] zijn autobiografisch. In het eerste tekent hij zijn leven met Susanne van Baerle, zijn 'sterre'; in het tweede zijn leven op de buitenplaats Hofwijck, door hem zelf ontworpen [vgl. *Zorgvliet* van Cats]; in het derde eenzame ouderdom in Den Haag. De *Zeestraet* [1666] is de Scheveningse weg, op initiatief van Huygens tot stand gekomen. Opmerkelijk is de realistische klucht *Trijntje Cornelisdr* [geschreven 1653] die

schijnbaar weinig in harmonie is met het overige werk, en door de dichter als bagatel behandeld werd. Die klucht toont een zeldzaam talent van dramatische uitbeelding, zoals dat in zijn beschrijvende gedichten slechts hier en daar uitkomt. Voor een billijke beoordeling van de zeventiende-eeuwse kunst is het van belang, erop te letten hoe in de fijnst-beschaafde kringen toen andere begrippen van kiesheid heersten dan later. De talrijke *Sneldichten* bevatten invallende gedachten, woordspelingen, puntdichten, spreuken, anekdoten, enz. Ze zijn niet alle even geestig en fijn: er is veel kaf onder het koren. Maar door geen tijdgenoot is Huygens hierin voorbijgestreefd.

Van de honderden composities, door Huygens gemaakt, is maar één kleine bundel met liederen bewaard gebleven. Zij tonen een muzikale begaafdheid, die zijn dichterschap evenaarde, zo niet overtrof.

30 JACOBUS REVIUS [1586-1658]

Levensloop: Geboren te Deventer als zoon van de burgemeester. Opgegroeid in Amsterdam. Studeerde theologie in Leiden en Franeker, en sloot zijn studie af met een reis langs universiteiten in Frankrijk [1610-1612]. Predikant, sinds 1614 in zijn geboortestad. Werkte als revisor mee aan de totstandkoming van de Statenbijbel. Werd in 1642 regent van het Statencollege te Leiden.

Revius (of Reefsens) was een orthodox calvinistisch predikant die in 1619 in Overijssel streng optrad tegen de remonstranten. Hij was uiteraard ook fel anti-rooms en anti-Spaans; de vijandelijke bedreiging bleef in de buitengewesten natuurlijk veel langer acuut dan in het veilige Holland. Zowel zijn godsdienstige overtuiging als zijn vaderlands gevoel zijn van belang als inspiratie van zijn poëzie, die haar stijl deels ontleent aan de *Pléiade* (Frankrijk, midden 16de eeuw). Van 1630 dagtektent de omvangrijke bundel *Over-Ysselsche Sangen en Dichten*, in drie afdelingen. De eerste omvat gedichten op thema's uit het Oude Testament, de tweede op thema's uit het Nieuwe Testament; de derde afdeling is actueler van aard en bevat poëzie over gebeurtenissen in de politieke en persoonlijke sfeer; dit derde gedeelte is in een latere uitgave nog sterk uitgebreid. Vooral als sonnettendichter heeft Revius voortreffelijk werk geleverd; een enkel sonnet, zoals

“t En zijn de Joden niet, Heer Jesu, die u cruysten’ heeft later algemene bekendheid gekregen. Overigens is de poëzie van Revius door aanwijsbare oorzaken nooit populair geworden: voor de ontwikkelde, vrijzinnige burgerij was de inhoud te orthodox, voor het orthodox-calvinistische kerkvolk was de stijl te verfijnd. Ook in zijn poging om de stuntelige psalmberijming van Dathe-nus door een betere te vervangen, is Revius niet geslaagd.

31 JOANNES STALPART VAN DER WIELE [1579-1630]

Levensloop: Geboren in 's-Gravenhage. Studeerde te Leuven, Leiden en Orléans in de rechten. Werd 1596 advocaat in zijn geboortestad. Ging 1602 in Leuven theologie studeren; trok als priester [1604] naar Rome, waar hij promoveerde. Werd 1612 pastoor in Delft.

Zoals de poëzie van Revius doordrenkt is van het calvinisme, is de poëzie van Stalpart van der Wiele doordrenkt van de contra-reformatie. Maar hoewel het priesterlijk-didactische element overweegt en zijn stijl soms duidelijk barok aandoet, vinden ook heel wat middeleeuwse tradities bij hem hun voortzetting. Zijn vroegste publikaties zijn stichtelijke leerdichten, waarin een vast geloof in de hemelse zaligheid en een vrome aanbidding van de heilige martelaren tot uiting komt: *Hemelryck* [1621]; *Evangelische schat van Christus Jesus ondeckt* [1621]. Merkwaardig om de vermenging van moraliserende praktijk en gelovig kunstenaarschap is *Vrouwelick Cieraet van Sint' Agnes versmaedt* [1622], dat bestaat uit een traktaat over vrouwenkleding, gevolgd door achttien gedichten. Belangrijker als poëzie zijn de bundels *Gulde-Jaer ons Heeren Jesu Christi* [1628] en *Gulde-Jaers Feest-Dagen* [1634], waarin een groot aantal liederen over heiligen staat gerangschikt naar hun feestdagen in de kalender. Niet enkel wegens de stof, maar vooral ook om de hier soms bereikte eenvoud van stijl is dit werk verwant met de geestelijke lyriek uit de middeleeuwen. Ofschoon de overheid van stad en gewest Stalpart van der Wiele ongemoeid heeft gelaten in zijn priesterlijke arbeid, en ook zijn publikaties niet verboden zijn, is de lezerskring onder de toenmalige omstandigheden uiteraard klein gebleven.

32 DIRCK RAPHAELSZ. CAMPHUYSEN [1586-1627]

Levensloop: Geboren te Gorinchem; vroeg wees. Aanvankelijk opgeleid voor schilder. Sinds 1604 in huis bij de rector van de Latijnse school. Theologisch student in Leiden [1608]. In dienst van de gouverneur van Loevestein; daarna schoolmeester in Utrecht. Deed 1617 proponentsexamen, werd 1618 predikant in Vleuten. Toen de remonstranten uit Utrecht bij hem ter kerke gingen, moest hij zijn ambt neerleggen. Predikte in geheime samenkomsten; werd 1620 verbannen. Werkte als drukker in Norden (Westfalen); woonde later in Harlingen, daarna op Ameland en ten slotte als vlashandelaar in Dokkum.

Als zoon van een doopsgezinde moeder wier vader om het geloof was terechtgesteld, kende Camphuysen de tragiek van de godsdienst van jongs af aan. Afkerig van elk fanatisme, werd hij de dichter van een christendom boven geloofsverdeeldheid, vervuld van een diepe zedelijke ernst, zonder polemiek tegen dogmatici van welke soort dan ook. Van zijn waarschijnlijk wereldlijke jeugdpoëzie is niets bewaard gebleven; zijn vroegst bekende poëzie is het spreukgedicht 'Daar moet veel strijds gestreden zijn'. In de jaren 1618-1621 schrijft hij een aantal berijmde pamfletten; troost en vermaning voor vervolgd en zoals hijzelf. Met zijn in alle opzichten fraai verzorgde anonieme bundel *Stichtelyke Rymen* [1624] werd hij de meest gelezen en gezongen liederendichter van zijn eeuw (meer dan vijftig drukken in honderd jaar!). Deze ongemene populariteit wijst erop dat de dogmatische geschillen beperkt bleven tot een bovenlaag van kerkelijke en politieke machthebbers, terwijl het eenvoudige volk behoefte had aan de algemene boodschap van het evangelie. In de laatste jaren van zijn moeilijke leven werkte hij aan de *Uytbreiding over de psalmen des propheten Davids* [postuum 1630]. In brede kring, tot ver in de 18de eeuw, werd Camphuysen na zijn dood als een heilige vereerd.

33 JAN JANSZ. STARTER [1593 of '94-1626]

Levensloop: Geboren te Amsterdam uit Engelse ouders; jong wees. Opgegroeid in een calvinistisch gezin. Uitgever en boekhandelaar in Leeuwarden [1614]. Actief in de Kamer 'Och mocht het rysen!' Tegenwerking van kerkelijke zijde. In 1620 student in de rechten te Franeker; daarna weer in Amsterdam, bohémien en broodschrijver. In 1625 als historieschrijver van

de graaf van Mansfelt mee te velde; in september 1626 in Hongarije omgekomen.

Ofschoon bijna tien jaar jonger dan Bredero, is Starter minder een navolger van hem dan wel een geestverwant; en bovendien gezien zijn vroegtijdig heengaan ook een lotgenoot. Het belangrijkste werk van Starter is in zijn Friese jaren ontstaan. Voor de Leeuwarder Kamer schreef hij twee tragikomedies: *Timbre de Cardone* [1618], op hetzelfde gegeven als Shakespeares 'Much ado about nothing', en *Daraide* [1618], waarvoor hij het wraakzuchtige thema ontleende aan een Spaanse ridderroman. In beide spelen is als tussenspel een klucht opgenomen: *Van een Advocaet ende een Boer op 't plat Friesch* en de *Klucht van Ian Soetekauw*, in Amsterdams dialect. In geen van beide genres echter heeft Starter Bredero geëvenaard. Zijn duurzame roem berust op zijn liederen, gebundeld in de fraaie en succesrijke bundel *Friesche Lust-hof* [1621]. Muzikaal begaafd als hij was, slaagde hij erin teksten te schrijven die voortreffelijk aansluiten bij de bestaande, vaak Engelse melodieën. In een soort aanhangsel bij de *Friesche Lust-hof* publiceerde hij een aantal *Boertigheden* die hem bij latere generaties een slechte naam hebben bezorgd en waarvan speciaal de *Menniste Vryagie* bekend bleef. Vooral een perfide aanval, anoniem opgenomen tussen het werk van Camphuysen, heeft Starter veel kwaad gedaan. Eerst in de 19de eeuw kwam er een zeker eerherstel.

34 DICHTERS UIT DE ZUIDELIJKE NEDERLANDEN

De Spaanse successen vóór de ondergang van de Armada [1588] hebben in het Zuiden niet enkel de politieke en kerkelijke verhoudingen veranderd, maar ook die op het gebied van taal en letteren. De verfransing nam toe, vooral bij de stedelijke burgerij waaruit de meeste schrijvers afkomstig waren; in de dorpen was het analfabetisme nog lang meer regel dan uitzondering. Tot de weinigen die waardevolle poëzie in het Nederlands hebben voortgebracht, behoort de priester JUSTUS DE HARDUYN (of Hardewijn) [1582-1636]. Geboren te Gent, studeerde hij te Leuven eerst rechten, daarna theologie. Zijn jeugdwerk, de sonnettenkrans *De Weerlicke Liefden tot Roose-mondt*, een fraaie

navolging van de poëzie der Pléiade, werd in 1613 anoniem gedrukt. Hij was toen al enige jaren pastoor te Oudegem. Zijn latere werk, uitsluitend stichtelijk van aard, bevat verscheidene zangerige liederen in verzorgde stijl: *Goddelicke Lof-sanghen* [1620]; *Goddelycke Wenschen* [1629].

Ook DANIEL HEINSIUS [1580-1655] was te Gent geboren, maar zijn ouders vluchtten in 1583 en vestigden zich ten slotte in Vlissingen. Na studies, eerst in Francker, dan te Leiden, werd Heinsius hier al in 1603 hoogleraar, sinds 1605 in het Grieks. Zijn omvangrijke werk is meest in het Latijn geschreven, zijn poëzie deels in het Latijn, deels in het Nederlands. Juist het feit dat een academicus van wereldnaam ook in zijn moedertaal dichtte, heeft het aanzien van de Nederlandse poëzie verhoogd. Zijn bundel *Nederduytsche Poemata* [1616] bevat behalve fraaie emblemata en indrukwekkende gelegenheidsgedichten ook zijn *Hymnus of Lofsangk van Bacchus*, geïnspireerd door een gelijknamig gedicht van Ronsard. In hetzelfde jaar 1616 publiceerde Heinsius zijn *Lofsanck van Jesus Christus*, geïnspireerd door werk van Du Bartas. Ook als literair theoreticus heeft Heinsius grote invloed uitgeoefend.

GUILLIAM VAN NIEUWELANDT [1584-1635] verbleef als aankomend schilder jarenlang te Amsterdam en te Rome, maar vestigde zich tijdens het Bestand in zijn geboortestad Antwerpen. Als begaafd lid van de rederijderskamer schreef hij een aantal tragedies op klassieke motieven en in de trant van Seneca: *Saul* [1617], *Nero* [1618], *Sophonisha* [1626]; ze zijn vervuld van gruweldaden en geestverschijningen, en hebben met hun retorische alexandrijnen geen duurzaam succes gehad.

Van 1629 af woonde hij weer in Amsterdam.

35 HET PROZA IN DE EERSTE HELFT VAN DE ZEVENTIENDE EEUW

Niet uitsluitend bij de 'klassieke' schrijvers vindt men krachtig en oorspronkelijk proza. Verdienstelijk zijn ook de *reisverhalen* van onze zeelieden, bijv. van de ongeleerde schipper WILLEM YSBRANTSZ. BONTEKOE [1587-na 1630] uit Hoorn, wiens spannende avonturen in Indië verteld zijn in een geschrift dat enkele eeuwen lang de lezers heeft boeoid. Een meer geletterd auteur is GERRIT

DE VEER [1570-na 1598], die in zijn *Seylagiën* de bekende Pooltochten beschreef. De belangstelling voor ontdekkingsreizen en hachelijke ervaringen in den vreemde was groot.

Merkwaardig is het stichtelijke proza van de befaamde graveur BOËTIUS A BOLSWERT [$\pm$ 1580-1633], een geboren Noordnederlander maar werkzaam in Antwerpen, wiens allegorische reisverhaal *Duyfkens en Willemynkens pelgrimage tot haren beminden binnen Jerusalem* [1627] om z'n bekoorlijke eenvoud een grote populariteit genoot, zelfs in Frankrijk, Engeland en Duitsland.

Belangrijk zijn ook de *pamfletten*, die naar inhoud en toon in dit tijdperk van hartstochtelijke politieke en theologische strijd vooral volksliteratuur waren. Onder de schrijvers munten uit de Delftse regentenzoon WILLEM MEERMAN en de remonstrantse predikant PASCHIER DE FYNE [1588-1661]. Daarnaast verdient het pittige proza van de Zeeuw JOAN DE BRUNE [1588-1658] een eervolle plaats.

Van onberekenbare invloed op geheel het geestesleven en meer in het bijzonder op de Nederlandse cultuurtaal is de *Statenbijbel* geweest, de bewonderenswaardige vertaling die in opdracht van de Synode van Dordrecht door een aantal bekwame 'translateurs en reviseurs' ondernomen, en in 1637 voltooid werd. Doordat ook andere dan Hollandse theologen eraan hebben meegewerkt, werd de Statenbijbel een nationaal monument.

De *romans* van deze tijd zijn, als bewerkingen en navolgingen van buitenlandse letterkunde, grotendeels onbeduidend. Opmerkelijk is dat JOHAN VAN HEEMSKERK [1597-1656], die deze galante romans bewondert en navolgt, aan zijn *Batavische Arcadia* [1637] een Hollands karakter wil geven door het toevoegen van enige nuttige kennis. De vermeerdering van dit didactische element, in de latere drukken, heeft het karakter van dit hoofse boekje grondig veranderd.

36 DE TWEDE GENERATIE

In Hooft, Bredero en Vondel had de zeventiende-eeuwse literatuur haar hoogtepunt bereikt. Evenmin als in de schilderkunst bracht het volgende geslacht talenten voort, die zich naast de grote mannen uit de 'gouden eeuw' kunnen handhaven. De oor-

spronkelijke voorgangers gaan 'school' maken. Cats vindt een navolger in de Zuidnederlandse pater ADRIAEN POIRTERS [1605-1674], die voor zijn landgenoten een 'Roomse Cats' werd [*Het Masker van de Wereldt afgetrocken*; 1644]. Huygens wordt geïmitteerd door JACOB WESTERBAEN [1599-1670], naar leeftijd zijn tijdgenoot.

De Antwerpse schoolmeester en toneeldichter WILLEM OGIER [1618-1689] was te Amsterdam opgegroeid, maar al omstreeks zijn tiende jaar naar zijn geboorteplaats teruggekeerd. De vroegste van zijn reeks realistische stukken [de *Seven Hooft-sonden*] zijn boeiende blijspelen in de trant van Bredero; de andere, een kwarteeuw later geschreven, dragen een meer moraliserend karakter.

Vooraf Vondel werd, nog bij zijn leven, omringd door een groep van schrijvers, die bewust of onbewust zijn dichtvormen overnamen. Daardoor ontstond een stereotiepe 'dichterlijke taal', die op zijn best een ruwe benadering geeft van het gevoel. De oudste van deze groep is nog een kunstenaar van betekenis, JEREMIAS DE DECKER [1609-1666], die zijn gedichten verzamelde onder de bescheiden naam *Rijm-Oeffeningen* [1659]; daarin vindt men o.a. het diep gevoelde *Goede Vrijdagh*. Naast hem verdient JODOCUS VAN LODENSTEYN [1620-1677] genoemd te worden, als dichter van zangerige, mystiek-gekleurde liederen: *Uytspanningen* [1676]. De vele herdrukken van zijn werk bewijzen, dat hij met Camphuysen tot de meest geliefde liederendichters heeft behoord.

Het duidelijkst is Vondels invloed te zien in het werk van JAN VOS, maar bij hem ontaardt die navolging in het pronken met klinkende woorden. Als regent van de schouwburg en lofdichter van aanzienlijke Amsterdammers, was hij een tijd lang een gevierd man. Zijn beide drama's, het bombastische *Aran en Titus* [1641] en het gruwelijke *Medea* [geschreven 1665, gedrukt en gespeeld 1667] werden zelfs door ontwikkelde tijdgenoten bewonderd. Vooral de *Medea*, een echt spektakelstuk met 'kunst en vliegwerk', is typerend voor de literaire Barok. Beter dan Vondel begreep Jan Vos de eisen van de dramaturgie, maar hij was te grof van aard om werk voort te brengen dat van duurzame betekenis zou zijn.

Ook het geslacht dat veertig, vijftig jaar jonger was dan de grote klassieken, heeft hun invloed nog sterk ondergaan. Vondels gezag bleef tot zijn late dood [1679] vrijwel onbetwist. In deze sfeer zijn maar weinigen in staat geweest een eigen stem te doen horen.

De doopsgezinde Amsterdammer REYER ANSLO [1626-1669] publiceerde een succesrijk klassicistisch drama over de gruwelijke Bartholomeusnacht: *Parysche Bruyloft* [1649]; sinds 1650 in Rome gevestigd, werd hij katholiek. Behalve om enkele lyrische gedichten is hij van belang wegens zijn realistisch beschrijvende dichtwerk *De pest tot Napels* [1656].

De Gelderse predikant WILLEM SLUITER [1627-1673] maakte naam met eenvoudige godsdienstige poëzie, waarin een oud pastoraal motief meespeelt: de lof van het landelijke bestaan tegenover de verleidingen van de stad: *Buiten-leven* [1668].

Ook de veelzijdige Rotterdamse dichter JOACHIM OUDAEN [1628-1692], een fel voorstander van verdraagzaamheid, heeft een eigen toon. Opmerkelijker nog dan zijn overwegend stichtelijke lyriek is zijn anoniem uitgegeven drama *Haegse broedermoort* [1672], over het bloedig einde van Johan en Cornelis de Witt.

Terwijl de predikant GEERAERT BRANDT [1626-1685] als dichter weinig betekenis heeft, toonde hij zich een begaafd schrijver van historische proza, gevormd in de school van Hooft. Behalve geschiedkundige werken en bescheiden biografieën over Vondel en over Hooft, publiceerde hij een monumentaal meesterwerk: *Het leeven en bedrijf van den heere Michiel de Ruiter* [1687].

Een talentvol navolger van Vondel, is JOANNES ANTONIDES VAN DER GOES [1647-1684], een apothekersleerling, die met steun van een kunstbeschermer voor dokter studeerde. Zijn hoofdwerk, de *Ystroom* [1671], is overladen met mythologische opsiering. Het geluid van zijn alexandrijn doet telkens aan Vondel, soms aan Huygens denken, maar de retoriek staat de aanschouwelijkheid van uitbeelding in de weg. Ondanks zijn grote aanleg schreef hij weinig van blijvende waarde.

Een afzonderlijke plaats neemt de jonggestorven schilder-dichter HEIMAN DULLAERT [1636-1684] in, een leerling van Rembrandt, met een fijngevoelig talent. Zijn kleine lyrische nalaten-

schap, voor het eerst gedrukt in 1719, werd pas veel later op waarde geschat.

Geheel apart, als eerste Nederlandse dichter in het burleske genre, staat WILLEM VAN FOCQUENBROCH [1630-±1674], die behalve bewerkingen van Franse en Spaanse blijspelen, een parodie schreef op Virgilius en voorts talrijke gelegenheidsgedichten. Daaronder zijn er, die door hun directheid van taal en onverbloemde openhartigheid zich handhaven naast verwant werk van Bredero of Starter. Zijn bundels *Thalia of geurige* (d.i. grappige) *Sanggodin* [1665; 1669] waren blijkens de vele herdrukken zeer populair.

Een andere begaafde arts-bohémien was NICOLAAS HEINSIUS, [1656-1718] een kleinzoon van de dichter en classicus Daniel Heinsius, die wegens begane manslag jarenlang buitenslands verbleef en zich ten slotte vestigde in de toenmalige vrijstad Culemborg. Hij is de auteur van *Den vermakelijken Avanturier* [1695], een boeiende schelmenroman vol skeptische mensenken-
nis.

CLASSICISME EN VERLICHTING

38 ALGEMENE KARAKTERISTIEK

Hoewel de Republiek in de tijd van de koning-stadhouder Willem III nog meedeed aan de Europese politiek, is de typisch achttiende-eeuwse verstarring van het geestelijk en maatschappelijk leven al van $\pm$ 1680 af aanwijsbaar. Na 1702, in het tweede stadhouderloze tijdvak, begon de 'pruikentijd' eerst recht. De energie van de oude regentengeslachten was verdwenen; de goederenhandel ging over in geldhandel; de contracten van correspondentie bereidden de familieregering voor. De opgestapelde rijkdommen brachten alleen stoffelijke welvaart. De oud-Hollandse eenvoud en degelijkheid weken voor toenemende weelde. De Amsterdamse patriciërs stichtten buitenhuizen in Kennemerland of aan de Vecht. Men teerde op de roem van het voor geslacht. De geleerdheid handhaafde zich en breidde zich uit, vooral voorzover die voedsel vond in het werk van verzamelaars. Aan belangstelling was er geen gebrek: de liefhebbers hadden overvloed van tijd en geld om kostbare boekerijen aan te leggen. Maar geestelijke stilstand is voor de kunst noodlottig. Na de glorie van de zeventiende eeuw vervielen schilder- en bouwkunst in de achttiende eeuw tot navolging en dorre schoolsheid. Daarmee loopt de letterkunde evenwijdig: niets uit de achttiende-eeuwse literatuur kan de vergelijking met Bredero, Vondel of Hooft doorstaan.

Navolging van de zeventiende-eeuwers, navolging van de hoogvereerde Franse letteren, was schering en inslag [Boileau; Voltaire]. Men 'deed' aan poëzie. Daartoe zocht men samenwerking met gelijkgezinden in een genootschap. Het oudste dagtekent al van 1669, nl. het Amsterdamse genootschap *Nil volentibus arduum* (Niets is moeilijk voor hen die willen), dat zich allereerst met toneelzaken inliet. Tot ontwikkeling kwamen die Dichtgenootschappen eerst recht in de tweede helft van de 18de eeuw. Hun namen zijn niet minder sprekend: 'Kunst wordt door arbeid verkregen', 'Kunstliefde spaart geen vlijt'. De onderlinge kritiek

gold vooral de uiterlijke vorm. Regels van spraakkunst, spelling en prosodie werden angstvallig bestudeerd en gevolgd. Deskundige beoordelaars waren in ere. Overeenkomstig de rationalistische geest van de Verlichting, had die beoordeling een beredeneerd karakter. In dit opzicht was één van de toongevers in Nil volentibus arduum, ANDRIES PELS, al voorgegaan. In 1677 schreef hij een berijmde kunsttheorie: *Q. Horatius Flaccus Dichtkunst, op onze tyden en zeden gepast*, waarin hij op de vroegere dichters afgeeft:

‘Wij weeten

De onachtzaamheid die bij de uitstekendste poëten
In zwang gaat; maar dat slijt allengskens meer en meer.
Met recht wordt somtijds nu veroordeeld, 'tgeen weleer
Scheen toegelaaten; want men moet in laater' tijden
De groote vryigheid van ruuwere eeuwen mijden.’

Daarmee is de gladheid en eenvormigheid van de achttiende-eeuwse poëzie ingeluid. De alexandrijn werd in z'n ritmische mogelijkheden beperkt en aan banden gelegd; het blijspel, het treurspel, het heldendicht naar Frans-klassieke voorbeelden gemodelleerd, als men ten minste niet de voorkeur gaf aan vertalen.

Typerend zijn ook de genres die op de voorgrond kwamen. De zeventiende eeuw had het heldendicht niet aangedurfd; de achttiende eeuw bracht er verscheidene voort, met bijbelse en andere helden, in feite een statig berijmd soort stichtelijke biografieën. Het drama is niet meer de uitbeelding van een grootse werkelijkheid of de drager van verheven gedachten, maar nagebootste retoriek. Het onnatuurlijke herdersdicht wordt een lievelingsgenre, de gelegenheidspoëzie, die bijzonder in trek is, weerspiegelt niet meer een opgewekt maatschappelijk leven en geestrijke omgang, maar een sfeer van saaie deftigheid. De rijke kooplui willen graag voor mecenass spelen.* Poëzie van blijvende waarde heeft deze eeuw bijna niet voortgebracht. De honderden kostbaar uitgegeven boekdelen worden voornamelijk nog uit wetenschappelijke belangstelling geraadpleegd. In deze tijd bestond

---

* Langendijk heeft dit soort brood-dichters getypeerd in de figuur van Rijmer uit zijn *Spiegel der Vaderlandsche kooplieden*. Men vindt het ook bij Van Lennep: Lucas Helling uit *Ferdinand Huyck*.

het verdienstelijkste werk in de moraliserende kritiek: het blijspel en de spectatoriale vertogen. Eerst omstreeks 1780 doen nieuwe Europese stromingen zich te onzent met stijgende kracht gelden.

39 HISTORISCHE SAMENHANG

In het laatste kwart van de zeventiende eeuw beleefde het blijspel nog een zekere bloei. Dat is te danken aan de Amsterdammers

THOMAS ASSELIJN, 1620-1701,

PIETER BERNAGIE, 1656-1699, en aan

MICHIEL DE SWAEN, 1654-1707, uit Duinkerken.

Tot dezelfde tijd behoort ook de begaafde dichter-etser

JAN LUYKEN, 1649-1712,

die na een lyrisch begin zich geheel aan het emblemata-genre wijdde.

Van het geslacht dat na het eeuwjaar een rol gaat spelen, noemen we als literaire hoofdpersonen de lyrische dichter

HUBERT KORNELISZ. POOT, 1689-1733,

de begaafde blijspelschrijver

PIETER LANGENDIJK, 1683-1756,

en de auteur van spectatoriale vertogen

JUSTUS VAN EFFEN, 1684-1735.

Opmerkelijke bijfiguren uit het eerste kwart van de achttiende eeuw zijn JAN BAPTISTA WELLEKENS [1658-1726], WILLEM VAN SWAANENBURG [1678-1728] en de jonggestorven dichters JAKOB ZEEUS [1686-1718] en LUKAS SCHERMER [1688-1711].

Bijzonder karakteristiek voor hun tijd en daarmee ook beperkt tót hun tijd zijn

ARNOLD HOOGVLIET, 1687-1763,

DIRK SMITS, 1702-1752,

en, mede door hun optreden als kunstrechter, vooral

SYBRAND FEITAMA, 1694-1758, en

BALTHAZAR HUYDECOPER, 1695-1778.

In het midden van de eeuw ontstaat het geschiedkundig proza van

JAN WAGENAAR, 1709-1777.

Leeftijdgenoten van hem zijn twee begaafde Friese edelen

WILLEM VAN HAREN, 1710-1768, en zijn broer
ONNO ZWIER VAN HAREN, 1713-1779.

Van hen heeft de eerste zeer jong, de andere pas op gevorderde leeftijd gepubliceerd. Grote roem viel in deze periode ten deel aan het werk van twee dichters: LUCRETIA VAN MERKEN [1721-1789] en JULIANA DE LANNOY [1738-1782].

In het geslacht dat op hen volgt, komen allengs de nieuwe ideeën tot uiting.

40 HET BLIJSPEL OMSTREEKS 1680

Na een periode van ruwe zouteloze kluchten, waarin Bredero's werk zonder veel talent werd nagevolgd, heeft het blijspel zich in het laatste deel van de zeventiende eeuw weer kunnen verheugen in een zekere bloei. De belangrijkste figuur is THOMAS ASSELIJN [1620-1701]. Aanvankelijk kantte hij zich tegen de heersende mode van de vertaalde Frans-klassicistische drama's, in zijn eigen treurspelen echter is hij er niet in geslaagd het peil duidelijk te verbeteren. De blijspelen evenwel, eerst na zijn zestigste jaar door hem geschreven, tonen een merkwaardig en ondanks de Franse invloeden ook oorspronkelijk talent. Het eerste is tevens het bekendste: *Jan Klaaz of gewaande dienstmaagd* [1682]. Daarin wordt op vermakelijke wijze de spot gedreven met de ouderwetse degelijkheid, speciaal in doopsgezinde kring. Het stuk wekte grote beroering. De vervolgen erop hebben dit eerste spel niet geëvenaard. Ook met verschillende van zijn kluchten heeft Asselijn langdurig succes gehad.

De geneesheer, later hoogleraar PIETER BERNAGIE [1656-1699] schreef tegen zijn dertigste jaar een hele reeks ernstige en grappige spelen, waarvan vooral de klucht *De belachchelyke Jonker* [1681] als geestige zedenschildering waarde heeft. Zijn stukken zijn ook gedurende de achttiende eeuw nog veel gespeeld. Bernagie heeft zich jarenlang voor het toneel verdienstelijk gemaakt als regent van de schouwburg.

De Duinkerkenaar MICHIEL DE SWAEN [1654-1707] was als heelmeester werkzaam in zijn geboortestad. Hoewel Duinkerken in 1622 door Frankrijk werd ingelijfd, sprak de bevolking er nog in overgrote meerderheid Vlaams. Als lid van de rederijkerskamer werd De Swaen er wegens zijn begaafdheid tot prins gekozen. In

zijn omvangrijke werk vindt men behalve veel middelmatige gelegenheidspoëzie en vroom beredeneerde leerdichten ook een aantal bladzijden met treffende godsdienstige lyriek. Naar modern oordeel is zijn belangrijkste schepping echter de klucht *De gekroonde leersse* [1688], die door de uitstekende compositie, de pittige werkelijkheidszin en de vlotte dialoog het hoogtepunt vormt van de Vlaamse letteren in deze periode van bedreiging en verval.

41 JAN LUYKEN [1649-1712]

Levensloop: Zoon van een doopsgezind schoolmeester te Amsterdam; werd opgeleid voor schilder. Na zijn bekering, die ± 1675 valt, trok hij zich steeds meer terug, woonde tijdelijk bij Haarlem en bij Hoorn, maar vestigde zich toch weer in Amsterdam. Zijn zoon Caspar, die als graveur met hem samenwerkte, stierf al in 1708.

Jan Luyken is niet enkel de begaafdste, maar ook de merkwaardigste dichter van zijn tijd. Zeer jong nog publiceerde hij een fraai opgebouwde bundel minneliederen: *Duytse Lier* [1671], waarin de beste tradities van het zeventiende-eeuwse lied worden voortgezet, terwijl tegelijk het vroeg achttiende-eeuwse genre van de galante 'arkadische' mode-poëzie er op onovertroffen wijze in wordt aangekondigd. Al spoedig bekeerd tot ernstige, wereldontvliedende vroomheid, betreurde hij deze eerste publikatie als de uiting van een lichtzinnige levensopvatting. Niettemin berust Luykens dichterlijke roem bij het nageslacht voor een belangrijk deel op deze vroege 'wereldse' bundel.

Luykens latere geloof wordt geheel bepaald door het protestantse mysticisme van de Duitse 'Reformateur' Jacob Böhme [1575-1624], wiens geschriften, hoewel aanvankelijk jarenlang ongepubliceerd gebleven, toch in bepaalde kringen een grote invloed uitoefenden en wiens gezag nog toenam toen zijn werk tegen het midden van de zeventiende eeuw te Amsterdam in vertaling werd uitgegeven. In verscheidene bundels stichtelijke gedichten, spreuken en eigenhandig gegraveerde prenten, die, uit één visie ontstaan, gezamenlijk een indrukwekkende eenheid vormen, heeft Jan Luyken uiting gegeven aan zijn deels mystieke, deels moraliserende, op inkeer en geestelijke wedergeboorte gerichte vroomheid. Zijn lyriek onderscheidt zich door fijnheid en een-

voud; het is bewonderenswaardig, met hoeveel verscheidenheid in de motieven hij zijn steeds eendere overtuiging heeft uitgebeeld. In deze gedichten wordt het genre van de emblemata-poëzie op een heel persoonlijke wijze voortgezet en afgesloten. Tot zijn voornaamste stichtelijke bundels behoren: *Jesus en de ziel* [1678], *Voncken der liefde Jesu* [1687] en *De bykorf des gemoeds* [1711]. Blijkens talrijke herdrukken hebben zij lang een grote kring van bewonderaars gevonden.

42 HUBERT KORNELISZ. POOT [1689-1733]

Levensloop: Boerenzoon, geboren te Abtswoude bij Delft. Bij de rederijkers van Schipluiden. In 1723 naar Delft; in 1724 naar zijn dorp terug. Hij leefde toen van de pen, o.a. door het bezorgen van een folio-uitgave: 'Groot natuur- en zedekundig Wereldtooneel'. In 1732 getrouwd, opnieuw naar Delft. Gestorven spoedig na de dood van zijn dochtertje.

Poot, die wel eens de laatste zeventiende-eeuwer genoemd wordt, was een geboren dichter. Als boerenzoon ontwikkelde hij zich in ongunstige omstandigheden. Toen hij zich aan de dorpsrederijkerij ontworstelde, gaf hij zich over aan de poëzie van Hooft en Vondel, maar vooral aan die van Antonides van der Goes. In 1716 vestigde hij de aandacht op zich door de publikatie van zijn bundel *Mengeldichten*. Hij besloot nu geheel te gaan leven voor en van de letteren. Zijn talent was niet sterk en oorspronkelijk genoeg om zich te verheffen boven de waan van zijn tijd, dat de geijkte 'dichterlijke taal', de klassieke geleerdheid en mythologische sieraden een wezenlijk bestanddeel vormden van de poëzie. Zijn cultuurhistorische bewerkingen en vertalingen, in opdracht van een uitgever verricht, hebben deze misvatting nog versterkt. In de novelle *De foliobijbel* heeft Potgieter aangetoond, hoe in het werk van deze boerendichter, die een salondichter wilde zijn, natuur en onnatuur vlak naast elkaar liggen, en hoe in die tijd vooral de onnatuur bewondering moest vinden, zodat de dichter verder op het verkeerde pad gevoerd werd.

Maar Poot wist en hoorde in elk geval wat een vers was, in tegenstelling met de verzenmakers en schavende dichtgenootschappers. Hij had een aangeboren talent dat door de tijdsomstandigheden wel beschadigd, maar niet vernietigd kon worden. Tot de hoogtepunten van zijn drie bundels *Gedichten* [1722;

1728; 1735] behoren o.a. *Zomersche avont, Nacht, Akkerleven* en het bekende gedicht op de dood van zijn dochtertje Jakoba. Onder de talrijke gelegenheidsgedichten, waarschijnlijk dikwijls voor geld vervaardigd, is veel onbeduidends. De eigenlijk-dichterlijke nalatenschap van Poot is klein, wel niet van de eerste rang, maar toch van blijvende waarde. In zijn persoonlijk natuurgevoel doet hij, ondanks de arkadische motieven, soms al eens denken aan de vroege romantiek.

43 PIETER LANGENDIJK [1683-1756]

Levensloop: Opgegroeid in kommelvolle omstandigheden. Tekenaar voor een damastweverij te Amsterdam. Aanraking met leden van Dichtgenootschappen. In 1722 naar Haarlem: factor van 'Trou moet blijcken'. Ongeukkig huwelijk. Tot armoede vervallen. In 1749 als 'Stads-Historie-Schrijver' ondergebracht in het Proveniershuis.

Langendijk heeft tevergeefs zijn krachten beproefd op het treurspel. Ook zijn vele gelegenheidsgedichten en andere verzen zijn onbelangrijk. Maar de ontwikkeling van het blijspel loopt over Asselijn en Bernagie naar Langendijk. Als achttiende-eeuwer zag hij neer op de ruw-realistische klucht. De kleurige volkstaal van Bredero kon hem niet bekoren; de vrij-ritmische verzen, die zich bij de gesproken taal aansloten, maakten plaats voor de gepolijste alexandrijn. Méér dan bij de oude Hollanders zocht hij zijn voorbeelden bij Molière en diens navolgers. Diepgaande mensenkennis en zielsontleding moet men in zijn 'comédie de caractère' niet zoeken. In de techniek van het drama echter had hij het, dank zij de Franse voorbeelden, verder gebracht dan zijn voorgangers; de intrige is soms handig in elkaar gezet. Uit zijn eerste periode dateren: *Het wederzijds huwelijksbedrog* [1712-1714]; *Krelis Louwen of Alexander de Grootte op het Poëetenmaal* [1715]; *De Wiskunstenars of 't Gevluchte Juffertje* [1715]. De stof is meestal niet eigen vinding, maar de bewerking toont dramatisch talent. Het eerstgenoemde blijspel heeft dan ook tot in onze eeuw repertoire gehouden, wel voornamelijk wegens de vermakelijke opscheppersrol van de knecht.

Met twee blijspelen over de beruchte windhandel [1720] komt Langendijk meer op het gebied van de 'comédie de mœurs'. In dat genre leverde hij zijn beste werk: het blijspel *De Spiegel der*

Vaderlandsche Kooplieden, dat niet geheel voltooid in zijn nalatenschap gevonden werd, maar wellicht van vroeger datum is. Het motief is de bekende tegenstelling tussen het degelijke oud-Hollandse koopmansgeslacht en de verkwistende zonen. In tegenstelling met de natuurlijke afloop van Asselijns *Jan Klaaz* heeft Langendijk, bij wie het toeval steeds een grote rol speelt, er terwille van de moraal een blij-eindend spel van gemaakt.

44 JUSTUS VAN EFFEN [1684-1735]

Levensloop: Geboren te Utrecht. Zoon van een onbemiddelde officier. Als gouverneur van aanzienlijke jongelui in hoge kringen. In 1715 en 1727 reizen naar Engeland, als gezantschapssecretaris; in 1721 een Zweedse reis. Van 1732 af Kommies bij 's Lands magazijnen in 's-Hertogenbosch.

Van Effen was in de gelegenheid om zich veelzijdig te ontwikkelen, en een grondige mensen- en wereldkennis op te doen, eer hij als moralist optrad. Voor het moraliserende vertoog had hij voorgangers in de Engelse letterkunde, waar de *Spectator* (rondkijker) enkele malen per week in beknopte omvang uitkwam. In korte opstellen (*essays*) werden allerlei maatschappelijke, zedekundige en esthetische beschouwingen ten beste gegeven.

Opmerkelijk, zowel voor de kosmopolitische geest van Van Effen, als voor onze verfranste beschaving, is het feit dat Van Effen eerst als Frans schrijver optrad, o.a. in het Haagse tijdschrift *Le Misanthrope* [1711] en *Le nouveau Spectateur français* [1723]. Maar die staan ver achter bij zijn nationaal hoofdwerk *De Hollandsche Spectator*, dat van 1731 tot 1735 aanvankelijk ééns, later tweemaal per week verscheen. Daarin vond men allerlei onderwerpen behandeld, bijv. harddraverijen, overdreven purisme, modezucht, titulatuur, opvoeding, het reciteren, de oude rederijkerij, enz.

In zijn stijl streefde Van Effen naar een eenvoud, die afstak tegen de pruikerige schrijftaal van zijn tijd. Juist omdat hij de omgangstaal gebruikte, doet zijn werk nog zo fris aan. Soms wordt het zedekundig vertoog tot een karakterbeschrijving, maar de moralist geeft zijn typen toch op een tendentieuze wijze weer. Soms ook gebeurt het dat de fijne opmerker in Van Effen zich losmaakt van de moralist. Dan schrijft hij proza dat verwant is aan het zeventiende-eeuwse realisme. Veel beter dan Langendijk is hij in

staat burgerlijke typen en zeden te schilderen, bijv. in *Thysbuurs os*, en de breder opgezette *Agnietjes*, een kleine novelle, met een 'burgervrijage' als thema.

De Spectator werd langdurig nagevolgd. Tussen 1741 en 1800 verschenen meer dan veertig weekblaadjes met titels als *De Denker*, *De Grijsaard*, *De Menschenvriend*, samengesteld met een soortgelijk doel als Van Effen had, maar met minder talent. Onder de schrijvers waren veel predikanten. Als spiegel van de achttiende-eeuwse zeden en beschaving hebben deze geschriften groot belang.

45 IN DE BAN VAN HET CLASSICISME

In de achttiende eeuw zijn verscheidene dichters wegens de perfecte gladheid van hun versvorm onsterfelijk verklaard, die voor ons alleen nog als karakteristieke figuren betekenis hebben. Toch heeft men deze Dichtgenootschappers, net als de Rederijkers, lange tijd onrecht gedaan door ze ongelezen te veroordelen en terzijde te schuiven. Opmerkelijk is allereerst, dat er over de grondslagen van de dichtkunst een vinnige strijd is gevoerd, bekend onder de naam van *Poëtenoorlog* [1713-1717], waarbij de voorschriften van de klassieken, de toenemende invloed van het Frans en de betwiste grootheid van Vondel in het geding waren. Tot de velen die met dozijnen polemische artikelen en spot- en schimpdichten elkaar te lijf zijn gegaan, behoort ook JAKOB ZEEUS [1686-1718], wiens hekelende geest het best tot uiting komt in *De Wolf in 't schaapsvel* [1711]. Opmerkelijker nog is een dichter die met heel zijn onevenwichtig gemoed en licht ontvlambaar talent in verzet kwam tegen de officiële verstarren en reglementering: WILLEM VAN SWAANENBURG [1678-1728]. Maar blijkens de dichtbundel *Parnas* [1724] slaagde hij er niet in, zijn heftige en soms verheven emoties te herscheppen tot duurzame poëzie.

En opmerkelijke figuur is JAN BAPTISTA WELLEKENS [1658-1726] die, afkomstig uit de zuidelijke Nederlanden maar te Amsterdam opgevoed, tien jaar als schilder in Italië verbleef en zich geheel vertrouwd maakte met Vergilius. In het ook theoretisch door hem bepleite genre van het herdersdicht toonde hij behalve zijn fijnzinnig talent ook zijn liefde voor de natuur en zijn ondogmatische

vroomheid: *Dichtlievende uitspanningen* [1710]. Was de klassieke literatuur bij Wellekens een inspirerend voorbeeld, bij anderen werd ze tot dwingend voorschrift: ondanks zijn jeugd voegde LUKAS SCHERMER [1688-1711] zich zó goed in de heersende mode, dat zijn treurspel *Meleager en Atalanta* [1710], waarvan hij, dodelijk ziek, de eerste opvoering niet heeft kunnen bijwonen, kan gelden als een der belangrijkste 'klassieke' drama's.

Toen ARNOLD HOOGVLIET [1687-1763] zijn bijbels heldendicht *Abraham de Aartsvader* [1727] publiceerde, werd hij een van de voornaamste vertegenwoordigers van het classicistische epos. Merkwaardig is dat het epische – het verhaal van grote daden – er vrijwel in ontbreekt: het is een soort berijmde stichtelijke biografie, maar het werd mateloos geprezen, herhaaldelijk herdrukt en langdurig nagevolgd.

Een ander modegenre werd beoefend door de Rotterdamse dichter DIRK SMITS [1702-1752] toen hij het voorbeeld van Huygens en Antonides van der Goes volgde met zijn dichtstuk *De Rotte-stroom* [1750]. Het is een kunstig gebouwde en vlot leesbare beschrijving, niet in de gangbare, gepaard rijmende alexandriënen, maar in korter, levendiger versregels met omarmend rijm.

SYBRAND FEITAMA [1693-1758] is in zijn vertalingen en zijn eigen dichtwerk wel het type van de rationele classicist; zijn poëzie werd zo vaak bijgeschaafd tot iedere levendige onregelmatigheid en persoonlijke stijl eraan ontbrak. Zijn vertaling van Fénélon's *Télémaque*, n.b. uit Frans proza in Nederlandse alexandriënen, werd door Van Effen uitbundig geprezen.

BALTHAZAR HUYDECOPER [1695-1778] maakte in 1719 grote naam als auteur van het classicistische drama *Achilles*, dat meer dan een halve eeuw repertoire hield. Later ontwikkelde Huydecoper zich tot een erkend kunstrechter; Willem van Haren bijv. richtte zich tot hem vóór het publiceren van zijn eerste grote gedicht. Als taalgeleerde en historicus is Huydecoper van uitzonderlijk belang: van zijn hand is o.a. de eerste kritische uitgave van de *Rijmkroniek* van Melis Stoke [begin 14de eeuw].

Een belangrijke figuur in het Amsterdamse cultuurleven was ook de geschiedschrijver JAN WAGENAAR [1709-1773], die aanvankelijk als vertaler had gewerkt, maar in de jaren 1749-1759 een *Vaderlandsche Historie* publiceerde in niet minder dan 21 delen.

Eenvoudig en rustig van stijl beschreef hij de geschiedenis van de Republiek, speciaal van Holland, van de vroegste tijden tot zijn eigen dagen, uitgaande van het denkbeeld dat ons verleden in z'n geheel kan worden gezien als een ontwikkeling naar vrijheid. Nauwelijks minder belangrijk is zijn tweede hoofdwerk: *Amsterdam in zijne opkomst, aanwas, geschiedenissen* etc., waarvoor hij gebruik kon maken van authentieke archiefstukken.

46 WILLEM VAN HAREN [1710-1768] EN
ONNO ZWIER VAN HAREN [1713-1779]

Levensloop: Willem van Haren, geboren te Leeuwarden, behoorde tot de Oranjepartij. Aan het hof van Willem IV en Anna; achteruitgezet na de dood van Anna. In schulden. Ongelukkig tweede huwelijk. Ambassadeur te Brussel [1754-1758]. Zelfmoord in 1768.

Onno Zwier van Haren, geboren te St. Anna Parochie, werd Fries afgevaardigde in de Staten-Generaal. In 1760 wegens een familiëschaandaal uit Den Haag verbannen. Na 1761 op een buiten te Wolvega. Sindsdien literair werkzaam.

Het werk van deze dichters draagt een eigenaardig karakter. Door hun Franse opvoeding zondigen ze in het Nederlands telkens tegen de conventionele vormen in grammatica, spelling, versbouw en dichterlijke uitdrukking. Dat gaf aanleiding tot de mening dat ze bewust met de sleur van de dichtgenootschappen braken. Maar evenals hun tijdgenoten hebben ook zij omgewerkt en beschaafd. Echt dichterlijk ritme was aan hun eerste verzen vreemd. De toenmalige kritiek beschuldigde hun werk terecht van onbeholpenheid, maar zag over het hoofd dat het door de scheppende verbeelding en de diepte van gedachten boven dat van de meeste correcte rijmers stond.

WILLEM VAN HAREN trad in de kracht van zijn leven als dichter op. Zijn hoofdwerk is *De gevallen van Friso* [1741; omgewerkt 1758], waarin de omzwervingen van een Indiase prins worden beschreven: een soort 'vorstenschool', met wijsgerige strekking. Het gedicht *Leonidas* [1742] wilde het vaderlandse vrijheidsgevoel opwekken. Het veel geprezen gedicht *Het menschelijk leven*, dat ondanks de achttiende-eeuws-retorische vorm toch overtuigt door echtheid van gevoel, geeft zijn bittere levenservaring weer.

ONNO ZWIER VAN HAREN ging eerst op late leeftijd dichten. Van zijn werk noemen we *Agon*, *Sultan van Bantam* [1769]; en *Aan het Vaderland* [1769], dat in z'n definitieve bewerking herdoopt werd in *De Geuzen* [1772].

Agon is een Indisch treurspel, waarin het gewetenloos optreden van de Compagnie tegenover de inlandse vorsten blootgelegd wordt, maar waarin tevens eigen levenservaring is uitgebeeld. *De Geuzen* is een vaderlands epos, ter verheerlijking van de opstand tegen Spanje. In het midden (Zang 7-12) is, als droom van Prins Willem van Oranje, de intocht van stadhouder Willem IV te Amsterdam ingelast.

47 TWEE DICHTERESSEN

Met uitzondering van Hadewijch en Anna Bijns zijn er uit meer dan vijf eeuwen Nederlandse letteren geen vrouwen te noemen die in proza of poëzie iets uitzonderlijks hebben voortgebracht. Aan die situatie komt omstreeks 1750 een einde. Het classicistische werk van

LUCRETIA WILHELMINA VAN MERKEN [1721-1789]

kan zich handhaven naast dat van haar manlijke tijdgenoten, al stijgt het er niet boven uit. Meer dan op haar uitvoerige quasi-epische dichtwerken *David* [1768] en *Germanicus* [1779] en haar wat schoolse toneelspelen op vaderlandse thema's, beruste haar roem op *Het nut der tegenspoeden* [1762], een omvangrijk leer-dicht waarin men haar kan leren kennen in haar menging van redelijkheid en remonstrants geloof. Haar tijdgenoten beschouwden haar als een groot dichteres.

Opmerkelijk vanwege een meer kritische houding is

JULIANA CORNELIA DE LANNOY (1738-1782),

die in haar zelfbewuste dichtstuk *Aan mijnen geest* [1766] opkwam voor de gelijkwaardigheid van de vrouw. Behalve drama's overeenkomstig de voorschriften van het Franse classicisme, schreef zij een aardig hekeldicht *Het Gastmaal* [1777] over de modieuze omgangsvormen in de hogere standen, waartoe zijzelf overigens, gezien haar pretentie van adeldom (barones), maar al te graag had willen behoren.

VAN CLASSICISME NAAR ROMANTIEK

48 HET LAATSTE KWART VAN DE ACHTTIENDE EEUW

Het Franse classicisme was bijna een eeuw lang toonaangevend geweest voor heel West-Europa, maar kort na 1750 verloor het in Frankrijk zelf z'n gezag, o.a. door het optreden van Jean Jacques Rousseau. Door diens werk hernam het gevoel z'n rechten hetgeen tot overgevoeligheid in de poëzie aanleiding gaf. De Franse literatuur werd in de beschaafde kringen van ons land met belangstelling gevolgd, meer dan de Engelse en Duitse, hoewel ook daarvan duidelijk invloed is uitgegaan. Een zo veelzijdige belesenheid als waarvan Betje Wolff blijkt geeft*, behoort echter tot de uitzonderingen. De gevoelig-stichtelijke poëzie van Young heeft evenzeer bewondering gewekt als de grote gedichten van Klopstock. In het bijzonder hebben de zg. *Songs of Ossian* de aandacht getrokken, en de lang verwaarloosde en als 'duister' verachte middeleeuwen in ere hersteld. Men wist toen nog niet, dat deze Ossian een literaire mystificatie was. De bewondering voor al dit veelsoortige werk ging al gauw in navolging over. Maar zulke navolging is niet iets toevalligs, niet louter mode. De geesten dienen er rijp voor te zijn. Er moet verwantschap bestaan met de makers. Navolging is een bewijs van ontvankelijkheid, en kan een overgang worden tot oorspronkelijke schepping, als het gevoel sterk genoeg is om zich in eigen vormen te gaan uiten. Een noodzakelijke voorwaarde voor hernieuwing is het inzicht dat het bestaande beneden de maat is. De kritiek, die in een tijd van stilstand zwijgt, begint zich dan krachtig te doen gelden, ook in de letterkunde. Zo protesteerden omstreeks 1775 Van Alphen, Bellamy en Kinker, elk op hun wijze tegen onnatuur, onbeduidendheid en zelfgenoegzaamheid in de letterkunde, om door hun kritiek de weg te banen voor een nieuwe kunst. Deze kritische zin betrof overigens niet de letteren alleen. De verstarring van het economische en politieke leven, de bittere armoede van een groot

---

* Zie de voorrede tot *Willem Leevend*, deel V.

deel der bevolking naast de tartende weelde van de hofkringen hebben in Frankrijk geleid tot scherpe uitingen van verzet. Doordat juist de oorspronkelijkste en onafhankelijkste geesten hieraan deelnamen, hebben de pamfletten en polemieken vaak een onmiskenbaar literaire stijl. De spanning kwam tot uitbarsting in de Franse revolutie [1789]. Ofschoon in de Republiek der Verenigde Nederlanden de tegenstellingen minder groot waren, is de jarenlange partijstrijd tussen Patriotten en Prinsgezinden een bewijs van toenemende maatschappelijke noden en van een stijgende kritische geest.

Ook in de Zuidelijke Nederlanden, sedert 1715 onder Oostenrijks bewind, groeide een zeker verzet, dat soms in Vlaamse beschouwingen en oproepen tot uiting kwam. Door het zegevierend oprukken van de legers der Franse revolutie is de geleidelijke ontwikkeling van deze stromingen onderbroken. Niettemin blijkt de literaire sfeer tijdens het Verenigd Koninkrijk in Noord en Zuid niet wezenlijk te verschillen van die uit het laatste kwart der achttiende eeuw. De kentering valt in de jaren van de Belgische opstand.

49 HISTORISCHE SAMENHANG

De dichters en schrijvers die omstreeks 1780 op de voorgrond komen, hebben weliswaar sterk achttiende-eeuwse trekken, maar in hun werk vindt men tevens de invloed van de buitenlandse stromingen die tot vernieuwing leidden. Nieuw is bijvoorbeeld de aandacht voor de vrouw en voor het kind, nieuw is eveneens de speelse, humoristische schrijftrant, waardoor inhoud en vorm bepaald worden van de romans van

ELISABETH WOLFF-BEKKER, 1738-1804, en

AGATHA DEKEN, 1741-1804.

Gevoeliger, tot op de rand van het sentimentele, is

ELISABETH MARIA POST [1755-1812].

Vernieuwing blijkt ook uit de esthetische theorieën en de pedagogische opvattingen van

HIERONYMUS VAN ALPHEN, 1746-1803.

Het opkomende romantische gevoel bezielt zowel het politieke als het poëtische optreden van de jonggestorven JACOBUS BELLAMY, 1757-1786.

De gevoelsvroomheid van Duitse schrijvers en ook hun zwaarmoedigheid kenmerken het verzorgde proza en de poëzie van

RHIJNVIS FEITH, 1753-1824.

Zowel hij als de begaafde, maar onevenwichtige dichter WILLEM BILDERDIJK, 1756-1831,

behoren met hun werk niet enkel tot de achttiende, maar ook tot het eerste kwart van de negentiende eeuw.

Dit geldt in nog sterker mate voor de wijsgerige criticus en dichter

JOHANNES KINKER, 1764-1845,

en ook voor de onafhankelijke en kernachtige verteller

ANTHONY CHRISTIAAN WINAND STARING, 1767-1840,

die weliswaar vóór de Franse tijd debuteerde, maar zijn voorname gedichten na 1813 schreef.

De literatuur gedurende de Franse overheersing is in artistiek opzicht minder belangrijk dan uit een oogpunt van algemene culturele waarden. Speciaal de toeneming van het nationaal besef en de verheerlijking van Hollands verleden en van de Nederlandse taal zijn opmerkelijk, met name bij de prozaïst

ADRIAAN LOOSJES, 1761-1818,

en bij de dichters

JAN FREDERIK HELMERS, 1767-1813, en

CORNELIS LOOTS, 1765-1834.

Eenzelfde sfeer is kenmerkend voor de hoogleraar en prozaïst JOHANNES HENRICUS VAN DER PALM, 1763-1840.

Geheel tot een volgende generatie behoort

HENDRIK TOLLENS, 1780-1856,

die al kort na het eeuwjaar als dichter een zekere bekendheid genoot, maar die veel meer karakteristiek is voor de geest van het Verenigd Koninkrijk. Zijn roem is tot na het midden van de negentiende eeuw vrijwel onbetwist gebleven.

Jongeren, wier werk eerst aanvangt na de Franse tijd, zijn de vrijzinnige classici

JACOB GEEL, 1789-1862, en

PETRUS VAN LIMBURG BROUWER, 1795-1847

en hun tegenpool, de joodse, tot het christendom bekeerde Bilderdijk-vereerder

ISAAC DA COSTA, 1798-1860.

In hen allen zijn elementen van het classicisme en van de romantiek op een boeiende en vaak niet-te-ontwarren wijze verenigd.

50 BETJE WOLFF [1738-1804] EN AAGJE DEKEN [1741-1804]

Levensloop: Elizabeth Bekker, geboren te Vlissingen. Liefde voor boeken, tekenen, muziek. Na een op schandaal uitgelopen jeugdavontuur, in 1759 getrouwd met de dertig jaar oudere predikant Adriaan Wolff. IJverige studie op de pastorie in De Beemster: letteren en theologie. In 1777 weduwe. Het jaar daarvoor kennismaking met:

Agatha Deken. In een weeshuis opgevoed. Daarna in dienst bij de familie Bosch. Vriendschap en dichterlijke samenwerking met de dochter Maria. Na 1777 door onafscheidelijke vriendschap verbonden met Betje Wolff.

Te zamen vestigden zij zich in De Rijp. In 1782 naar Beverwijk. Als patriotten uitgeweken naar Frankrijk [1788]. Bij de terugkeer [1798] hun vermogen verloren. Woonachtig in Den Haag. Door vertalen en schrijven met moeite in hun onderhoud voorzien. Betje bezwijkt na drie jaar ziekte; negen dagen later sterft Aagje.

Betje Wolff, de geestige en levenslustige domineesvrouw, was al een bekende figuur, voordat ze met haar romans naam maakte. Haar leergierigheid had ze op de dorpspastorie ten volle kunnen bevredigen; in filosofische en theologische schrijvers, in romans en poëzie bezat ze een grote belezenheid. Rousseau behoorde tot haar lievelingsauteurs. In de theologische wereld gaf ze door haar vrijzinnigheid veel aanstoot, want zij maakte voor haar denkbeelden propaganda in haar poëzie, soms ernstig, dikwijls schertsend en spottend [*De Menuet en de Domineespraak*]. Die gedichten [o.a. *Aan mijn geest*] geven ons een aardig kijkje in haar uiterlijk en innerlijk leven gedurende de huwelijksjaren. Ook in het proza, oorspronkelijk en vertaald, had ze zich geoefend, o.a. door anoniem belangrijke bijdragen te leveren aan spectatoriale uitgaven als *De Grijsaard* en *De Rhapsodist*.

Aagje Deken, ernstiger van aard en minder talentvol, had alleen enkele stichtelijke verzen geschreven vóór haar ontmoeting met Betje Wolff.

Door samenwerking van de beide vriendinnen ontstonden enige romans in brieven, die hun een ereplaats in onze letterkunde verzekeren. De eerste twee zijn de belangrijkste: *Sara Burgerhart* [2 dln. 1782]; *Willem Leevend* [8 dln. 1784-1785].

In de 17de en 18de eeuw zijn er tal van romans geschreven, grotendeels onoorspronkelijk en oppervlakkig, vol bonte avonturen. De romans van Wolff en Deken staan daar ver boven. Al waren ze 'niet vertaalt', zoals op het titelblad stond, ze zijn in opzet geheel uit de school van de Engelse prozaïst Richardson. Ook de briefvorm is aan die voorganger ontleend. Richardson gaf niet in de eerste plaats avonturen, maar schildering van burgerlijke zeden en karakters, met moraliserende bedoeling. Daardoor worden de hoofdpersonen deugd-helden; de scherpe contrasten van licht en donker zijn onnatuurlijk. De romans van Wolff en Deken hebben de kwaliteiten en gebreken van die van Richardson, maar hun grootste verdienste is, dat het door-en-door Hollandse boeken geworden zijn. Hun werkelijkheidszin doet denken aan Van Effens *Agnietjes*, hun stijl is los en levendig. Hun grote mensenkennis, hun veelzijdig waarnemingstalent en Betjes tintelende geest maken deze romans ook nu nog fris en aantrekkelijk. Bovendien zijn ze, evenals de spectatoriale geschriften, een heldere spiegel van het maatschappelijk en geestelijk leven in die dagen, met name van de gezeten burgerij.

De briefvorm is niet vrij van langdradigheid en onnatuurlijkheid: iedere hoofdpersoon moet zijn correspondenten naast zich hebben; herhalingen zijn onvermijdelijk; lange verhalen en levensbeschrijvingen doen de briefvorm geweld aan, evenals de dialogen, die men toch om de levendigheid niet graag zou missen. Daar staat het voordeel tegenover, dat iedere hoofdpersoon in zijn eigen stijl voor ons gaat leven en dat een karakter door verschillende correspondentie van alle kanten kan worden belicht.

Sara Burgerhart viel in de smaak, en werd gevolgd door de veel breder opgezette roman, *Willem Leevend*, die psychologisch van rijper talent getuigt. De meesterlijke karakterschildering van Alida Leevend en het echtpaar De Harde overtreft die van Saartje Burgerhart. Duidelijker dan in het eerste werk blijkt de strekking: een verheerlijking van de deugd, gesteund door een 'redelijk' christendom. De vriendschap gaat boven de liefde. *Willem Leevend* is ook een theologische roman: alle stromingen op godsdienstig gebied vinden er hun vertegenwoordigers. Daarom is het boek in zijn samenstelling minder geslaagd dan *Sara*

Burgerhart. Om het in zijn geheel te genieten, is historische belangstelling een vereiste.

Latere romans, die wat de karakters betreft, in herhaling vervallen, zijn de merkwaardige *Brieven van Abraham Blankaart*, [1787-1789] en *Cornelia Wildschut*, een belangwekkende roman over de opvoeding [1793-1796].

51 ELISABETH MARIA POST [1755-1812]

Levensloop: Geboren te Utrecht uit een gegoede familie. Faillissement van vader en verlies van politieke functies. Na jaren van armoede woonachtig in Amerongen. In 1794 huwelijk met Ds. L.J. Overdorp te Noordwijk, sinds 1807 te Epe.

Het bescheiden, sterk autobiografische werk van Post is de zuiverste uiting van de Vroege Romantiek in de Nederlandse letteren. Haar liefde voor de Gelderse natuur, verklaarbaar als troost na de treurige familie-ervaringen in de stad, is ondanks de overgevoeligheid toch meer zintuiglijk dan retorisch. De succesrijke roman-in-brieven *Het Land* [1788], mede op voorbeeld van Duitse werken ontstaan, wordt beheerst door gevoelens van vriendschap. Gedurfter en omvangrijker is haar roman over de problematiek van blanke heren en neger-slaven op een plantage nabij Suriname: *Reinhart, of natuur en godsdienst* [1791-1792], gebaseerd op brieven van haar aldaar wonende broer. Haar poëzie, geïnspireerd door de dood van haar moeder en daarna door de liefde voor haar aanstaande echtgenoot, is oprecht van gevoel en openhartig van uiting, maar zwak van poëtische vorm. Van haar hand is ook de vertaling van Schillers drama *Don Carlos*.

52 HIERONYMUS VAN ALPHEN [1746-1803]

Levensloop: Geboren te Gouda. Studie te Utrecht. Advocaat aldaar [1768]. Pensionaris van Leiden [1789]. Als prinsgezinde in 1793 Thesaurier-generaal van de Unie. Na 1795 ambteloos in Den Haag.

De man die om zijn kindergedichtjes vaak voor het type van de pruike tijd wordt gehouden, behoort in verschillende opzichten juist tot de bestrijders van de achttiende-eeuwse geest. In 1767 bekeerd tot een piëtistisch protestantisme, schreef hij gevoelige,

vrome gedichten, en in 1775 een ontroerde klaagzang bij de dood van zijn vrouw. Onder invloed van de in Duitsland opkomende esthetica ging hij inzien hoe achterlijk onze literatuur was. Daarom vertaalde en bewerkte hij Riedels *Theorie der schoone kunsten en wetenschappen* [1778; 1780] en schreef daar een pittige inleiding bij. Hij waarschuwde tegen overschatting van de nationale poëzie, die aan gezwollenheid, of aan gerektheid leed. De grote dichters van de 17de eeuw zijn er niet om na te volgen. De vergelijking met het buitenland kan ons bescheidenheid leren. Alleen door wijsgerige bezinning op het wezen van de poëzie en van de kritiek zal onze achterlijkheid kunnen verdwijnen. Dit oordeel was niet geschikt om zijn dichtende tijdgenoten gunstig te stemmen.

Terzelfder tijd echter verwierf Van Alphen grote roem door zijn *Kleine Gedigten voor kinderen* [1778; 1782], poëzie voor zijn eigen kinderen geschreven in een stijl die trof door natuurlijkheid en eenvoud. De ontelbare herdrukken en de vele vertalingen ervan zijn een bewijs van de bijzondere betekenis. Voor enkele generaties van ouders hebben Jantje met z'n pruimen en Cornelis met z'n gebroken glas de idealen vertolkt bij het opvoeden van hun eigen kroost tot alle christelijke en maatschappelijke deugden. Eerst omstreeks 1850 raakte deze poëzie pedagogisch verouderd. Het naïeve en idyllische ervan heeft in later tijd echter opnieuw bewondering gewekt voor Van Alphen als kunstenaar.

Sterk gekant tegen de kritische invloed van Voltaire bepleitte Van Alphen vooral na 1795 een evangelische herleving, die hem tot een voorloper maakt van het Réveil. Onder zijn ouderdomsgedichten zijn opmerkelijke zangerige liederen; bekend werd vooral de cantate *De Starrenhemel*.

53 JACOBUS BELLAMY [1757-1786]

Levensloop: Tot zijn 22ste jaar bakkersknecht te Vlissingen. Voortgeholpen om theologie te studeren. Bewonderd in zijn Utrechts studentenkring (Dulces ante omnia Musae). Vurige deelname aan de patriottische beweging. Geen roeping voor het predikambt.

De jonge Bellamy, die zijn eerste produkten onderwierp aan de kritiek van dichtgenootschapsleden, kwam als Utrechts student in de nieuwe stroming. In de *Gezangen mijner jeugd* [1782],

waarin hij zijn geliefde Francina Baane als Filis bezingt, is zijn bewondering voor de Duitse poëzie merkbaar. In de rijmloze verzen – een reactie tegen de rijmsleur – volgde hij Duitse modellen. Onder de jongeren werd zijn talent buitensporig geprezen. In 1785 verscheen een bundel patriottische poëzie, *Vaderlandsche Gezangen van Zelandus*, eerst als vliegende blaadjes gedrukt, waarin de bezieling al te zeer in opgewondenheid ontaardt. In hetzelfde jaar publiceerde hij ook een bundel *Gezangen*. De bekende vertelling *Roosje*, de eerste sentimentele en burgerlijke ballade in onze literatuur, verscheen in een verzameling *Bijdragen voor het verstand, den smaak en het hart*, die hij met zijn vrienden samenstelde. Daarin komt nog een andere zijde van Bellamy's talent voor de dag: hij wilde, evenals Van Alphen, als kritisch leidsman optreden. In 1784 begon hij met enige vrienden een soort tijdschrift uit te geven, *De Poëtische Spectator*, waarin verschillende opmerkelijke bijdragen staan, die echter zowel door Bellamy's vroege dood als door de politieke omstandigheden geen duurzame invloed hebben uitgeoefend.

54 RHIJNVIS FEITH [1753-1824]

Levensloop: Geboren te Zwolle, uit een burgemeestersfamilie. Op zijn zeventiende jaar te Leiden in de rechten gepromoveerd. Sedert 1772 gelukkig huwelijk. Overtuigd patriot en een belangrijke figuur. In 1787 korte tijd burgemeester van Zwolle; daarna ontvanger der konvooien en licenten. Laatste deel van zijn leven ambteloos op zijn buitengoed Boschwijk bij Zwolle.

Evenals Van Alphen schreef Feith esthetische beschouwingen in Duitse trant [*Bijdragen ter bevordering der schoone kunsten*], maar daarin was hij minder actueel en aanvallend. Ze zijn belangrijker voor de kennis van zijn persoonlijkheid, dan als factor in de ontwikkelingsgang van de literatuur.

De hoofdtrek van Feiths karakter is zwaarmoedigheid, alleen verlicht door zijn christelijk geloof: het verlangen naar de dood gaat samen met de verwachting van een zalig leven daarna. Hij was dus zeer vatbaar voor de overgevoelige Engelse en Duitse poëzie [Young, Klopstock]. In zijn eigen gedichten hebben het godsdienstige en het wereldverachtende element de hoofdtoon; hij geeft met een zekere wellust aan zijn sombere stemmingen toe.

Verschillende gedichten van hem zijn lange tijd in de protestantse kerkzang blijven voortleven o.a. het oudejaarslied: 'Uren, dagen, maanden, jaren'.

Als prozaïst maakte Feith grote naam met zijn sentimentele romans: *Julia* [1783] en *Ferdinand en Constantia* [1785]. Die sentimentaliteit was niet een mode uit Duitsland, maar een algemeen Europees verschijnsel. Goethes *Leiden des jungen Werthers* had een ware Wertherkoorts ten gevolge. De opgang van Feiths romans bewijst dat hij, zij het met overdrijving, stemmingen weergaf die veel lezers bij ondervinding kenden. Ook Betje Wolff schiep, uit levenservaring en intuïtie, een echt sentimentele figuur in Lotje Roulin, die van liefdessmart sterft [in *Willem Leevend*].

Ofschoon de romans van Feith naar het oordeel van lateren óf ziekelijk óf belachelijk zijn, waren ze een eerlijke uiting van zijn gemoed. Dat zijn somberheid geen onnatuur was, bewijst zijn poëzie, waarin we hetzelfde element terugvinden, o.a. in het korte gedicht *Het Leven*, en in de grote leerdichten: *Het Graf*, [1791] en *De Ouderdom* [1803]. Verder schreef hij een viertal treurspelen, en enige opgewonden patriottische zangen, door de tijdsomstandigheden ingegeven. In een genre dat hij in de Duitse letterkunde had leren kennen, de romance, heeft hij zich meermalen geoeffend, maar daarin bleef hij achter bij Bilderdijk, en vooral bij Staring.

Slechts aan één stemming wist Feith zuiver uiting te geven. Zijn betekenis bestaat daarin, dat hij, na de retoriek van de 18de eeuw, het individuele gevoel weer erkende als de bron voor de poëzie.

55 WILLEM BILDERDIJK [1756-1831]

Levensloop: Geboren te Amsterdam. Vroeg-rijp en ziekelijk. Student te Leiden [1780-1782]. Advocaat in Den Haag [1782-1795]. Ongelukkig huwelijk met Catharina Rebecca Woesthoven. In 1795 de eed aan 't nieuwe bewind geweigerd. Als balling te Hamburg en Londen [1795-1797]. Verbintenis met Katharina Wilhelmina Schweickhardt. Naar Brunswijk [1797-1806]: onderhoud door lessen. Onder koning Lodewijk terug en in aanzien [1806-1810]. Moeilijke omstandigheden tijdens de inlijving. Jaargeld van het Rijk, door tussenkomst van Willem I. Privaat-docent te Leiden [1817-1827]. Laatste levensjaren te Haarlem.

Bilderdijk is een belangrijke figuur in de ontwikkeling van ons geestelijk en letterkundig leven. Naar aanleg en belesenheid stak hij boven de meeste tijdgenoten uit. Door zijn denkbeelden, soms in grillige vorm geuit, sluit hij aan bij de Europese reactie tegen het rationalisme, al behoort hij noch als wijsgeer, noch als geleerde tot de geesten van de eerste rang.

Zijn dichtkunst moet in het licht van die denkbeelden beschouwd worden. Daarbij dient te worden bedacht dat Bilderdijks vorming in de achttiende eeuw valt. De Frans-klassieke richting, o.a. in het drama, is hij levenslang trouw gebleven. De 'dichterlijke' taal, de klassiek-getinte retorische beeldspraak van de 17de en de 18de eeuw heeft hij wel op eigen wijze behandeld, maar niet afgewezen. Toch gaat Bilderdijk, evenals Feith en Bellamy, tegen de verstandelijke richting van de achttiende eeuw in: hij verfoeit de 'waanpoëten', die met spraakkunsten en kunstregels de dichter controleerden. Daartegenover verdedigt hij de stelling: *poëzie is ontboezeming van gevoel*. Overeenkomstig zijn godsdienstige overtuiging ziet hij het dichterschap als een bovennatuurlijke gave.

De 'gevoelsdichter' stort zijn gewaarwordingen uit. In zo'n toestand van extase sprak Bilderdijk soms lange tijd in verzen, die zijn vrouw haastig opschreef. De vaardigheid, door veel oefening, ook in vertalen, verkregen, stelde hem daartoe in staat. Maar de vaste dichterlijke uitdrukking kan niet méér zijn dan een grove benadering van de gemoedsbeweging. De verleiding om door klinkende woorden, straffe maat en ontleende beelden een indruk van verhevenheid te maken, is vaak te sterk. Bij zijn navolgers wordt dit gebrek nog duidelijker voelbaar.

Ook een andere dwaling vloeide uit die ontboezemingskunst voort: de meest prozaïsche stof kon in verzen worden omgezet, als de dichter die 'met de toverstaf van zijn poëzie' aanraakte (men zie zijn gedicht *Het eierkoken*). Overigens bedoelde hij vooral dat de verbeelding (zoals vroeger bij de emblemata) in de gewoonste dingen een zinnebeeld kon zien van de hogere krachten.

Bijna alle letterkundige genres zijn door Bilderdijk beoefend. Vooral in zijn eerste periode legde hij zich, evenals zijn tijdgenoten, op de ballade toe. In 1803 schrijft hij in deze trant nog *Graaf Floris de Vierde*. Groter van omvang zijn gedichten als

Elius, en *Urzijn en Valentijn* [1795]. Van zijn betrokkenheid bij de politieke gebeurtenissen getuigen de *Ode aan Napoleon* [1806] en *Afscheid* [1810]. In het leerdicht maken we kennis met zijn levens- en wereldbeschouwing: *De Ziekte der Geleerden* [1807], *De Kunst der Poëzy* [1809]; *De Geestenwareld* [1811]; *De Dieren* [1817]. Zijn treurspelen, *Floris V*, *Willem van Holland* en *Kormak* [1808], zijn ten onrechte soms als onbeduidend verworpen, al zijn ze inderdaad meer retorisch dan dramatisch. Eenmaal heeft hij zijn talent beproefd aan een epos: *De ondergang der eerste wareld* [geschreven 1810, uitgegeven 1820]. Hoewel het onvoltooid bleef, is het één van zijn belangrijkste scheppingen.

Bilderdijk toont zijn grootste kracht in zijn lyrische poëzie, niet het minst in zijn kleine gedichten: zijn minnepoëzie en innige gemoedsgetuigenissen als *Gebed* [1796] en *Boetzang* [1826]. In zijn ouderdom werd hij steeds meer de dichter van een dogmatisch calvinisme, een reactionaire vaderlandsliefde en een ziekelijke doodsverwachting.

Een reeks van prozawerken vertoont een persoonlijke, pittige stijl. De *Taal- en Dichtkundige verscheidenheden* wijzen op grote kennis en schranderheid, al kan maar een klein deel de toets van de tegenwoordige wetenschap doorstaan.

De colleges die Bilderdijk als privaat-docent te Leiden gaf, waren geheel doortrokken van zijn anti-revolutionaire denkbeelden. Zij hadden een grote bekoring voor een aantal talentvolle jongeren o.a. Da Costa en Van Lennep. De later uitgegeven *Geschiedenis des Vaderlands*, waarin ook een gedeeltelijke autobiografie, was de vrucht van dit onderwijs.

Bilderdijks poëzie, hoe weinig populair ook, werd lang in Noord- en Zuid-Nederland als iets geniaals bewonderd en nagevolgd, zodat de invloed ervan zich tot ver in de 19de eeuw doet gevoelen.

Niet ten onrechte heeft men hem beschouwd als de 'vader van het Réveil'.

56 JOHANNES KINKER [1764-1845]

Levensloop: Geboren te Nieuwer-Amstel. Studie in de rechten. Advocaat in Den Haag en Amsterdam. Van 1817 tot 1830 hoogleraar in de Nederlandse taal- en letterkunde te Luik. Laatste deel van zijn leven ambteloos te Amsterdam.

Naast Bilderdijk, en in veel opzichten tegenover Bilderdijk, is Kinker als letterkundige en als denker een man van betekenis geweest. Zijn eerste bundeltje minnepoëzie: *Mijne minderjarige Zangster* [1785], deels rijmloos, in de trant van Bellamy, werd om de grote dartelheid slecht ontvangen. Als criticus zette hij in zekere zin het vernieuwende werk van Bellamy voort, door in zijn tijdschrift *De Post van den Helicon* [1788] conventionele onbeduidendheid en sentimentaliteit te hekelen. Dit weekblad, dat op geestige wijze allerlei dierbare illusies en gevestigde reputaties aantastte, heeft maar veertig nummers beleefd. De invloed ervan is, mede door de tijdsomstandigheden, beperkt gebleven.

Kinker bezat een diepgaande belangstelling voor filosofische studie en voelde zich in het bijzonder aangetrokken tot de kritische wijsbegeerte van de grote Duitse denker Kant. Toen Feith uit naam van het christendom deze filosofie op weinig houdbare gronden veroordeeld had in zijn berijmde *Brieven aan Sophië*, nam Kinker de verdediging op zich in de scherpzinnige en deskundige *Brieven van Sophie aan mr. R. Feith* [1807].

Geïnspireerd door deze moderne wijsgerige opvattingen schreef Kinker enkele grote gedichten [o.a. *Het Allevan of de Wereldziel*], waarin ook invloed aanwijsbaar is van Schillers poëzie. De publicatie van zijn *Gedichten* [3 dln; 1819-1821] vond weinig weerklank, mede omdat de filosofische vraagstukken die daarin gesteld werden en de wijze waarop Kinker ze behandeld had, geheel vreemd waren aan de sfeer van het toen heersende conservatief-traditionele protestantisme. De poëzie was voor Kinker geen gevoelsuitstorting of aangename ontspanning, maar 'gekristallizeerde filozofie'. Met zo'n opvatting stond hij vrijwel alleen. Ook bij latere generaties heeft hij over het algemeen niet veel méér dan een gereserveerde waardering gevonden.

Het pittige proza van deze denker, en zijn beschouwingen over esthetische en taalkundige kwesties verdienen met ere naast die van Bilderdijk genoemd te worden.

57 ANTHONY CHRISTIAAN WINAND STARING [1767-1840]

Levensloop: Geldersman. Studie aan de Hogescholen te Hardewijk en Göttingen. Sedert 1791 vredig en werkzaam leven op het buiten De Wildenborch bij Lochem.

Als student onderging Staring invloed van Feith en de Duitse poëzie. Zijn vroegste werk doet denken aan de kring van Bellamy. In *Dichtoeffening* [1791] ontwikkelt hij zich tot een persoonlijker stijl. Maar eerst in de bundels *Gedichten* [1820] en *Winterloof* [1832] toont hij zijn volle oorspronkelijkheid.

Starings poëzie draagt een heel ander karakter dan de gevoelspoëzie van Bilderdijk. Van al wat retoriek is, houdt hij zich ver. Maar evenzeer is hij afkerig van de alledaagsheid en de goedkope populariteit van Tollens. Liever sluit hij zich aan bij de oude Hollanders: de puntigheid van Roemer Visscher, het verteltalent van Cats, de zinrijkheid van Huygens. Voor hem staat het vast dat slechts één uitdrukking de beste is: de dichter moet zijn taal boetseren, totdat klank, ritme en uitbeelding hem ten volle bevredigen. Vandaar het verbeteren van zijn verzen in de opeenvolgende drukken, dat iets heel anders is dan het achttiende-eeuwse 'beschaven' om niet tegen vastgestelde regels te zondigen. Door die buitengewone keurigheid heeft hij in een lang dichteren leven betrekkelijk weinig voortgebracht; maar 'men weegt kaneel bij 't lood'.

Staring heeft zich vooral aangetrokken gevoeld tot de romance [vgl. Feith en Bilderdijk] en later tot de humoristische vertelling, waarin hij zijn meesterschap toonde: de *Jaromir-cyclus*, *Marco*, *De hoofdige boer*, *De leerling van Pankrates*, *De verjongingskuur*. Staring waardeert Cats als verteller, maar is in één opzicht diens tegendeel. Terwijl Cats zijn onderwerp van alle kanten bekijkt en uitput, zodat hij door de minst ontwikkelden te volgen is, stelt Staring hoge eisen aan de lezer: zijn verzen vragen kennis en inspanning. De aanschouwelijkheid, de geestigheid ervan leert men beter waarden, naarmate men er meer mee vertrouwd raakt. Wat de oppervlakkige lezer 'gezocht' of 'duister' noemt, blijkt dan een onmisbare eigenschap. De gewaande stroefheid van het ritme berust op een persoonlijke afkeer van gladheid en dreun.

De lyrische gedichten, klein in aantal, maar ten volle verzorgd, zijn van groot belang voor een diepere kennis van Starings gemoedsleven [*Herdenking; Verdraagzaamheid*]. Als auteur van *Puntgedichten* is hij door geen der nieuwere schrijvers overtroffen.

De opleving tegen het einde van de 18de eeuw werd niet gevolgd door een bloeitijd, al verkeerde men toen in die waan. Het jongere geslacht dat tijdens de Bataafse Republiek, het koninkrijk Holland en in de Franse tijd naast Feith, Bilderdijk en Kinker optrad, bezat een te zwak talent om hun voorgangers te evenaren. De onzekerheid van de politieke toestand, de moeilijke economische verhoudingen en de ontgoocheling bij hen die aanvanke-lijk optimistische verwachtingen hadden gekoesterd, schiepen een atmosfeer die niet tot groot werk inspireerde. Wel heeft koning Lodewijk bijzondere zorg gewijd aan kunsten en wetenschappen, en o.a. het Rijksmuseum gesticht; maar zijn bewind duurde te kort en zijn plannen werden door de inlijving te niet gedaan.

Van de prozaschrijvers noemen we alleen ADRIAAN LOOSJES [1761-1818], een Haarlems patriottisch boekhandelaar, van wie vooral het *Leven van Maurits Lijnslager* [1808], een familiege- schiedenis uit de 17de eeuw, vermelding verdient als voorloper van de historische roman. In dit werk en ook in zijn vaderlands- lievende gedichten vlucht de schrijver uit de ellende van het heden met weemoed en nationale trots naar een roemrijk ver- leden. De Franse censuur heeft zijn werk dan ook niet ongemoeid gelaten.

Hetzelfde is het geval geweest met de meest karakteristieke dich- ter van deze periode, de Amsterdamse makelaar JAN FREDERIK HELMERS [1767-1813], wiens omvangrijke dichtstuk in zes zangen *De Hollandsche Natie* [1812] eerst in de tijdsomgeving in het ware licht komt te staan. Maar al kwam het uit echte bezieling voort, en al was de uitgave een daad van moed, het is door z'n retorische alexandrijnen, z'n valse smaak en onkritische opwinding als kunstwerk mislukt. Bilderdijk zag in Helmers en Loots de dich- ters die in zijn richting zouden gaan.*

CORNELIS LOOTS [1765-1834] was de zwager van Helmers. Zijn gedicht *De Batavieren ten tijde van Julius Caesar* [1805] heeft reeds dezelfde strekking als *De Hollandsche Natie*. Ook in de tijd

---

* Zie *Afscheid* [1810], vs. 319-352.

van Willem I was Loots als dichter nog hoog in aanzien, al werd hij in roem en populariteit door Tollens overvleugeld.

59 DE LITERATUUR TIJDENS HET VERENIGD KONINKRIJK

Het jaar 1813 bracht het Nederlandse volk in een roes van vreugde: na het verkrijgen van de vrijheid meende men een tijdperk van stoffelijke en geestelijke bloei tegemoet te gaan. Handel en industrie, kunst en letteren herstelden zich echter maar langzaam. Nieuwe energie ontbrak, de middelmatigheid heerste. Op staatkundig en kerkelijk gebied gaf een gematigd liberalisme de toon aan, dat uit angst voor de revolutie steeds meer reactionair werd. Nationale zelfoverschatting, naast afkeer van al wat vreemd was, zijn kenmerkende karaktertrekken. Tevredenheid, gematigdheid, liefdadigheidszin en vaderlandsliefde waren de hoofddeugden. Daardoor bleef men blind voor de eigen achterlijkheid.

Het is begrijpelijk dat schrijvers die in hun werk de heersende stemming van dit Biedermeiertijdvak het best vertolkten, ook het meest populair waren. Tot hen behoort de theologische hoogleeraar te Leiden JOHANNES HENRICUS VAN DER PALM [1763-1841], die als vurig patriot in de Bataafse Republiek belangrijk werk had gedaan (Agent van de Nationale Opvoeding) en zich een begaafd prozaïst in klassieke stijl betoonde met zijn *Geschied- en Redekunstig Gedenkschrift van Nederlands Herstelling* [1816]. Als kanselredenaar genoot hij een nationale faam, evenals zijn vroeggestorven collega ELIAS ANNES BORGER [1784-1820], wiens gedicht *Ode aan den Rijn* mede om z'n droevige autobiografische inhoud lange tijd populair is gebleven.

Afzonderlijke vermelding verdient nog de medicus JACOB VOSMAER [1783-1824], hoogleraar te Harderwijk, later te Utrecht. In de *Vaderlandsche Letteroefeningen* 1821-1822 publiceerde hij *Het leven en de wandelingen van Meester Maarten Vroeg*, een reeks humoristische novellen, waarin de werkelijkheidszin van Wolff en Deken gepaard gaat met een moderne, vrijzinnige kritiek op het cultureel en maatschappelijk leven van zijn periode. Er is in hem een zekere geestverwantschap met Staring en met Geel.

In Zuid-Nederland is de periode van het Verenigd Koninkrijk van belang geweest door de hernieuwde beoefening van het

Nederlands. De herleving kwam echter maar langzaam. De verfransing van de hogere standen en de vrees voor de invloed van het protestantse Noorden waren oorzaak van de tegenstand die het Nederlands na 1815 ondervond. Van betekenis was het werk van Kinker als hoogleraar te Luik. Veel belangrijker evenwel was het optreden van JAN FRANS WILLEMS [1793-1846], die in zijn *Verhandeling over de Nederduytsche taal- en letterkunde, opzigtelijk de Zuydelijke provinciën der Nederlanden* [1818-1824] het bewijs kwam leveren dat het 'Nederduytsch' altijd de 'nationale' taal was geweest: een actueel boek, aangezien juist toen het Nederlands als officiële taal voor de Vlaamse gewesten werd erkend. Men mag aannemen dat het de bedoeling van Willem I is geweest, het Nederlands op den duur tot de officiële taal van heel zijn koninkrijk te maken. Door de Belgische opstand en de verfransing van het nieuwe bewind is de geleidelijke groei van de Vlaamse herleving onderbroken; zonder de steun van het Noorden is zij in het midden van de eeuw echter uit eigen kracht weer tot ontwikkeling gekomen.

60 HENDRIK TOLLENS [1780-1856]

Levensloop: Geboren te Rotterdam. Katholiek en patriot. Al vroeg op het kantoor van zijn vader, die een verzaak had. Hulp van de boekhandelaar Uylenbroek. Overgang naar de Remonstrantse kerk. Eerst in 1846 uit zaken: laatste levensjaren op een buitentje te Rijswijk.

Tollens was de gevierde volksdichter van zijn tijd. Het standbeeld, onmiddellijk na zijn dood opgericht, getuigt daarvan. Hij is de typische vertegenwoordiger van de goeude Hollandse burgerij. Aanvankelijk stond hij onder de invloed van Feiths sentimentaliteit en Helmers' gezwellenheid. Maar weldra volgde hij de richting die zijn aanleg hem wees. Zijn hoofdverdienste is de eenvoud van zijn taal. Hij vervalt evenwel in het alledaagse: de kring van zijn gedachten en waarnemingen is eng, zijn stijl verwatert, zijn ritme wordt dreun.

Tollens is de zanger van het huiselijk geluk en de tevredenheid, die zo licht in zelfgenoegzaamheid ontaardt. Zijn voorstelling is conventioneel: het landleven wordt verheerlijkt tegenover de 'stiklucht der steden'; de brave tevreden arme wordt gelukkig geprezen tegenover de rampzalige of schuldige rijke. Zijn mede-

gevoel voor mens en dier is echt, maar sentimenteel getint. Zijn roem behaalde Tollens voor een groot deel als dichter van de vaderlandsliefde, zoals die toen werd verstaan. In het bekroonde *Wien Neerlands bloed* is de nationale zelfoverschatting schering en inslag. Vooral in de jaren 1830-1832 was hij de tolk van de algemene geestdrift en opwinding.

In de verhalende poëzie – de ballade was toen een mode-genre – koos Tollens bij voorkeur nationale stof. De bekende 'helden' uit de vaderlandse geschiedenis kregen elk hun beurt: Jan van Schaffelaar, Herman de Ruiter, Albrecht Beiling, Kenau Hasselaar. Daarnaast staan niet-historische vertellingen, dikwijls met zedelijke strekking [*Hondentrouw*].

Proeven van uitvooriger beschrijvende en verhalende gedichten zijn de *Jaargetijden* en de *Overwintering der Hollanders op Nova-Zembla* [1819]; vooral dit laatste werd bijzonder populair, ofschoon zowel de uitbeelding als de karaktertekening te kort schieten. Op literaire avonden waar Tollens het zelf voordroeg, heeft hij er ware triomfen mee behaald.

Dat Tollens verschillende echt nationale trekken bezit, blijkt uit zijn vele navolgers en geestverwanten. In de herrezen rederijkerskamers en in de ruim vloeiende almanak-literatuur werd zijn trant bewonderd en nagevolgd. Een bijzonder sympathieke kant van hem is, dat hij zelf over zijn beroemdheid veel kritischer dacht dan zijn tijdgenoten.

61 JACOB GEEL [1789-1862]

Levensloop: Geboren te Amsterdam. Studeerde klassieke letteren. Werd in 1822 verbonden aan de Universiteitsbibliotheek te Leiden en in 1828 tevens hoogleraar aldaar.

Door de rijkdom en fijnheid van zijn geest en door zijn brede ontwikkeling behoort Geel tot de beste van de 19de-eeuwse schrijvers. Zijn eigenlijke studieveld was de klassieke oudheid, maar tegelijk bezat hij een levendige belangstelling voor de nieuwe letterkunde. Zijn aanleg was vooral kritisch. Evenals Staring strijdt hij voor eenvoud en waarheid in de stijl, voor keurigheid en pittigheid van uitdrukking. In het bijzonder moet Bilderdijks opvatting ('poëzie is ontboezeming') het meermalen ontgelden. Daartegenover verdedigt hij de rechten van het proza als

kunstvorm. Door zijn kritiek is hij voorloper en geestverwant van de Gids-kring.

Geels Nederlands proza (hij schreef ook voortreffelijk Latijn) bestaat voor een deel uit boekbeoordelingen en voordrachten: 'verhandelingen'. In 1838 stelde hij daaruit een bundel samen, onder de titel *Onderzoek en Phantasie*. Van de acht opstellen noemen we: *Tafelgesprek over zaken van groot gewigt*, gericht tegen de prijsvragen-mode op wetenschappelijk gebied; *Iets opgewondens over het eenvoudige*, eindigend met een gesprek tussen Bilderdijk en Schiller in de onderwereld; *Gesprek op een Leidschen buitensingel over poëzie en arbeid*, een veroordeling van de ontboezemingspoëzie; en de vernuftige en ironische *Nieuwe karakterverdeeling van den stijl*.

Met de twee laatstgenoemde opstellen is verwant de afzonderlijk gedrukte verhandeling *Lof der proza* [1830], die van groot belang is geweest voor de groeiende waardering van het proza als kunstvorm. Afzonderlijk verscheen eveneens het *Gesprek op den Drachenfels* [1835] over de moeilijkheden van de onderscheidingen klassiek en romantisch. De dialoogvorm, die Geel bij Plato zo bewonderde, was voor zijn doel bijzonder geschikt, omdat hij daarvoor gelegenheid kreeg om een kwestie van alle kanten te laten zien. Voor een dieper begrijpen en genieten van Geels proza is kennis van het behandelde onderwerp een noodzakelijke voorwaarde.

62 PETRUS VAN LIMBURG BROUWER [1795-1847]

Levensloop: Geboren te Dordrecht. Studeerde medicijnen, daarna klassieke letteren. Was leraar in Rotterdam, in de jaren 1825-1830 hoogleraar te Luik, ten slotte te Groningen.

Overtuigd van de onvervangbare culturele betekenis der klassieken, schreef Van Limburg Brouwer zowel wetenschappelijke verhandelingen en studiewerken (deels in het Frans), als romantisch-verbeeldende verhalen met een vleugje ironie: *Charicles en Euphorion* [1831] en *Diophanes* [1838]. Evenals de auteurs van historische romans poogde hij de geïnteresseerde lezer een betrouwbare indruk te geven van het verleden, in dit geval de Griekse oudheid in haar doodgewone menselijke praktijk. Kon uit deze boeken met hun wijsgerige discussies al blijken hoe zeer

Van Limburg Brouwer geboeid was door de vragen van godsdienst en wijsbegeerte, een afdoend bewijs ligt in zijn roman *Het leesgezelschap van Diepenbeek* [1847]: een waarheidsgetrouwe schildering van kerkelijke toestanden en een pleidooi voor de Groninger richting in de protestantse theologie, die als tussenform aan het Modernisme voorafging. Door zijn natuurlijkheid en ongedwongenheid is Van Limburg Brouwers proza, evenals dat van Geel, nauw verwant aan de literatuur van de op hen volgende periode.

63 ISAÄC DA COSTA [1798-1860]; HET RÉVEIL

Levensloop: Geboren te Amsterdam, uit een Portugees-Joods geslacht. Studie te Amsterdam en te Leiden [1817]. Gepromoveerd in de rechten en de letteren [1818, 1821]. Invloed van Bilderdijk. Huwelijk met zijn nicht Hanna Belmonte. In 1822 overgang tot het calvinisme.

Da Costa is én als dichter, én als strijder tegen 'de geest der eeuw' Bilderdijks discipel. De kennismaking, te Amsterdam begonnen, werd te Leiden voortgezet. In de studie van de klassieke letteren had Da Costa een grote voorliefde voor het heroïsche getoond [Homerus; de treurspelen van Aeschylus, waaruit hij veel in verzen vertaalde]. In zijn eerste bundels *Poëzij* [1821, 1822], wordt het classicisme vermengd met invloeden van de Europese romantiek [Byron].

In de volle zin van het woord werd Da Costa Bilderdijks volgeling, toen hij tot het inzicht gekomen was dat het Nieuwe Testament de vervulling bracht van het Oude. Van toen af wijdde hij zijn beste krachten aan zijn nieuwe, vurige overtuiging. In een scherp geschrift, *Bezwaren tegen den geest der eeuw* [1823], trad hij op tegen de liberale denkbeelden. In de polemieken die volgden, koos Bilderdijk zijn partij: het waren juist Bilderdijks reactionaire beginselen die Da Costa verkondigd had. Later keurde Da Costa de idealen van de nieuwe tijd niet meer zo onvoorwaardelijk af, al bleef hij, als conservatief, de tijdgeest bestrijden. Tussen 1822 en 1840 heeft hij weinig gedicht: de strijd en de propaganda, o.a. door talrijke godsdienstige voordrachten, namen hem te veel in beslag.

Het optreden van Da Costa houdt verband met een belangrijke geestelijke beweging, aangeduid met de Franse naam 'Réveil',

omdat Frans-Zwitserse predikanten er een groot aandeel in hadden. Het doel was: in huiselijke samenkomsten te streven naar verdieping van het godsdienstig leven, dat in de kerk geen bevrediging vond. De beweging kreeg vooral aanhang in aristocratische Amsterdamse en Haagse kringen, o.a. bij de staatsman en geschiedschrijver GROEN VAN PRINSTERER [1801-1876]. Daarbij sloten zich sommige predikanten aan. Een interessante persoonlijkheid is Da Costa's vriend WILLEM DE CLERCQ [1795-1844], secretaris van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, bekend door zijn improvisaties in verzen, die onopgetekend bleven. Van hem bezitten we een opmerkelijk reisverhaal van een tocht naar Rusland in 1816, en een gedeeltelijk uitgegeven Dagboek, dat een kijkje geeft in het vrome gemoedsleven, zoals zich dit onder invloed van het Réveil ontwikkelde.

Toen sedert 1840 zijn 'dichtader' weer begon te vloeien, maakte Da Costa zijn poëzie dienstbaar aan het grote doel: zijn strijd tegen de geest der eeuw. Zijn talent blijkt de afhankelijkheid van Bilderdijk te zijn ontgroeid. Zijn stijl is geconcentreerder, zijn ritme bewogener, zijn verbeelding grootser geworden. De ernst van zijn overtuiging geeft aan deze eenzijdige kunst een eigen profetisch-dichterlijk karakter. De voornaamste werken zijn: *Vijf en twintig jaren*, *Een lied in 1840*; *Aan Nederland in de lente van 1844*; *Wachter! wat is er van den nacht?* [1847]; *1648 en 1848* [1848]; *De Chaos en het Licht* [1850].

Het eerste behandelt de periode 1815-1840, voornamelijk om aan te tonen hoe de revolutiegeest en de vervreemding van God een voortdurend gevaar voor de maatschappij opleveren. Het lied van 1844 heeft betrekking op 's lands redding uit financiële nood door de vrijwillige lening. Dat van 1847 is een profetie van de naderende revolutie, op grond van de verschijnselen in alle beschaafde landen. De vergelijking tussen 1648 en 1848 plaatst het vredejaar tegenover het revolutiejaar.

In *Hagar* [1848] krijgt het bekende bijbelverhaal een symbolische achtergrond: Hagar verpersoonlijkt de Islam, die met zijn schitterende beschaving een historische taak vervult, maar zich eens voor Christus zal buigen, evenals Hagar berouwvol in Abrahams tent wederkeert. *De slag bij Nieuwpoort* [1859] verheerlijkt het bekende wapenfeit van Maurits.

HISTORIE, HUMOR EN KRITIEK

64 DE BUITENLANDSE ROMANTIEK

In het begin van de negentiende eeuw vertoont de letterkunde van de naburige volken een bonte verscheidenheid van jong leven. De nieuwe stromingen worden samengevat onder de enigszins vage term Romantiek. Het is de revolutionaire reactie tegen de 'Verlichting', die de achttiende eeuw voor een groot deel beheerst had en die zich ook in de empirestijl en tijdens de reactionaire Restauratie nog deed gelden. Tegenover de voorschriften, de verstandelijkheid en het optimisme van Classicisme en Verlichting is de Romantiek individualistisch, godzoekend en wereldverachtend. In Duitsland onderscheiden de romantici zich door afkeer van het omringende leven, liefde voor de geïdealiseerde middeleeuwen en het katholicisme [Schlegel], overgave aan bandeloze fantasie [Hoffmann] en mystieke verdieping in het eigen zieleleven [Novalis]. In Frankrijk vertegenwoordigt Chateaubriand de opleving van een vurig katholicisme, terwijl een groep van roerige romantische jongeren [Victor Hugo] de strijd aanbindt met de klassieke kunstleer, en tegenover gezag en traditie op zedelijk en maatschappelijk gebied de rechten van het individu verdedigt. De rijkste verscheidenheid vertoont de romantische literatuur in Engeland. Daar verheerlijkt Walter Scott het volksverleden, in zijn gedichten en romans. Wordsworth onderscheidt zich door innig natuurgevoel, Byron door fantasie en hartstocht. Keats door diepzinnige verbeelding, Shelley door visionaire opstandigheid. Al deze gevoelens van zo verscheiden dichter-individualiteit kwamen tot uiting in kunst van hoge waarde.

Deze romantiek vond in Nederland aanvankelijk geen voedingsbodem. Na de vernederende inlijving toont de periode van Willem I een sfeer van vermoeidheid en zelfgenoegzaamheid die weinig inspirerend was voor welke kunst dan ook. Alleen bij Bilderdijk en in het Réveil bemerkten we romantische trekken en verwantschap met de religieuze opleving in het buitenland. Maar

voor de Nederlanders die Tollens bewonderden, waren de Duitse romantici te dweepziek, de Franse te revolutionair en te onzedelijk. Van de Engelse vond Scott met zijn romans genade. Dat is begrijpelijk, omdat men aan verheerlijking van het eigen verleden sedert Helmers gewoon was. Na 1830 vond de strijd tussen de romantische en de klassieke richting ook hier belangstelling [*Geels Gesprek op den Drachenfels*], maar de grootheid van de Engelse dichterschool werd eerst een halve eeuw later beseft. Toch waren er onder de jongere Nederlanders wel bewonderaars van de Engelse en Franse dichters. Die bewondering uitte zich in vertaling en navolging. In het bijzonder dweepten men met Byron en Victor Hugo. Maar men verdiepte zich meer in de romantische stof dan in de diepere emoties en de vormgeving daarvan. Toch werden de besten van de jongeren door die romantische invloeden aan de oude sfeer ontrukkt. Langzamerhand werd het opkomende geslacht zich de eigen kracht bewust. De schok van de Belgische opstand heeft het Noorden voorgoed uit z'n slaperige tevredenheid gewekt.

De liefde voor het verleden en voor het volkseigene, zo kenmerkend voor de romantiek, heeft in België geleid tot de groei van de Vlaamse beweging, juist toen na 1830 het Frans de officiële taal was geworden. Wel werd Jan Frans Willems, die te Antwerpen ontvanger der registratie was, in 1831 als straf naar het dorp Eeklo verplaatst, maar zijn strijdmood werd niet gebroken. Hij wist geestdrift te wekken voor de middeleeuwse letterkunde en het volkslied. Hij werd de stichter van de *Maatschappij tot bevordering der Nederduytsche Taal- en Letterkunde* [1836], die tien jaar onder zijn leiding een tijdschrift, het *Belgisch Museum*, uitgaf. Zo begon de herleving in de filologie, maar de liefde voor de eigen taal en geschiedenis wekte bij anderen scheppingslust.

65 HISTORISCHE SAMENHANG

In de periode 1830-1840 blijken de Europese stromingen ook door te dringen tot ons taalgebied. De Belgische opstand leidde in het Noorden tot verontwaardiging en chauvinisme, getuige de zg. *Citadelpoëzie*, maar later ook tot zelfkritiek en tot verdieping van het nationaal besef aan weerskanten van de nieuwe staatsgrens. De belangrijkste leidersfiguur is

EVERHARDUS JOHANNES POTGIETER, 1808-1875,
die zijn maandblad niet zonder bedoeling *De Gids* noemde.
Op voorbeeld van Walter Scott en Victor Hugo wijdden jonge
prozaïsten zich aan de historische roman; de voornaamste van
hen zijn:

JACOB VAN LENNEP, 1802-1868,

AARNOUT DROST, 1808-1834,

ANNA LOUISA GEERTRUYDA TOUSSAINT, 1812-1886, en

HENDRIK CONSCIENCE, 1812-1883.

Bij hen voegt zich later de wat jongere

HENDRIK JAN SCHIMMEL, 1823-1906.

Ook in versvorm kwam het romantisch-nationale levensgevoel
tot uiting, soms met luide retoriek, soms als bescheidener ver-
beelding:

KAREL LODEWIJK LEDEGANCK, 1805-1847, en

WILLEM JACOBSZ. HOFDIJK, 1816-1888.

Enigszins afzonderlijk staat, als vertegenwoordiger van de katho-
lieke romantiek in Nederland,

JOSEPHUS ALBERTUS ALBERDINGK THIJM, 1820-1889.

Intussen is de historische roman met de daaraan verwante natio-
nale poëzie niet de enige uiting van de romantiek in onze letteren.
Van groot belang is eveneens de humoristische novelle, waarbij
ook voornamelijk de Engelse letteren het voorbeeld zijn geweest.
Deze humor beleefde omstreeks 1840 een bloei, vooral in de
kring van jonge protestantse theologen. De belangrijkste van hen
is

NICOLAAS BEETS, 1814-1903,

maar ook anderen hebben groot succes gekend, zoals bijv.

JOHANNES PETRUS HASEBROEK, 1812-1896.

De humor uit zich ook in poëzie, soms zachtmoedig, soms iro-
nisch of zelfs burlesk. Het naar het absurde neigende werk
van

GERRIT VAN DE LINDE, 1808-1858,

verscheen eerst in almanakken en werd pas na zijn dood gebun-
deld.

Uit diezelfde tijd dagtekent de studentikoze poëzie van

FRANÇOIS HAVERSCHMIDT, 1835-1894,

die zich Piet Paaltjens noemde. In de gevoelige gedichten van de
remonstrantse predikant

PETRUS AUGUSTUS DE GENESTET, 1829-1861,
is de humor in dienst gesteld van de modernistische kritiek op
allerlei dogmatische verstarringen.

In het midden van de eeuw komt als nieuwe vorm de dorpsno-
velle op die, soms romantisch-sentimenteel, soms sociaal-realis-
tisch van toon, gezien kan worden als een symptoom dat de
historische roman z'n einde nadert. Terzelfder tijd breekt een
nieuwe fase in de kritiek aan door het optreden van de scherpzin-
nige

CONRAD BUSKEN HUET, 1826-1886.

Maar de beslissende datum is het jaar 1860, toen de Indische
oud-ambtenaar

EDUARD DOUWES DEKKER, 1820-1887,

onder de schrijversnaam MULTATULI zijn ongeëvenaarde *Max
Havelaar* publiceerde. Alles wat zijn tijdgenoten, zoals

CAREL VOSMAER, 1826-1888,

en ook begaafde jongeren in de jaren 1860-1880 publiceren, staat
onherroepelijk in zijn schaduw, behalve de uiterst oorspronke-
lijke lyriek van de Westvlaamse priester

GUIDO GEZELLE, 1830-1899.

Ofschoon de tradities van de historische roman en van de humo-
ristische novelle zich tot laat in de negentiende eeuw handhaven,
blijkt het proza langzamerhand over te gaan tot realisme, getuige
het werk van

ROSALIE LOVELING, 1834-1875,

en vooral van haar zuster

VIRGINIE LOVELING, 1836-1923.

Van 1880 af zijn er duidelijke tekenen dat er een ander tijdvak
aanbreekt: de jongeren wijzen de oude ideeën en taalvormen af
en belichamen een moderner levensgevoel.

66 JACOB VAN LENNEP [1802-1868]

Levensloop: Geboren te Amsterdam uit een patricisch geslacht. Zijn vader
was de bekende hoogleraar in de klassieke talen David Jacob van Lennep
[1774-1853], die ook als dichter een goede naam had, getuige zijn *Holland-
sche Duinzang*.

Aanvankelijk stond Van Lennep sterk onder invloed van Walter
Scott, in wiens trant hij dichtertelijke verhalen schreef: *Nederland-*

sche Legenden [1828-1831]; maar hij begreep dat zijn kracht meer in het proza lag. Ook op toneelgebied bleef het bij pogingen; een paar gelegenheidsstukjes, bijv. *Het dorp aan de grenzen* [1830], hadden een zeker succes.

Grote populariteit verwief Van Lennep zich met zijn vlot geschreven historische romans en novellen. In februari 1827 had zijn vader gewezen op 'het belangrijke van Hollands grond en oudheden voor gevoel en verbeelding', en daarmee de stoot gegeven aan de Nederlandse navolging van Scott als romancier. Van Lennep begon met een roman uit de tijd van de republiek: *De Pleegzoon* [1833; waarschijnlijk 1827 ontstaan]. Daarna volgde het avontuurlijke middeleeuwse verhaal over de strijd tussen Holland en Friesland: *De Roos van Dekama* [1836]. In *Ferdinand Huyck* [1840], dat als zijn beste werk geldt, gaf hij een kleurrijk beeld van achttiende-eeuws patriciërsleven. Deze romans danken hun roem aan Van Lenneps talent van vertellen, de vernuftig gesponnen intrige, en zijn oog voor het komische. De karakter-schildering is zwak; de stijl niet die van een groot kunstenaar. Reeds Drost en Bakhuizen van den Brink hebben de vele ernstige tekorten opgemerkt. Terwijl Van Lennep aanvankelijk Multatuli heeft gesteund, is de wijze waarop hij diens *Max Havelaar* heeft uitgegeven en later een volkseditie verhinderd, volstrekt onverdedigbaar.

Toen de belangstelling voor de historische richting af- en de invloed van de Franse letteren toenam, heeft Van Lennep een proeve geleverd van een min of meer realistische roman, *Klaasje Zevenster* [1865], die tijdelijk sensatie wekte, maar weldra achtergesteld werd bij zijn vroegere werk.

Uit de literair-historische novellen [bijv. *Cornelia Vossius*] blijkt zijn bijzondere belangstelling voor het leven en het werk van Vondel. Diens gezamenlijke werk werd door hem in een kundig toegelichte prachuitgave bijeengebracht [1855-1869].

67 AARNOUT DROST [1810-1834]

Levensloop: Geboren te Amsterdam. Student in de theologie te Amsterdam, sedert 1830 te Leiden. Als proponent te Amsterdam overleden.

Terwijl sommige jongeren zich bepaalden tot navolging van de Engelse letterkunde, streefde Drost naar een oorspronkelijke,

godsdienstigerichte romantiek. In 1832 publiceerde hij, anoniem, zijn roman *Hermingard van de Eikenterpen*, een bewogen verhaal uit de oudgermaanse wereld tijdens het in Rome opkomende christendom. Drost had een duidelijk besef van het lage peil, waarop onze letterkunde stond. In het toonaangevende tijdschrift, de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, onder de zelfgenoegzame redactie van YNTEMA, was voor een principiële kritiek geen plaats.

Met medewerking van zijn vrienden Bakhuizen van den Brink, Heije en Potgieter stichtte Drost in 1834 een eigen tijdschrift, *De Muzen*. Hun standpunt blijkt uit een van de eerste artikelen: 'Onze recenseerende tijdschriften beoordeelen met eene pen, door luim, partijgeest of hartstogt bestierd; beschimpen hunne vijanden en vleijen hunne vrienden; maar leveren niets waardoor de smaak van het publiek veredeld en deszelfs oordeel verhelderd kan worden, of hetgeen aan dichters en schrijvers de bronnen hunner gebreken aantoot. – Men moet het Publiek langzamerhand doen gevoelen, dat er geen schoonheid zonder waarheid, geen verhevenheid zonder inwendige kracht, geene bevalligheid zonder eenvoud bestaan kan. Men moet den engen kring waarin onze letterkunde zich beweegt verwijden, en door vergelijking met het uitheemsche, de eenzijdigheid proberen te verbannen'. Met dit zelfbewuste program werd de nieuwe kritiek ingeluid. *De Muzen* beleefden maar zes afleveringen, doordat de tijd nog niet rijp was, en de talentvolle leider, Drost, in hetzelfde jaar stierf. Zijn vrienden gaven in 1835-1836 zijn letterkundige nalatenschap uit [*Schetsen en Verhalen*]; daaronder bevond zich een zeventiende-eeuwse novelle, *De pestilentie te Katwijk*. Dit verhaal is echter maar voor een klein deel het werk van Drost; Potgieter en Bakhuizen voltooiden het naar eigen opvatting. Blijkbaar heeft Drost op allerlei gebied zijn krachten willen beproeven want een derde verhaal, *De Augustusdagen*, dat onvoltooid uitgegeven werd, speelt in zijn eigen tijd; het is echter ook sterk romantisch gekleurd.

68 EVERHARDUS JOHANNES POTGIETER [1808-1875]

Levensloop: Geboren te Zwolle. Op zijn dertiende jaar naar Amsterdam bij tante Van Ulsen. Voor de handel opgeleid. Van 1826-1830 te Antwerpen. In

1831 Zweedse reis. Gevestigd als handelsagent. Ongehuwd gebleven. Van 1837-1865 redacteur en leider van *De Gids*. In 1865 reis naar Florence. De laatste tien jaren gewijd aan studie en poëzie.

Potgieter, die zich grotendeels uit eigen kracht ontwikkelen moest, had het voorrecht, door een verblijf in het buitenland zijn gezichtskring te verruimen. Een grondige studie van uitheemse en Nederlandse letterkunde, de omgang met mannen als Drost en Bakhuizen van den Brink vergoedden ruimschoots zijn gebrekkige opleiding. Weldra deelde hij hun liefde voor de zeventiende eeuw, en stelde hij zijn werkkraft en dichterschap in dienst van het gemeenschappelijke doel: de verheffing van de nationale letterkunde.

In 1836 gaf hij zijn eerste werk uit: *Het Noorden, in omtrekken en tafereelen* [tweede deel: 1840], een reeks verhalen, gedichten en beschrijvingen, met als enige band de opsteller zelf. In dit boek was hij nog sterk onder de invloed van de Engelse humor.

In 1837 stelde de najver van twee uitgevers Potgieter in het bezit van een eigen tijdschrift, *De Gids*, aanvankelijk met de ondertitel *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen*. Weldra stond Bakhuizen van den Brink hem als redacteur ter zijde. Potgieters kritieken dijen uit tot *Kritische Studiën*. Hij eert de weinig gewaardeerde Staring, de pittige zeventiende-eeuwer Huygens. Maar als *Gids* geeft hij in de eerste plaats leiding aan het opkomende talent. Als liberaal eerbiedigt hij het calvinisme van Da Costa, al stelt hij er zijn eigen beginsel tegenover [*Hollandsche politieke poëzie*].

Tussen de jaren 1837-1845 schreef hij een reeks schetsen en novellen. Karakteristiek is de allegorie *Jan Jannetje en hun jongste kind* [1842], afdoend bewijs van Potgieters optimistische verwachting: Jan Salie zal alom uitgedreven worden, als de 19de eeuw zich maar spiegelt aan de 17de. Een verheerlijking van de gouden eeuw gaf hij in *Het Rijksmuseum* [1844]. Ook in sommige andere schetsen en in de onvoltooide roman *De zusters* [1844] is de maatschappelijke strekking merkbaar. In al dit proza ontwikkelt Potgieter een stijl, die hoge eisen stelt aan kennis en belezenheid.

Dat geldt ook voor zijn poëzie, zoals de afzonderlijk uitgegeven *Liedkens van Bontekoe* [1840], een reeks liedjes in zeventiende-eeuwse trant, ingelijst in het episch beschreven reisavontuur van

schipper Bontekoe. Belangrijk zijn de *Zangen des tijds*, waarin hij het voor 'de partij der beweging' opneemt [o.a. *Een wonder is de nieuwe beurs*]. Daarnaast staan verhalende gedichten en persoonlijke herinneringen [*Afscheid van Zweden*].

Potgieters hoop op het opgroeiende geslacht werd na 1853 steeds meer teleurgesteld. De nationale opleving bleef uit. Hij verdiepte zich in buitenlandse letterkunde, en begon het vaderland te omringen met Europa. De vrucht daarvan zijn de studiën over Franse en Engelse letterkunde [1858-1859].

Potgieters moed herleefde, toen hij omstreeks 1860 een bondgenoot vond in Busken Huet. Zelf hervatte hij zijn kritiek in deze jaren: hij woog o.a. het werk van Hofdijk, Cremer, Keller en De Veer, en bevond het te licht. Zijn buitenlandse literatuurstudiën werden voortgezet [o.a. over *Tegnér* in 1862]. In 1864 schreef hij o.a. de schetsen *Een novelle?* en *Onder weg in den regen*. Toen Huet in 1865 genoodzaakt werd uit de Gidsredactie te treden, ging Potgieter mee. Sindsdien stond hij geïsoleerd; alleen in zijn brieven aan Huet oefende hij kritiek op zijn tijdgenoten.

Als prozaschrijver en dichter bleef Potgieter zich ontwikkelen. Zijn laatste levensjaren werden voor een groot deel besteed aan het breed opgezette, meesterlijke *Leven van Bakhuizen van den Brink*, dat onvoltooid bleef.

In 1868 werd zijn uitgezochte *Poëzy* in een bundel verenigd; daarin vindt men ook het belangrijke gedicht *Florence*, waaraan hij sedert zijn Italiaanse reis van 1865 gewerkt had. Maar deze poëzie werd slechts in kleine kring gewaardeerd; zo was het ook met Potgieters tweede bundel [1875]. Het grootste deel daarvan wordt in beslag genomen door *De Nalatenschap van den Landjonker*, een reeks gedichten op naam van een gefingeerde Gelderse landedelman. Karakteristiek is vooral het omvangrijke slotgedicht, *Gedroomd Paardrijden*, een fantastische rit door het rijk der Verbeelding. Ook de grote technische moeilijkheden, die de dichter zich heeft opgelegd door de kunstige strofenbouw, zijn meesterlijk overwonnen. Eerst door een jonger geslacht, voornamelijk Verwey, is Potgieters dichterschap ten volle gewaardeerd.

Naar opzet en bedoeling was *De Gids* een algemeen kritisch tijdschrift. De 'Boekbeoordelingen' gingen voorop, en bleven niet beperkt tot de schone letteren; ook taalkunde, geschiedenis en soms zelfs natuurwetenschappelijke geschriften kwamen ter sprake. In de rubriek 'Mengelingen', achterin, konden gedichten en novellen een plaats krijgen. Onder tal van pseudoniemen heeft ook Potgieter daar meegewerkt. De kritiek was breed gemotiveerd en zoveel mogelijk opbouwend, al wijst de bijnaam *De blauwe beul* er niet op dat de tijdgenoten dit ook vonden. De vergelijking met de buitenlandse letteren behoeftte voor zelfoverschatting. De zeventiende eeuw werd met liefde bestudeerd, en als voorbeeld en maatstaf beschouwd voor een nationale herleving.

Potgieter vond een bondgenoot in de veelzijdig begaafde REINIER BAKHUIZEN VAN DEN BRINK [1810-1865]. Tot diens belangrijkste bijdragen behoren zijn studie over het hekeldicht *Vondel met Roskam en Rommelpot* [1837], zijn pleidooi voor het zeventiende-eeuwse realisme n.a.v. Hoofds *Warenar*, en zijn scherpe terechtwijzing aan Van Lennep inzake *De Roos van Dekama*. Aan zijn leidende positie als Gidsredacteur (en eveneens aan zijn verloving met Truitje Toussaint) kwam een einde door zijn vlucht naar het buitenland wegens schulden [1841]. Toen hij na acht jaar terugkeerde, had hij zich intussen ontwikkeld tot een gezaghebbend historicus; in 1854 werd hij benoemd tot Rijksarchivaris.

Vóór JAN FREDERIK OLTMANS [1806-1854] in de Gidsredactie werd opgenomen, had hij al twee succesrijke historische romans uitgegeven: *Het slot Loevestein* [1834] gesitueerd in de tijd van Alva, en *De schaapherder* [1838], een verhaal uit de Hoekse en Kabeljauwse twisten; vooral om z'n historische juistheid kreeg het in *De Gids* een gunstig onthaal. Al in 1843 verliet Oltmans de redactie; zijn zwakke gezondheid heeft de verdere ontplooiing van zijn talent verhinderd.

De Amsterdamse arts JAN PIETER HEIJE [1809-1876], als dichter populair dank zij een bundel *Kinderliederen* [1861] en twee bundels *Volksdichten* [1865], behoort tot de medewerkers aan *De Gids*. Ook als medicus heeft hij belangrijk sociaal-pedagogisch werk gedaan.

In 1848 werd *De Gids* gereorganiseerd: in plaats van de boekbeoordelingen en de mengelingen kwam de moderne tijdschriftvorm met een reeks artikelen, hetzij creatief, hetzij essayistisch, als hoofdinhoud. Maar ondanks tal van belangwekkende bijdragen verliest het blad in gezag. Eerst omstreeks 1860 begint er, dank zij de kritische medewerking van Busken Huet, een nieuwe, zij het korte, periode van bloei.

70 ANNA LOUISA GEERTRUYDA BOSBOOM-TOUSSAINT
[1812-1886]

Levensloop: Geboren te Alkmaar. Van haar achtste jaar af opgevoed bij grootouders te Harlingen. In 1830 naar Alkmaar: studie voor het onderwijs. Huisonderwijzeres te Hoorn [1833]. Naar Alkmaar terug. Door haar literaire werk in aanraking met de *Gidskring*. Verloving met Bakhuizen van den Brink; na diens vertrek uit Nederland beëindigd. In 1851 gehuwd met de beroemde schilder Johannes Bosboom. Sindsdien in Den Haag gevestigd.

De eerste romanproeve van Truitje Toussaint, *Almagro* [1837], stond onder Engels-romantische invloed. Na haar tweede boek, *De Graaf van Devonshire* [1839] werd zij door *De Gids* geprezen en in vaderlandse richting geleid.

Met *Het Huis Lauernesse* [1840], een roman uit de hervormings-tijd, schiep zij haar meesterstuk. Als overtuigd protestante, sympathiserende met het Réveil, bleef zij voor de 'bekeringsheld' voorliefde gevoelen. In haar werk vindt de richting-Drost een voortzetting. Haar grootste prestatie, op degelijke historische studie berustende, is de omvangrijke *Leycester-cyclus* [1846-1855]: *Leycester in Nederland*; *De vrouwen uit het Leycestersche tijdvak*; *Gideon Florensz*.

Onder haar talrijke andere vaderlandse novellen en romans treft vooral *De Delftsche wonderdokter* [1870] dat ook een bekerings-geschiedenis als thema heeft, zodat Busken Huet scherpsend van haar neiging tot 'inwendige zending' sprak. In de verhaaltrant en de beschrijving zijn deze romans breedvoerig; in de gesprekken niet zelden wat stijf. De taal is opzettelijk oudmodisch gekleurd; door geschiedkundige bijzonderheden en uitweidingen lijden ze aan overlading, maar in de schildering van toestanden en karakters beschikt Mevrouw Bosboom-Toussaint over een veel rijkere mensenkennis dan Van Lennep.

Opmerkelijk is dat zij in haar laatste periode de historische roman verlaten heeft, en onder Franse invloed een viertal proeven van moderne zeden- en karakterromans heeft gepubliceerd. De meest bekende daarvan is: *Majoor Frans* [1874], geschreven in brief-, of eigenlijk in dagboekvorm, toen het vraagstuk van de vrouwenemancipatie actueel begon te worden. Ook hierin overtreft ze Van Lennep, al kan haar werk de vergelijking met dat van grote buitenlandse auteurs [bijv. George Eliot] niet doorstaan.

71 HENDRIK CONSCIENCE [1812-1883]

Levensloop: Geboren te Antwerpen als zoon van een Napoleontisch marinier. Vroeg moederloos. Opgeleid tot onderwijzer. Tijdens de opstand als vrijwilliger in dienst. In 1839, 1846 en 1851 actief in de politiek: bittere teleurstelling. Van 1857-1869 arrondissements-commissaris te Kortrijk: jaren van eenzaamheid, arbeid en veel huiselijk leed. Sedert 1869 conservator van het Wiertzmuseum te Brussel, een sinecure die hem een rustige ouderdom schonk.

De Vlaamse romantiek vond een middelpunt in een Antwerpse kring van jonge schilders en letterkundigen. Tot hen behoorde, behalve een aantal dichters, ook de prozaïst Hendrik Conscience, die de populairste schrijver van zijn tijd zou worden. Van hem is gezegd, dat hij zijn volk heeft leren lezen.

Na een mislukte poging in het Frans publiceerde hij de historische roman *Het Wonderjaer* [1837], die duidelijke sporen draagt van zijn gebrekkige ontwikkeling. In 1838 volgde *De Leeuw van Vlaenderen*, waarin hij het roemrijke Vlaamse verleden en de Guldensporenslag tegen de Fransen in helle kleuren herleven deed. Dit boek, later naar inhoud en vorm enigszins herzien, heeft ettelijke drukken beleefd. Tot hetzelfde historisch-nationale genre behoort de roman *Jacob van Artevelde* [1849], evenals een reeks andere verhalen ook uit later tijd. Zijn strijdvaardig temperament en zijn begaafdheid als redenaar brachten hem in de politieke strijd, maar om zijn allengs minder liberale, meer godsdienstige overtuiging werd hij het mikpunt van allerlei groepen. Teleurgesteld en vermoeid zocht hij herstel in de landelijke rust van de Kempen [1849], waar hij ook in de dagen van de opstand verblijf had gehouden.

Daar werd hij geïnspireerd tot werk in een nieuw genre dat in

Europa destijds de historische roman had opgevolgd: de dorpsnovelle. Zijn verhalen *De Loteling* [1850] en *Baes Gansendonck* [1850] behoren in hun landelijke eenvoud en idealiserende menselijkheid tot de merkwaardigste uitingen van zijn buitengewoon vruchtbaar talent. De jaren in Kortrijk tonen een inzinking; toch is het modern-realistische werk uit die periode eer onderschat dan onbelangrijk. De Brusselse tijd bracht hem algemene erkenning en dank zij talrijke vertalingen Westeuropese roem. Nog tijdens zijn leven werd in zijn geboorteplaats een standbeeld voor hem onthuld. Zijn invloed op tijdgenoten en jongeren, o.a. de ook in Holland bewonderde dichter Jan van Beers, is groot en langdurig geweest.

72 HENDRIK JAN SCHIMMEL [1823-1906]

Levensloop: Geboren te 's-Graveland. Van 1836-1842 op het notariskantoor van zijn vader. Na de dood van zijn vader naar Amsterdam. Betrekking bij 't agentschap van de schatkist. Belangstelling voor toneel. In 1849 bij de Handelmaatschappij. Van 1851-1867 in de Gidsredactie; sedert 1854 redacteur van het maandblad "Nederland". In 1863 directeur van de Amsterdamse Crediet Maatschappij. Zijn laatste jaren ambteloos in het Gooi.

Schimmel is van bijzonder belang aangezien bij hem de historische romantiek zich heeft geuit in de vormen van het toneel. Zijn derde stuk, *Twee Tudors* [1847], werd aangenomen en gespeeld. Aangemoedigd door het succes, liet hij er tussen de jaren 1847 en 1852 nog een zestal volgen, o.a. de vaderlandse drama's *Joan Wouters* [1847] en *Oranje en Nederland* [1849]. Potgieter schreef een uitvoerige studie over dit dramatische werk, waarin hij op de gebreken wees, o.a. een te grote invloed van zijn voorbeelden [Victor Hugo, Schiller] en de opgeschroefdheid in de stijl. Maar hij had van Schimmels talent grote verwachtingen, en nam hem in de Gidsredactie op.

Sedert 1853 legde Schimmel zich toe op de roman, al bleef hij in het toneel belang stellen (het Toneel-verbond, de Toneelschool), en ook er voor schrijven. Zijn beste werk is het drama in verzen *Struensee* [1868], gebaseerd op motieven uit de geschiedenis van Denemarken; het werd nooit opgevoerd. In zijn romans en novellen volgde hij het voetspoor van Potgieter en Bosboom-Toussaint. De tijd van Jan de Witt en Willem de Derde, in

Nederland en Engeland, die hij bij voorkeur bestudeerde, leverde hem de stof voor veel van zijn romans, die hij in zijn vrije avonduren schreef. Daarvan noemen we: *Een Haagsche Joffer* [1856]; *Mary Hollis* [1860]; *Mylady Carlisle* [1864]; *Sinjeur Semeyns* [1875]; *De vooravond der revolutie* [1886]; *De kaptein van de lijfgarde* [1888]. Hun kundige bouw, hun betrouwbare historieschildering en hun scherpzinnige dialoog vergoeden het wat al te schoolse van zijn schrijftrant.

Evenals mevrouw Bosboom-Toussaint beproefde ook Schimmel zijn krachten aan de burgerlijke roman. Maar *Het gezin van Baas van Ommeren* [1870] stond ver achter bij zijn historische werken. Merkwaardig is nog het autobiografische geschrift *Jan Willem's levensboek* [1896].

73 ROMANTISCHE DICHTERS

Terwijl de historische roman een nieuw verschijnsel is in onze letteren, heeft de historische poëzie een lange traditie (zie o.a. Onno Zvier van Haren). Maar in de romantiek krijgt ze een dwepender toon dan ooit. Het samengaan van de nieuwe gedrevenheid met de oude retorische taalvormen vindt men bij de Rotterdamse dichter ADRIAAN VAN DER HOOP [1802-1841], wiens onevenwichtige gedichten *Warschau* [1832] en *Wilhelm Tell* [1834] blijk geven van meer pretentie dan artistiek vermogen. Zijn laatste jaren werden verbitterd door de afwijzende kritiek van *De Gids*.

In de drie delen *Vaderlandsche Poëzy* [1840] van de Gentse leraar, later archivaris PRUDENS VAN DUYSE [1804-1859] staan veel gedichten in de gezwollen stijl van Bilderdijk, maar ook enkele eenvoudig vertelde legenden zoals *Het Gentsch beggijntjen*, en gemoedelijke verzen van huiselijk lief en leed in de trant van Tollens.

De fijnste geest onder de Antwerpse romantici was JOHAN ALFRIED DE LAET [1815-1891], van opleiding medicus, die na enige dichtproeven in het Frans welbewust voor het Nederlands koos. Tussen 1837 en 1840 schreef hij zijn beste, romantisch gekleurde poëzie: *Aan de dichters* [1839]. Later namen de taalstrijd en de politiek hem geheel in beslag.

Ook KAREL LODEWIJK LEDEGANCK [1805-1847], inspecteur te

Gent, ontwikkelde zich in romantische zin; hij schreef enkele verhalende gedichten en gevoelig gelegenheidswerk, waarvan vooral *Het graf mijner moeder* bekendheid kreeg. Zijn roem berust op de trilogie *De drie zustersteden* [1846], een verheerlijking van Gent, Brugge en Antwerpen, dat wel 'het dichterlijk evangelie van de Vlaamse beweging' genoemd is.

Over de zeventiende eeuw heen richtte de aandacht van WILLEM JACOBSZ. HOFDIJK [1816-1888] zich op de ridderlijke middeleeuwen. Zijn belangrijkste werk is de fraaie bundel balladen: *Kenemerland* [1850-1852]. Aanvankelijk klerk te Alkmaar, werd hij later leraar aan het gymnasium te Amsterdam. Behalve als dichter, publiceerde hij ook als geestdriftig geschiedkundige: *Historische landschappen* [1856]; *Ons voorgeslacht* [1858-1864].

Een wat oudere tijdgenoot maar die eerst laat als dichter debuteerde, is JAN MICHIEL DAUTZENBERG [1808-1869]. In zijn bundel *Gedichten* [1850] legt hij zich vooral toe op het cultiveren van de vorm, door strofen te bouwen naar Grieks en Latijns model. Van zijn hand is ook een betoog voor het invoeren van de hexameter in de Nederlandse poëzie.

74 JOSEPHUS ALBERTUS ALBERDINGK THIJM [1820-1889]

Levenloop: Geboren te Amsterdam. Opgelid voor de handel: autodidact. Zaak in verduurzaamde levensmiddelen tot 1869. Daarna leider van een uitgeverij. In 1876 tevens hoogleraar in de esthetiek en kunstgeschiedenis aan de Academie voor Beeldende Kunsten.

Alberdingk Thijm heeft als katholiek romanticus een eigen plaats in onze letterkunde. Evenals Potgieter voor de koophandel bestemd, moest hij zich als kunstenaar uit eigen kracht vormen. Hij vereerde Bilderdijk als leermeester in de poëzie, bestudeerde op het voetspoor van de buitenlandse romantiek de middeleeuwen, en deelde Potgieters liefde voor Amsterdam en voor de kunst van onze gouden eeuw. Maar boven alles was hij katholiek. De middeleeuwen heeft hij lief om het geloof; in de 17de eeuw trekt zijn hart naar de roomse Vondel en diens omgeving. Als verhalend dichter maakte hij naam met *De klok van Delft* [1846], *Legenden en fantaiziën* [1847] en *Palet en harp* [1847]. Vooral het eerstgenoemde werk heeft bijzondere kwaliteiten en vormt een klein hoogtepunt in onze dichterlijke romantiek. Belangrijk is

ook *Het voorgeborchte* [1853], een godsdienstig gedicht. Van zijn liefde voor de middeleeuwen getuigde hij o.a. in de *Karolingische verhalen* [1851].

In overeenstemming met zijn afzonderlijke positie – al ging hij vriendschappelijk met andersdenkenden om – zocht hij zijn eigen orgaan. Zijn verhalen verschenen voor een groot deel in de *Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken* [1852-1889], waaraan reeds vroeg Guido Gezelle heeft meegewerkt. Het waren vooral letterkundig-historische novellen, met katholieke hoofdpersonen. Daarnaast had hij sinds 1855 een eigen tijdschrift, *De Dietsche Warande*. Behalve deftige artikelen onder zijn eigen naam, schreef hij daarin onder het pseudoniem PAUWELS FOREESTIER in lossere trant. Het resultaat van zijn grondige Vondelstudie, in novelleform ingekleed, gaf hij uit als *Portretten van Joost van den Vondel* [1876].

Tijms invloed op geheel het geestelijk leven van zijn tijd, speciaal te Amsterdam, is groot geweest. Zijn actieve belangstelling betrof behalve de letteren ook toneel, schilderkunst en architectuur. Mede door de literaire avonden te zijn huize, waaraan ook Jacques Perk een korte tijd heeft deelgenomen, was hij omstreeks 1875-1885 een gezaghebbende figuur.

75 NICOLAAS BEETS [1814-1903]

Levensloop: Geboren te Haarlem; student te Leiden; omgang o.a. met Hasebroek en Knepelhout. Aangetrokken door Van der Palm. In 1838 proponent. Van 1840-1853 predikant in Heemstede. Gehuwd met Jkvr. Aleida van Foreest; in tweede huwelijk met haar zuster. In 1854 te Utrecht beroepen. Van 1875-1884 hoogleraar aldaar.

Als student dweept Beets met de Engelse en Franse romantiek, in het bijzonder met Byron. Zelf noemde hij later die periode zijn 'zwarte tijd', omdat de zwaarmoedige stemming niet uit zijn diepste wezen voortkwam, zoals Geel in 1834 al opmerkte. In deze tijd schreef hij o.a. *Jose, een Spaansch verhaal* [1834], *Guy de Vlaming* [1836], maar ook het studentikoze gedicht *De Masquerade* [1835].

Hoewel Beets als dichter zeer gevierd werd, berust zijn roem op de *Camera Obscura* [1839], uitgegeven onder het pseudoniem HILDEBRAND. Daarin bracht hij verschillende stukken uit zijn

studententijd bijeen, maar eerst in de derde druk [1851] kreeg dit boek ongeveer de bekende omvang. Sindsdien tientallen malen herdrukt, behoort deze bundel humoristische novellen tot ons klassieke proza. Het realisme, door Potgieter gekarakteriseerd als 'kopieerlust des dagelijkschen levens', sluit aan bij de typeringskunst van Wolff en Deken. Door behandeling en stof is de Camera door-en-door Hollands. In *De familie Stastok* is de Hollandse biedermeier-samenleving meesterlijk getekend. *Een oude kennis* geeft een tragi-komisch beeld van vergane vriendschap. *De familie Kegge* schetst het bestaan van een Westindische parvenu. Bij al deze novellen zit de verdienste meer in de fijne waarneming en uitbeelding, dan in de compositie van het verhaal.

Sedert 1840 werd Beets door zijn predikambt in beslag genomen. Van blijvende liefde voor taal en letteren getuigt echter menige voordracht en studie, die in bundels als *Verpoozingen op letterkundig gebied* [1856] bijeengebracht zijn.

Ook in de poëzie blijkt hij beperkt. Zijn latere dichtwerk, huiselijk en stichtelijk, is niet zelden banaal. Bij vele feesten en plechtigheden was hij een gevierd redenaar en gelegenhedsdichter, de dichter van Nederland en Oranje. Zo ontstond menig 'gedicht uit plicht'. Voor zijn naam zou het beter zijn geweest als hij de reeks bundels: *Korenbloemen* [1853], *Madelieven* [1869], *Najaarsbladen* [1881], enz. wat kieskeuriger had samengesteld.

76 ANDERE NOVELLISTEN

Een tijdgenoot van Beets als Leids student was JOHANNES KNEPPELHOUT [1814-1885], die aanvankelijk in het Frans schreef, maar zijn talent als Nederlands prozaïst toonde in zijn bundel *Studententypen* [1839-1841], uitgegeven onder het pseudoniem KLIKSPAAN. Zijn volgende werk, *Studentenleven* [1841-1844], meer moraliserend, staat hierbij ten achter. Kneppelhout leefde later als een groot heer ambteloos op een buiten nabij Arnhem.

Het uitbeelden van 'typen' of 'fysiologieën' was omstreeks 1840 mode. Tot dit genre behoort ook de bundel *Waarheid en Droomen* [1840] onder de schuilnaam JONATHAN geschreven door JOHANNES PETRUS HASEBROEK [1812-1896], sedert 1836 predi-

kant te Heiloo bij Alkmaar. Gevoeliger dan Hildebrand, maar minder geestig, verwierf ook Jonathan met zijn kalm-humoristische beschouwingen en verhalen een grote populariteit, die eerst eindigde toen de vrome gemoedelijkheid niet langer weerklank vond bij een generatie van moderne en meest onkerkelijke jongeren. Als dichter is Hasebroek één van de vele rijmende predikanten uit de negentiende eeuw. Zijn pastorie te Heiloo was enkele jaren een klein middelpunt van letterkundig leven.

Een andere predikant-novellist, die bij *De Gids* waardering vond, was CORNELIS ELIZA VAN KOETVELD [1807-1893], die, toegevend aan de 'kopieerlust des dagelijkschen levens', de herinneringen aan zijn eerste gemeente, Westmaas, weergaf in zijn anonieme *Schetsen uit de Pastorij te Mastland* [1843], 'ernst en luim uit het leven van een Nederlandschen dorpsleeraar'. Ook deze bundel verhalen en overpeinzingen, met z'n vaak vermakelijke dorpservaringen en de gelovige kritiek daarop, hoort tot de geliefde lectuur van de negentiende eeuw.

De humorcultus vond een voortzetting in het werk van de als Engelsman geboren maar geheel vernederlandste leraar MARK PRAGER LINDO [1819-1877], die zijn proza uitgaf onder de schuilnaam DE OUDE HEER SMITS. Zijn wat geforceerde stijl kan het echter niet halen bij die van zijn grote Engelse voorbeelden Dickens en Thackeray. In samenwerking met zijn vriend LODEWIJK MULDER [1822-1907] schreef hij de veelgelezen bundel *Afdrukken van indrukken* [1854].

Als persoonlijkheid belangrijker en moderner dan al de vorigen, behoort de hoogbegaafde en veelzijdige, theologisch geschoolde cultuurhistoricus ALLARD PIERSON [1831-1896] maar met een klein deel van zijn omvangrijk werk tot de literatuur. De bekoring van een boek als *Een pastorij in den vreemde* [1857] – later omgewerkt tot *Intimis* –, dat de indrukken uit zijn Leuvense gemeente bewaart, zit meer in de diepgaande mensenkennis, dan in verbeelding en stijl. Hetzelfde geldt van zijn omvangrijke, min of meer autobiografische roman *Adriaan de Merival* [1866].

Tot degenen die in Leiden theologie studeerden, althans geacht werden dat te doen, behoorde ook

GERRIT VAN DE LINDE [1808-1858],

tot hij in 1833 wegens onbetaalbare schulden de wijk nam naar Engeland. Na jaren van armoede werkte hij zich op tot hoofd van een kostschool in Londen. Terwijl hij die functie voortreffelijk vervulde en mede door zijn huwelijk geheel verengelste, liet hij zijn spot en zelfspot de vrije loop in Nederlandse gedichten, die door Van Lennep werden opgenomen in zijn jaarboekje *Holland*. Van Lennep was het ook die na de dood van de auteur diens werk bundelde en inleidde: *Gedichten van den Schoolmeester* [1859]. Dit boek is, ook door de geestige illustraties, populair gebleven en veel belangrijker gebleken dan de tijdgenoten wel meenden. Al heeft hij Engelse voorbeelden gehad, toch speelt Van de Linde op originele wijze met allerlei Hollands-deftige verschijnselen, en ook met de taal zelf. En het is vooral dit laatste element dat zijn knittelverzen verwant doet zijn aan uitingen van modern absurdisme.

Een collega-student van Gerrit van de Linde, maar dan een generatie later, is

FRANÇOIS HAVERSCHMIDT [1835-1894].

Toen hij zijn Leidse tijd sinds lang had afgesloten, bracht hij onder de schuilnaam PIET PAALTJENS zijn studentikoze poëzie bijeen in de bundel *Snikken en Grimlachjes* [1867]. Al is hier vaak de toon van Heine hoorbaar, de zwaarmoedigheid én de daarmee contrasterende joligheid zijn echt. Daarom mag Piet Paaltjens beschouwd worden als één van de zuiverste romantici in onze literatuur. Levenslang, ook als predikant, heeft Haverschmidt geleden aan melancholie, en niet steeds het tegenwicht gevonden zoals in zijn Leidse jaren. Zijn deels autobiografische bundel novellen *Familie en kennissen* [1876] verscheen onder eigen naam. Het zijn fijnzinnige opmerkingen en herinneringen, geschreven in een verzorgd proza maar dat literair toch achter staat bij zijn poëzie.

Levensloop: Geboren te Amsterdam. Vroeg wees: op zijn twaalfde jaar naar een kostschool te Barneveld. In 1847 'staatsexamen'; in 1852 remonstrants predikant te Delft. Na het verlies van vrouw en zontje ambteloos te Amsterdam [1860]. Tijdelijk verblijf te Bloemendaal; voor herstel naar Rozendaal (Geld.) maar aldaar gestorven en ook begraven.

Als student dweepte De Genestet zowel met de romantische Engelse en Franse dichters als met Van Lennep en Beets. In 1852 sloot hij zijn jeugdperiode af met de bundel *Eerste gedichten*. De levenslustige, beminnelijke jonge dichter toont hierin, welke richting zijn talent zal kiezen. De retorische navolging van buitenlandse modellen laat hij varen om tot 'natuur en waarheid' terug te keren. Met zijn gezonde scherts, zijn speelse spot en pittige uitdrukking koos hij partij voor vrijheid en vooruitgang. Toch werd hij het meest bekoord door zachte vroomheid en intiem huiselijk geluk.

Tot deze periode behoren ook twee geestige vertellingen in Frans-romantische trant *Fantasio* [1847-1848], vol uitweidingen, en de beter gecomponeerde *St.-Nicolaasavond* [1849, eerst gedrukt in 1860], een aardige satire op het strooien met ridderordes. Een latere proeve in deze trant, *De Mailbrief* [1858], bleef onvoltooid.

Afzonderlijk verscheen in 1860 een bundel *Leekedichtjens*. Met deze kleine versjes en puntdichten mengde hij zich als geestverwant van de moderne theologie in de strijd op kerkelijk gebied. Hij kante zich met zijn ironisch woord evenzeer tegen de bekrompenheid van de orthodoxie, als tegen het ongelooft van Jan Rap.

De gedichten van zijn tweede periode zijn door De Genestet uitgegeven onder de titel *Laatste der eerste* [1861]. Daarin weerspiegelt zich zijn gelukkig huwelijksleven [*Jong-Hollandsch binnenhuisje*], zijn droevige ervaring [*Het haantje van den toren*] en zijn vroomheid. Het zijn 'onder-onsjes', zoals ook Beets ze schreef, maar in dat genre behoren ze tot het beste.

Uit de titel *Laatste der eerste* blijkt dat de dichter in 1861 zijn jeugdwerk afgesloten achtte en een periode van rijper kunst tegemoet hoopte te gaan. Al is door een vroege dood deze veelbelovende ontwikkeling vrijdeld, toch heeft zijn sympathieke werk zeer lang een grote kring van lezers gevonden.

Levensloop: Geboren in Den Haag. In 1844 theologisch student in Leiden. Aanhanger van de moderne richting (prof. Scholten). Van 1851-1862 Waals predikant te Haarlem. Van 1862-1868 ondergeschikt redacteur van de Oprechte Haarlemsche Courant. Medewerker, sinds 1859, en redacteur [1863-1865] van De Gids. In 1868 naar Indië als redacteur van de Java-bode; sedert 1873 in het bezit van een eigen krant, het 'Algemeen Dagblad van Nederlandsch Indië'. Sinds 1876 gevestigd te Parijs, vanwaar hij zijn blad bestuurde.

Busken Huet maakte naam als modern predikant te Haarlem. In zijn *Brieven over den Bijbel* [1858] verdedigde hij in populaire vorm het goed recht van de bijbelkritiek. In 1862 legde hij om gemoedsbezwaren zijn ambt neer. Zijn journalistieke werkkkring was voor hem alleen broodwinning. De literatuurbeoefening had zijn volle liefde. Zijn eerste novellen [*Groen en rijp*, 1854, onder het pseudoniem THRASYBULUS; *Schetsen en Verhalen*, 1858] werden gunstig ontvangen. Maar weldra bleek dat hij allereerst aanleg bezat voor letterkundige kritiek en geschiedschrijving. Zijn Franse geest koos de beroemde criticus Sainte-Beuve als leidsman. Zijn eerste kritieken van betekenis die in De Gids opgenomen werden, golden de *Stichtelijke lectuur* [1859]. Daarna schreef hij uitvoerig over *Bilderdijk* [1860]. In dezelfde tijd hield hij een reeks lezingen over onze letterkunde tijdens de Bataafse republiek. De onbeschoornde kritiek, de geestigheid en de werkkkracht van Huet trokken Potgieter aan. Van deze jaren dateert hun hechte vriendschap.

Huet kreeg in 1862 een vaste rubriek in De Gids: *Kroniek en Kritiek*, waarin hij, niet zonder leedvermaak, de middelmatigheid hardhandig afstrafte. Maar tegelijk begon hij, onder invloed van Potgieter, de oudere dichters te bestuderen [Hooft, Cats, Staring en Da Costa], en volgde hij de buitenlandse letteren, in het bijzonder de Franse.

Voor De Gids van januari 1865 had Huet twee stukken geschreven: de kritiek *Een avond aan het hof*, die hem in Haagse kringen kwalijk genomen werd, en een artikel tegen Thorbecke, dat zijn liberale mederedacteurs verbitterde. Huet trad uit de redactie, en met hem Potgieter, die zijn partij koos. Zo werd Huets groeiende invloed gebroken, en stond hij geïsoleerd, alleen gesteund door

Potgieters vriendschap. Zijn kritieken werden zeldzamer. Hij schreef de roman *Lidewyde* [1868] die sensatie maakte door de realistische schildering van de hartstocht.

In hetzelfde jaar 1868 begon zijn Indische periode, waarin hij opnieuw een zeldzame werkkraft ontwikkelde, ook als criticus. De letterkundige opstellen, herdrukt onder de titel *Litterarische Fantasiën en Kritieken*, groeiden steeds aan. Hij schreef die voornamelijk voor zijn blad; vandaar dat ze vaak een sterk journalistiek karakter dragen. Hij zag wat er in de Franse, Duitse en Engelse literatuur aan belangrijks uitkwam, bleef de grote schrijvers uit het verleden lezen, bestudeerde kritisch oudere Nederlandse schrijvers [bijv. Van Haren en Tollens], en hield de Nederlandse letterkunde van de dag bij. De gehele periode van 1860-1885 weerspiegelt zich in zijn werk. Voor Potgieter, Bosboom-Toussaint, De Genestet, Pierson en Multatuli, hoe uiteenlopend hun richting ook was, had hij oprechte waardering. Zijn minder gunstig oordeel over toen gevierde schrijvers, bijv. Schimmel, Cremer, De Veer e.a., werd hem zeer kwalijk genomen, maar vormt een bewijs dat hij scherper zag.

In de jaren 1874-1886 zien we zijn werk aan rijpheid en diepte winnen. Van belang zijn de studies over *Oude Romans* [1874-1875; o.a. over Wolff en Deken], het opstel *De dorpsvertelling* [1875], als proeve van vergelijkende literatuurbeschouwing en de beminnelijke *Persoonlijke herinneringen* aan Potgieter [1877].

Wat Huet vooral van zijn tijdgenoten vervreemde, was de pessimistisch spottende toon van zijn kritiek: hij beschouwde de Nederlanders als een uitgedoofde natie, en had de hoop op een letterkundige herleving opgegeven.

Sedert zijn terugkeer in Europa heeft Busken Huet ook studie gemaakt van kunstgeschiedenis in ruimere zin. De resultaten daarvan gaf hij, op voorbeeld van Taine, in de vorm van reisindrucken, vermengd met kunstbeschouwing [*Van Napels naar Amsterdam*, 1877; *Parijs en omstreken*, 1878; *Het land van Rubens*, 1879]. De kroon op zijn werk is het breed opgezette *Land van Rembrand* [1882-1884]: 'Studiën over de Noord-Nederlandse Beschaving in de zeventiende eeuw.' Als inleiding schildert hij de vier voorafgaande eeuwen, en kiest telkens als middelpunt één typisch vertegenwoordiger van deze eeuw. Van de zeventiende eeuw zelf worden achtereenvolgens beschouwd: Het Geloof,

De Handel, De Wetenschap en de Letteren, Zeden en Personen, en De Kunsten. Dit werk met zijn fraaie samenstelling, al is het wetenschappelijk verouderd, blijft een levenwekkend boek van een aantrekkelijke veelzijdigheid.

80 MULTATULI [pseud. van EDUARD DOUWES DEKKER;
1820-1887]

Levensloop: Geboren te Amsterdam. In 1838 naar Indië. Achtereenvolgens klerk bij de Rekenkamer, controleur op Sumatra's Westkust, secretaris van Menado en assistent-resident te Ambon [1852]. Gehuwd met Everdina van Wijnbergen [1846]. Na een Europees verlof assistent-resident van Lebak [1856]. Ontslagaanvraag wegens een principieel conflict. Omzwerwing op Java en in Europa. Ook als auteur een armoedig bestaan. Van vrouw en kinderen vervreemd. Tweede huwelijk na haar dood. Laatste deel van zijn leven in Duitsland. Sinds 1975 is zijn geboortehuis een Multatuli-museum.

Douwes Dekker, die zich in Indië, buiten alle letterkundige traditie ontwikkeld had, werd in 1860 onder de schuilnaam MULTATULI (d.i. ik heb veel gedragen) in één slag beroemd met zijn *Max Havelaar*: een autobiografische roman, in enkele weken op een zolderkamertje te Brussel geschreven en door bemiddeling van Jacob van Lennep gepubliceerd, die echter alle jaartallen en plaatsnamen weglief. Dit hartstochtelijke boek van Europees formaat was allereerst bedoeld als een pleidooi voor de Javaan en voor herstel van het in Lebak geleden onrecht. In *Max Havelaar* tekende Multatuli zijn geïdealiseerde zelfportret. Maar het boek speelt op twee tonelen: Multatuli is ook Sjaalman, die de Droogstoppers heeft leren haten, en ze nu in een felle satire geselt. De samenstelling en de inkleding zijn opzettelijk-grillig om allerlei feiten en verhoudingen te kunnen belichten: de ambtelijke hiërarchie op Java; de mishandeling van de dessabewoners door de Javaanse vorsten; de belangen van de Nederlandse handelaren; de onkunde van de Hollandse burgerij inzake de koloniale verhoudingen. Zowel door de wereldhistorische problematiek van het koloniale vraagstuk als door het geniale, in allerlei stijlen wisselende taalgebruik, is de *Max Havelaar* het belangrijkste Nederlandse prozawerk van de negentiende eeuw. Blijkens de later gepubliceerde briefwisseling voelde Multatuli

zich wel degelijk kunstenaar, al was hij terecht verontwaardigd over de 'mooi-vinderij' van zijn boek door allerlei mensen die hem elke reële hulp onthielden. Pas tegen het einde van de eeuw bleek hoe diep en duurzaam dit werk zich deed gelden in de koloniale politiek.

Bij de *Max Havelaar* sluiten zich de *Minnebrieven* [1861] aan, waarvan de compositie nog bonter is: het boek begint met brieven aan Fancy en Tine, geeft dan o.a. de onovertroffen reeks parabelen: *Geschiedenissen van gezag* en de *Kruissprook*, naast bewijsmateriaal in de kwestie-Lebak. Meer nog dan de *Max Havelaar* mag men de *Minnebrieven* beschouwen als een autobiografisch werk. Het bevat een directe weergave van de wisselende stemmingen en ontstemmingen in Multatuli's bewogen gemoed.

Al blijft zijn eigen Indische conflict de oorsprong en de inzet van zijn schrijverschap, toch verbreedt dit zich tot verzet en polemiek tegen alle onrecht en tegen de succesrijke bedrijvers daarvan, getuige de zeven bundels *Ideën* [1862-1877]. Daarin bindt Multatuli zich met geen enkele band: 'ik zal geven: verhalen, vertellingen, geschiedenissen, parabelen, opmerkingen, herinneringen, romans, voorspellingen, paradoxen . . .' Overeenkomstig dit program heeft hij zijn onafhankelijke commentaar gegeven over de meest uiteenlopende problemen, en een radicale strijd gevoerd tegen allerlei misstanden. De bundels *Ideën* zijn uitermate subjectief, naar inhoud en naar stijl. Zijn eigen martelaarschap, zijn profetische roeping werden in dienst gesteld van een sociale ontwikkeling die onontkoombaar was, aangezien de onderdrukte volksgroepen niet langer in hun ellendige afhankelijkheid zouden berusten, zodra ze eenmaal opgeroepen waren door zijn woord. Niet enkel de Javanen werden onderdrukt, ook in Nederland zelf de arbeiders, de vrouwen, de gelovigen; en meer nog dan de politiek en de wetten waren de zeden daaraan schuld, de vooroordelen van het openbaar fatsoen. Multatuli verzette zich tegen elk dogma, tegen alle doctrinaire en conventionele meningen, hij schudde de gewetens wakker en werd de apostel van de vrije gedachte. Meer moralist dan politicus, tastte hij de heersende opvattingen aan: 'omkeren is mijn métier'. Op velerlei gebied uitte hij denkbeelden die vruchtdragend zijn geworden, zelfs waar ze op dilettantische kennis berustten. Op maatschappelijk

gebied ging hij voort met de wonde plekken van het Indisch bestuur bloot te leggen. In Nederland wees hij op de platheid van de ideaallose kleinburgerlijke maatschappij, op de zwakheid van de liberale leer, op de schande van het pauperisme. Ook in de literaire kritiek was hij hartstochtelijk en fel, bijv. in de vlijmscherpe ontleding van Bilderdijks *Floris V*. Bewonderend noemde Busken Huet hem de 'virtuoos van het sarkasme'.

In de *Ideën* komen enkele grote samenhangende stukken voor, o.a. het drama in rijmloze verzen: *Vorstenschool* [deel IV; 1872], en de geschiedenis van *Woutertje Pieterse*, met langdurige onderbreking in twee gedeelten verschenen, nl. in I-II [1862-1864] en V-VII [1871-1877]. Zowel in het drama als in deze roman heeft Multatuli zijn 'ideeën' in beeld willen brengen. Koningin Louise is de belichaming van het ideale koningschap: door haar mond verkondigt Multatuli zijn sociale beschouwingen. Al zijn de intrige en sommige tonelen zwak, het heeft groot succes gehad door de geestige spot en de idealistische strekking. *Woutertje Pieterse* is bedoeld als de 'opvoeding van een mensenzieltje', de botsing van een dichterlijk aangelegd wezen met de kleinzielig-burgerlijke omgeving. In menig hoofdstuk toont zich Multatuli's eigenaardig talent, zijn bijtende satire, van de sterkste kant, maar als geheel is het eerder gevoelig en mild. Het is onze vroegste roman met een opgroeiend kind als hoofdpersoon, en ondanks de kwaliteit van latere werken als *De kleine Johannes* door Van Eeden, of *Jaapje* door Van Looy, is het zelfs in onvoltooide staat vanwege z'n veelzijdige rijkdom aan psychologische en sociologische motieven, nog altijd onovertroffen. Afzonderlijk verschenen o.a. de ironische *Duizend-en-eenige hoofdstukken over specialiteiten* [1871], en *Millioenenstudiën* [1873], geschreven naar aanleiding van eigen speelbank-ervaringen.

Multatuli heeft een machtige invloed uitgeoefend. Geen negentiende-eeuws schrijver en denker had zoveel vijanden, maar ook zoveel dwepende bewonderaars. Voor de prozakunst van de jongeren is hij de wegbereider geweest; de verlatijnste periodenbouw heeft hij vervangen door gepassioneerd praten en natuurlijke uiting.

Behalve met zijn *Max Havelaar*, dat door een paar dozijn vertalingen tot de wereldliteratuur is gaan behoren, heeft Multatuli zijn geniale schrijverschap vooral bewezen in zijn aforismen en

zijn parabelen: twee literaire vormen die van de schrijver het uiterste eisen van concentratie en beeldend vermogen. Ook later heeft niemand hem daarin geëvenaard. In de twintigste eeuw zijn het vooral Du Perron en Ter Braak geweest, die opnieuw de uitzonderlijke betekenis van Multatuli hebben erkend en bepleit. Aan een initiatief van Du Perron is ook de totstandkoming te danken van de uitgave der *Volledige Werken*, waarin voor het eerst alle brieven en documenten in chronologische orde en in onverkorte vorm worden opgenomen.

81 CAREL VOSMAER [1826–1888]

Levensloop: Geboren in Den Haag. Studie in de rechten te Leiden [1844–1850]; grote belangstelling voor de letteren. Betrekking bij de rechtspraak o.a. in Den Haag. Opgenomen in de Spectatorkring. Sinds 1873 ambteloos, zich wijdend aan letteren en kunstgeschiedenis.

In zeker opzicht is Vosmaer een geestverwant van Multatuli, maar hij is veel esthetischer. De verering voor het schone gold in de eerste plaats de kunst van de Oudheid. Dat verhinderde niet, dat hij ook de moderne letterkunde, vooral de Duitse, en de nieuwe schilderkunst met liefde bestudeerde. Alleen van het opkomende naturalisme had hij een onoverwinnelijke afkeer: het onschone kon volgens hem geen onderwerp van kunst zijn.

Deze opvatting werd al verkondigd in *Een studie over het schoone en de kunst* [1856]. In die tijd schreef hij ook enige schetsen, die later, vermeerderd, uitkwamen onder de titel *Vogels van diverse pluimage* [1872]. Sedert 1864 toonde hij zijn veelzijdige belangstelling in de *Vlugmaren*, die hij als FLANOR in het Haagse weekblad *De Nederlandsche Spectator* publiceerde. Tegelijk werkte hij aan een Frans standaardwerk over Rembrandt, later gevolgd door essays over 'hedendaagse schilders'.

In de poëzie trachtte Vosmaer vernieuwing te brengen door rijmloze verzen te schrijven, en gebruik te maken van klassieke versmaten. Een bundel verscheen als derde deel van de *Vogels van diverse pluimage* [1875]. Alvorens zijn geliefde Homerus te vertalen schreef hij een aardig reisverhaal, *Londinias* [1873], in homerische stijl. De *Ilias*-vertaling volgde in 1879–1880; de *Odussee* werd eerst na zijn dood uitgegeven [1888]. In *Nanno* [1883], een variatie op een motief uit Homerus, met verscheidenheid van

Griekse versmaten, leverde Vosmaer het beste waartoe zijn liefdevolle studie van de Ouden en zijn gevormde techniek hem in staat stelden.

Tot zijn belangrijkste werk behoort de roman *Amazone* [1880]. Dit boek speelt in de kunstenaarswereld te Rome, en geeft de schrijver gelegenheid om de intrige smaakvol te omspinnen met uitweidingen over klassieke en moderne kunst. Deze bedoeling komt nog duidelijker uit in de onvoltooid nagelaten roman *Inwijding* [1888], waarin Vosmaer wat de hoofdpersoon betreft, een zelfportret tekent. Door zijn waardering voor een schrijver als Multatuli [*Een Zaaier*, 1874] en een jong dichter als Perk [*Voorrede*, 1882] is hij van belang geweest voor de literaire vernieuwing.

82 GUIDO GEZELLE [1830-1899]

Levensloop: Geboren te Brugge, tuinmanszoon. Priesterstudie: eerst aan het Klein Seminarie te Roeselare [1846-1850], daarna aan het Seminarie te Brugge [1850-1853]. Gevierd en bemind leraar te Roeselare. Door tegenwerking van de overheid naar Brugge [1860]; in 1865 onderpastoor aldaar. Na ernstige moeilijkheden in 1872 als kapelaan naar Kortrijk. Opleving en eerherstel sedert 1877. Eredoctoraat Leuven, 1877. In 1899 naar Brugge terug.

De tijd tussen 1860 en 1880 was in het Zuiden, evenals in het Noorden, arm aan echte poëzie. Middelmattige dichters werden als grote talenten gevierd. Daarentegen werd de meest begaafde nauwelijks opgemerkt, en achteruitgeschoven. De jonge priester Guido Gezelle, een echte dichternatuur, die door zijn levendig onderwijs geestdriftige liefde voor poëzie wist te wekken, trad al vóór 1860 op met zijn bundel *Vlaemsche Dichtoefeningen* en met *Kerkhofblommen* [1858]. Het bekende 'O 't ruischen van het ranke riet' werd in 1859 in Thijms 'Almanak voor Katholieken' gedrukt. Niet alleen door de Fransgezinde hogere geestelijkheid, maar ook door de liberale Flaminganten werd Gezelles poëzie miskend, én om het godsdienstig karakter, én om het 'particularisme'. Gezelle versmaadde nl. de gangbare, bij de Nederlanders geborgde 'dichterlijke taal', en bracht uit oud- en nieuw-Westvlaams het materiaal voor zijn woordkunst bijeen. De innigheid en de beeldende kracht wonnen er bij; maar het zou

nog een twintigtal jaren duren, voordat jongere dichters [Rodenbach, Pol de Mont] hem als meester eerden wegens de fijnzinnige individualiteit en de welluidendheid van zijn poëtische taal. Na de bundel *Gedichten, gezangen, gebeden* [1862], waarin men ook de diepe neerslachtigheid vindt als gevolg van de krenkende achteruitzetting van 1860, is van Gezelles hand gedurende lange tijd geen groot werk verschenen. Hij verdiepte zich in de studie van taal en letteren, van geschiedenis en folklore; de resultaten daarvan werden neergelegd in het door hem gestichte geïllustreerde weekblad *Rond den Heerd* [1865-1871]. Tezelfdertijd werkte hij intensief mee aan uiterst conservatieve, klerikale en anti-liberale organen. Het is nauwelijks mogelijk de heftig-dogmatische polemist en de mystiek-gevoelige natuurdichter te zien als twee verschijningsvormen van eenzelfde persoonlijkheid. In de landelijke rust van Kortrijk hervond Gezelle zijn innerlijk evenwicht. Al bleef hij actief als taalkundige en folklorist, ook zijn dichterschap kwam weer tot leven; vooral de periode 1880-1883 blijkt zeer produktief te zijn geweest. Een prachtige vertaling van Longfellow's epische dichtwerk *Hiawatha* [1886] bewees met welk een volmaaktheid Gezelle het instrument van zijn taal beheerste. In zijn oorspronkelijke poëzie nam de zintuiglijkheid nog toe, zodat de omvangrijke bundels *Tijdkrans* [1893] en *Rijmsnoer* [1897] verwantschap tonen met het opkomende impressionisme, maar dan met dit verschil, dat bij hem de liefde voor de zichtbare heerlijkheden der natuur één is met zijn religieuze, mystieke liefde voor God. Poëzie was voor hem heilige ernst. Traditionele 'dichterlijke taal', waarmee 'gedachten' mooi werden aangekleed, verachtte hij. Klankspel en ritme waren hem een schoonheid op zichzelf. Zij wekten door hun spel en zang gedachten en gevoelens. Vandaar zijn liefde voor het alleen gebleven vers en zelfs voor het enkele woord: 'oude woorden zijn meer weerd als oude gesteenten'. Maar soms gold dat ook voor nieuwe woorden: zo naderde hij meer dan eens tot het experiment. Ofschoon de jongere, vrijzinnige dichters en prozaïsten, gegroepeerd rondom *Van Nu en Straks*, de natuur meer bewonderden om haar eigen schoonheid en zich vooral verdiepten in hun eigen, individuele zieleleven, was het toch deze generatie die in de jaren '90 oog kreeg voor de grootheid van Gezelles dichterschap en zich verzette tegen de miskenning door de retorische en traditionele ouderen.

Ondanks het vrijwel tegengestelde van hun levensbeschouwing heeft Gezelle eenzelfde betekenis gehad voor de moderne poëzie in Vlaanderen, als Multatuli voor het moderne proza in Nederland.

83 ANDERE DICHTERS IN VLAANDEREN

Gelijk in Holland bij vele destijds gevierde, later verguisde dominees-dichters zoals B. TER HAAR [1806-1880] en J. J. L. TEN KATE [1819-1889], is ook in het Zuiden de invloed van Bilderdijk en van Tollens lang blijven doorwerken. Het nationale, het huiselijke, het vrome en het sentimentele kenmerken de meestgelezen bundels uit deze periode.

Bijzonder populair werd de Antwerpse leraar JAN VAN BEERS [1821-1888], wiens poëzie evenwijdig loopt met de dorpsverhalen van Conscience: ook bij hem vinden we het leven van nederigen en misdeelden gevoelig en idealiserend beschreven. In zijn eerste bundel, *Jongelingsdroomen* [1853], overheerst een weemoedige stemming [*De zieke jongeling*] later getemperd door zijn belangstelling in het leven. Meer rijpt is zijn talent in de bundels: *Levensbeelden* [1858] en *Gevoel en leven* [1868], waarin zijn grootste en best geslaagde gedichten te vinden zijn: *De Bestedeling* en *Begga*. Zijn streven naar eenvoud en schilderachtigheid gaat samen met zelfkritiek en kieskeurigheid. De verzen uit de jaren 1880-1884 werden bijeengebracht in zijn laatste bundel, *Rijzende blaren*.

Realistischer is het werk van de Gentenaar J. VUYLSTEKE [1836-1903], een strijdvaardig liberaal, vriend van Multatuli. In zijn gedichten geeft hij niet enkel uiting aan de opgewonden Vlaams-nationale romantiek van de studentenbonden, maar ook aan persoonlijker gevoelens van verliefdheid, skepsis en spot: *Uit het studentenleven* [1868].

Het spoor van Dautzenberg werd gevolgd door JAN VAN DROOGENBROECK [1835-1902], een onderwijzer, die grote technische kunststukken verrichtte door Rückerts Oosterse poëzie in het Nederlands over te brengen [*Makamen en ghazelen*, 1866, onder het pseudoniem JAN FERGUUT].

Het zoeken naar nieuwe versmaten, verklaarbaar als een reactie tegen de dreun van de retorische poëzie, deed zich ook gelden in de poging om de vrije metriek van het middeleeuwse vers in ere te

herstellen. Dat geschiedde door JULIUS DE GEYTER [1830-1907], die de Reinaert in Nieuwnederlandse verzen bewerkte, met behoud van het oude ritme [1874], en in diezelfde versmaat later zijn *Keizer Karel en het Rijk der Nederlanden* [1888] schreef.

84 VOORTZETTING VAN HET HISTORISCHE

Terwijl in het derde kwart van de negentiende eeuw Mevrouw Bosboom-Toussaint, Schimmel en Conscience hun werk, zij het niet ongewijzigd voortzetten, werd het historische proza eveneens beoefend door enkele jongeren, maar zonder dat hun optreden het genre wezenlijk vernieuwde.

LODEWIJK MULDER [1822-1907], achtereenvolgens officier, leraar in de geschiedenis aan de Militaire Akademie, en inspecteur bij het lager onderwijs, sloot zich aan de bij de wetenschappelijk-geschiedkundige richting met zijn boeiende en goed verzorgde roman *Jan Faessen* [1856]. Later verwierf hij succes met zijn blijspel *De kiesvereniging van Stellendijk* [1877], dat als ironisch beeld van de toenmalige dorpspolitiek een zeker belang heeft.

P. A. S. VAN LIMBURG BROUWER [1829-1873], een zoon van de hoogleraar-literator Petrus van Limburg Brouwer was een filosofisch geschoold en kritisch begaafd auteur, die in *De Gids* een reeks studiën over de Sanskriet-literatuur publiceerde en in breder kring naam maakte met een diepzinnige cultuurhistorische roman *Akbar* [1872], gewijd aan de zestiende-eeuwse grootmogol van India, die in zijn alleenheerschappij gestreefd had naar een wijsgerige eenheid van verschillende godsdiensten.

De uit Noord-Brabant afkomstige Antwerpse journalist AUGUST SNIEDERS [1825-1904] toonde zijn veelzijdige gaven in proza van verschillend genre, en evenaarde Conscience met enkele historische romans, o.a. *Op den toren* [1869]. Door later werk nam hij deel aan het opkomende realisme, aanvankelijk met een humoristische inslag, daarna ernstiger en strakker.

Tot een jonger geslacht behoort ADELE OPZOOMER [1857-1925], die eerst enkele drama's in het Duits schreef en vervolgens op twintigjarige leeftijd onder de schuilnaam A. S. C. WALLIS een roman uit de beginperiode van de tachtigjarige oorlog publiceerde: *In dagen van strijd* [1877]. Geheel aansluitende bij de traditie, naar stijl en karaktertypering, behandelde zij daarna een boeiend

stuk zeventiende-eeuwse Zweedse geschiedenis in *Vorstengunst* [1883]. Door haar huwelijk met een Hongaarse hoogleraar vreemde zij van de moderne letteren in ons land.

85 OPKOMST VAN HET REALISME

Zoals de historische roman, de humorcultus en de dorpsnovelle ontstaan zijn onder buitenlandse invloed, is dat eveneens het geval geweest met het realisme omstreeks 1860 (o.a. de Franse schrijfster George Sand, de Engelse schrijver Dickens). Maar het realisme houdt ook verband met de ontstellende sociale misstanden die lang als onvermijdelijk waren aanvaard, die nu echter, door de opkomende industrialisatie nog verergerd, tegelijk aanleiding waren tot filantropische hulpverlening én tot fel verzet. De Europese revoluties van 1830 en 1848, in wezen burgerlijk-liberaal, hebben ook een proletarische inslag, en in de Commune van Parijs [1871] is deze overheersend. Duidelijker nog dan bij oudere auteurs als Van Lennep en Bosboom-Toussaint, is de wending naar het realisme merkbaar bij prozaïsten uit de jongere generatie.

Zoals Conscience in Vlaanderen heeft JACOB JAN CREMER [1827-1880] in Nederland naam gemaakt met verhalen waarin landelijke eenvoud en eenvoudige deugd werden verheerlijkt, in tegenstelling tot de verdorvenheid van de hogere standen en de stadsbevolking. Zijn *Betuwsche novellen* [1852-1855] en zijn *Over-Betuwsche novellen* [1856-1877], die hijzelf met veel succes voordroeg, zijn het belangrijkste van zijn werk, dat soms een sociaal-filantropische strekking heeft. Cremer is door talrijke schrijvers van dorpsverhalen-met-een-ander-dialect nagevolgd. Zijn romans o.a. *Fabriekskinderen* [1863] zijn meer van belang als tijdverschijnsel dan als literatuur.

In Vlaanderen, waar de misstanden vooral in de textielindustrie rampzalig waren, begint het realisme al vroeg bij Zetternam en Sleeckx. Zelf voortgekomen uit de volkskringen, zoeken zij hun stof in het volksleven.

E. ZETTERNAM [pseudoniem van J. J. DIRICKSENS; 1826-1855] een Vlaamse meubelmaker-schilder met een vurige geest en een grote werkkraft, kende de armoede uit bittere ervaring; in *Mijnheer Luchtervelde* [1848] schilderde hij het lijden en verzet van een onderdrukte klasse.

DOMINICUS SLEECKX [1818-1901], achtereenvolgens klerk, onderwijzer en journalist, schreef eerst in de trant van Conscience, later koel-realistisch, o.a. *In 't schipperskwartier* [1861].

De Lierse advocaat ANTON BERGMANN [1835-1874] heeft als TONY naam gemaakt en gehouden met zijn autobiografische novellenreeks *Ernest Staes* [1874], waarin hij behalve voorvallen uit zijn jeugd en studententijd, vooral de hachelijkheden van het toenmalige juristenbestaan en van de verfranste rechtspraak uitbeeldt. Een vroege dood heeft de ontplooiing van dit veelbelovende talent verhinderd.

86 ROSALIE EN VIRGINIE LOVELING [1834-1875; 1836-1923]

Levensloop: Geboren te Nevele, Oost-Vlaanderen. Beiden ongehuwd en ambteloos. Na de dood van Rosalie vestigt Virginie zich in Gent. Ontwikkeling tot belangrijk prozaiëste. Een derde zuster, gehuwd met een fabrikant, werd de moeder van de prozaiëst Cyriel Buysse.

De zusters Rosalie en Virginie Loveling nemen in de literatuur een eigen plaats in. In de bundels *Gedichten* [1870] en *Novellen* [1874], die zij gezamenlijk uitgaven, is het aandeel van Rosalie Loveling het meest modern. Onder de invloed van de 'Heimatliteratuur', die een Europees verschijnsel was in de nadagen van de romantiek, schreef zij eenvoudige, anekdotische gedichten, kleine novellen op rijm, zonder opgelegde moraal maar vol humane gevoelens die soms duidelijk verband houden met de politieke realiteit. Haar scherpe waarnemingsvermogen verleende haar uitbeeldingen een onmiskenbaar gezag van echtheid.

Virginie Loveling, aanvankelijk zwakker, retorischer en meer geneigd tot moraliseren, gaf zich in later jaren, tijdens de beruchte schoolstrijd, rekenschap van de maatschappelijke misstanden in haar naaste omgeving. Overtuigd liberaal, streed zij tegen de klerikale overheersing van het Vlaamse platteland, zoals zij die uit ervaring had leren kennen. Maar naarmate zij als kunstenaar groeide, nam zij meer afstand tot haar thematiek. In haar novellen en romans neemt het realisme allengs toe; haar proza wordt waarnemingskunst, haar personages zijn levende wezens met een eigen karakter en een eigen problematiek, waarin vooral de liefdesverhoudingen, in en buiten het huwelijk, een grote rol spelen: *Een dure eed* [1890]. Soms zijn die verhoudingen gecompliceerd

door maatschappelijke verschillen, soms door godsdienstige tegenstellingen, soms door passies van wrok en haat. Dat dit verzorgde proza het psychologisch en naturalistisch realisme in Vlaanderen heeft voorbereid, is onmiskenbaar. Maar tegelijk heeft het opkomende realisme haar schrijverschap gestimuleerd, zodat zij zich tot in haar ouderdom onverzwakt wist te handhaven met uitstekend gebouwde, tamelijk pessimistische romans als *De twistappel* [1904] en *Een revolverschot* [1910].

VII

HET TIJDPERK VAN DE VERNIEUWING

87 OORZAKEN VAN DE LITERAIRE HERLEVING

Het kritische werk van schrijvers als Multatuli, Busken Huet en Vosmaer bij wie men nog anderen zoals DR. JOHANNES VAN VLOTEN [1818-1883] en DR. WILLEM DOORENBOS [1820-1906] kan noemen, is niet de enige factor geweest, waardoor omstreeks 1880 de literaire ommekeer is bevorderd. Geheel de Westeuropese samenleving was sedert de Frans-Duitse oorlog aan een diepgaande verandering onderhevig. De politieke verhoudingen waren door het ontstaan van het Duitse keizerrijk sterk gewijzigd. De economische verhoudingen werden gekenmerkt door snelle industrialisatie, intensiever wereldhandel, voortdurend zoeken naar nieuwe gebieden met grondstoffen of afzetmogelijkheden, en het opkomen van de arbeidersbeweging.

Ook in Nederland is dit alles merkbaar, mede doordat Amsterdam en Rotterdam wereldhavens werden voor het Duitse achterland. De nieuwe energie, door Potgieter gewenst maar niet meer aanschouwd, gaf heel het bestaan een ander ritme. De eisen die het maatschappelijk leven stelde, maakten het kunstenaarschap-in-de-vrije-tijd allengs onmogelijk. Maar dit betekent ook dat de dichter een eenzame werd met het individualisme als levensleer, vaak een onmaatschappelijke bohémien, soms een hooghartige dandy, en dat zijn werk bijna alleen uitdrukking gaf aan persoonlijke gevoelens en problemen. Voor het eerst werd letterkundige te zijn een beroep, al heeft maar een enkeling kans gezien ervan te bestaan.

Door het groeiende internationale contact nam de invloed van de buitenlandse literatuur nog toe. Vooral Frankrijk en Engeland waren in dit opzicht van groot belang. De jongeren hadden bijzondere bewondering voor Shelley, Keats en Wordsworth, die nu ook in ons land Byron in roem gingen overtreffen. De poëzie in Frankrijk had zich sedert het geruchtmakende optreden van

Charles Baudelaire [*Les fleurs du mal*, 1857] ontwikkelde tot een ongekend subjectivisme, dat vrijelijk uiting gaf aan gevoelens en ervaringen die men tot dusverre nooit in poëzie had durven uitdrukken. De dichtkunst werd overwegend lyrisch; oude genres zoals het epische gedicht en het drama in verzen – om van het leerdicht maar te zwijgen – werden nauwelijks meer beoefend. En in de lyriek waren het niet langer de algemeen-menselijke gevoelens, maar vooral de heel bijzondere eigen emoties van hartstocht en van melancholie die tot uiting kwamen.

Een vergelijkbare ontwikkeling toonde het proza, waar Gustave Flaubert de zielsontleiding van een zenuwzieke vrouw voortzette tot ver over de grenzen van het toenmalige fatsoen: *Madame Bovary* [1857]. Dat juist in deze tijd de wetenschap van de psychologie in opkomst was, is geen toeval. En tegelijk ontwikkelde zich de sociologie die de mens in de maatschappij bestudeert. Aan beide probleemgebieden ontleende de literatuur inzichten aangaande de menselijke persoonlijkheid, zijn motieven, zijn gedragingen, de beslissende betekenis van de erfelijke aanleg, of juist die van de omstandigheden. Dit mensbeeld dat op revolutionaire wijze afwijkt van wat godsdienst en zedeleer eeuwenlang hadden geleerd, kwam omstreeks 1870 zonder voorbehoud tot uiting in de romans van Emile Zola, voor wiens werk ook in Nederland belangstelling bestond, o.a. bij de Haagse leraar en letterkundige DR. JAN TEN BRINK [1834-1901]. Een behoefte aan absolute waarheid beheerste deze Franse kunstenaars, die evenals hun tijdgenoten-schilders wereldnaam hebben gemaakt. Uit de schilderkunst is trouwens de term *impressionisme* afkomstig, als aanduiding van een streven naar zuivere weergave van de zintuiglijke indrukken: kleur, vorm, beweging, lichtval. Het atelier-schilderij wordt vervangen door het plein-air-schilderij. In Nederland is de zg. Haagse School [Jozef Israëls, de gebroeders Maris] een voorloper van de impressionistische schilderkunst, die in het laatste kwart van de eeuw vooral in Amsterdam haar centrum vond [George Breitner]. De vriendschappelijke omgang van schilders en schrijvers, grotendeels in bohémienstijl, heeft de onderlinge beïnvloeding sterk bevorderd.

Behalve de versterkte gerichtheid op de werkelijkheid betekende deze invloed ook een toeneming van het zintuiglijke en expressieve in de stijl, en dus een vermindering van het abstracte en

algemene. Uit deze gezindheid werd de strijd tegen het retorische taalgebruik gevoerd en gewonnen.

88 HISTORISCHE SAMENHANG

Omstreeks 1880 komen poëzie, kritiek en proza op nieuwe banen. De herleving begint in de poëzie. Tot het iets oudere geslacht behoren MARCELLUS EMANTS [1848-1923], WILLEM LEVINUS PENNING [1840-1924], JACOB WINKLER PRINS [1849-1904] en F. L. HEMKES [1854-1887], maar de generatie die omstreeks 1860 geboren werd, neemt weldra de leiding: *Beweging van '80*. Door de vroege dood van JACQUES PERK [1859-1881] is zijn poëzie een voorspel gebleven.

Onafhankelijk van deze vernieuwing in Nederland ontwikkelt zich in Vlaanderen ALBRECHT RODENBACH [1856-1880]. Zijn vriend POL DE MONT [1857-1931] en de dichteres HÉLÈNE SWARTH [1859-1941], die aanvankelijk in het Frans schreef maar door De Mont voor het Nederlands gewonnen werd, hebben al spoedig contact met het Noorden.

De volledige aanvaarding van het realisme in het proza, de grotere aandacht voor de minder gegoede volksklassen en de toepassing van moderne opvattingen inzake erfelijkheid en sociaal milieu die men *naturalisme* noemt, vindt men het eerst bij MARCELLUS EMANTS [1848-1923].

Omstreeks 1880 nam het jongere geslacht ook in de kritiek de leiding over. Hoofdpersonen werden de Amsterdamse jongeren:

WILLEM KLOOS, 1859-1938,

ALBERT VERWEY, 1865-1937,

FRANK VAN DER GOES, 1859-1939, en

LODEWIJK VAN DEYSSEL, [KAREL J. L. ALBERDINGK THIJM] 1864-1952,

die tussen de jaren 1880 en 1885 voornamelijk in de weekbladen *De Nederlandsche Spectator* en *De Amsterdammer* enige uitingsmogelijkheid vonden, maar in 1885 een eigen orgaan kregen in *De Nieuwe Gids*. Tot hun kring behoorde aanvankelijk ook WILLEM PAAP [1856-1923], die later naam maakte met de sleutelroman *Vincent Haman* [1898] waarin verschillende Tachtigers ironisch zijn uitgebeeld.

Een verwante activiteit ontplooiden POL DE MONT en PROSPER VAN LANGENDONCK [1862-1920] in Vlaanderen, door hun kritische en polemische bijdragen aan de *Nederlandsche Dicht- en Kunsthalle*.

De belangrijkste dichters uit de aanvangstijd van *De Nieuwe Gids* waren de redacteurs KLOOS, VERWEY en FREDERIK VAN EEDEN, 1860-1932.

Hun betekenis werd echter al spoedig overtroffen door HERMAN GORTER, 1864-1927.

Ook het moderne proza vond vooral in *De Nieuwe Gids* een bolwerk. Al was VAN EEDEN geen naturalist, door VAN DEYSSEL werd het naturalisme gepropageerd en toegepast. Andere prozaschrijvers die aan *De Nieuwe Gids* meewerkten, zijn

JACOBUS VAN LOOY, 1855-1930,

ARNOLD ALETRINO, 1858-1916,

ARIJ PRINS, 1860-1922, en

FRANS NETSCHER, 1864-1923.

Grotendeels buiten het tijdschrift om ontwikkelden zich o.a.

LOUIS COUPERUS, 1863-1923, en

HERMAN HEIJERMANS, 1864-1924.

Maar ook bij andere begaafde prozaïsten hebben de nieuwe opvattingen zich duidelijk doen gelden, o.a. JOHAN DE MEESTER [1860-1931], FRANS COENEN [1866-1936] en AUGUSTA DE WIT [1864-1939].

Twee belangrijke dichters, die niet meer tot de Beweging van '80 behoren, hebben nog in *De Nieuwe Gids* gedebuteerd; het zijn HENRIËTTE ROLAND HOLST, 1869-1952 en

JAN HENDRIK LEOPOLD, 1865-1925.

Verwant met het werk van deze laatste en daarmee met het Europese symbolisme, is de poëzie van PIETER CORNELIS BOUTENS, 1870-1943.

Juist toen de bloeitijd van *De Nieuwe Gids* door principiële tegenstellingen en persoonlijke ruzies een einde nam, richtten enkele Vlaamse jongeren een eigen tijdschrift op, dat daar het orgaan van de vernieuwing werd: *Van Nu en Straks* [1893]. De voornaamste kritische en essayistische leider was

AUGUST VERMEYLEN, 1872-1945.

De begaafdste dichter uit deze groep is

KAREL VAN DE WOESTIJNE, 1878-1929,

wiens werk geheel aansluit bij het symbolisme.

Van de schrijvers in Vlaanderen die op verschillende wijze hebben meegewerkt aan de vernieuwing van het proza, zijn de belangrijkste:

CYRIEL BUYSSE, 1859-1932,

STIJN STREUVELS, 1871-1969, en

HERMAN TEIRLINCK, 1879-1967.

Tot deze zelfde generatie behoort

F. V. TOUSSAINT VAN BOELAERE, 1875-1947.

Buiten de *Van-Nu-en-Straks*-groep staat de prozaïst

MAURITS SABBE, 1873-1938.

89 MARCELLUS EMANTS [1848-1923]

Levensloop: Geboren te Voorburg. Studie in de rechten te Leiden niet voltooid. Oprichter van het tijdschrift *Spar en Hulst* [1872], daarna [1875-1880] redacteur van *De Banier*. Talrijke grote reizen. Woonde ambteloos in Den Haag, later in het buitenland. Overleden in Baden (Zwitserland).

Als dichter, toneelschrijver, novellist en tijdschriftredacteur heeft Emants tussen 1870 en 1885 naar vernieuwing gestreefd. Zijn epische gedichten *Lilith* [1897] en *Godenschemering* [1883] zijn in hun koele objectiviteit de uiting van een ongodsdienstig, wijsgerig pessimisme dat bij oudere letterkundigen bezwaar, bij vele jongeren echter instemming wekte.

Al in 1877 verdedigde Emants de stelling dat niet de schoonheid maar de waarheid het wezen der kunst is; hij verdedigde Zola's kunstopvatting in de voorrede van zijn *Drietal novellen* [1879], waar *De Gids* heftig tegen opkwam. Als prozaïst gaf hij een aantal reisverhalen, maar vooral verdienstelijke romans, die gekenmerkt worden door nauwkeurige waarneming van de personen in hun omgeving, diepe psychologische ontleding, en een welbewust pessimisme omtrent de mogelijkheden tot geluk. Door zijn nuchtere, rustige stijl, afkerig van alle woordkunst, onderscheidt hij zich van de Nieuwe-Gidsers, bij wie hij zich dan ook nooit heeft aangesloten. Hoogtepunt van zijn proza is *Een nagelaten bekentenis* [1894], het beklemmende verhaal van een man die zijn vrouw heeft vermoord en die zich rekenschap geeft van zijn eigen minderwaardigheid, zowel wat de oorzaken als de gevolgen betreft. Nauwelijks minder somber en wrang is de mens gety-

peerd in latere werken zoals *Vijftig* [1899], *Inwijding* [1901], en *Liefdeleven* [1916], die grotendeels in Den Haag zijn gesitueerd en vaak een autobiografische grondslag hebben.

Tussen zijn romans en zijn toneelstukken bestaat een grote overeenkomst in stijl en strekking. Men kan er ook dezelfde ontwikkelingslijn in aantreffen. Zijn vroegste spelen sluiten nog aan bij de romantische traditie, al is het drama in verzen *Adolf van Gelre* [1888] toch meer een psychologisch dan een historisch toneelstuk. Zijn latere werk geeft een pessimistisch beeld van de eigen tijd en de eigen Haagse omgeving, o.a. *Domheidsmacht* [1907] en *Om de mensen* [1916].

90 PENNING; WINKLER PRINS; HEMKES

In de gedichten van WILLEM LEVINUS PENNING [1840-1924] is een nabloei merkbaar van de huiselijke poëzie [*Tienden van den oogst*, onder de schuilnaam M. COENS; 1882]. Maar onder de invloed van nieuwere opvattingen kwam zijn vers tot volle ontplooiing, hoewel de traditie van Staring en Potgieter merkbaar bleef: *Benjamin's vertellingen* [1898], *Kamermuziek* [1903], *Sint-Jans-lot* [1906]. De blindgeworden dichter ondervond veel waardering van Verwey. De verzen uit zijn laatste periode zijn verzameld onder de titel *Levensavond* [1921].

Bij JACOB WINKLER PRINS [1849-1907] is het natuurimpressionisme duidelijk merkbaar. Zijn bundels *Sonnetten* [1885] en *Zonder sonnetten* [1885] werden door Kloos geprezen om de 'realistische plasticiteit, welke vaak die van Jacques Perk nabijkomt in zuiverheid, zij 't al niet in intensiteit, en een weemoed die zich dikwijls tot innigheid concentreert'. Zijn latere verzen, in tijdschriften verspreid, werden na zijn dood bijeengebracht in de bundel *Gedichten* [1910].

Van FREDERIK LEONARDUS HEMKES [1854-1887] verscheen in 1882 de bundel *XL Gedichten* waaruit o.a. 'Het kindeke van den dood' naam gemaakt heeft. In 1883 vertrok Hemkes om gezondheidsredenen als leraar naar Zuid-Afrika, maar het herstel waarop hij hoopte, bleef ook daar achterwege. Hoe beperkt ook van omvang, behoudt zijn werk toch een eigen plaats dank zij de sympathieke bescheidenheid ervan.

In West-Vlaanderen werkte de invloed van Guido Gezelle door, o.a. bij zijn leerling, de priester HUGO VERRIEST [1840-1922], die ook als leraar verbonden was aan het Klein-Seminarie te Roeselare, maar eveneens verbannen werd. Vlaamsgezind te zijn werd in het geheel verfranste onderwijs niet geduld. Als pittig prozaschrijver deed hij zich kennen in de biografische schetsen *Twintig Vlaamsche koppen* [1901]. Als leidman en redenaar gevierd, maar ook tot het laatst toe door de hogere geestelijkheid tegengewerkt, stierf hij te Ingooigem.

Verriest was de leermeester van de begaafde ALBRECHT RODENBACH [1856-1880], die in 1878 zijn *Eerste gedichten* uitgaf, en zijn beste krachten wijdde aan het Wagner-achtige drama in verzen *Gudrun*, dat eerst na zijn vroege dood gedrukt werd. Zijn pathetische poëzie, waar allerlei invloeden uit de wereldliteratuur in merkbaar zijn, mist de zuiverheid van Gezelle, maar is moderner in haar menselijke problematiek. Meer nog dan als dichter is Rodenbach als welsprekend voorman van de katholieke Vlaamse studentenbeweging tot lang na zijn dood een symbolische figuur geweest. Het standbeeld in zijn geboorteplaats Roeselare brengt dat feilloos tot uitdrukking.

Evenals Rodenbach is zijn Leuvense studievriend POL DE MONT [1857-1931] een wegbereider geweest. Veel vrijzinniger van overtuiging, was hij tegelijk veel esthetischer van stijl. Met talrijke bundels [o.a. *Lentesotternijen*, 1881; *Idyllen*, 1882; *Fladderende vlinders*, 1885] maakte hij zich populair, tot de generatie van *Van Nu en Straks* zijn werk als ondiepe mooischrijverij terzijde schoof. Door zijn medewerking aan Nederlandse tijdschriften, en zijn belangstelling in de nieuwe Nederlandse kunst heeft hij de literaire samenwerking van Zuid en Noord bevorderd. Als folklorist en cultuurhistoricus heeft Pol de Mont in later tijd voortreffelijk werk verricht. Na meer dan twintig jaar als dichter te hebben gezwegen, publiceerde hij in 1922 de bundel *Zomervlammén*.

Levensloop: Geboren te Dordrecht als zoon van de Waalse predikant. Van 1872-1877 op de H.B.S. te Amsterdam; invloed van Dr. Doorenbos. Studie van Latijn en Grieks. In 1880 student in de rechten te Amsterdam.

Jacques Perk, opgegroeid in een literair-geïnteresseerd gezin, toonde al vroeg zijn dichterlijke begaafdheid. Tot volle ontplooiing kwam deze tijdens en na een reis door de Ardennen [1879] en de ontmoeting met het Franstalige meisje Mathilde Thomas. In enkele maanden schreef hij zijn *Mathilde, een sonnettenkrans*, een cyclus van honderd sonnetten met drie ter inleiding en drie tot slot. In correspondentie geraakt met Vosmaer, wist Perk enkele van deze gedichten geplaatst te krijgen in de *Spectator*. In 1881 publiceerde hij daar ook de kleine cyclus *Eene Helle- en Hemelvaart*, bestaande uit tien sonnetten waaronder *Hemelvaart*, de vergoddelijking van de Schoonheid. Kort voor zijn vroege dood verscheen nog het gedicht *Iris*, dat invloed van Shelley toont.

Het bewust breken met de huiselijke poëzie openbaart zich ook in de vorm. Perk koos met voorliefde het moeilijke sonnet omdat het denkbeeld dat hij had, 'kunstig moest worden uitgedrukt'. Aldus sluit hij ook aan bij poëzie als Potgieters *Florence*. Na Perks dood bewerkte Kloos de Mathilde-krans door besnoeiing en eigenmachtige rangschikking tot een vierdelige cyclus. In deze vorm werden Perks *Gedichten* [1882], met een levensbericht door Vosmaer en een magistrale Inleiding door Kloos, de aankondiging van een nieuw tijdvak in onze poëzie.

Door er later meer dan dertig, eerst afgekeurde sonnetten tussen te voegen heeft Kloos een zg. volledige editie gepubliceerd, die noch recht doet aan Perks bedoelingen, noch aan het historisch belang van Kloos' eigen eerste druk.

93 DE NIEUWE GIDS

De Nieuwe Gids, die in oktober 1885 onder redactie van Van Eeden, Van der Goes, Paap, Verwey en Kloos verscheen, was een algemeen tijdschrift, waarin ook politiek [Van der Goes en later Tak] en wetenschap [Van Eeden, Bolland], vertegenwoordigd waren. Maar de literatuur stond voorop. Door Kloos die als redactie-secretaris een leidende positie had, werd in zijn *Litteraire*

kroniek de conventionele, retorische poëzie onverbiddelijk ontleed, en dikwijls in dezelfde kritiek naast echte kunst gesteld. Poëzie en proza werden in de eerste plaats getoetst naar hun kunstwaarde, waarbij als beginsel gold: 'l'art pour l'art'. Kloos stelde hoge eisen aan klank, ritme en zuiverheid van beeldspraak. Gevestigde reputaties, als die van Hofdijk en Vosmaer werden niet gespaard. Het opkomende talent werd zorgvuldig gewogen en gekeurd.

Van der Goes en Verwey verdiepten zich in de literatuurgeschiedenis: de eerste als man van wetenschap [*Proeve eener literatuurgeschiedenis*], de tweede als dichter. Verwey schreef in de eerste jaargang over *Het Sonnet* en gaf een historische achtergrond aan de Nieuwe-Gidsbeweging door zijn studie: *Toen De Gids werd opgericht*. Ook hij mengde zich in de strijd, door met Kloos samen te werken aan de heftige brochure *De onbevoegdheid der Nederlandsche literaire kritiek* [1886]. Aanleiding daartoe was een literaire wraakneming. Met een paar vrienden hadden ze een gedicht in elkaar geflanst, *Julia*, in de trant van Fiore della Neve's* poëzie. Dit werd op naam van GUIDO uitgegeven, en aan de kritiserende tijdschriften gezonden, die *De Nieuwe Gids* hadden gesmaad of genegeerd. Zoals verwacht werd, liepen de meeste critici in de val.

Van Deysse's kritiek was geheel anders. Als geniaal-gevoelig artiest werd hij door een boek ontroerd tot hartstochtelijke haat of hartstochtelijke liefde. Zijn kritiek was het weergeven van impressies in een proza, dat op zichzelf tot kunst werd. Grote verbittering wekte hij door het werk van bekende tijdgenoten baldadig te vernietigen, heftig uitvallend en schamper spottend, met een virtuositeit die hem in de ogen van de jongeren verschoonde.

Van Eeden nam aan de strijd deel door zijn geestige parodieën op de ouderwets-huiselijke en retorische poëzie in de *Grassprietjes* van CORNELIS PARADIJS [1885] en door belangwekkende studies. Terwijl hij in *De Nieuwe Gids* o.a. Van Deysse aanviel [*Een onzedelijk boek*, 1888], verdedigde hij ten sterkste Gorters poëzie [1889].

---

* M. G. L. van Loghem [1849-1934] auteur van: *Eene liefde in het Zuiden* [1881].

De jonge dichters, Kloos, Van Eeden, Verwey, hadden in hun orgaan ook plaats gekregen voor hun nieuwe verskunst. In de eerste jaargang sloot Hélène Swarth zich bij hen aan; later ook HENDRIK JAN BOEKEN [1861-1933], wiens bespiegelende sonnetten gebundeld zijn als *Goden en mensen* [1895]. De nieuwe poëzie is onkerkelijk en kosmopolitisch. Er is een krachtig streven om – gelijk Kloos het uitdrukt – van gemeenplaatsig: fijn-psychologisch; van gemoedelijk: hartstochtelijk; van ‘zoetvloeiend’: ritmisch, en van retorisch: plastisch en artistiek te worden. Evenals de bewonderde Engelse poëzie, was deze kunst individualistisch, maar anders dan bijv. Shelley, óók onmaatschappelijk. Een overheersende trek is het verlangen naar schoonheid en de verheerlijking, ja vergoddelijking van de dichter en de poëzie. De verjongde taal, het nieuwe ritme voegden zich in de kunstige sonnetvorm. De profetie dat er een tijd van grote kunst naderde, scheen bevestigd door de verassende verschijning van Gorters *Mei* [1889]. Maar deze poëzie bleek voorbestemd tot een kortstondige bloei. Afgesloten van de wereld, de blik naar binnen gericht, wilde de dichter luisteren naar het diepere zielsgeluid, en dat in taalmuziek weergeven. Zo kwam Gorter tot zijn *Verzen* [1890], waarin het individualisme de grenzen van de verstaanbaarheid overschreed en een vorm van experimenteel expressionisme bereikte. Op grond hiervan definieerde Kloos in zijn Gorter-kritiek kunst als ‘de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie’. In Kloos’ eigen poëzie kwam de tragische inzinking van de ‘schuld-sonnetten’.

Het proza in *De Nieuwe Gids*, dat aanving met Van Eedens laat-romantische, autobiografische verbeelding *De kleine Johannes*, heeft zich ontwikkeld in de richting van het naturalisme. Behalve Netscher heeft vooral Van Deyssel daartoe bijgedragen. Zola’s bekende definitie, dat een kunstwerk moet zijn ‘un coin de la nature vu à travers un tempérament’, werd hier in den beginne algemeen gehuldigd en in praktijk gebracht. In de eerste Nieuwe-Gidsjaren overheerste het fragmentarische: korte schetsen en zeer nauwkeurige beschrijvingen van stemmingen, gewaarwordingen en omgeving. De novellen van Jacobus van Looy tonen een evenwicht van de verschillende stromingen. Van Deyssel, vol bewondering voor Zola, verbond het impressionisme met het naturalisme. Omstreeks 1890 leidde dit bij hem tot een nieuwe

'woordkunst', omdat nóch de omgangstaal nóch de dichtertaal voldoende middelen opleverde; vandaar de naam prozagedicht. Hierbij vond hij steun in zijn bewondering voor de Franse schrijver De Goncourt. Maar in de uiterste verfijning ging ook dit weergeven van de 'allerindividueelste emotie' de grenzen van het taalvermogen te buiten [bijv. *De zwemschool*, 1891].

Een nieuw element is het sterke sociale gevoel dat meermalen in het naturalistische proza tot uiting komt: een diepe deernis met de beschreven ellende, een poging om ongevoeligheid en slechtheid te verklaren uit de mensenwaardige omgeving, zodat de loutere beschrijving een aanklacht wordt tegen de maatschappij.

Terwijl aldus omstreeks 1890 de moderne kritiek en de moderne literatuur de overwinning behaalden, en *De Gids* na afweer en parodiëring allengs tot instemming en navolging kwam, verloor *De Nieuwe Gids* aan gezag door innerlijke verzwakking. Het publiek zag alleen de uiterlijke verschijnselen: onverkwikkelijke geschillen tussen vroegere vrienden. De diepere oorzaak van het uiteengaan der bondgenoten lag in de botsing tussen het letterkundig deel van het tijdschrift dat uiterst individualistisch werd, en het sociale deel dat consequent socialistisch ging worden. Grote, uitermate belangwekkende polemieken waren daarvan het gevolg. Met hun socialistische sympathieën stonden Van der Goes en Van Eeden tegenover de individualisten Kloos en Van Deysel, maar zij verschilden ook onderling sterk door het rationale dat Van der Goes, het ethisch-religieuze dat Van Eeden kenmerkte. Deze gespannen toestand, nog bemoeilijkt door de drankzucht van Kloos in deze tijd, kwam tot een uitbarsting toen Kloos bij de negende jaargang zichzelf tot enig redacteur proclameerde. Pogingen om *De Nieuwe Gids* te redden mislukten. In 1894 verdween dit tweemaandelijks tijdschrift, dat acht jaar lang een centrum was geweest van heel het literaire en een groot deel van het geestelijk leven. Het maandblad, dat in 1895 onder dezelfde naam begon, had met de échte *Nieuwe Gids* weinig meer gemeen.

Levensloop: Geboren te Amsterdam. Op de H.B.S. leiding van Dr. Doorenbos. Studie in de klassieke letteren: in 1884 kandidaat. Een der stichters [1885] en tot zijn dood redacteur van *De Nieuwe Gids*. In 1900 gehuwd met de schrijfster Jeanne Reyneke van Stuwe [1874-1951]. Sindsdien te 's-Gravenhage en daar gestorven. Eredoctor van de Universiteit van Amsterdam, 1935.

In 1880 publiceerde Kloos in het tijdschrift *Nederland* het dramatische fragment *Rhodopis*. Het kondigde een dichter van betekenis aan. In de eerste Nieuwe-Gidsjaren kwam zijn kunstenaarschap tot volledige ontplooiing. Perks lievelingsvorm, het sonnet, die hij ook bij Von Platen bewonderde, heeft Kloos bij voorkeur beoefend [o.a. de aangrijpende cyclus *Het Boek van Kind en God*, 1888]. Bekoorlijk zijn het dramatische fragment *Sappho* en het epische fragment *Okeanos* dat aan Keats doet denken.

De dichter Kloos heeft de verwachtingen die zijn talent wekte, niet vervuld. De bundel *Verzen* [1894] wordt ontsierd door de laatste reeks sonnetten, met persoonlijke aanvallen en vervloeking, die alleen als curiositeit aandacht verdienen. Eenzelfde gebrek aan zelfkritiek blijkt uit veel sonnetten in zijn latere bundels [*Nieuwe verzen*, 1895; *Verzen II*, 1902; *Verzen III*, 1913]. Ook de ongebundelde honderdtallen *Binnengedachten* uit zijn ouderdom zijn meer merkwaardig dan belangrijk.

De invloedrijke kritieken uit de eerste Nieuwe-Gidsperiode zijn even overtuigend in hun voorkeur voor individuele emoties en individueel taalgebruik, als in hun afkeer van huisbakkenheid en retoriek. Ze werden gebundeld als *Veertien jaar literatuurgeschiedenis* [1896], herdrukt als deel I en II van de *Nieuwere literatuurgeschiedenis*. De kritieken van 1895 tot 1915 in *De Nieuwe Gids* verschenen, werden verzameld als deel III, IV en V daarvan. De volgende delen, VI-XXVII [1916-1937] zijn getiteld: *Letterkundige inzichten en vergezichten*. De ontwikkeling van de letterkunde kan men uit de breedsprakige 'kronieken', vol herhalingen, niet meer leren kennen.

Voorts publiceerde Kloos enkele letterkundige studiën, o.a. over onze achttiende-eeuwse dichters: *Een daad van eenvoudige rechtvaardigheid* [1909], bloemlezingen [o.a. uit Feith en Bilderdijk] en vertalingen, o.a. naar Sofokles en Thomas a Kempis.

Levensloop: Geboren te Amsterdam. Leerling van de H.B.S. Omgang met Kloos en Van der Goes. Van 1885-1890 *Nieuwe-Gids*redacteur. Na zijn huwelijk [1890] te Noordwijk aan Zee. In 1894 met Van Deyssel redacteur van het *Tweemaandelijksch Tijdschrift*; van 1905 tot 1919 van *De Beweging*. Doctor honoris causa te Groningen, 1914. Van 1924 tot 1935 hoogleraar in de Nederlandse letterkunde aan de rijksuniversiteit te Leiden.

Verwey kwam als zeventienjarige in de Amsterdamse letterkundige beweging. Als intiem vriend van Kloos nam hij deel aan de kritiek en werd hij medeoprichter van *De Nieuwe Gids*. Na de breuk met Kloos [1889] trok hij zich terug en verdiepte hij zich in geschiedenis en letteren. Levenslang heeft Verwey de poëzie als zijn roeping gezien. In 1885 verscheen de bundel: *Persephone en andere gedichten*, die deels, vermeerderd met publikaties uit de *Nieuwe-Gidstijd* herdrukt werd in de *Verzamelde gedichten* [1889]. De mythologische werken *Persephone* [1883] en *Demeter* [1885], de sonnettenreeks *Van de liefde die vriendschap heet* zijn doordrongen van natuurgevoel en verlangen naar schoonheid. In de stemmingspoëzie, de inkeer in zijn eigen zieleleven [*Cor Cordium*] volgde de dichter de algemene stroming. Het slot van deze bundel, de reeks *Van het leven*, sonnetten waarin de dichter meer spreekt dan zingt, betekent zijn afscheid van het individualisme. De volgende bundel noemde Verwey *Aarde* [1896], omdat hij 'met volle blijheid tot het Leven keerde'. Daarop volgde *De nieuwe tuin* [1898], eveneens vol 'vreugde om het wassende leven dat aan alle kanten uitbotte'. Zijn vele bundels, en drie dichtertelijke toneelspelen, werden bijeengebracht in drie delen *Verzamelde gedichten* [1911-1912]. Verwey zag zijn dichterschap nu als een kosmische roeping: de wereldziel, die hij op Plato's voorbeeld de Idee noemde, inspireerde hem naar hij meende in al dit werk.

Het hoogtepunt bereikte Verwey toen hij als leider van *De Beweging* een positie verwierf, waarvan de betekenis eerst later in brede kring tot erkenning kwam. In zijn rubriek *Boeken, Menschen en Stroomingen*, herdrukt in 10 delen *Proza*, volgde hij de letterkunde in binnen- en buitenland, voornamelijk de poëzie, het verbeeldingsproza en de literatuurbeschuwing; voor de realistische roman toonde hij weinig belangstelling. De betekenis van een grote figuur als Louis Couperus heeft hij niet gezien.

Degelijk en dichterlijk kenner van de vaderlandse letterkunde is Verwey al vroeg geweest, blijktens zijn *Inleiding tot Vondel* [1892], *Het leven van Potgieter* [1903], de *Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst* [1905], *Potgieters testament* [1908], *Hendrik Laurensz Spieghel* [1919]. Tijdens zijn professoraat publiceerde hij een studie over *Vondels vers* [1927], terwijl een belangwekkend boek over *Frederik van Eeden* na zijn dood werd uitgegeven [1939].

96 FREDERIK (WILLEM) VAN EEDEN [1860-1932]

Levensloop: Geboren te Haarlem. Student in de medicijnen te Amsterdam; in 1886 gepromoveerd. Studie van hypnose en psychiatrie. Gevestigd te Bussum. Tolstoiaanse sympathieën en sociale proefnemingen; de kolonie Walden, op een mislukking uitgelopen. Reis naar Amerika [1908]. Van 1915-1922 in de redactie van het weekblad *De Amsterdammer*. In 1922 bekeerd tot het katholicisme.

Van Eeden verwierf zich een bijzondere populariteit, door de lenigheid en veelzijdigheid van zijn talent, en door zijn grote werkkraft. Aan *De Nieuwe Gids* heeft hij meegewerkt op letterkundig, wetenschappelijk en sociaal gebied. Deze opstellen zijn grotendeels bijeengebracht in twee bundels *Studies*. De eerste jaargang werd geopend door *De kleine Johannes*, waarin met bekorende frisheid in sprookjesvorm de eigen zielsontwikkeling beschreven werd. Een geheel ander karakter droeg het vervolg, *Johannes Viator, Het boek van de Liefde* [1892], met zijn ingewikkelde, soms duistere symboliek. Met uitschakeling van dit werk schreef Van Eeden later een rechtstreeks vervolg van het verhaal [2de en 3de deel van *De kleine Johannes*; 1905 en 1906]; daarin maakt Johannes als hoofdpersoon plaats voor de profeet Markus, en dringt de maatschappelijke strekking de sprookjesstemming opzij. De verwantschap met Multatuli's *Woutertje Pieterse* is onmiskenbaar. Tot het naturalisme naderde Van Eeden in de voortreffelijke roman *Van de koele meren des doods* [1900], de uitbeelding van een zielsziekte. Veel autobiografische elementen bevat *De nachtbruid* [1909]. In 1912 en 1914 verschenen twee delen *Sirius en Siderius*, waarin hij, in romantische trant, het motief van *De kleine Johannes* weer opneemt; het derde deel [1924] is katholiek getint.

Van Eeden trad ook als dichter op: eerst met kleiner werk; in 1891 met *Ellen, Een lied van de smart*. Gedichten uit verschillende perioden werden verzameld in *Van de passielooze lelie* [1901]. Afzonderlijk verscheen, in kunstige terzinen-vorm, de bespiegelende poëzie *Het lied van schijn en wezen* [1895; 2de deel 1910; 3de deel 1922].

Ook in zijn toneelwerken toont Van Eeden voorliefde voor de poëtische vorm: *De broeders, Tragedie van 't recht* [1894]; *Lioba, Drama van trouw* [1897]; mede om hun diepzinnige inhoud behoren deze spelen tot zijn belangrijkste werk. Een sociaal-satirische strekking hebben een aantal drama's, uit eigen levenservaring tussen 1905 en 1909 ontstaan; *IJsbrand* [1908] is de mislukte en bespottende profeteet; *Het beloofde land* [1909] bevat 'galgehumor' over het mislukken van de communistische kolonie. Historische stof koos hij in *De heks van Haarlem* [1915]. Tijdens en na zijn overgang tot het katholicisme schreef hij de prozawerken: *Het rode lampje* [1921], *Uit Jezus' oopenbaar leeven* [1922], en de bundel *Aan mijn Engelbewaarder en andere gedichten* [1922].

97 HERMAN GORTER [1864-1927]

Levensloop: Geboren te Wormerveer; zoon van de predikant-letterkundige Simon Gorter. Studie in de klassieke letteren te Amsterdam. Korte tijd leraar te Amersfoort. Vestigde zich in Bussum; studie in Spinoza en Marx. Van 1897 af sociaal-democraat; later overgang tot het communisme. Reis naar Rusland, 1920; breuk met Lenin. Op terugreis uit Zwitserland in Brussel gestorven.

Gorter nam door zijn gedicht *Mei* [1889] plotseling een belangrijke plaats in. Naast de zwaarmoedige poëzie van de meeste Tachtigers hoorde men in *Mei* 'een nieuw geluid', een uiting van vreugde om het leven en om de heerlijkheid van de Hollandse natuur. *Mei* is vol van de bekoring van zee en land, water en hemel, bloemen, vlinders en vogels, van alle jeugd en van alle schoonheid. Maar in *Mei* is ook hetzelfde onbevredigende verlangen als in Perks *Iris*: het aardse, menselijke, gesymboliseerd in het Mei-figuurtje, streeft naar vereniging met de blinde God Balder, zinnebeeld van de wijsgerig-religieuze wereldziel, en kan deze vereniging niet duurzaam bereiken. Het absolute en eeuwige is voor het betrekkelijke en tijdelijke niet anders dan in een kortstondig visioen benaderbaar.

De onovertroffen zintuiglijkheid van *Mei*, het dichterlijk impressionisme op z'n best, ontwikkelde zich bij Gorter tot de sensitivistische poëzie en het uiterste individualisme van *Verzen* [1890]. In zijn taalscheppend vermogen en zijn volstreckte breuk met de traditie, is de Gorter van deze periode de meest experimentele dichter uit onze literatuurgeschiedenis. Geheel deze bundel vormt een lyrisch dagboek van verfijnde sensaties. Om haar hoogst modern en in wezen expressionistisch karakter is deze poëzie vergeleken met het gelijktijdige werk uit Van Goghs laatste periode. Maar Gorter was geen natuur om te blijven bij het bereikte. Nu hij in zijn poging om ook het allerfijnste van zijn vluchtige gevoelens en waarnemingen te verbeelden de uiterste grenzen van de taal had bereikt, streefde hij naar wijsgerige bezinning en levensverdieping. Hij bestudeerde de filosofie van Spinoza, en vertaalde diens *Ethica* [1895]; daardoor geïnspireerd schreef hij enkele strakke wijsgerige gedichten. Sommige daarvan werden, met een deel der sensitivistische, gebundeld in *De school der poëzie* [1897].

Intussen was Gorter gekomen tot een socialistische levensbeschouwing. Als redacteur van het maandblad *De Nieuwe Tijd* en als propagandistisch spreker had hij een belangrijk aandeel in de arbeid van de jonge S.D.A.P. De bundel *Verzen* [1903] is de eerste uiting daarvan. Tegen zijn vroegere bondgenoten schreef hij zijn *Kritiek op de litteraire beweging van 1880 in Holland* [in *De Nieuwe Tijd* 1898-1899; omgewerkt 1908-1909], waarin hij van zijn theoretisch-socialistisch standpunt uit wilde aantonen, waarom deze poëzie 'na een zó korte bloei noodzakelijk sterven moest'. Eerst uit een nieuwe gemeenschap zou een nieuwe bezielde kunst kunnen opbloeien. Zo wenste Gorter *Een klein heldendicht* [1906] beschouwd te zien als een voorspel van een nieuwe kunst; maar hij wist zeer wel dat het in dichterlijke waarde niet gelijk stond met *Mei*.

Nadat Gorter in 1909 de S.D.A.P. had verlaten, omdat hij een radicaler socialisme nastreefde, schreef hij het epische gedicht *Pan* [1912], een visioen van de nabij geachte proletarische revolutie. Toen echter de politieke ontwikkeling uitliep op oorlogsdreiging en -geweld, herschreef en vermeerderde hij dit werk. De gelijknamige herdruk [1916] is in feite een totaal nieuw gedicht, geïnspireerd door een andere, hardere realiteit. Het marxisme was voor Gorter een cultuurhistorische filosofie, een interpreta-

tie van de mensheidsgeschiedenis als een opeenvolgende reeks door klassenstrijd gekenmerkte tijdperken, waarvan nu tijdens de wereldoorlog de eindstrijd nabij was. Dát is de inspiratie van Gorters vaak moeizame, soms grandioze verzen in *Pan*-1916. De revolutionaire jaren 1917-1920 hebben Gorter eerst vervuld van onmetelijke verwachtingen, later van diepe pijn en fel verzet. In Rusland zag hij een basisprincipe voor een vrije socialistische toekomst verwezenlijkt, en daarna door partijdictatuur vernietigd. Hij trok zich terug uit de praktische politiek en wijdde zich aan een marxistisch-literaire bestudering van de allergrootsten: Aeschylus, Dante, Shakespeare e.a. Hoewel niet geheel voltooid, verscheen het werk postuum onder de titel *De groote dichters* [1935]. Ook het meestal kleine lyrische werk uit zijn laatste levensjaren werd postuum gepubliceerd. Het interessantste daarvan, om verschillende redenen, is wel *De Arbeidersraad* [1925; gedrukt 1931]. Het toont onmiskenbaar aan, hoe sterk Gorters communisme verschilt van dat wat zelfs het Rusland van Lenin eronder verstond, maar ook hoe ongeschokt hij vasthield aan zijn socialistische ideaal.

98 **LODEWIJK VAN DEYSSEL** [pseud. van KAREL JOAN
LODEWIJK ALBERDINGK THIJM, 1864-1952]

Levensloop: Geboren te Amsterdam; zoon van prof. J. A. Alberdingk Thijm. Opleiding te Rolduc en Katwijk-Binnen. Enkele jaren in de boekhandel. Criticus, sinds 1887 voornamelijk in *De Nieuwe Gids*. Na zijn huwelijk, van 1887-1889 te Houfalise in de Ardennen; van 1889-1893 te Bergen op Zoom; daarna te Baarn. Vervreemd van het katholicisme. Redacteur van het *Tweemaandelijksch Tijdschrift*; sedert 1909 van *De Nieuwe Gids*. In 1935 eredoctor van de Universiteit van Amsterdam. Later te Haarlem gevestigd en aldaar overleden.

Lodewijk van Deyssel begon met een artikel in de *Dietsche Warande* [1881], gevolgd door een reeks artikelen in *De Amsterdammer* [1881]. Zijn kritisch en polemisch talent maakte hem tot een geducht tegenstander. Als geestdriftig bewonderaar van het Franse naturalisme kwam hij tot het schrijven van zijn romans *Een liefde* [1887] en *De kleine republiek* [1889]. In *De Nieuwe Gids* publiceerde hij subjectieve kritieken vol lyrische verheerlijking of vinnige spot.

Omstreeks 1890 begint voor hem een nieuw tijdperk. Zola verliest zijn bekoring [*De dood van het naturalisme*, 1891]; het mystieke gevoelsleven dat hij uit oudere en nieuwere schrijvers leerde kennen, bracht hem op nieuwe wegen [*Van Zola tot Maeterlinck*, 1895]. In zijn 'proza-gedichten' [*Menschen en bergen*, 1891; *Jeugd*, 1892] geeft hij de 'sensatie' weer, door nauwkeurige 'observatie' van de dingen ontstaan. Het is begrijpelijk dat hij Gorters *Verzen*, die datzelfde bedoelden, geestdriftig prees. Het hoogtepunt wordt bereikt, wanneer de 'sensatie' overgaat in 'extaze' [*Apocalyps*, 1893].

Opmerkelijk is het, dat hij in diezelfde jaren, onder het pseudoniem A. J., een studie over *Multatuli* [1891] schreef, en de bewonderenswaardige biografie: *J. A. Alberdingk Thijm* [1892]. De zelfbeheersing van deze stijl verschilt sterk van zijn impressionistische schrijftrant.

Van Deyssels grote tijd heeft maar kort geduurd. Later proza, zoals *Verbeeldingen* [1908] en de onbeduidende observaties van het kind Adriaan [*Kindleven*, 1904], stelde teleur. Belangrijker zijn de wijsgerig-psychologische fragmenten, die hij in 1911 uitgaf onder de titel: *Uit het leven van Frank Rozelaar*.

Al het kritische en beschouwende werk is, zij het niet volgens de orde van ontstaan, bijeengebracht in elf bundels *Verzamelde opstellen*. De negende bundel bevat studies over Rembrandt, bij gelegenheid van diens jubileum [1906]. In de niet zeer diepgaande *Gedenkschriften* [1924] beschreef Van Deyssel de invloeden die hij in zijn leven onderging.

99 JACOBUS VAN LOOY [1855-1930]

Levensloop: Geboren te Haarlem. Op zijn vijfde jaar in het Burger-Weeshuis. Letterzetter en schildersknecht. In 1877 naar de Academie voor Beeldende Kunsten. In 1884 prijs van Rome; naar Italië, Spanje en Marokko. In 1892 gehuwd; te Soest gevestigd; later te Haarlem en aldaar gestorven.

De schilder Van Looy begon in 1886 in *De Nieuwe Gids* novellen te publiceren, die in 1889 in de bundel *Proza* verenigd zijn, [o.a. *Een stierengevecht*, *De hengelaar*, en de grotere schetsen *De dood van mijn poes*; *De nachtcactus*]. Daarmee was hij onmiddellijk een van de opmerkelijkste jongere prozaschrijvers. Zijn goede smaak bewaarde zijn weloverwogen, originele stijl voor de buitenspo-

righeid van sommige tijdgenoten. Niet zo gaaf is *Gekken* [1892] dat de herinneringen bevat aan zijn verblijf in Marokko. Maar daarna schreef hij, met lange tussenpozen, de uitmuntende prozastukken, die in 1903 onder de titel *Feesten* gedrukt werden. Meer nog dan de liefde voor de buitenwereld, met schildersoog waargenomen, treft hier eenzelfde liefde voor het dagelijks doen en denken van de eenvoudige mens. Vreugde om de schoonheid van het leven is de hoofdtoon die in deze 'feesten' klinkt. Uit dezelfde tijd dateren de schetsen die gebundeld zijn onder de titel *Reizen*. Grillig-fantastisch zijn de langzaam ontstane *Wonderlijke avonturen van Zebedeus*, eerst bij stukken in *De Nieuwe Gids* en het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* gepubliceerd, daarna [1910] in een bundel verschenen, en later in twee delen *Bijlagen* voortgezet [1925]. Van Looy heeft daarin allerlei spanningen ten aanzien van zijn tijdgenoten op verholde manier afgereageerd. Eigen weeshuisherinneringen zijn verwerkt in de ontroerende reeks vertellingen uit een kinderleven, *Jaapje* [1917], voortgezet in *Jaap* [1923] en *Jakob* [1930]. Zijn laatste schetsen en reisindrukken werden bijeengebracht in de bundel *Nieuw proza* [1929]. De poëzie van Van Looy bestaat deels uit vertalingen [A. de Musset *Nuit de Mai*, Shakespeare *Macbeth*, *Hamlet* e.a.] die door hun gekunstelde taal achterstaan bij zijn proza. Belangrijker zijn de verspreide *Gedichten*, die na zijn dood gebundeld werden [1932]; belangrijk is vooral het prachtige 'berijmde verhaal' *De Ar*, opgenomen in *Zebedeus II*.

100 RONDOM DE NIEUWE GIDS

Eén van de oprichters en jarenlang redacteur van *De Nieuwe Gids* was de makelaar FRANK VAN DER GOES [1859-1939], die medewerkte met beschouwend proza in een elegante, soms aan Busken Huet herinnerende stijl. Hij werd in deze jaren socialist, zeer tot ongenoegen van zijn Beursvrienden, en maakte door zijn pittige polemieken het blad aantrekkelijk voor een breed publiek van radicale jongeren. Gedurende enige jaren behoorde ook PIETER LODEWIJK TAK [1848-1907] tot de redactie. Uit zijn kundige opstellen over Nederlandse politiek blijkt zijn geleidelijke ontwikkeling in socialistische zin. Zijn naam is vooral bekend gebleven door het onvolprezen weekblad *De Kroniek* [1895-1907].

Fijnzinnig betogend proza werd ook bijgedragen door de chemicus CHARLES VAN DEVENTER [1860-1931] wiens wijsgerige geest een voorkeur had voor platonische dialogen.

Ofschoon te Amsterdam geboren, had HÉLÈNE SWARTH [1859-1941] in Brussel en Mechelen een Franse opvoeding genoten. Haar eerste bundel *Fleur du rêve* [1879] verscheen in Parijs. Door Pol de Mont voor het Nederlands gewonnen, publiceerde zij haar *Eenzame bloemen* [1882] in Gent. Zowel Kloos als Van Deyssel waren vol bewondering voor haar poëzie: voor het eerst gaf een jonge vrouw in alle openhartigheid uiting aan gevoelens van liefdesverlangen en liefdesverdriet. Zij werkte mee aan *De Nieuwe Gids*, maar ook aan andere periodieken. Haar stijl aarzelt tussen modern en ouderwets, de sfeer is niet zelden laat-romantisch. Al bereikt zij in haar beste sonnetten soms een ontroerende intensiteit van weemoed, te vaak vervalt zij in zelfherhaling om op den duur boeiend en bewonderenswaardig te zijn.

Tot de Nieuwe-Gidsdichters behoorde ook de classicus H. J. BOEKEN [1861-1933], en groot vereerder en trouw vriend van Willem Kloos. Zijn sonnetten hebben soms iets onbeholpens, het gevoel dat hij wil uiten doet sympathiek aan, maar de vormgeving schiet te kort. Zijn bundel *Goden en menschen* [1895] is in literair opzicht wel het beste van wat hij heeft gepubliceerd.

Men komt in de vroegste jaargangen van *De Nieuwe Gids* ook de naam – of schuilnaam – tegen van een aantal jongere prozaïsten. Tot de belangrijkste daarvan behoren de volgende zes.

De Hagenaar FRANS NETSCHER [1864-1923], een jeugdvriend van Couperus, begon in 1884 in het tijdschrift *Nederland* te schrijven [onder het pseudoniem H. VAN DEN BERG], en werkte aan de eerste Nieuwe-Gidsjaargangen mee met pleidooien voor de opvattingen van Zola. In die tijd schreef hij zijn beste schetsen [*Studies naar het naakt model*, 1886; *Menschen om ons*, 1888]. Terzijde gedrongen door Van Deyssel, keerde hij zich na zijn roman *Egoïsme* [1893] af van het naturalisme en legde zich geheel toe op journalistiek werk.

De Amsterdamse arts ARNOLD ALETRINO [1858-1916] was een fijn ontleder van stemmingen, in het bijzonder melancholie en smart. Zijn stijl heeft iets eigens, maar in zijn grijze somberheid ook iets vermoeiends. Hij schreef drie romans: *Zuster Bertha* [1891], *Martha* [1895] en *Line* [1906], en enige bundels kleiner

werk. In het laatst van zijn leven voltooide hij nog een biografische studie over Napoleon.

AUG. P. VAN GROENINGEN [= A. P. BARENDRECHT, 1866-1894] was een talentvolle Rotterdamse onderwijzer, die in zich de kracht voelde om een cyclus Nederlandse naturalistische romans te schrijven. Hij werkte sedert 1889 mee aan *De Nieuwe Gids*, maar bracht het niet verder dan één roman [*Martha de Bruin*, 1890], en een reeks schetsen, die na zijn al te vroege dood zijn uitgegeven [*Een nest mensen*, 1895].

De Schiedamse kaarsenfabrikant ARIJ PRINS [1860-1922] begon zijn letterkundige loopbaan met de bundel naturalistische schetsen *Uit het leven*, [1885], onder het pseudoniem A. COOP-LANDT. In deze tijd schreef hij ook studies over buitenlandse naturalisten. Al gauw sloeg hij een andere richting in; hij publiceerde kleurige, fantastische middeleeuwse schetsen in een doorwerkt-gedrongen stijl, die in de verwaarlozing van de gewone syntaxis een soortgelijk effect beoogt als sommige impressionistische schilders verkregen door de lijn op te offeren aan de kleur. Hij gaf eerst een bundel van zulke verhalen uit [*Een koning*, 1897], en voltooide na vele jaren het middeleeuwse verhaal *De heilige tocht* [1913].

Een auteur die Van Deyssel volgde door sensitivistisch proza te schrijven, dat omstreeks 1890 in overdrijving verliet, is J. DELANG [pseudoniem van J. HOFKER; 1864-1945]. Zijn werk werd in 1906 met een inleiding van Van Deyssel uitgegeven: *Gedachten en verbeeldingen*.

De Limburger FRANS ERENS [1857-1935] was gevormd door een ander deel van de Franse letteren dan het naturalisme. Zijn fijnzinnige schetsen werden in 1893 uitgegeven onder de titel *Dansen en rhythmten*. Eerst in later jaren bundelde deze schrijver die lang tot de Nieuwe-Gidsredactie behoorde, weer verspreid werk: *Litteraire wandelingen* [1906], *Gangen en wegen* [1912], *Toppen en hoogten* [1922]. Zijn literaire herinneringen: *Vervlogen jaren* [1938], zijn van bijzonder belang.

101 LOUIS (MARIE ANNE) COUPERUS [1863-1923]

Levensloop: Geboren te 's-Gravenhage. Opgegroeid in Batavia; daarna in Den Haag op de H.B.S. Studie in Nederlandse taal- en letterkunde. Na het

examen M.O. novellist en romancier. Jarenlang buitenslands, voornamelijk in Italië. In 1915 naar Nederland teruggekeerd; verschillende grote reizen omstreeks 1920. In De Steeg gestorven.

Louis Couperus heeft zich vrijwel geheel buiten de Nieuwe-Gidsbeweging om ontwikkeld. Zijn vroegste poëzie werd in *De Gids* gepubliceerd; dit jeugdwerk is uitgegeven in de bundels *Een Lent van vaerzen* [1884] en *Orchideeën* [1887]. Later legde hij zich op het proza toe, en schreef alleen nu en dan nog verzen, die echter van weinig belang zijn. In 1889 verscheen de roman *Eline Vere*: de levensgeschiedenis van een begaafd maar melancholiek meisje uit de Haagse aristocratie, waartoe Louis Couperus zelf behoorde. Minder virtuoos stilist dan Van Deyssel, overtrof Couperus hem in menselijke intuïtie en vooral in het vermogen om de romanspersonen handelend tot leven te brengen. Hierop volgden *Noodlot* [1890], *Extase* [1892], en *Eene illuzie* [1892]. De kunst van Couperus beweegt zich bij voorkeur in een wereld van enigszins decadente weelde. Zijn voornaamste figuren zijn even fijngevoelig als energieloos. De weke sierlijkheid en de tot gekunsteldheid naderende prachtliefde van zijn stijl waren in harmonie met het onderwerp.

Zwakker werk leverde hij in een drietal romans: *Majesteit* [1893], *Wereldvrede* [1895] en *Hooge troeven* [1896], die spelen in gefantaseerde oosterse rijken, met westerse, modern voelende vorsten. *Metamorfoze* [1897] is een roman over het kunstenaarschap, waarbij Couperus gebruik maakt van autobiografische gegevens. Daarop volgden twee verhalen met sprookjesachtige symboliek: *Psyche* [1898] en *Fidessa* [1899]. Met *De stille kracht* [1900], een Indische roman met sensatiemakende geheimzinnigheid, keerde hij tot zijn psychologische uitbeeldingskunst terug. In het voortreffelijke viertal *Boeken der kleine zielen* [1901-1903] herleeft de sfeer van zijn eerste Haagse romans, maar met een grotere rijkdom van onvergetelijke karakters. *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan* [1906] wordt als het meesterwerk in dit genre beschouwd: Haagse en Indische motieven komen hier op fascinerende wijze bijeen.

Kort na het eeuwjaar hernieuwt zich zijn talent in twee richtingen. Verblijf houdende in Italië, verdiept hij zich met zijn verbeelding, gesteund door grondige studie, in de oudheid, en schrijft dan historische romans, die zijn naam ook in het buiten-

land vestigen: *Dionyzos* [1904]; *De berg van licht* [1905-1906], spelende in een der meest decadente perioden van de Romeinse keizertijd; *Antiek toerisme* [1911], een reisverhaal uit het oude Egypte; *Herakles* [1913], een fantastische bewerking van antieke mythen. Indrukken van een Spaanse reis inspireerden hem tot: *De ongelukkige* [1915], een verhaal uit het vijftiende-eeuwse Spanje met de nederlaag van de laatste Moorse koning. Maar tevens ontwikkelde hij zich tot een luchtig-ironisch causeur, die wekelijks zijn feuilleton bijdroeg aan het Haagse dagblad *Het Vaderland*. Ze werden herdrukt in talrijke bundels o.a. *Van en over mijzelf en anderen* [1910].

In Den Haag, tijdens de eerste wereldoorlog, ontstonden *De komedianten* [1917], uit het toneelspelersleven te Rome; *Xerxes* [1919] en de indrukwekkende verbeelding van Alexander de Grote: *Iskander* [1920]. Half-ironisch is het middeleeuws-getinte verhaal *Het zwevende schaakbord* [1923], naar de *Walewein* bewerkt. Na de dood van Couperus verschenen nog drie bundels kleinere stukken, onder de titel *Proza* [1923], en de fraaie reeks Japanse legenden *Het snoer der ontferming* [1924]. Naarmate de principes van *De Nieuwe Gids* hun gezag verloren, steeg de bewondering voor de geheel eigen stijl en de beminnelijke levenswijshoud van Louis Couperus.

102 HERMAN HEIJERMANS [1864-1924]

Levensloop: Geboren te Rotterdam; van joodse afkomst. Redacteur van *De Jonge Gids* [1897-1901]. Overtuigd socialist. Verblijf in Berlijn als journalist. Leider van een toneelgezelschap te Amsterdam. In Zandvoort gestorven.

Heijermans is de belangrijkste toneelschrijver van zijn generatie. Hij begon met de naturalistische roman *Trinette* [1893]. Onder het pseudoniem KOOS HABBEMA schreef hij *Kamertjeszonde* [1898]. De voorliefde voor het krasse naturalisme die daaruit blijkt, toonde hij nog eens in de roman *Diamantstad* [1904]. Geestigheid, sociaal gevoel en journalistiek talent typeren zijn *Schetsen*, die onder het pseudoniem SAMUEL FALKLAND eerst als feuilletons verschenen [13 bundels].

In brede kringen, ook in het buitenland, maakte hij naam, toen zijn groot dramatisch talent bleek. Na een slecht ontvangen eersteling liet hij de toneelkritiek er in lopen door een anoniem stuk, *Ahasveros*, te doen opvoeren, dat van een Russisch schrijver

heette te zijn, en de jodenvervolging in Rusland behandelde. Na het succes van dit drama begon hij met *Ghetto* [1898] een onafgebroken reeks van toneelstukken, ongelijk van waarde, maar bijna alle een groot aantal keren opgevoerd. Heijermans bracht het naturalisme op de planken, en wist allerlei maatschappelijke misère aangrijpend te schilderen. Hiermee ging hij lijnrecht in tegen de opvattingen van de invloedrijke regisseur Willem Royaards, die streefde naar een verfijnde, zo mogelijk symbolische stilering. De meeste stukken van Heijermans hebben een duidelijke, soms te duidelijke strekking. *Het zevende gebod* [1899] werd overtroffen door het spel van vissersellende *Op hoop van zegen* [1900], dat tot zijn belangrijkste werken behoort. Daarop volgden *Het pantser* [1901] over de misstanden in het leger, en *Ora et labora* [1902] over het platteland. *Schakels* [1903] is een ironisch 'spel van den huiselijken haard'; *Bloemaand* [1903] legt de misstanden bloot in een Amsterdams besjeshuis; *Allerzielen* [1904] tekent het principiële conflict tussen dogmatisch en evangelisch katholicisme. Een van zijn innigste stukken is het zelden opgevoerde *Uitkomst* [1907], ontroerend door de koortsfantasiën van een doodziek proletariërskind. Van dezelfde tijd dateren: o.a. *De opgaande zon*, *De schoone slaapster* [1909], *Beschuit met muisjes* [1910], *Glück auf* [1911]. Het laatste stuk is, als schildering van de mijnwerkersellende, een pendant van *Op hoop van zegen*. In 1917 volgde *Eva Bonheur*; in 1918 het ironische Falkland-achtige spel *De wijze kater*, vol speelse en tegelijk scherpe maatschappijkritiek.

Tegen het einde van zijn leven keerde Heijermans terug tot de romankunst in *Droomkoninkje* [1924], een gevoelige uitbeelding van kinderleven te midden van maatschappelijke noden; het onvoltooid gebleven vervolg *Vuurvlindertje*, verscheen eerst na zijn dood [1925]. Een nagelaten werk uit het Berlijnse leven, *Duczika*, reeds vroeger in *De Nieuwe Gids* gepubliceerd, is nog in de oudere naturalistische trant geschreven [uitgegeven 1926].

103 ANDERE PROZAÏSTEN

Omstreeks het eeuwjaar zijn realisme en naturalisme kenmerkend voor het proza zoals dat door verscheidene schrijvers beoefend wordt.

FRANS COENEN [1866-1936] sluit in zijn verhalend werk aan bij

Aletrino en Netscher. De grauwheid van het alledaagse burgerleven, de troosteloze onvoldaanheid is meestal het onderwerp van zijn boeken, die deze sfeer meedragen tot in hun titels: *Verveling* [1892], *Een zwakke* [1896], *Bleeke levens* [1899], *Zon-dagsrust* [1902]. In zijn laatste levensperiode schreef Coenen nog een interessante roman, geïnspireerd door het Amsterdamse museumhuis waarvan hij conservator was: *Onpersoonlijke herin-neringen* [1936].

JOHAN DE MEESTER [1860-1931] had als letterkundig redacteur van de *NRC* meer dan een kwarteeuw een gezagrijke positie. Maar belangrijker dan zijn kritische werk zijn twee romans: *Geertje* [1905], aanvankelijk in *De Nieuwe Gids* gepubliceerd, en *De zonde in het deftige dorp* [1912]. In beide boeken wordt de koelheid van de naturalistische waarneming en ontleding door-drongen van persoonlijker emoties, in het eerste de kracht van deernis en mensenliefde, in het tweede die van relativering en ironie.

Evenals De Meester is HERMAN ROBBERS [1868-1937] erin geslaagd de werkelijkheid onbevooroordeeld waar te nemen en uit te beelden. De schaduwzijde van zijn talent is het te veel uitspinnen van gelijke motieven. Na de met waardering ontvan-gen boeken *De roman van Bernard Bandt* [1897] en *De bruidstijd van Annie de Boogh* [1901] publiceerde hij de brede familie-kroniek *De gelukkige familie* [1909] en *Een voor een* [1910], maar het niveau van Couperus bereikte hij niet.

Realistische romans, ontstaan uit ervaringen en waarnemingen in het toenmalige Nederlands-Indië, zijn geschreven door de journalist P. A. DAUM [1850-1898] onder de schuilnaam MAURITS. Zijn werk, aanvankelijk als feuilleton gepubliceerd, bevat in een rake, nuchtere stijl, zonder enige 'woordkunst', een overtuigende kroniek van het koloniale leven: *Goena-Goena* [1889], *Ups en downs in het Indische leven* [1892]. Aanvankelijk in Nederland weinig bekend, heeft het pas later met name door Du Perron een grotere verspreiding en waardering gekregen.

Nederlands-Indische ervaringen liggen ook ten grondslag aan verschillende boeken van AUGUSTA DE WIT [1864-1939]. Haar vertrouwdheid met de tropische natuur (zij was op Sumatra geboren) en haar meeleven met het lot van de inlander kenmer-ken het ontroerende verhaal *Orpheus in de dessa* [1902], waarin

voor het eerst na Multatuli's *Saidjah en Adinda* het karakter van de Javaan literair gestalte kreeg. In de bundel *De wake bij de brug* [1907] schildert zij de gevoelens die de westerse techniek wekt bij nog onbewuste natuurkinderen. Haar evenwichtige, klassiek aandoende stijl is vrij van elk impressionisme, zoals haar visie op de mens vrij is van het naturalisme. Invloeden van deze aard vindt men wel in haar minder gave, Gooise roman *Het dure moederschap* [1907]. Onverzwakt bleek haar talent in *Gods goochelaartjes* [1932], dat op Ambon speelt.

104 HENRIËTTE ROLAND HOLST-VAN DER SCHALK [1869-1952]

Levensloop: Geboren te Noordwijk-Binnen. In 1896 gehuwd met R. N. ROLAND HOLST [1868-1938], schilder en verdienstelijk prozaschrijver, later directeur-hoogleraar van de Academie voor beeldende kunsten. Woonachtig te Laren, later te Bloemendaal, en na de dood van haar man meest in Amsterdam. Vriendschap met Gorter. Tegelijk met hem [1897] actief in de sociale strijd. Sympathie voor de Russische revolutie. Propaganda voor het communisme. In 1921 reis naar Rusland. Omstreeks 1925 religieus-socialist. Eredoctor van de Universiteit van Amsterdam, 1947.

In 1893 debuteerde Henriëtte van der Schalk in *De Nieuwe Gids*. Opmerkelijk is het, hoe de strenge sonnetvorm door vrijer ritme en veelvuldig enjambement bij haar een geheel eigen karakter krijgt. Deze eerste poëzie is vol eenzame bespiegeling: *Sonnetten en Verzen in terzinen geschreven* [1895]. Tot rijke bloei kwam haar kunst, toen zij geïnspireerd werd door het socialisme: *De nieuwe geboort* [1903]; *Opwaartsche wegen* [1907]. De gevoelens van verlatenheid, na de pijnlijke breuk met haar geestverwanten [1909] komen tot uiting in *De vrouw in het woud* [1912], waarvan de titel op duurzame invloed van Dante wijst. In optimistischer toon staat daarnaast de bundel *Het feest der gedachtenis* [1915]. Na het sterven van haar moeder ontstond *Verzonken grenzen* [1918], met dichterlijk-mystieke gedachten over dood en eeuwigheid.

Kenmerkend voor haar heldenverering zijn het drama *Thomas More* [1912], de levensbeschrijving van *Rousseau* [1912] en het boeiende verhaal van Garibaldi's streven naar een vrij Italië: *De held en de schare* [1920]. Van haar meelevens met de grote gebeurtenissen in Rusland getuigde reeds in 1910 het 'lyrisch treurspel'

De opstandelingen, waarin de schrijfster geen realistisch beeld wilde geven, maar een algemene verbeelding van de proletarische revolutie, naar aanleiding van de mislukte opstand in 1905.

Na in de eerste wereldoorlog partijloos actief te zijn geweest als overtuigd antimilitariste, koos zij in 1917 voor het Russische communisme: *Tusschen twee werelden* [1923]. Maar sinds haar verblijf in Moskou [1921] groeide haar kritiek, vooral ten aanzien van het gebruikte geweld. Invloeden van de Indische ethiek en van moderne stromingen in het Europese socialisme, maakten haar tot radicaal gericht religieus-socialiste. Haar episch-lyrische werk *Heldensage* [1927] is van Rusland zowel een loflied als een afscheid. In hetzelfde jaar verscheen *Verworvenheden*, de bundel waaruit de nieuwe overtuiging spreekt. In 1929 volgde *Vernieuwingen*, in 1934 *Tusschen tijd en eeuwigheid*, gedichten van verzoening met ouderdom en naderende dood.

Een grote activiteit toonde Mevrouw Roland Holst in deze laatste periode als schrijfster van leken spelen en als biografe. In opdracht van verschillende verenigingen schreef zij o.a. *Kinderen van dezen tijd* [1931], *De roep der stad* [1933]. Sterk persoonlijk gekleurde levensbeschrijvingen ontstonden van *Tolstoi* [1930] – het hoogtepunt van al haar biografische werk –, van *Gezelle* [1931], *Herman Gorter* [1933], *Rosa Luxemburg* [1935] en *R. N. Roland Holst* [1941]. In de oorlog verscheen een kleine bundel verzen: *De loop is bijna volbracht*. Haar laatste grote bundel is getiteld *Wordingen* [1949]. Op tachtigjarige leeftijd stelde zij haar levensherinneringen te boek in *Het vuur brandde voort* [1949].

105 JAN HENDRIK LEOPOLD [1865-1925]

Levensloop: Geboren te 's-Hertogenbosch. Studie in de klassieke letteren te Leiden. Sedert 1892 leraar aan het gymnasium te Rotterdam. Verdiept in wijsbegeerte, met name Spinoza. Mede door zijn doofheid vereenzaamd.

In dezelfde Nieuwe-Gidsaflevering als waarin Henriëtte Roland Holst debuteerde, verschenen ook de eerste gedichten van Leopold; verzen van weemoedige verwondering en overpeinzing. Met grote tussenpozen publiceerde Leopold zijn verdere werk, bijna steeds in *De Nieuwe Gids*, ook in de jaren dat dit tijdschrift geen leidende positie meer had. Ofschoon zijn stijl de verwor-

venheden van het impressionisme behoudt, is Leopolds werk naar inhoud en vorm verwant met de Europese stroming van het symbolisme. Men heeft deze poëzie, die meer suggereert dan zegt, vergeleken met de in grijsheid verstilde, geheimzinnige late schilderkunst van Matthijs Maris. Zo lang Leopold niet anders dan uit tijdschriftafleveringen te kennen was, bleef zijn naam vrijwel onbekend. In 1912 echter bracht Boutens de gepubliceerde gedichten bijeen in een bibliothele bundel *Verzen*, waar hij een opmerkelijke inleiding voor schreef. Het jaar daarop bezorgde Leopold zelf een uitgave, zonder deze inleiding. Het afzonderlijk verschenen epische gedicht *Cheops* [aanvankelijk in *De Nieuwe Gids*, 1915] behoort in z'n visionaire dichterlijkheid en wijsgerige berusting tot zijn beste werk.

Behalve Spinoza oefende de oud-Perzische mystieke poëzie grote invloed uit op Leopold, die de befaamde kwatrijnen van Omar Khayam bewerkte in Nederlandse verzen van onovertroffen eenvoud en beheersing. Maar doordat hij zich als persoon steeds meer afzonderde en ook als dichter geen enkele concessie aan de heersende mode deed, bleef de bewondering voor Leopolds meesterschap tot een kleine kring beperkt. De tweede bundel *Verzen* [1926], na zijn dood bijeengebracht, vergrootte de roem van deze eenzellige, zwaarmoedige en overgevoelige dichter, wiens volstreckte zuiverheid steeds breder erkenning heeft gevonden. Zijn beide bundels poëzie, vermeerderd met reeksen fragmentarische gedichten, werden in 1935 door Van Eyck bijeengebracht in de bundel *Verzamelde verzen*; de latere druk, onder de titel *Verzameld werk* [1951-1952], bevat behalve talrijke toen nog onbekende verzen, ook Leopolds beschouwend proza en zijn vertalingen [o.a. Homeros-fragmenten].

106 PIETER CORNELIS BOUTENS [1870-1943]

Levensloop: Geboren te Middelburg. Van orthodox-protestantse afkomst. Studie in de klassieke letteren te Utrecht. Leraar te Voorschoten, sedert 1904 ambteloos in Den Haag. Lange tijd voorzitter van de Vereniging van Letterkundigen.

De dichtkunst van Boutens, classicus als Leopold, is met diens poëzie in zekere zin verwant. Boutens echter is veel actiever geweest als openbare persoon, veel produktiever als dichter. Zijn

bundel *Verzen* [1898] werd ingeleid door Van Deyssel, die erop wijst dat hier niet langer de werkelijkheid met gevoel, maar het gevoel door middel van de werkelijkheid werd weergegeven. Er is dus een principiële wending naar het innerlijk. In dit vroege werk is de invloed van Gorters sensitivisme duidelijk merkbaar. De soms gewilde duisterheid, de ver gedreven individuele uiting maakt deze verzen moeilijk verstaanbaar. Dat geldt ook voor zijn *Praeludiën* [1902]; maar in de volgende bundels: *Stemmen* [1907], *Vergeten liedjes* [1909], *Carmina* [1912] rijpt zijn talent tot groter soberheid en klassieke eenvoud. Als dichter van rijke en verfijnde gewaarwordingen zoekt hij voor elke nuance van gevoel of gedachte het juiste woord, de sprekendste woordkoppeling, de tekenachtigste trek en het meest schilderende ritme. Zowel in eenvoudige verzen als in strenge rijmenrijke strofen toonde hij zijn meesterschap. Zijn algemene bekendheid dankte hij echter vooral aan de zangerige, wat al te fraaie bewerking van de eenvoudige, middeleeuwse Marialegende: *Beatrijs* [1908].

Zijn latere gedichten, die de belijdenis bleven van zijn platonische gedachtenwereld, zijn o.a. gebundeld in: *Lente-maan* [1916], *Liederen van Isoude* [1921], en *Zomerwolken* [1922]. Verdieping en verinniging van zijn gevoelens als Nederlander vindt men in: *Bezonnen verzen* [1931], *Hollandsche kwatrijnen* [1932], en *Tusschenspelen* [1942]. Veel commentaar werd uitgelokt door zijn rijmprent bij het huwelijk van prinses Juliana [1937]. Zijn fenomenale woord- en vormbeheersing stelde hem in staat tot kunstige herscheppingen, o.a. Aischylos' *Agamemnoon* [1904], Goethes *Tasso* [1919], Sofokles' *Electra* [1920], en de meesterlijke Homeros-vertaling: *Odysee* [1937]. Zijn *Verzamelde Werken*, waarvan hijzelf nog een gedeelte heeft voorbereid, zijn in zeven delen uitgegeven [1943-1954].

107 RONDOM VAN NU EN STRAKS

De maatschappelijke ommekeer, in geheel West-Europa merkbaar, deed zich sterk gelden in de Waalse industriegebieden, maar eveneens in steden als Antwerpen en Gent. De jongeren, opgegroeid in deze veranderlijke en energieke sfeer, rekenden voorgoed af met het romantisch-retorische verleden.

Onder invloed van *La Jeune Belgique* en van *De Nieuwe Gids*

voelden zij omstreeks 1890 behoefte aan een eigen orgaan. In 1893 verscheen *Van Nu en Straks*, onder redactie van August Vermeylen, Prosper van Langendonck, Emmanuel de Bom en Cyriel Buysse. Dit tijdschrift, aanvankelijk ook door z'n artistieke uitvoering hoogst opmerkelijk, na 1896 een gewoon maandblad, trad niet zo polemisch op als *De Nieuwe Gids*, maar vond toch van verschillende zijden bestrijding, omdat het ook op ander dan literair gebied nieuwe ideeën voorstond.

Van de oorspronkelijke redacteurs behoorden Van Langendonck en Buysse al niet meer tot de jongsten, wel echter de voornaamste leidersfiguur, August Vermeylen.

EMMANUEL DE BOM [1868-1953] was voorstander van een psychologisch verdiept naturalisme, dat hij bewonderde bij de Noorse dramaturg Henrik Ibsen, en dat hijzelf in praktijk bracht in zijn kleine roman *Wrakken* [1898]. Als bibliothecaris van Antwerpen in beslag genomen door ander werk, publiceerde hij jaren lang alleen journalistieke artikelen, die gebundeld zijn als *Het levende Vlaanderen* [1917] en *Dagwerk voor Vlaanderen* [1927]. In het laatst van zijn leven schreef hij nog een vlotte roman vol schilderachtige jeugdherinneringen *Het land van Hambeloke* [1947].

ALFRED HEGENSCHIEDT [1866-1964] kwam in 1894 in deze kring; zijn voornaamste werk is het drama in verzen *Starkadd* [1898], dat sterk verwant is aan Wagners kunst.

Van groot belang voor de poëzie in de jaren '90 was het feit, dat de oude Gezelle juist toen zijn rijpste bundels publiceerde. In de kring van de jongeren, die overigens allerminst dogmatisch-katholiek gericht waren, werd dit werk als ongeëvenaard erkend.

De belangrijkste medewerkers aan *Van Nu en Straks* in z'n latere jaargangen zijn Gezelles neef Frank Lateur, schrijvende onder de schuilnaam STIJN STREUVELS [1871-1969] en de dichter KAREL VAN DE WOESTIJNE [1878-1929] in wiens werk de zielsgesteldheid van zwaarmoedigheid en zelfdoorgroting op aangrijpende wijze tot poëzie werd. Toen *Van Nu en Straks* zijn eervolle taak beëindigd had, werd het centrum gevormd door *Vlaanderen* [1903-1907], waarin Vermeylen de leiding had, met Streuvels, Van Langendonck, Hegenscheidt, en iets jongeren als Van de Woestijne en Herman Teirlinck.

De oprichting van *De Vlaamsche gids* [1905], door de historicus PAUL FREDERICQ [1850-1920] en de kunstcriticus MAX ROOSES [1839-1914] was een bewijs dat de Vlaamse beweging, ook onder de oudere liberale tijdgenoten, aan kracht en degelijkheid gewonnen had. Hiernaast stond het katholieke orgaan: *Dietsche Warande en Belfort*, in 1900 ontstaan door versmelting van twee tijdschriften.

108 PROSPER VAN LANGENDONCK [1862-1920]

Levensloop: Geboren te Brussel; op het Sint Aloysius-instituut aldaar. Overtuigd katholiek. Ambtenaar aan het Ministerie van Justitie; later bij de vertaaldienst van de Volksvertegenwoordiging. Geestesziek gestorven.

Van Langendonck was een begaafd, maar onevenwichtig man, wiens literaire activiteit al in de jaren omstreeks 1890 door perioden van diepe melancholie werd onderbroken. Als één der eersten ving hij op grond van kritisch inzicht de strijd aan tegen de oudere, romantisch-klassicistische generatie, o.a. tegen de gezaghebbende Max Rooses. Zijn medewerking aan *De Nederlandsche dicht- en kunsthalle* [opgericht 1878] is de aankondiging van nieuwe opvattingen betreffende poëzie en schoonheid, in theorie en in praktijk. Het conflict van liefdesverlangen, kunstenaarstrots en vroom geloof enerzijds met ontgoocheling, miskenning en vertwijfeling anderzijds beheerst zijn poëzie, die formeel gekenmerkt wordt door de voorkeur voor het sonnet. In enkele strofische natuurgedichten heeft hij een hoogtepunt van uitbeeldingsvermogen en levensaanvaarding bereikt. Ondanks zijn geringe produktiviteit, die tot één bundel *Verzen* [1900] beperkt bleef, is Van Langendonck door zijn nobele en tragische persoonlijkheid van grote betekenis geweest voor de vernieuwing van de poëzie in Vlaanderen.

109 CYRIEL BUYSSE [1859-1932]

Levensloop: Geboren te Nevele [Oost-Vlaanderen] als zoon van een fabrikant. Tussen 1886 en 1893 viermaal voor zaken naar Amerika. Sindsdien literator te Deurle, 's winters vaak verblijvend in Den Haag.

Het Franse naturalisme vond in Vlaanderen weerklank bij Cyriel Buysse. Als schrijver tegengewerkt door zijn vader, werd hij

aangemoedigd door het voorbeeld van zijn tante, Virginie Loveling.

In 1890 publiceerde hij in *De Nieuwe Gids* de naturalistische schets *De biezenstekker*. Zijn eerste roman, *Het recht van den sterkste* [1893], staat duidelijk onder invloed van Zola. Buysse geeft in strakke realistische stijl een beeld van het harde leven op het arme Vlaamse platteland, waar de dorpsadel en de dorpsgeestelijkheid een onbestreden heerschappij voeren. Zijn antikle-rikale gezindheid is onmiskenbaar en bezorgde hem veel vijanden. Om zijn levensbeschouwing, zijn stijl en ook als auteur van romans en toneelstukken [*Het gezin van Paemel*; 1903] kan men Buysse vergelijken met Emants. In de eerste jaargang van *Van Nu en Straks* was Buysse redacteur; leiding is echter niet van hem uitgegaan en na de reorganisatie was hij alleen maar medewerker; later [1903] richtte hij met Louis Couperus en W. G. VAN NOUHUYS [1854-1914]* het maandblad *Groot Nederland* op. Buysse was in cultureel opzicht sterker verbonden met Frankrijk en met Nederland, dan speciaal met Vlaanderen; maar zowel de keuze van zijn stof, vaak bepaald door jeugdervaringen, als de behandeling van zijn taal is bij hem toch karakteristiek Vlaams.

In zijn latere werk krijgt het realisme een lichtere toets, soms zelfs een zekere humor, zonder iets te verliezen van de waarheidsgetrouwe uitbeelding der werkelijkheid: *Het leven van Rozeke van Dalen* [1906]; *Het ezelken* [1910]. Talrijk zijn de bundels novellen, schetsen en reisindrukken, die hij uitgaf. Aristocraat naar levensstijl en door de Belgische regering kort voor zijn dood geadeld, heeft hij juist volkstypen het zuiverst doorgrond en uitgebeeld.

---

* Toneelschrijver en essayist. Zijn drama's *Eerloos* [1892] en *Het goudvischje* [1893] maakten enige opgang. Zijn kritisch werk is in enkele bundels verzameld, o.a. *Studiën en Critieken* [1897] en *Uit Noord- en Zuid-Nederland* [1906].

110 AUGUST VERMEYLEN [1872-1945]

Levensloop: Geboren te Brussel. Studie aan de Universiteit aldaar. Leiding van *Van Nu en Straks* [1893-1894]. Verblijf en studie in Berlijn en Wenen. *Van Nu en Straks* hervat [1896-1901]. Hoogleraar in de kunstgeschiedenis te Brussel [1901]; sinds 1923 aan de Rijksuniversiteit te Gent en de eerste rector na de vernederlandsing. Gelijktijdig socialistisch Senaatslid.

Vermeylen bezat in zijn artistieke aanleg, zijn degelijke kennis, zijn ruime blik en kritisch inzicht alle eigenschappen om als leider op te treden. Na zijn verblijf in het buitenland promoveerde hij op een proefschrift over *Jonker Jan van der Noot* [1899]. Hij beseftte het gevaar dat de Vlaamse beweging te eng-nationalistisch kon worden, en wees zijn medestanders de weg in twee belangrijke vertogen: *Kritiek der Vlaamsche beweging* [1895] en *Vlaamsche en Europeesche beweging* [1900], beide herdrukt in de bundels *Verzamelde opstellen* [1904], waarin men de schrijver als een uitstekend beoordelaar van kunst en letteren en een scherpzinnig essayist leert kennen.

Als scheppend prozaïst is Vermeylen van belang door zijn roman *De Wandelende Jood* [1906], een bewerking van het Ahasverusmotief, waarin hij het verhaal in een Vlaamse omgeving plaatst. Krachtens zijn diepe zin, en zijn verzorgde, bij Flaubert gevormde stijl, is dit boek een hoogtepunt van het symbolistische proza. In later jaren bewoog hij zich voornamelijk op kunsthistorisch gebied [*Geschiedenis der Europeesche plastiek en schilderkunst*], maar tijdens de tweede wereldoorlog voltooide hij een psychologische roman *Twee vrienden* [1943] die de sfeer weergeeft van de emancipatiebeweging kort voor het eeuwjaar; het motief ervan lag reeds gereed sedert zijn jeugd. Vermeylen stierf, eer hij zijn idealistische plannen voor een *Nieuw Vlaams Tijdschrift* verwezenlijkt had gezien.

111 STIJN STREUVELS [pseud. van FRANK LATEUR; 1871-1969]

Levensloop: Geboren te Heule bij Kortrijk; neef van Guido Gezelle. Pastebakker te Avelgem. Ontwikkeling door eigen inspanning. In 1895 begint zijn medewerking aan een Vlaams tijdschrift, weldra ook aan *Van Nu en Straks*. In 1903 mederedacteur van *Vlaanderen*. Sedert 1905 gevestigd te Ingooigem, uitsluitend schrijver. Bekroond met de Prijs der Nederlandse letteren 1962.

Hoewel opgevoed in de omgeving van zijn oom Guido Gezelle, ontwikkelde Streuvels zich als autodidact tot de grootste prozaschrijver van zijn generatie in Vlaanderen. Weldra werd zijn naam ook in het Noorden bekend en verschenen er in de tijdschriften novellen van zijn hand; deze werden in bundels verenigd [*Zomerland*, 1900; *Dagen*, 1903]. Daarop volgden het samenhangende verhaal *Langs de wegen* [1902], *Minnehandel* [1903] en de twee bundels *Dorpsgeheimen*. Een hoogtepunt bereikte hij in de meesterlijke schildering van Vlaams boerenleven en het conflict tussen twee generaties: *De vlaschaard* [1907].

Ondanks de grote produktiviteit won Streuvels' werk aan innerlijke kracht. Hij was een fijn en dichtertlijk waarnemer van de werkelijkheid, maar herschiep die werkelijkheid in zijn verbeelding. Meer dan aan het Franse naturalisme heeft hij te danken aan de grote Russische schrijvers [Tolstoi, Gorki]. De gevoeligheid voor de uiterlijke schoonheid van natuur en leven ging bij hem samen met een intuïtieve kennis van het innerlijk wezen. Vooral de kinderpsychologie verstond hij meesterlijk [*Een speeldag*]; het idyllische wist hij weer te geven met bijzondere bekoring [*Kinderzieltje*]. In het bouwen van een indrukwekkend gecomponeerde roman lag niet zijn kracht. Ook grote verhalen als *Minnehandel* en *De vlaschaard* zijn reeksen van taferelen. Het fatalisme, het pessimisme in zijn landelijke novellen toont de mens als klein en afhankelijk van de kosmische krachten.

De taal van Streuvels is evenmin als die van Gezelle louter Vlaams dialect; hij schiep zich zijn stijl met eenzelfde gevoeligheid voor het ritme, voor de kracht en de kleur van elk woord. Deze stijl is geen mode, maar noodwendigheid, een levensvoorwaarde voor zijn kunst. Merkwaardig is dat hij bij vrijwel iedere herdruk zijn werk nog weer ingrijpend herzag.

Na 1918 wist Streuvels zijn sfeer te vernieuwen. Zo schreef hij de boeiende schildering van kinderleven *Prutske* [1922], de bundel *Werkmensen* [1926] met de treffende novelle *Het leven en de dood in den ast*, de breed opgezette roman *De teleurgang van den Waterhoek* [1927] en *Alma met de vlassen haren* [1931]. In oorlogstijd vertelde hij levendig over zijn kinderjaren en zijn geboorteplaats *Heule* [1942], waar hij tot zijn twaalfde jaar was blijven wonen. Daarbij sluiten andere autobiografische verhalen aan, zoals *Kroniek van de familie Gezelle* [1950].

Levensloop: Geboren te Gent. Studie in de letteren aan de Universiteit afgebroken. Met zijn broer, de schilder Gustaaf, vijf jaar in het kunstenaarsmilieu St. Maartens Latem. Correspondent van de *Nieuwe Rotterdamse Courant*. Ambtenaar te Brussel. In 1921 hoogleraar Nederlandse letterkunde te Gent.

Van de Woestijne is de meest begaafde dichter uit de kring van *Van Nu en Straks*. In scherpe tegenstelling met Gezelle of Streuvels, wier kunst wortelt in de Vlaamse natuur en in het Vlaamse volksleven, is die van Karel van de Woestijne steeds vervuld van zijn eigen verrijnd, enigszins decadent gemoedsleven, van de worsteling met zijn zinnelijke aandrift, die tot zelfkwelling voert. Als dichter is hij verwant met Van Langendonck, maar méér nog met de Franse symbolisten, met Baudelaire en Verlaine. Zijn uiterst verzorgde stijl, zijn rijke, prachtlievende en welluidende taal doen denken aan renaissance en barok. Zijn eersteling, *Het vaderhuis* [1903] werd met *De boomgaard der vogelen en der vruchten* verenigd tot de bundel *Verzen* [1905], die de indrukken geeft van zijn jeugd, zijn verloving en de eerste huwelijksjaren te Latem. Rijper werk bracht de bundel *De gulden schaduw* [1910]. In 1912-1914 volgden twee bundels *Interludiën*, met lange, decoratieve gedichten, gewijd aan mythologische onderwerpen [o.a. Herakles], vol prachtige plastic maar als poëzie wat koel en objectief. Als bekroning van zijn dichtelijk werk ontwierp hij een cyclus van drie bundels: *De modderen man* [1920], *God aan zee* (1926) en *Het Bergmeer* [1928], waarin hij zijn strijd en opgang beschreef in verzen van directer en moderner stijl. Nauwelijks minder belangrijk is Van de Woestijnes essayistisch en beeldend proza. De *Laethemsche brieven over de lente* [1904] zijn nog jeugdwerk. Rijk geschakeerd zijn de symbolische verhalen in de bundels *Janus met het dubbele voorhoofd* [1908], o.a. *Christoforus*, en *De bestendige aanwezigheid* [1918], waarin *De boer die sterft* uitmunt. Opmerkelijk is ook de prozabewerking van Homeros' *Ilias* [1910]. Als kunstcriticus toonde Van de Woestijne zich steeds zelf kunstenaar. Behalve de verzameling *Kunst en geest in Vlaanderen* [1911] schreef hij in dagbladen tal van opmerkelijke opstellen. In de jaren 1947-1950 is zijn *Verzameld werk* in acht delen verschenen. Daarin vindt men ook een keur uit zijn verspreide journalistieke arbeid.

Levensloop: Geboren te Brussel, als zoon van de folklorist en schrijver Isidoor Teirlinck. Jarenlang in het bedrijfsleven. Later directeur van het Hoger Instituut voor sierkunsten te Brussel. Oprichter en leider van het *Nieuw Vlaams Tijdschrift* [1945]. In 1947 eredoctor van de Universiteit van Amsterdam. In 1956 als eerste bekroond met de Prijs der Nederlandse letteren.

In 1898 begon Teirlinck zijn medewerking aan *Van Nu en Straks* met schetsen en verhalen uit het landelijke leven [*De wonderbare wereld*, 1902; *Het stille gesternte*, 1903]. Al gauw echter week hij in zijn veelzijdig werk door aard en stijl sterk af van de naturalistische schrijvers. Wars van zelfherhaling liet hij op elkaar volgen de psychologische roman *'t Bedrijf van den kwade* [1904], de uitbundig impressionistische beschrijvingen *Zon* [1907], het geraffineerd-ironische verhaal van Brabants aristocratisch leven uit de achttiende eeuw *Mijnheer Serjanszoon, orator didacticus* [1908] en de eerste Vlaamse roman van grotestadsleven: *Het ivoren aapje* [1909]. Minder belangrijk zijn *Johan Doxa* [1917] en *De nieuwe Uilenspiegel of de wonderlijke avonturen van den scharlaken Thijl* [1920]. Een roman in briefvorm, *De leemen torens*, in samenwerking met Karel van de Woestijne geschreven, bleef onvoltooid, al zorgde de laatste in 1928 voor een slot om het in boekvorm uit te geven.

In de tijd na 1920 wijdde Teirlinck zijn krachten voornamelijk aan het toneel. Uitgaande van de overtuiging dat het realistische drama zich overleefd had, en geïnspireerd door de filmkunst, schreef hij *De vertraagde film* [1922] en een modernisering van de Beatrijslegende: *Ik dien* [1924]. In andere richting zocht hij door een openluchtspel met massaregie, *De torenbestormer* [1923], als allegorisch lustrumspel te Delft opgevoerd. Daarna volgden nog: *De man zonder lijf* [1925] en *De ekster op de galg* [1937].

In 1940 hernam Teirlinck zijn positie als prozaïst door zijn indrukwekkende Brabantse roman *Maria Speermalie*; in 1944 volgde *Rolande met de bles*. Een hoogtepunt bereikte zijn proza in de omvangrijke roman *Het gevecht met de engel* [1952], waarin het landschap en de mensen uit het Zoniënwoud op meesterlijke wijze zijn uitgebeeld. In 1957 verscheen de psychologische roman *Zelfportret of Het galgemaal*. Zijn *Verzameld Werk*, met vaak ingrijpend gewijzigde teksten, is in acht delen verschenen.

114 F. V. TOUSSAINT VAN BOELAERE [1875-1947]

Levensloop: Geboren te Anderlecht (Brussel). Ambtenaar aan het Ministerie van Justitie; later directeur van het Beknopt verslag van de Senaat.

In het werk van Toussaint van Boelaere is de verwantschap met *Van Nuen Straks* onmiskenbaar. Evenals Herman Teirlinck koos hij zijn onderwerpen uit allerlei sfeer: het platteland en de grote stad, binnenland en buitenland, de realiteit en de droom. Zoals velen van zijn generatie was Toussaint een pessimist. Het realisme is bij hem maar ten dele aanwezig; het bestaat voornamelijk in zijn aandacht voor de menselijke mislukkingen, waarvan de aanwezigheid ons voortdurend herinnert aan de onvolmaaktheid van het aardse bestaan. Als kunstenaar stilerde hij zijn ervaringen en gemoedsaandoeningen: zijn proza is uitermate verzorgd en fraai, en heeft niets van de populaire taalvormen waarmee het naturalisme zijn effecten bereikt. Het verhaal *Landelijk minnespel* [1910] is opmerkelijk zowel om de structuur als om de verfijnde stijl. In zijn kritische werk noemt Toussaint condensatie en kristallisatie van levensintensiteit het wezen van de kunst. In overeenstemming daarmee verkoos hij in later tijd het korte verhaal boven de roman: *Drie rozen van den struik* [1945]. Zijn esthetische opvattingen bepalen ook zijn houding in de talrijke essays en beoordelingen die o.a. gebundeld werden als *Litteraire scheepsjournaal* [1938; 1939; 1946].

115 MAURITS SABBE [1873-1938]

Levensloop: Geboren te Brugge, als zoon van de bekende flamingant Julius Sabbe. Studie te Gent in de Nederlandse letteren. Leraar te Mechelen. Conservator van het Plantin-Museum te Antwerpen en hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Brussel. Tot zijn dood redacteur van *De Vlaamse Gids*.

Als tijdgenoot van de Van-Nu-en-Straksers, maar onafhankelijk van hun kring, toonde Sabbe terzelfder tijd als Streuvels zijn vertel talent in romantische schetsen en verhalen die in zijn geliefde geboortestad spelen: *Aan 't Minnewater* [1898]. Daarop volgden het sobere en ingekeerde verhaal *Een Mei van vroomheid* [1903] en de genoeglijke novelle *De filosoof van 't Sashuis* [1907]. Al mist hij de oorspronkelijkheid van Streuvels' beschrijvings-

kunst en diens diepte van psychologische intuïtie, daartegenover staat Sabbes beminnelijke humor, zijn rake typering van mensen en toestanden in een gemoedelijk-burgerlijk milieu, zijn liefde voor de argeloze en eenvoudige mens. Somberder, en dieper van psychologie is: *De nood der Bariseele's* [1912]; vol folkloristische kleurigheid daarentegen is de historische roman *'t Pastorken van Schaerdycke* [1919]. Een beeld van de intellectuele Vlaamse beweging en de problematiek daarvan vindt men in *'t Kwartet der Jacobijnen* [1920]. Voor het toneel schreef hij o.a. *Caritate* [1914]. In zijn verdere leven wijdde hij zijn krachten aan de geschiedenis van het Vlaamse verleden, vooral die van huize Plantin, en aan literair-wetenschappelijke arbeid: *Peilingen* [1937].

VIII

BEZINNING EN BEWEGING

116 DE LETTEREN OMSTREEKS HET EEUWJAAR

Al heeft de Nieuwe-Gidsbeweging een sterke invloed uitgeoefend op talrijke jongeren van de jaren '90, terzelfder tijd deed de Europese stroming van het symbolisme zich gelden, vooral in de poëzie. Terwijl sommigen debuteerden volgens de heersende opvattingen: dichtertlijk impressionisme en individualisme, en naturalistisch proza, wensten anderen een kunst van dieper menselijkheid, gericht op de gemeenschap of op de menselijke ziel. Het verlangen naar gemeenschap, naar eenheid en samenwerking kenmerkt vele kunstenaars omstreeks 1900.

Al in de jaren '90 wendden enkele jonge schilders zich af van het impressionisme, op zoek naar een meer monumentale, zinrijke kunst, die in wandschilderingen en glas-in-lood zich zou verbinden met de architectuur [A. J. Derkinderen; R. N. Roland Holst]. Op voorbeeld van veelzijdige Engelse kunstenaars zoals William Morris begon omstreeks 1895 ook de herleving van de boekdrukkunst. De tweede editie van Perks *Gedichten*, de eerste bundel van Henriëtte [Roland Holst-]van der Schalk en de foliouitgave van Vondels *Gijsbrecht* zijn daarvan voorbeelden, evenals in Vlaanderen de eerste reeks *Van Nu en Straks*.

Het toneel onderging eveneens vernieuwing, niet zo zeer door het opvoeren van modern werk als wel door een vergrote belangstelling voor het klassieke en middeleeuwse, dat in gestileerde vorm gespeeld werd en de medewerking nodig had van schilders en componisten.

In de tijd tot 1920 hebben Boutens en Van de Woestijne als dichters een overheersende positie ingenomen. Behalve door hun begaafdheid is dit veroorzaakt door het feit, dat juist hún poëzie in schoonheid uitsprak wat de ideeën van die periode waren: zelfbezinning, levensverdieping, geestelijke rijkdom. Ook in het proza is een duidelijke ommekeer aanwezig, die al vóór het eeuwjaar werd aangekondigd, toen ADRIAAN VAN OORDT [1865-1910] zich wijdde aan een zinrijke verbeelding van middeleeuws

leven: *Irmenlo* [1896]. Belangrijker was dat ARTHUR VAN SCHENDEL [1874-1946] debuteerde met het eveneens middel-eeuwse, door een noodlotsidee beheerste verhaal *Drogon* [1896], en in later werk zijn romantische visie, hoewel iets gewijzigd, meesterlijk voortzette.

Het blad waarin deze moderne, vaak onderling tegenstrijdige denkbeelden tot uiting kwamen, was *De Kroniek*, dat onder de inspirerende leiding van de socialistische journalist PIETER LODERWIJK TAK [1848-1907] zich meer dan tien jaar lang als een ongevenaard cultureel weekblad heeft gehandhaafd, maar met Taks dood onmiddellijk ophield te bestaan.

Er was toen echter al een nieuw literair centrum gevormd, daar Albert Verwey in 1905 het maandblad *De Beweging* had opgericht. Verwey beoogde een concentratie van velerlei vernieuwende krachten. In zijn belangrijke rubriek *Boeken, mensen en stroomingen*, gaf hij leiding aan de letterkundige ontwikkeling: een bezonnen kunst in weloverwogen vormen. Tegenover de impressie stelde hij verbeelding en Idee; de strofe hernam haar rechten. Ofschoon de kunstenaars die zich bij *De Beweging* aansloten, hun individueel karakter handhaafden, is de aard van de groep merkbaar. Ook de prozaïsten hebben naar stijl en sfeer veel gemeenschappelijke kenmerken. De jongeren, die omstreeks 1910 debuteerden, hebben hun onafhankelijkheid over het algemeen krachtiger bewaard, al erkenden velen het gezag van Verwey.

Geestelijke vernieuwing en literaire bewustwording is eveneens aanwezig in de kringen van orthodox-protestanten en van katholieken. Orthodox-protestants getint is het tijdschrift *Stemmen des tijds* [1911], dat het vroegere soortgelijke orgaan *Ons tijdschrift* [1897-1914] verdrong, maar als uiting van de jongeren later *Opgang* naast zich kreeg.

Naast de behoudende oudere katholieke tijdschriften klonk een nieuw geluid in het uitstekend geredigeerde maandblad *Van onze tijd* [1901-1909]. Daar dit in 1910 een weekblad was geworden, werd in de behoefte aan een maandblad voorzien door *De Beiaard*, dat onder de bekwame leiding van GERARD BROM [1882-1959] een tiental belangrijke jaargangen beleefde [1916-1925]. Van betekenis, vooral wegens zijn invloed op de jongeren, is ook het essayistische werk van PIETER VAN DER MEER DE WALCHEREN

[1880-1970] in het weekblad *De nieuwe eeuw*.

In Vlaanderen kwam de vernieuwing in katholieke kring tot uiting doordat naast *Dietsche Warande en Belfort* in 1905 het maandblad *Vlaamsche arbeid* werd opgericht, onder leiding van de kunsthistoricus JOZEF MULS [1882-1961] en de dichter KAREL VAN DEN OEVER [1879-1926]. Vrijzinnige Vlaamse jongeren stichtten in 1909 *De Boomgaard*, voornamelijk onder leiding van de prozaïst ANDRÉ DE RIDDER [1888-1961]. Al beleefde dit tijdschrift maar twee jaargangen, het had niettemin grote invloed door z'n Europese gerichtheid. In z'n sfeer van kosmopolitische verfijning, decadentie en levenslust is de Boomgaardgroep verwant met de generatie-1910 in Nederland: Van Eyck; Bloem; Roland Holst en anderen, die zich grotendeels op *De Beweging* hebben georiënteerd.

Uiteraard heeft de eerste wereldoorlog de geleidelijke literaire ontwikkeling doorbroken, onmiddellijk in Vlaanderen, later indirect ook in Nederland.

117 HISTORISCHE SAMENHANG

De generatie van de na-Tachtigers toont duidelijk een cesuur: de schrijvers, geboren in de jaren '70, lopen onderling sterk uiteen al geldt dit minder voor Vlaanderen – immers *Van Nu en Straks* behoort chronologisch hiertoe –; de schrijvers uit de jaren '80 volgen duidelijker één lijn. Voor hen geldt bovendien, dat hun belangrijkste werken werden geschreven tussen de beide wereldoorlogen, toen zij ook geheel ándere invloeden ondergingen.

Het impressionisme, maar zonder experimentele inslag, beheerst het werk van talrijke dichters in Holland en Vlaanderen; de meest begaafde van hen is wel

JAN PRINS, 1876-1948.

Het strijdvaardig socialisme, dat Gorter en Henriëtte Roland Holst was gaan inspireren, vindt men ook bij de pas op later leeftijd tot ontplooiing gekomen dichter

A. VAN COLLEM, 1858-1933, en bij

C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA, 1877-1924,

die een sterke voorkeur had voor het eenvoudige lied.

Hoewel het sociale element niet ontbreekt, is het toch vooral een strijdvaardig Vlaams nationalisme dat kenmerkend is voor

RENÉ DE CLERCQ, 1877-1932.

In Vlaamse zin zijn geestverwant, maar als priester veel godsdienstiger, als stilist veel retorischer is

CYRIEL VERSCHAEVE, 1874-1949.

Het proza volgt de lijnen van naturalisme en psychologisch realisme bij tal van veelgelezen auteurs, van wie met name

ISRAËL QUERIDO, 1872-1932, en de sombere

J. VAN OUDSHOORN, 1876-1951,

een eigen plaats innemen.

Opmerkelijk is het grote aantal vrouwelijke auteurs in dit genre; degene die althans met een deel van haar werk een duurzame naam heeft verworven, is

CARRY VAN BRUGGEN, 1881-1932.

Ook het toneel kent verschillende schrijvers die zich aansluiten bij wat door auteurs als Emants en Heijermans wordt gepubliceerd.

De nieuwe, aan het naturalisme tegengestelde stroming in het proza, die men met enig voorbehoud neoromantisch kan noemen, is voornamelijk tot uiting gekomen in het werk van

ARTHUR VAN SCHENDEL, 1874-1946,

AART VAN DER LEEUW, 1876-1931,

P. H. VAN MOERKERKEN, 1877-1951,

NICO VAN SUCHTELEN, 1878-1949, en

NINE VAN DER SCHAAF, 1882-1974.

Al is er niet steeds een directe relatie met *De Beweging*, de verwantschap met de kunst van de Idee is onmiskenbaar. Dat geldt evenzeer voor vier dichters van wie het werk, hoe zeer onderling verschillend, duidelijk een levensbeschouwelijk stempel draagt: de laat tot ontplooiing gekomen dichter-wijsgeer

J. A. DÈR MOUW, 1863-1919,

de door joods idealisme en joodse tradities geïnspireerde

JACOB ISRAËL DE HAAN, 1881-1924,

de pathetisch katholieke Vlaming

KAREL VAN DEN OEVER, 1879-1926,

en de dichter bij wie calvinistische en classicistische elementen elkaar in evenwicht houden,

GEERTEN GOSSAERT, 1884-1958.

Belangrijker en zeker succesrijker was de groep dichters die wegens het jaar van hun debuut wordt aangeduid als de generatie-1910:

H. W. J. M. KEULS, 1883-1968,
P. N. VAN EYCK, 1887-1954,
J. C. BLOEM, 1887-1966,
A. ROLAND HOLST, 1888-1976, en
J. GRESHOFF, 1888-1971.

Hierbij voegt zich de begaafde dichter uit de Boomgaard-groep
JAN VAN NIJLEN, 1884-1965.

Bij hen allen is de ontwikkeling langzaam en langdurig geweest,
zodat hun publikaties tussen de beide wereldoorlogen hun vroeger
werk veelal in belang overtreffen. Dat is nog meer het geval
bij een tweetal dichters die sterk onder hun invloed hebben
gestaan:

J. W. F. WERUMEUS BUNING, 1891-1958, en
VICTOR E. VAN VRIESLAND, 1892-1974.

Van calvinistische afkomst en mede daardoor geïnspireerd is hun
leef tijdgenoot

WILLEM DE MÉRODE, 1887-1939,

van katholieke afkomst maar verre van dogmatisch is
PIERRE KEMP, 1886-1967.

Even speels en fantasierijk is de Vlaming

RICHARD MINNE, 1891-1965.

Tot deze zelfde generatie behoort de criticus en essayist

DIRK COSTER, 1887-1956,

die vooral na de eerste wereldoorlog grote invloed heeft gehad.

Van enkele begaafde prozaïsten sluit het werk noch aan bij het
naturalisme noch bij de neoromantiek; hun novellen en romans
geven blijk van een sterk ironische levensvisie, die aanvankelijk
weinig erkenning, later grote bewondering vond:

NESSCIO, 1882-1961,

en zijn Vlaamse jaargenoot, zakenman als hij:

WILLEM ELSSCHOT, 1882-1960.

Strakker en harder, met een inslag van nieuwe zakelijkheid, is het
proza van

F. BORDEWIJK, 1884-1965.

Geboren vertellers, die een grote lezerskring vonden, zijn o.a.

A. M. DE JONG, 1888-1943,

THEO THIJSEN, 1879-1943 en

FELIX TIMMERMANS, 1886-1947.

Maar succes is geen garantie voor duurzame erkenning: van vele

grote namen uit het nabije verleden is de glans al aan het verbleken.

118 JAN PRINS [pseud. van C. L. SCHEPP, 1876-1948]

Levensloop: Geboren in Rotterdam. Na gymnasium en Kon. Instituut voor de Marine: zee-officier [1896-1924] en als zodanig verschillende keren in het toenmalige Nederlands-Indië. In zijn laatste levensjaren woonachtig te Bussum.

Na op twintigjarige leeftijd voor het eerst gedichten te hebben gepubliceerd, is Jan Prins steeds blijven medewerken aan verschillende tijdschriften. Eenmaal gevormd, stond hij buiten de literaire stromingen, ook doordat hij wegens zijn beroep veel buitenslands was. Zijn verzen zijn ontstaan uit een grote liefde voor het Hollandse landschap, dat hij met tal van kleine, tekenende bijzonderheden uitbeeldt. Niet vervoerend van verrukking maar aandachtig en bezonnen, ernstig en hartelijk, beschrijft hij de schoonheid en de karakteristieke verschijnselen van Nederland: molens en dijken, zee en strand, schepen en sluizen, wolken en bomen, en de kalme overgangen der seizoenen. Deze verzen zijn bijeengebracht in de bundels *Tochten* [1911], *Getijden* [1917], *Verschijningen* [1925]. Breedvoeriger in zijn beschrijving, iets anekdotischer en daardoor soms minder overtuigend, zijn de verzen die hij wijdde aan Java: *Indische gedichten* [1932]. Het is de innerlijke kracht, de klank van manlijke liefde, die de poëzie van Jan Prins een aparte waarde geeft, en haar onderscheidt van de gewone, veelvuldig beoefende natuurlyriek. Na op latere leeftijd zijn studie van de klassieke talen te hebben hervat, publiceerde hij in 1936 een knappe vertaling van Platoons *Timaios*, ingeleid door een reeks sonnetten; in 1940 volgde *La Fontaine, Veertig fabels*, waarvan in 1946 een tot 151 fabels uitgebreide herdruk verscheen, die terecht veel waardering vond. Zijn oorspronkelijke werk is herdrukt in twee bundels *Bijeengebrachte gedichten*.

Bij verschillende dichters in Noord en Zuid bleef het impressionisme van invloed, al is het moeilijk deze te onderscheiden van de invloed die er uitging van Gezelles poëzie.

FRANS BASTIAANSE [1868-1947] bundelde zijn eenvoudige, in verzorgde stijl geschreven gedichten als *Natuur en leven* [1900]. Nadat hij zich jarenlang had beziggehouden met verstechniek en literatuurgeschiedenis, inspireerde een late liefde hem tot de opmerkelijke poëzie van *Ultima Thule* [1938].

JOANNES REDDINGIUS [1873-1944] is typisch een late Nieuwe-Gidser, die met zijn zangerige lyrische bundels *Johanneskind* [1910] en *Regenboog en Jeugdverzen* [1913] in brede kring bekendheid verwierf. De religieuze verdieping die hij in later werk nastreefde, is alleen in *Tusschen twee werelden* [1933] ten volle tot haar recht gekomen.

JACQUELINE E. VAN DER WAALS [1868-1922] wist haar natuurgevoel op te nemen in een innig godsvertrouwen: *Verzen* [1900], *Nieuwe verzen* [1909], waardoor haar werk soms aan Gezelle doet denken. Haar vrome doodsaanvaarding heeft haar *Laatste verzen* [1923] een klank van ontroerende menselijkheid verleend.

De Limburgse onderwijzer ARNOLD SAUWEN [1857-1938] treft door een eigen frisse waarnemingskunst, eerlijk en eenvoudig: *De stille delling* [1912], *De laatste garven* [1924]. In zijn beste gedichten wordt de natuur tot symbool van zijn zwaarmoedige ziel.

De Vlaamse jurist OMER K. DE LAEY [1876-1909] toonde reeds als student zijn bijzondere gaven van humor, puntigheid van uitdrukking en schilderende stijl. Bewondering voor de klassieken, met name Horatius, ging bij hem samen met een krachtige sociale progressiviteit. Zijn bundels *Ook verzen* [1902], *Van te lande* [1903] en *Bespiegelingen* [1907] doen hem kennen als een kritisch waarnemer met een voorkeur voor concrete plastiek. Zijn verzen hebben een merkwaardig moderne, onlyrische praattoon.

120 A. VAN COLLEM [1858-1933]

Levensloop: Geboren te Rotterdam uit een joods gezin van kleine handelaars. Op 18-jarige leeftijd aan het hoofd van een confectiefabriek. Overtuigd zionist en socialist. Na langdurige ziekte te Heemstede gestorven.

Het vroegste werk van A. van Collem, het pogrom-verhaal *Russische melodieën* [1891], vond weinig weerklank. Ook de bundel *Van stad en land* [1906], waarin de dichter zijn poëtische vorm nog zoekt, maakte zijn naam niet buiten een kleine kring bekend. Gedurende lange tijd zag hij af van publikatie. Onder invloed van Herman Gorter en Henriëtte Roland Holst kreeg zijn socialistische overtuiging een radicaler strekking en verdiepte zich zijn talent. Hij werkte mee aan hun maandblad *De Nieuwe Tijd* met gedichten, waaruit een sterk sociaal meegevoel spreekt, benevens een zeer persoonlijke, hekelende ironie: *Liederen van huisvljht* [1917]; *Opstandige liederen* [1919]. De revolutionaire jaren aan het einde van de eerste wereldoorlog inspireerden hem tot hymnische gedichten waarin het vertrouwen in de menselijke opgang samengaat met een vrijwel pantheïstisch levensgevoel: *Liederen der gemeenschap* [1918; 1920; 1922]. In 1924 volgde nog: *Van de nieuwe gemeenschap der menschen*, en in 1930 het grote lyrisch-religieuze lied: *God*. In Van Collems werk heeft de socialistische idee zich met kosmische gevoelens van meer oosterse dan joodse aard verbonden tot een dichterlijke mystiek, die in extase de éénwording der mensheid bezong.

121 C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA [1877-1924]

Levensloop: Geboren te Amsterdam. Studeerde korte tijd medicijnen; was toneelspeler, daarna employé in een kunsthandel. Na de dood van zijn vader ambteloos letterkundige. Hij verbleef lange tijd in het buitenland. Later te Bergen [N.-H.] woonachtig en aldaar overleden.

Toen Adama van Scheltema tegen het eind van de negentiende eeuw socialist werd, ging hij dit socialisme tevens beschouwen als grondslag voor een algemeen begrijpelijke nieuwe gemeenschapskunst, waarvan hijzelf de eerste vertegenwoordiger zou zijn; men zie zijn geruchtmakende afrekening met de Tachtigers: *De grondslagen eener nieuwe poëzie* [1908]. De eenvoud van vorm en de optimistische inhoud van zijn bekendste gedichten werden bewust zo nagestreefd; in diepste wezen was hij melancholiek. De ontwikkeling van de arbeidersbeweging weerspiegelt zich in zijn werk: de periode van blijmoedige toekomstverwachtingen tot 1914 in bundels als *Van zon en zomer* [1902], *Zwerwersverzen* [1904] en *Uit stilte en strijd* [1909]; de periode daarna in *Zingende*

stemmen [1916] en *De keerende kudde* [1920]. De eerste wereldoorlog en de revoluties hebben hem zeer geschokt, aangezien zijn weinig tragische persoonlijkheid zich de toekomst als een geleidelijke stijging had voorgesteld. In zijn voltooid nagelaten gedicht *De tors* [1924] trachtte hij temidden van een ontredde wereld steun te vinden voor zijn geestelijk leven. Van zijn *Verzamelde gedichten* [1934] zijn vooral een aantal strijdlieden, natuurgedichten en humoristische versjes [bijv. *De wilgen*] bekend gebleven. Toch is hij als dichter het zuiverst in werk van een romantisch-droefgeestige stemming.

122 RENÉ DE CLERCQ [1877-1932]

Levensloop: Geboren te Deerlik. Leerling van Hugo Verriest. Studie in de Germaanse filologie te Gent. Leraar aan het Athenaeum aldaar. Ter dood veroordeeld wegens politieke actie in oorlogstijd: uitgeweken naar Nederland. Te Lage Vuursche begraven: grafmonument van Jozef Cantré.

Onder zijn Vlaamse tijdgenoten neemt René de Clercq een eigen plaats in als dichter in de volkstoorn. Na zwakkere jeugdgedichten, beïnvloed door Gezelle, gaf hij enige bundels met speelse huiselijke poëzie en losse eenvoudige liedjes, waarvan vele op muziek gezet zijn en spoedig populair werden. Socialist geworden, uitte hij zijn opstandige gevoelens in de bundel *Toortsen* [1909] en persoonlijker in *Uit de diepten* [1911]. Uit deze tijd dagtekenen ook enkele Westvlaamse romans: *Het rootland* [1912], en *Harmen Riels* [1913], met autobiografische gegevens. Tijdens de eerste wereldoorlog hartstochtelijk betrokken in het Vlaamse activisme, publiceerde hij de felle gedichten van *De noodhoorn* [1916]. Later schreef hij bijbelse verhalen in verzen: *Thamar* [1918], *Maria Magdalena* [1919]. Als balling in Nederland maakte hij o.a. bewerkingen van *Don Quichot* en van *Faust*. Een nieuwe geliefde inspireerde hem tot een bundel erotische verzen: *Het boek der liefde* [1921].

123 CYRIEL VERSCHAEVE [1874-1949]

Levensloop: Geboren te Ardoie; werd priester [1897]; was leraar aan het college te Tielt; werd in 1911 onderpastoor te Alveringem. Na de tweede wereldoorlog wegens collaboratie ter dood veroordeeld; als balling in Oostenrijk overleden.

In het werk van Vlaams nationalist. Eén van zijn schap: *De dichten* *Zeesymphonieën* [zoek naar een dan impressionistische bewogen zee herkwijdde Verschaeve [1917], *Maria Ma* lijkt Verschaeve in *bewondering voor* de wereldoorlogen ken in Vlaanderen *verre land vreeselij*

124 ISRAËL QUERIDO

Levensloop: Geboren beroepen onder moedertieken en essays. Jour

Querido's belezen uit zijn *Meditaties* in naturalistische romans *Levensgan* *Menschenwee* [190 Van Deyssele geïns werk, o.a. het auto minder opgang. Zijn generatie onaanva Een breed tafereel nauwkeurige studi romancyclus *De J Mooie Karel* [1912- torische romans o een cyclus van oo *Koningen* [1918], *Z Misleide Majesteit* epos, heeft een

erschaeve herleeft de sfeer van Rodenbach: fel
isme, hartstochtelijk geloof, pathetische reto-
vroegste publikaties getuigt van deze verwant-
re *Albrecht Rodenbach* [1909]. In zijn bundel
[1911] is zijn onrustige en gekwelde geest op
heid-in-God; zijn gedichten, meer symbolisch
sch, hebben een visionaire inslag: in de eeuwig
ent zich de eeuwig bewogen mensenziel. Later
e zich aan drama's met bijbelse inhoud: *Judas*
gdalena [1928], en *Elijah* [1936]. Als prozaïst
a zijn barokke taaloverdaad op Querido: *Uren*
groote kunstwerken [1920-1922]. Tussen de bei-
had hij grote invloed op de jongere katholie-
Nagelaten werk verscheen onder de titel: *In 't*
ik alleen [1950].

IDO [1872-1932]

te Amsterdam uit een joods geslacht. Verschillende
lijke omstandigheden; autodidact. Schrijver van kri-
malistische arbeid.

heid en liefde voor de letteren bleken al vroeg
over literatuur en leven [1897]. Zijn proza ging
richting: hij streefde Zola na in de veelgeprezen
g [1901] uit de diamantbewerkerwereld, en
[1903], een 'roman van het land', waarin de door
pireerde stijl aan overlading lijdt. Zijn latere
biografische boek *Zegepraal* [1904], maakte
jn overdadig woordgebruik is voor een jongere
ardbaar gebleken.

el van Amsterdams volksleven, gegrond op
e van taal en zeden, gaf hij in de vierdelige
ordaan, Van Nes en Zeedijk, Manus Peet en
[1925]. Wedijverend met Couperus, wiens his-
ok internationaal erkenning vonden, begon hij
sterse romans, getiteld *De oude waereld*, nl.
Zonsopgang [1920] en *Morgenland* [1921]. Zijn
[1926], geïnspireerd door het Indische dieren-
wysgerige achtergrond. Het verhaal *Sim-*

son, waarvan twee delen verschenen [1927-1929], speelt in het oude Palestina. Op het einde van zijn leven ontwierp hij een nieuwe cyclus *Het volk Gods*, waarvan *Van armen en rijken* [1931] en *Menschenharten* [1932] verschenen zijn. De absolute afwijzing op grond van het barokke taalgebruik doet geen recht aan de kwaliteiten van scherpe waarneming, menselijk medeleven en synthetische visie, die achter deze taal schuilgaan.

125 J. VAN OUDSHOORN [pseud. van J. K. FEYLBRIEF;
1876-1951]

Levensloop: Geboren te 's-Gravenhage; werkzaam op het Departement van Buitenlandse Zaken, sinds 1905 aan het Nederlands gezantschap in Berlijn; in 1911 directeur van de kanselarij. Na 1933 weer in 's-Gravenhage.

Het naturalisme is bij Van Oudshoorn in uiterste somberheid aanwezig. Hij lijkt daardoor sterk op Emants, en wegens de diepgaande ontleding van in wezen pathologische figuren nog méér op de befaamde Zweedse auteur August Strindberg. In *Willem Mertens' levensspiegel* [1914] beschrijft hij het innerlijk onvermogen van een man om tot een normaal bestaan te komen, en diens ondergang aan alcoholisme. Soortgelijke motieven van zielsontbinding, angst en wrok beheersen ook zijn verdere boeken, o.a. *Loutringen* [1916]; *Zondag* [1919]; *Verhalen* [1923]; *Tobias en de dood* [1925]. In 1943 verscheen nog *Achter groene horren*. Ontstaan in een periode die over het algemeen voor dit zwarte naturalisme weinig waardering had, heeft dit eerlijke en dwingende proza dat verwant is met het existentialisme, na de tweede wereldoorlog een ruimere erkenning gevonden, mede door de verzamelbundel *Doolhof der zinnen* [1950].

126 CARRY VAN BRUGGEN [1881-1932]

Levensloop: Geboren te Smilde. Zuster van de dichter Jacob Israël de Haan. Opgeleid tot onderwijzeres; enkele jaren werkzaam te Amsterdam. Huwelijk met de journalist-literator Kees van Bruggen [1874-1960] auteur van *Het verstoorde mierennest*. Verblijf in Indië. Tweede huwelijk met de kunsthistoricus Dr. A. Pit te Laren.

Aanvankelijk schreef Carry van Bruggen een aantal romans, o.a. *'n Badreisje in de tropen* [1909] en *De Verlatene* [1909], die beho-

ren tot de realistische beschrijvingskunst van het begin der twintigste eeuw. Joodse elementen, Indische ervaringen en een sterk vrouwelijk gevoel vormen de hoofdbestanddelen van dit werk. Eerst toen zij de kunst van de waarneming wijzigde in een kunst van directe zelfopenbaring, schiep zij een zeer persoonlijk proza. Haar overgevoelige aard, haar scherp-ontledend intellect en haar levendige humor blijken uit de drie boeken, waarin zij de eigen jeugd beschreef: *Het huisje aan de sloot* [1921]; *Avontuurtjes* [1922] en *Vier jaargetijden* [1924]. De romans, die zij uitgaf onder de schuilnaam JUSTINE ABBING zijn van minder belang. Steeds sterker werd haar behoefte om het leven niet slechts uit te beelden, maar te doorgronden. Geen enkel dogma of systeem bevredigde haar: met een kritisch gescherpt gezond verstand onderzocht en verwierp zij allerlei stelsels: *Prometheus* [1919]; *Heden-daagsch fetischisme* [1925]. In de jaren '30 heeft dit werk grote invloed uitgeoefend op o.a. Menno ter Braak.

Haar laatste werk, *Eva* [1927], is de ontroerende weergave van een vrouwenleven, gepijnigd door innerlijke moeilijkheden: een zelfportret van zeldzame gevoelsontleding en openhartigheid.

127 PSYCHOLOGISCH EN SOCIAAL REALISME

In het werk van drie veelgelezen vrouwelijke auteurs gaat het realisme samen met een groot verteltalent en met een sterk intuïtieve psychologie.

INA BOUDIER-BAKKER [1875-1966] riep in haar romans en novellen het beeld op van de kring die ze van jongs af kende, de gegoede burgerij. Vooral de vrouwen en de kinderfiguren zijn met liefdevolle aandacht waargenomen en beschreven: *Kinderen* [1905]; *Grenzen* [1906]. De psychologische roman *Armoede* [1909] is een van haar somberste boeken. Bijzonder verrassend was *De straat* [1924], zowel wegens de gelijktijdigheid van verscheidene motieven, als om de zoveel zakelijker stijl. Veel succes had haar verhaal van drie welgestelde Amsterdamse generaties *De klop op de deur* [1930]. Tot haar beste werken behoort haar novelle van ouderdom en eenzaamheid *Finale* [1957].

TOP NAEFF [Anthonetta van Rhyndael; 1878-1953] maakte al jong naam met meisjesboeken [*Schoolidyllen*] en toneelwerk dat met succes werd opgevoerd [*Aan flarden*]. In 1906 kwam haar

eerste roman: *De dochter*. In romans en novellen lag sindsdien het zwaartepunt van haar werk; vooral de novelle is in haar handen geworden tot een gaaf kunstwerk: *In mineur* [1902]; *Oogst* [1906]. Een zeker uitzichtloos verzet, teleurgestelde verwachtingen en een verbeterd liefdesverdriet worden uitgebeeld in een zeer verzorgd proza dat soms geladen wordt met ironie: *Letje* [1926]. Pessimistischer van menskennis zijn *Offers* [1932] en *Een huis in de rij* [1935]. Karakteristiek voor haar schrijverschap zijn de ironische levensherinneringen *Zo was het ongeveer* [1950].

M. SCHARTEN-ANTINK [1869-1957] schreef enkele verhalen in naturalistische trant, maar maakte vooral naam met de drie novellen over *Sprotje* [1906-1909], waarin de realistische uitbeelding van het armzalige volkskind samengaat met bewogenheid en deernis. Samen met haar man, de criticus CAREL SCHARTEN [1878-1950] schreef zij *Een huis vol mensen* [1908] en het succesrijke verhaal van Italiaans jongensleven: *De jeugd van Francesco Campana* [1924]; de beide vervolgdelen lijden aan moraliserende beschouwelijkheid.

128 ZEDELIJK EN GODSDIENSTIG REALISME

Een opmerkelijke verandering onderging het realisme, toen het zich ook richtte op de zedelijke of godsdienstige persoonsbeschrijving. Eén der eersten die dit deed, was GERARD VAN ECKEREN [pseud. van MAURITS ESSER, 1876-1951]. In zijn vroege romans zoals *Donkere machten* [1901], *Ida Westerman* [1908] en *Annie Hada* [1911] verbindt zich een sterk moreel gevoel met een duidelijk scepticisme. Van Eckeren, die jaren lang redacteur was van het maandblad *Den Gulden Winckel* en later van *Het Boek van Nu*, is in staat geweest zijn schrijverschap diepgaand te vernieuwen in *Parade gaat door* [1937] en zijn belangwekkende, vitalistische roman *De paarden van Holst* [1946].

Had Van Eckeren zich allengs losgemaakt van zijn orthodox-protestantse afkomst, bij WILMA [pseud. van WILHELMINA VERMAAT; 1873-1966] is het calvinisme in al haar vele werken merkbaar, niet als leerzame strekking maar door de keuze van haar personen uit het protestantse milieu. Haar vroomheid is organisch in haar werk aanwezig, o.a. *De profundis* [1908]; *Die*

vrijwillig dragen [1921] *De lichte nacht* [1929]. In 1953 verscheen haar autobiografie: *Het heilig geheim van mijn leven*.

In katholieke kring heeft het realisme eerst laat en niet zeer krachtig doorgewerkt; zedelijke bezwaren tegen een onthullende werkelijkheidswaerheid en voorliefde voor romantische verbeeldingen beheersen het werk van de begaafde Limburgse schrijfster MARIE KOENEN [1879-1959]: *De Moeder* [1917].

Maar in de Brabantse novellen en romans, door MARIE GIJSEN [1856-1931] na haar vijftigste jaar gepubliceerd, is het realisme merkbaar, zowel in de waarheidsgetrouwe uitbeelding, als in de pessimistische toon. Haar beschrijving van het boerenleven heeft verwantschap met Stijn Streuvels. Haar novellen zijn o.a. gebundeld als *Uit het hart van Brabant* [1913] en *Van ongeweten levens* [1920]; enkele van haar romans zijn *Hooger op* [1918] en *Aan de boschdreef* [1926].

129 REALISTISCH EN PSYCHOLOGISCH TONEEL

Behalve Emants en Heijermans hebben ook andere schrijvers bijgedragen tot het oorspronkelijke Nederlandse toneel in realistische stijl. Ina Boudier-Bakker publiceerde enkele spelen waarin dezelfde levensconflicten behandeld zijn als in haar romans en die ook plaatsvinden in hetzelfde milieu: *Verleden* [1903]; *Het hoogste recht* [1906]. Hetzelfde geldt van het toneelwerk dat Top Naeff schreef: het is realistisch van stijl, pessimistisch van sfeer, en knap van dramatische structuur.

Diepzinnig van psychologische ontleding, verzorgd van bouw en dialoog was het werk van JOSINE A. SIMONS-MEES [1863-1948], dat aanvankelijk een zeker succes heeft gehad maar al spoedig verouderd aandeed: *De veroveraar* [1906]; *Atie's huwelijk* [1907]; *Een paladijn* [1910].

Het psychologische genre is ook beoefend door de fijnzinnige stilist FRANS MIJNSSSEN [1872-1954], wiens *Tooneelspelen* [1906] en *Ida Wahl* [1920] een toegewijd vakmanschap en een skeptische mensenkennis verraden.

Literair minder belangrijk, maar veel meer geschikt om een groot publiek te boeien waren de realistische en soms nogal sentimentele stukken van de journalist JAN FABRICIUS [1871-1964], vooral die welke spelen in de Oost, zoals *Dolle Hans* [1916].

Begaafder evenwel was de Rotterdamse dichter, prozaïst en dramaturg WILLEM SCHÜRMAN [1879-1915], die naam maakte met zijn roman *De Berkelmans* [1906] en wiens levendige, in een joods zakenmilieu spelende toneelstuk *De Violiers* [1911] lange tijd repertoire hield.

Het blijspel was vertegenwoordigd door het werk van HERMAN ROELVINK [1883-1957], van wie *Freuleken* [1911] en *Lentewolken* [1913] niet onderdoen voor soortgelijk buitenlands ontspanningstoneel.

Het naturalistisch drama, in Vlaanderen beoefend door Cyriel Buysse, werd voortgezet door E. W. SCHMIDT [1886-1937], wiens openhartige zedenspelen treffen door een vlotte dialoog en een verantwoorde psychologie: *Het kindernummer* [1918]; *Tilly's tribulaties* [1921].

130 ARTHUR VAN SCHENDEL [1874-1946]

Levensloop: Geboren te Batavia (nu Djakarta). Behaalde de akte M.O. Engels, was in Engeland werkzaam bij het onderwijs, daarna korte tijd te Haarlem. Sindsdien letterkundige. Jarenlang woonachtig in Italië; te Amsterdam gestorven.

Toen Van Schendels eerste verhaal verscheen, *Drogon* [1896], werd direct door enkele critici opgemerkt, dat men hier te maken had met een nieuw element in de moderne literatuur. Drogon, een adellijke jongeman uit de middeleeuwen, is namelijk door het Noodlot voorbeschikt tot het kwade, ook door uiterlijke tekenen. Het boek was dus niet de beschrijving van een werkelijkheid, maar had een algemene Idee als grondslag. De vorm was bovendien romantisch, en neigde naar het sprookje, en dit bleef zo bij de beroemd geworden boeken *Een zwerver verliefd* [1904] en *Een zwerver verdwaald* [1907]. In een zeer persoonlijke, verfijnde stijl beeldde Van Schendel eenzame, vaak dromerige gestalten uit, levende in verhoudingen, die nauwelijks bepaald zijn wat tijd en plaats betreft [o.a. *De berg van droomen*, 1913; *Der liefde bloesems*, 1921; *Angiolino en de lente*, 1923; *Merona, een edelman*, 1927].

Een tweede, geheel anders geaarde periode ving aan met *Het fregatschip Johanna Maria* [1930], een prachtig verhaal over één der laatste zeilschepen. Ofschoon het romantische gegeven van een geheimzinnige vertrouwelijkheid tussen schip en zeilmaker

niet ontbreekt, staat toch de inhoud van dit boek veel dichter bij de werkelijkheid. De stijl vertoont eigenaardigheden, die doen denken aan oude kronieken. Na *Het Fregatschip* is een gehele reeks typisch Hollandse romans gevolgd, die Van Schendel gemaakt hebben tot de grootste prozaïst van zijn tijd: *De waterman* [1933]; *Een Hollandsch drama* [1935]; *De rijke man* [1936] en *De grauwe vogels* [1937]. In al deze boeken, uitbeeldingen van de negentiende-eeuwse kleine burgerij, is door erfelijkheid en omstandigheden op dwingende wijze een Noodlot aanwezig, maar tegelijk heerst in enkele hoofdpersonen een zedelijk besef van roeping en plicht. Een versterking van het romantische en vooral van het wijsgerige bleek in *De wereld een dansfeest* [1938], *De zeven tuinen* [1939], en in het diepzinnige sprookjesachtige boek *Mijnheer Oberon en Mevrouw* [1940]. Daarna verschenen *De menschenhater* [1941] en *Een spel der natuur* [1942]. Terzelfder tijd schreef Van Schendel talrijke korte vertellingen, vaak eerst in dagblad of tijdschrift gedrukt, daarna gebundeld, bijv. *Herinneringen van een dommen jongen* [1934]; *De zomerreis* [1938]; *Anders en eender* [1939].

Na de bezetting publiceerde hij een rijmloos gedicht: *De Nederlanden*, waarin hij uitdrukking gaf aan zijn diepe vertrouwdheid met het Hollandse landschap. Bij zijn dood in 1946 was een meesterlijk boek: *Het oude huis*, ter perse. Postuum verscheen nog: *Voorbijgaande schaduwen*.

131 AART VAN DER LEEUW [1876-1931]

Levensloop: Geboren in Hof van Delft (nu Delft); studeerde rechten te Amsterdam, waar hij in 1902 promoveerde. Van 1902-1906 verbonden aan een levensverzekeringsmaatschappij. Sindsdien iterator, woonachtig te Voorburg, en aldaar gestorven.

Het poëtische werk van Aart van der Leeuw toont het maandblad *De Beweging* in z'n zacht-romantische, weemoedig-gelukkige gedeelte. Het is stemmingskunst, geen kunst van indrukken zoals bij Jan Prins, maar ook geen kunst van wijsgerige bezinning zoals bij Van Eyck. Een getemperde vreugde om al de schoonheden van het aardse leven, een mijmerend heimwee naar volmaakt geluk, verbeeldt zich in soms klassieke gestalten. Van zijn verzenbundels noemen wij: *Liederen en balladen* [1911], *Opvluchten* [1922] en *Het aardsche paradijs* [1927].

Dezelfde kwaliteiten vindt men terug in de halfautobiografische verbeeldingen van *Kinderland* [1914] en *De mythe van een jeugd* [1921].

Zijn diepzinnige, fantastische verhalen zijn gebundeld in: *De gezegenden* [1923], *Vluchtige begroetingen* [1925], *Verspreid proza* [1932] en *Vertellingen* [uitgebreide herdruk, 1935]. Door stijl en motieven is dit werk verwant aan de verhalen uit de eerste periode van Arthur van Schendel. Een verheugend succes verwierf de eenvoudige, bescheiden schrijver met zijn beide meesterlijke boeken *Ik en mijn speelman* [1927] en *De kleine Rudolf* [1930], waarin de beste elementen uit zijn novellen zich verbreden tot behoorlijk-weemoedige romans. De humor, fijnzinnig en wijs, maakt deze soms ernstige verhalen tot iets luchtigs; de sfeer is het best te vergelijken met een lichte aquarel. De kleur overheerst de klank; de schrijver was zich dit bewust en heeft eens opgemerkt, dat zijn doofheid wellicht de oorzaak was, dat zijn kunst 'voornamelijk een kunst van het oog is geworden'.

132 P. H. VAN MOERKERKEN [1877-1951]

Levensloop: Geboren te Middelburg; gymnasium te Utrecht, studeerde daar, en promoveerde er in 1904. Schilderles van A. J. Derkinderen. Leraar Nederlands te Haarlem, tot 1926. Sinds 1921 hoogleraar aan de Rijks-Academie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam.

De romans van de kunsthistoricus P. H. van Moerkerken Jr. zetten in een zeer persoonlijke vorm de traditie voort van de 19de-eeuwse historische roman. Geen visionair beeld geeft hij, maar een nauwkeurig gedocumenteerde schildering van verschillende tijdvakken uit het verleden. Wel ligt aan het meeste van zijn werk een gedachte ten grondslag, nl. de eeuwige drang van de mens naar vrijheid, rechtvaardigheid en geluk; maar deze algemene strekking blijkt alleen uit de keuze van de onderwerpen, het werk zelf is niet tendentieus. Na een verhaal over de veranderingen in het Gooi, *De ondergang van het dorp* [1913], en de ironische vertelling van Nederlandse moed in de Franse tijd, *De bevrijders* [1914], volgde een uitvoerige cyclus onder de titel: *De gedachte der tijden* [1918-1924]. De wederopovers, de Tachtigjarige oorlog, kerkelijke twisten, staatkundige beroeringen, de Franse revolutie, de Commune van Parijs en andere gebeurtenissen

worden uitgebeeld als vormen van eenzelfde wensdroom; daarin ligt de eenheid van deze groots-opgezette en in sobere, zakelijke stijl uitgevoerde reeks. In het epische gedicht *De bloedrode planeet* [1938] wordt met Keltische sagenmotieven een tragische toekomstverwachting uitgebeeld.

133 NICO VAN SUCHTELEN [1878-1949]

Levensloop: Studeerde te Amsterdam scheikunde en rechten, te Zürich psychologie en filosofie [1904-1906]; promoveerde in 1911 in de staatswetenschappen. Op 'Walden' 1898-1900. Later uitgever, daarna journalist [1910]. In 1913 verbonden aan de Wereldbibliotheek, 1925-1948 als directeur.

Het werk van Nico van Suchtelen wordt gekenmerkt door een streven naar wijsgerige bezinning en menselijke waardigheid; zowel Verwey als Van Eeden hebben op zijn literaire ontwikkeling invloed uitgeoefend. Zijn gedichten werden gebundeld in twee deeltjes *Verzen* [1905; 1912]. Van zijn toneelwerk verdient vermelding: *De tuin der dromen* [1914]. Belangrijker en veel bekender zijn de prozawerken, waarvan vooral *Quia Absurdum* [1906], *De stille lach* [1916] en *Eva's jeugd* [1925] een grote opslag hebben bereikt. In het eerstgenoemde boek zijn herinneringen aan Van Suchtelens verblijf op Walden verwerkt, terwijl het tweede de overpeinzingen vertelt van een fijngevoelig intellectueel, die ten slotte in de oorlog ten onder gaat. Diepzinnige gedachten naast felle oordelen vindt men in *Tat tvam asi* [= Dat zijt gij; 1933]. In stijgende mate heeft Van Suchtelen het militarisme gezien als de aartsvijand van de beschaving [*Oorlog, feestgelag ter ere van Erasmus*, 1936], maar tevens heeft hij geprobeerd de westerse beschaving geestelijk weerbaar te maken door in voortreffelijke vertalingen en studies de grootsten der mensheid nader te brengen tot het moderne Nederland: Dante, Spinoza, Goethe, Marcus Aurelius.

134 NINE VAN DER SCHAAF [1882-1974]

Levensloop: Geboren te Terhorne [Friesland]; eerst dienstmeisje in Den Haag, later enkele jaren onderwijzeres op Ameland. Sindsdien wijdde zij zich onder vaak moeilijke omstandigheden aan de literatuur. Overleden te Santpoort.

In evenwichtige taal beeldt Nine van der Schaaf gestalten en gebeurtenissen uit, die wezenlijk verschillen van de werkelijkheid. Niet de maatschappelijke doem of de erfelijkheid bindt in verhalen als *Santos en Lypra* [1906] of *Amanië en Brodo* [1908] de optredende personen; alles blijft ondergeschikt aan de fantasie, die eigen verhoudingen schept, zoals in de droom of het sprookje. Vooral bij Verwey vond dit symbolistische proza grote waardering.

In haar gedichten: *Poëzie* [1919] en *Naar het onzichtbare* [1929], kwam dit oorspronkelijke talent eveneens tot uiting.

Na 1920 wendde Nine van der Schaaf zich tot reëler stof. De sfeer van het Friese platteland, en de karakters van eenvoudige mensen maken latere boeken vertrouwder voor de meeste lezers: *Friesch dorpsleven* [1922; in 1936 herdrukt als *Heerk Walling*]; *De uitvinder* [1932]; *De liefde van een dwaas* [1937]. Ook hier echter is niet de werkelijkheid zelf het belangrijkste. Het gestileerde van mensen en gebeurtenissen onttrekt er het tijdelijke aan, en maakt van het individu bijna een symbool.

In 1938 verscheen het *Leven van Karel de Stoute*, waarin men een synthese van haar vroege en haar latere werk kan zien: fantasie op de grondslag van de historische werkelijkheid. Andere boeken van haar hand zijn *Droom de geleider* [1942], de Haagse roman *Eveline* [1948] en *De tovenaar* [1957]. Jeugdherinneringen, als met gedempte stem verteld, vormen de inhoud van *In de stroom* [1956].

135 J. A. DÈR MOUW [1863-1919]

Levensloop: Geboren te Westervoort. Gymnasium te Deventer, daarna student klassieke talen te Leiden. Gepromoveerd in 1890. Tot 1903 leraar te Doetinchem; daarna woonachtig te 's-Gravenhage; aldaar overleden.

Als een verontrust zoeker naar de waarheid heeft Dèr Mouw alle mogelijke wijsgerige stelsels bestudeerd, en met zijn felle kritiek overal het zwakke punt ontdekt. Heftig vijand van alle woordgegoochel, wendde hij zich, evenals later Carry van Bruggen, tegen de moderne stromingen in de filosofie, vooral tegen het Hegelianisme van Prof. Bolland. Erkennende dat de objectieve waarheid onbereikbaar is, aangezien ieders denken zich afspeelt binnen het eigen bewustzijn, vond Dèr Mouw ten slotte een haast

onvermoede rust in de Voorindische mystieke wijsbegeerte. Eerst toen, na zijn vijftigste jaar, kwam de drang om zich in versvorm te uiten, die hij in zijn jeugd wel had gekend, opnieuw in actie. Hij noemde zich ADWAÏTA (hij, die de tweeheid te boven is), en schreef in zakelijke, haast nuchtere, maar beeldende en soms geestige taal een groot aantal gedichten, overwegend sonnetten. Zowel bij Verwey als bij Van Eeden vond hij belangstelling en waardering. Van Eeden zelf zocht in die tijd een oplossing voor het waarheidsprobleem in een soort wijsgerig gefundeerde taal-critiek, de significa, waaraan ook de dichter-jurist Jacob Israël de Haan en een paar geniale wis- en sterrenkundigen hun bijdrage leverden. Dèr Mouw heeft de uitgave van zijn dichtwerk niet meer beleefd; hij overleed toen het eerste deel was afgedrukt. Zijn leerling Victor E. van Vriesland bezorgde de nalatenschap [*Brahman* I, 1919; *Brahman* II, 1920] en gaf later nog een kleine bundel *Nagelaten verzen* uit [1934], waarin men vooral jeugdherinneringen vindt uitgebeeld.

136 JACOB ISRAËL DE HAAN [1881-1924]

Levensloop: Zoon van een joodse godsdienstleraar; jongere broer van Carry van Bruggen. Wordt onderwijzer, daarna jurist. Jarenlang vrijdenker en socialist, later weer orthodox joods. In 1916 te Amsterdam gepromoveerd; aldaar privaat-docent in de significa. In 1919 naar Palestina. Lector aan de opleidingsschool voor juristen. Politiek gedesillusioneerd. In Jeruzalem vermoord.

Met zijn vroege proza behoort Jacob Israël de Haan tot het psychologisch naturalisme, bijv. *Pathologieën* [1908]. Als dichter sluit hij aanvankelijk aan bij *De Beweging*, maar zijn bijzondere betekenis ligt in zijn joodse poëzie. Teruggekeerd tot het geloof zijner vaders schreef De Haan uit de spanning van modern levensbesef en eeuwenoude godsdienstige tradities zijn twee bundels zionistische gedichten: *Het Joodsche lied* [1915; 1921]. Ontroerende jeugdherinneringen en aangrijpende uitingen van zondebesef en innerlijke tweestrijd maken dit werk tot een hoogtepunt van moderne religieuze lyriek. Nog onmiddellijker beledt hij zijn gekwelde, tragische leven in de meesterlijke bundel *Kwatrijnen* [1924], die zich laat lezen als een openhartig dichterlijk dagboek. De twee bundels *Verzamelde gedichten* [1952] bevatten

ook vrij wat ongepubliceerd gebleven poëzie.

Van groot historisch en literair belang zijn de journalistieke bijdragen, door hem uit Palestina aan het *Algemeen Handelsblad* gestuurd en maar voor een gering gedeelte gebundeld.

137 KAREL VAN DEN OEVER [1879-1926]

Levensloop: Geboren te Antwerpen als zoon van een textielhandelaar van Friese afkomst. Bleef ongehuwd in het ouderlijk huis wonen. Eèn der oprichters [1905] en tot 1912 redactiesecretaris van *Vlaamsche Arbeid*. Tijdens de eerste wereldoorlog in Nederland.

Ofschoon Van den Oever debuteerde in de vrijzinnige vriendenkring van Elsschot, koos hij spoedig voor een strijdvaardig, later fel-kritisch katholicisme. Nonconformist van karakter maakte hij zich levenslang meer vijanden dan vrienden. In zijn vroegste gedichten gaan de indrukken achter de stemmingen schuil: *Van stille dingen* [1904]. Uit liefde voor zijn geboortestad verdiepte hij zich in haar grandioos verleden en kwam er zelfs toe de zestiende-eeuwse stijl na te volgen in zijn *God-vruchtighe Maen-Rymen* [1911]. Het beeld van die bewogen periode vervaagt achter het barokke proza van *De Geuzenstad* [1911]. Daarbij voegen zich de eveneens barokke gedichten, gebundeld als *Lof van Antwerpen* [1912]. Ervan bewust dat zijn stijl de directe uitspraak van zijn persoonlijkheid in de weg stond, ging Van den Oever tijdens de oorlog over op een korter en suggestiever taalgebruik; maar zowel zijn leeftijd als zijn onvoorwaardelijke katholicisme verhinderden dat hij geheel door de expressionistische jongeren werd aanvaard. Niettemin behoren de verzen van deze laatste periode tot het belangrijkste deel van zijn werk: *Het open luik* [1922]; *Paviljoen* [postuum 1927].

138 GEERTEN GOSSAERT [pseud. van F. C. GERRETSON; 1884-1958]

Levensloop: Van orthodox-protestantse afkomst. Vroeg werkzaam in de handel. Studeerde te Utrecht, Brussel en Londen, en promoveerde in Heidelberg. Ambtenaar aan het Ministerie van Koloniën. Reis om de wereld. Verbonden aan de 'Koninklijke' (Petroleummaatschappij): van 1925 tot 1954 bijzonder hoogleraar in de koloniale geschiedenis te Utrecht.

Behalve als schrijver over sociologische en politieke onderwerpen

is Gerretson bekend geworden door zijn enige bundel verzen, uitgegeven onder de schuilnaam GEERTEN GOSSAERT: *Experimenten* [1911; vermeerderde achtste druk 1943]. Dit werk is verwant met Verwey en diens tijdschrift *De Beweging*, waaraan Gossaert medewerking verleende; in dezelfde tijd echter publiceerde hij ook in het protestantse blad *Ons Tijdschrift*. In gedragen taal, plechtig van ouderwetse woorden en wendingen, zet de dichter welbewust een door de Tachtigers verbroken traditie voort. Zijn 'bezielde retoriek' nadert de kunst der zeventiende-eeuwers, waarvan men soms de woordelijke weerklink aantreft. Bij Gossaert is het sonnet afwezig, terwijl de alexandrijn opnieuw toepassing vindt. Het ritme beweegt zich op de grondslag van een strak metrum, dat evenwel ruimte laat voor een persoonlijke ontroering. Wat de inhoud betreft, vindt men hier zowel klassieke als christelijke motieven. Gerretsons gedachtenwereld is gevormd onder de invloed van Bilderdijk en Groen van Prinsterer; van laatstgenoemde gaf hij de Briefwisseling uit. Belangrijk zijn ook de *Essays* [1947] o.a. over Bilderdijk, en een herdenkingsrede over Vondel.

139 DICHTERS IN DE MARGE

Aan de vroegste jaargangen van *De Beweging* is meegewerkt door verschillende jonge dichters die, Verwey's voorbeeld van bezonnen en gestileerde verskunst volgende, te zelden poëzie schreven met een persoonlijke signatuur.

Mede om zijn kritieken gold ALEX GUTTELING [1884-1910] als één der belangrijkste medewerkers; maar een vroege dood heeft zijn verdere ontplooiing verijdeld. Zijn eerste bundel *Een jeugd van liefde* [1906] is levenslang zijn enige gebleven; postuum verscheen *Doorgloeide wolken* [1911], samengesteld en ingeleid door Verwey.

MAURITS UYLDERT [1881-1966] publiceerde enkele bundels gedichten met karakteristieke titels als *Naar het leven* [1906] en *De tuinen van liefde en dood* [1913]. Als journalist schreef hij een groot aantal literaire kritieken, en op latere leeftijd een goed gedocumenteerde drielijge biografie van Albert Verwey: *De jeugd van een dichter* [1948], *Dichterlijke strijdbaarheid* [1955] en *Naar de voltooiing* [1959].

Het dichtwerk van de *Boomgaard*-redacteur FIRMIN VAN HECKE [1884-1961] heeft maar een beperkte omvang: *Verzen* [1912; herziene en vermeerderde uitgave *Gedichten*; 1925]; daarin gaat bezinning omtrent de grote vragen van leven en dood samen met verwondering, weemoed en zelfbeheersing. Ofschoon soms een gewoner woordkeus doorbreekt, is een stoïcijnse berusting, geuit in classicistische vormen, ook typerend voor zijn laatste bundel: *Lazarus* [1951].

De Antwerpse jurist AUGUST VAN CAUWELAERT (1885-1945) debuteerde met de gevoelige, door Gezelle beïnvloede bundel *Verzen* [1909]. Zwaar gewond in de oorlog, schreef hij herstellende zijn *Liederen van droom en daad* [1918], waarin zijn persoonlijke beproeving opgaat in de algemene. Zijn vroom katholicisme – *Liederen voor Maria* [1924] – verhinderde hem niet open te staan voor moderne stromingen, zowel op literair als op sociaal gebied. Hij was jarenlang redactiesecretaris van *Dietsche Warande en Belfort*. Opmerkelijk is het proza van zijn ervaringen als rechter: *Vertellen in toga* [1935].

De Amsterdamse jurist FRANÇOIS PAUWELS [1888-1966] publiceerde als dichter *Het kristallen masker* [1911] en in modern, enigszins door het expressionisme beïnvloede stijl *Fantomen* [1919] en *Tziganen* [1924]. Zijn naam blijft echter vooral verbonden aan enkele romans op thema's uit de wereld van misdaad en rechtspraak: *Boeven en burgers* [1926]; *Tina Kipra's echtscheiding* [1929].

Door een jarenlang verblijf als journalist in de tropen heeft ALBERT BESNARD [1887-1966] zich buiten de stromingen om ontwikkeld. In 1917 publiceerde hij de bundel *Sonnetten*, met een moderne beeldspraak binnen een traditionele versvorm. Later werd zijn stijl strakker als uiting van een vitalistisch levensbesef, getuige de bundel *Opstand en wroeging* [1925]. Eerst een kwart-eeuw daarna volgde *Doem en dorst* [1952], met indrukwekkende gedichten over Java, en sonnetten vol gepassioneerde gevoelens. Een visionair-episch dichtwerk over het joodse volk noemde hij *Drama* [1959].

140 H. W. J. M. KEULS [1883-1968]

Levensloop: Studeerde rechten, werd in 1907 advocaat in Amsterdam; werkte mee aan het *Handelsblad* als criticus voor muziek en toneel. Van 1925 tot 1948 directeur van een Bureau voor Auteursrecht.

Evenals de meeste leden van zijn leeftijdsgroep heeft Keuls zich als dichter langzaam ontwikkeld. Hij debuteerde in 1910 in *De Gids*, maar zijn eerste bundel *In den stroom* is van 1920. Met grote tussenpozen verschenen daarna *Om de stilte* [1924], *De dansende lamp* [1935] en *Rondeelen en kwatrijnen* [1942], waarin men de geleidelijke verdieping van zijn talent kan volgen. Zwaarmoedig en peinzend van aanleg, schrijft hij evenwichtige, zeer verzorgde verzen, minder direct dan Bloem, minder wijsgerig dan Van Eyck, maar met hen beiden verwant. Meer dan bij hen heeft het maatschappelijk bestaan bij Keuls de ontplooiing van zijn ingekeerde dichterschap geremd.

Eerst de uitgave van zijn *Verzamelde Gedichten* [4 delen; 1947-1949] waaronder de nieuwe bundel *Wegen en wolken*, bezorgde zijn poëzie een ruimer erkenning. In later werk als *Regionen* [1953] en *Valscherm* [1958], neigt het religieuze gevoel naar een zeer persoonlijke mystiek. In 1962 verwierf hij de P. C. Hooftprijs. Keuls is voorts van belang als dichterlijk vertaler.

141 P. N. VAN EYCK [1887-1954]

Levensloop: Studie in de rechten te Leiden. Daarna twee jaar in Italië. Werd in 1920 Londens correspondent van de *N.R.C.* en in 1935 hoogleraar letterkunde te Leiden, als opvolger van zijn vriend Verwey. Eredoctor van de Universiteit van Amsterdam, 1947.

Omstreeks 1910, na de dood van Alex Gutteling, begint een nieuwe periode van *De Beweging*, door de medewerking van een jongere generatie en vooral door het optreden van P. N. van Eyck, die om zijn veelzijdige begaafdheid en doelbewust oordeel door zijn leeftijdgenoten als de kritische leidsman werd erkend. In zijn gedichten toont hij zich verwant met de latere Verwey. Het feest der zintuiglijke schoonheid is voorbij: in strakke vormen tracht de dichter zijn levensidee te verbeelden, en getuigenis af te leggen van zijn ingespannen zoeken naar wijsgerige waarheid. Een verstandelijk element, dat ondanks de volmaakte taalbe-

heersing de versbouw stroef maakt, heeft een vroege ontplooiing van dit opmerkelijke talent belemmerd. Zijn techniek is zeer geschoold, zijn gedachtenwereld even ruim als verfijnd: *De getooide doolhof* [1909]; *Getijden* [1910]; *Uitzichten* [1912]; *Inkeer* [1922]; *Voorbereiding* [1926]. Onder invloed van latere levenservaringen kwam zijn dichterschap tot rijpheid in de bundels *Herwaarts* [1939]; *Verzen* [1940]; *Meesters* [1945]; het meest volledig heeft hij zijn mystiek-wijsgerige levensbeschouwing verbeeld in het omvangrijke mythologische dichtwerk *Medousa* [1947]. Bekend werd Van Eyck voorts door verschillende literair-historische en kritische essays, verschenen in het door hem geredigeerde tijdschrift *Leiding* [1930-1931]. Om gezondheidsredenen ontheven van het grootste deel van zijn hoogleraarstaak, wijdde Van Eyck zich zijn laatste jaren voornamelijk aan de poëzie. Zijn verzamelde werk bevat, behalve twee delen poëzie, in de delen proza een aantal ongepubliceerd gebleven studies over verscheidene groten uit de wereldliteratuur.

142 J. C. BLOEM [1887-1966]

Levensloop: H.B.S., aanvullend Staatsexamen; daarna studie in de rechten te Utrecht. Was werkzaam bij de gemeente-administratie, werd later redacteur van de *N.R.C.*, daarna griffier van het kantongerecht te Lemmer, toen ambtenaar aan het Departement van Sociale Zaken, ten slotte griffier te Zutphen. In 1948 reis naar Zuid-Afrika. Prijs der Nederlandse letteren 1965.

Bloems dichterschap is gevormd in de sfeer van Boutens en Verwey: zijn verzen hebben de volkomen gave vorm, die alleen door toegewijd vakmanschap ontstaat. Zeer langzaam is zijn talent gegroeid, en lang is zijn eerste bundel *Het verlangen* [1921] ook zijn enige gebleven. Deze titel kenmerkt zijn poëzie: een toon van hunkering, van weemoedig reiken naar onwerelds geluk, klinkt in al zijn verzen door. Er is geen hemelbestormende drift, gevolgd door wanhopige ontgoocheling; integendeel: er is een zeker romantisch evenwicht, waarbij een melancholische berusting zowel het verlangen als de onbevredigdheid beheerst. Opmerkelijk is dat verscheidene van zijn vroege gedichten gewijd zijn aan bepaalde gestalten en dus meer objectief symbolisch dan subjectief lyrisch zijn. Het is alsof de dichter bevreesd is voor een

al te grote openhartigheid en zich daarom achter anderen verschuilt.

Een peinzende, kwetsbare natuur, teleurgesteld door de betrekkelijkheid van het aardse leven en niettemin gelovend in de aardse waarden van hartelijkheid en vriendschap, spreekt zich eveneens uit in zijn latere, geheel en al lyrische bundels: *Media Vita* [1931] en *De nederlaag* [1937], die de tooi van een zeker classicisme hebben prijsgegeven voor de directe toon van een weerloos mensenhart, en die dus dichters aansluiten bij Leopold dan bij Boutens.

In 1945 verscheen de kleine meesterlijke bundel: *Sintels*, in 1946 gevolgd door *Quiet though sad*. In 1947 werd zijn poëzie herdrukt in één deel *Verzamelde gedichten*, waarvan later een meer chronologisch geordende herdruk verscheen. In 1950 publiceerde hij nog de bundel *Avond*, en in 1957 het bundeltje *Afscheid*. Van belang voor de kennis van zijn persoonlijkheid en zijn dichterschap zijn voorts de bundel *Verzamelde beschouwingen* [1950] en *Terugblik op de afgelegde weg* [1954].

143 JAN VAN NIJLEN [1884-1965]

Levensloop: Geboren te Antwerpen; na 1914 tijdelijk in Nederland; later ambtenaar aan een der ministeries in Brussel. Tegelijk met Greshoff en Vestdijk redacteur van *Groot Nederland*.

Ofschoon Jan van Nijlen, afkomstig uit de *Boomgaard*-groep, aan verschillende Zuid- en ook Noordnederlandse tijdschriften heeft meegewerkt en enkele van zijn bundels bekroond heeft gezien, is hij in Vlaanderen lang een eenzame en enigszins onderschatte figuur geweest. Die eenzaamheid is niet toevallig, maar behoort tot het wezenlijke van zijn persoonlijkheid en van zijn poëzie. Zijn dichterslijke ontwikkeling is te vergelijken met die van Bloem: terwijl de oudste gedichten [bijv. *Verzen*, 1906; *Het licht*, 1909] een decoratief karakter dragen, doordat schone verbeeldingen er in klassiek-evenwichtige vormen tot uitdrukking komen, heeft het latere werk een diepe en direct ontroerende menselijkheid en een eerlijke eenvoud van woordkeus. Zijn rijpste verzen zijn vervuld van weemoed om het altijd ontoereikende leven en van de troost die er ligt in herinnering en droom. Zoals vele lyrieci wordt ook Van Nijlen geïnspireerd door het herdenken

van zijn jeugd. Zijn belangrijkste bundels heten: *De lokstem* [1925], *De vogel Phoenix* [1928], *Geheimschrift* [1934], *Het oude kind* [1938]. Zijn *Verzamelde gedichten*, in 1938 in Nederland verschenen en sindsdien vermeerderd herdrukt, hebben zijn naam een grote bekendheid gegeven.

Na de tweede wereldoorlog waarin Van Nijlen zijn zoon verloor, publiceerde hij *De dauwtrapper* [1947], waarin hij zonder bitterheid zijn ontgoocheling en zijn verlies belijdt, en zonder retoriek getuigt van zijn deemoedige berusting en zijn dankbare aanvaarding van het af en toe genoten geluk. Eenzelfde gezindheid van diepzinnige eenvoud en zelfbeheersing spreekt zich uit in de bundel *Te laat voor deze wereld* [1957]. Als zeer persoonlijk essayist deed Van Nijlen zich o.a. kennen in beschouwingen over de Franse literatuur: *Francis Jammes* (1918), *Charles Péguy* (1919) en in de opmerkelijke, uit dankbaar herdachte vriendschap ontstane *Herinneringen aan E. du Perron* [1955].

144 A. ROLAND HOLST [1888-1976]

Levensloop: Na de H.B.S. enige tijd student te Oxford. Sindsdien letterkundige, aanvankelijk te Laren, later te Bergen [N.-H.]. Van 1920-1934 redacteur van *De Gids*. In 1946-1947 een literaire reis door Zuid-Afrika. In 1959 Prijs der Nederlandse letteren.

In de reeks bundels, door A. Roland Holst in de loop der jaren uitgegeven, heeft zijn poëzie zich naar sfeer en stijl gewijzigd. *Verzen* [1911] en ook *De belijdenis van de stilte* [1913] brengen de eenzaamheid van een zachtmoedige, schuchtere persoonlijkheid tot uiting; in zijn latere werk is de eenzaamheid geen stemming, maar een fatum; het beeld van het 'eiland' is typerend voor hem. De menselijke ziel *voelt* zich niet eenzaam, zij *is* het, onverbiddelijk, en in die eenzaamheid is zij verwant met grote natuurkrachten: de zee, de sterren, de wind. In *Voorbij de wegen* [1920] en *De wilde kim* [1925] is deze fatale eenzaamheid verbonden met een hunkering naar hartstochtelijk leven als in de oertijd, en naar een eenheid buiten tijd en ruimte. De taal wordt moeilijker, en sluit zich meer af voor een direct begrip. Nog sterker werd dit in zijn cyclus *Een winter aan zee* [1937], die in strakke vormen spreekt vanuit een visionair, van sagen en legenden doorzongen droomleven, dat de denkwijze der normale stervelingen ver-

smaadt om langs andere wegen te naderen tot een wereldbeeld. Een 'mysticus' heeft men Roland Holst genoemd: maar de mystiek betreft hier geen verhouding tot God, doch tot een aardse volmaaktheid in een verloren oertijd; zowel het homerische Troje, als de sagen der Kelten, vormen voor Roland Holst een inspirerende kracht. Trots en heimwee, noodlot en kunstenaarsglorie voelt men opdoemen uit de woorden, die echter dit alles evenzeer verhullen als vertolken. Enige toeneiging tot het algemene leven toont zijn bundel *Onderweg* [1940].

Ook in zijn proza behoudt Roland Holst zijn afgeslotenheid; zijn taal is geen middel tot mededeling, doch magische uitdrukking van een innerlijke realiteit. Bewerking van een Iers sagenmotief vindt men in *Deirdre en de zonen van Usnach* [1920]; later volgden *De afspraak* [1927], *Tusschen vuur en maan* [1933] en *Voortekens* [1936]. Belangrijk voor de kennis van zijn persoonlijkheid is de prozabundel: *Uit zelfbehoud* [1938].

Tijdens de oorlog verschenen van hem illegaal de gedichten *In Memoriam Du Perron en Ter Braak*, en *Helena's Inkeer*. In 1958 volgde de bundel *In gevaar*; in 1960: *Omtrent de grens*.

145 J. GRESHOFF [1888-1971]

Levensloop: Geboren te Nieuw-Helvoet. Na middelbaar onderwijsjournalist te Arnhem, later in Schaarbeek (Brussel); sedert 1939 in Zuid-Afrika, tijdelijk ook op Java en in de U.S.A.

De bundels *Aan den verlaten vijver* [1909] en *Door mijn open venster* [1910], die de eerste tijd van Greshoffs poëzie omvatten, tonen een romantisch-melancholisch man, die een welluidend maar nog niet geheel eigen vers weet te schrijven. Toen in 1924, na een tijd van sterk verminderde produktie, Greshoff opnieuw als dichter van zich liet horen, was er een zekere wijziging gekomen, die leidde tot een principiële wending. De bundel *Aardsch en hemelsch* [1926] typeert de beide polen van Greshoffs wezen. Had tot die tijd het 'hemelse': d.i. romantisch verlangen, wijsgerig-religieuze gerichtheid, droefheid om het menselijk tekort, de overhand gehad, nu won het 'aardse': levensaanvaarding, alle-daags geluk, verdediging van de onafhankelijke persoonlijkheid. Zijn taal wordt pratend, er komt een nuchtere geestigheid die het volkswoord kiest als welbewuste ontluistering van de verfijnde

poëzie. Algemene erkenning bracht de verzamelbundel *Gedichten* [1934] onder het karakteristieke motto, ontleend aan Beets: 'Geen orgeltoon, maar uw persoon!' In 1938 verscheen het lyrische leerdicht *Ikaros bekeerd*. Een nieuw hoogtepunt werd de bundel: *De laatste dingen* [1958].

Greshoff, die in grilligheid van voorkeur toch zichzelf trouw bleef, heeft als redacteur van *Groot Nederland* veel gedaan voor de literatuur der jongeren. Ook als criticus en essayist, zoals in de geestige bundel *Rebuten* [1936], is hij onmiskenbaar zichzelf. Tijdens de tweede wereldoorlog deed Greshoff veel voor de Nederlandse letteren in Engeland en Amerika; na de bevrijding raakte hij van Holland vervreemd. Literaire herinneringen en beschouwingen zijn uitgegeven onder de titels: *Volière* [1956] en *Menagerie* [1958].

146. J. W. F. WERUMEUS BUNING [1891-1958]

Levensloop: Geboren te Velp; opgeleid voor het notariaat; later journalist-dichter-criticus-fijnproever en kookboekschrijver. Overleden te Amsterdam.

De vroege poëzie van Werumeus Buning is over het algemeen melodius, en ontstond uit een stemming van melancholie. Zijn eerste bundel *In memoriam* [1921] is vervuld van de herinnering aan een gestorven vrouw, die in tedere liefde wordt herdacht. In *Dood en leven* [1926] is een sterker element van berusting, terwijl tegen het slot een gevoel van vreugde de overhand neemt. De wending naar het aards geluk vindt men uitgedrukt in de titel *Hemel en aarde* [1927], en nog sterker in *Et in terra* [1933].

Inmiddels was Bunings grote succes in het vernieuwde genre van de ballade verschenen: het lied in honderd strofen *Mária Lécina* [1932], over welks ontstaan hij later een aardig boekje schreef. Een gestegen aandacht voor deze oude vorm, zoals die ook merkbaar werd bij enkele jongere dichters, kenmerkt de bundel *Negen Balladen* [1935], die echter met een enkele uitzondering onderdoet voor *Mária Lécina*. In een klein boekje: *Voor 2 stuiver anjelieren* [1936] gaf Buning een aantal copla's: Spaanse volksliedjes, deels vertaald, deels eigen vinding. Latere gedichten, waaronder ook politieke tijdverzen, zijn bijeengebracht onder de titel: *Jacob en de engel* [1951].

Behalve enkele studies over dans en danseressen, verscheen van Werumeus Buning een drietal bundels beschrijvingen van zwerftochten door eigen land: *Ik zie, ik zie wat gij niet ziet* [1937-1939].

147 VICTOR E. VAN VRIESLAND [1892-1974]

Levensloop: Geboren te Haarlem; bezocht het gymnasium te Den Haag; ontving privaattlessen van Dèr Mouw; studeerde in 1913-1914 te Dijon Frans. Van 1931-1938 kunstredacteur *N.R.C.* Eredactor van de Leidse Universiteit, 1954. P. C. Hooftprijs, 1961.

Na op jonge leeftijd in *De Nieuwe Gids* te hebben gedebuteerd, heeft Van Vriesland jarenlang aan verschillende tijdschriften meegewerkt, maar eerst laat werd een keuze uit zijn gedichten uitgegeven in twee bundeltjes: *Voorwaardelijk uitzicht* [1929]; *Herhalingsoefeningen* [1935]. Deze poëzie is het werk van een gevoelige en wijsgerige natuur die een voorkeur toont voor het zakelijke woord. In 1946 verscheen een derde bundel: *Vooronderzoek* Zijn dichtwerk is verzameld als: *Drievoudig Verweer* [1949].

Onder de titel *Spiegel van de Nederlandse poëzie* stelde hij een omvangrijke bloemlezing in drie delen samen. Zijn kritieken, gebundeld in twee delen *Onderzoek en vertoog* [1958], geven een belangwekkend inzicht in de literaire ontwikkeling tussen 1920 en 1940.

148 WILLEM DE MÉRODE [pseud. van WILLEM EDUARD KEUNING 1887-1939]

Levensloop: Geboren te Spijk [Gr.]; was een tijdlang onderwijzer, later ambteloos letterkundige te Eerbeek, waar hij overleed.

Ofschoon De Mérode al in 1911 debuteerde en in 1916 deelnam aan *Het Getij*, vond hij eerst in de protestantse *Opwaartsche Wegen*-groep de geestverwante kring die hem als belangrijk dichter erkende. Volstrekt één is hij er nooit mee geworden. Daarvoor was zijn geloof te weinig dogmatisch en te zeer mystiek; daarvoor ook was zijn kunstenaarschap te zinnelijk. In de poëzie van De Mérode is het calvinisme ontgaan van z'n anti-esthetische trek:

in rijke vormen, sierlijke rijmen, weelderige beeldspraak getuigt hier een protestant van een geloof, dat hem allereerst gevoelszaak is.

In later jaren, deels onder de invloed van een sterker dogmatische opvatting, deels van een zakelijker richting in de Nederlandse poëzie, is bij De Mérode een andere verhouding gekomen tussen melodische en plastische elementen: het beeldende nam toe, en daarmee de concrete taal, nuchter, soms hard. Dank zij een groot assimilatievermogen bewerkte hij Chinese en Perzische kunst; hij schreef zelfs een reeks eigen gedichten in Chinese stijl: *Ruischende bamboe* [1937]. Pleit dit werk voor zijn dichterschap, het overschrijdt verre de grenzen van de calvinistische poëzie.

Uit zijn talrijke bundels, waarvan wij nog noemen: *Het kostbaar bloed* [1922], *De verloren zoon* [1928], *De steile tocht* [1930], *Doodenboek* [1934], werd een representatieve bloemlezing samengesteld: *De wilde wingerd* [1936].

149 PIERRE KEMP [1886-1967]

Levensloop: Geboren te Maastricht. Korte tijd journalist in Amsterdam. Van 1915 tot 1945 op kantoor van een Limburgse Steenkoolmaatschappij. In 1959 bekroond met de P. C. Hooftprijs.

Ofschoon Pierre Kemp evenals zijn broer, de dichter en prozaïst MATHIAS KEMP [1890-1964] al vóór 1920 debuteerde, dagtekent zijn karakteristieke modernistische poëzie van later tijd. Deze impressionistische notities, met hun gevoel voor kleur en klank, werden aanvankelijk gepubliceerd in *De Gemeenschap*, het maandblad van de katholieke jongeren, daarna gebundeld als *Stabielen en passanten* [1934]. In volgende bundels, die de bewondering van de jongere generatie wekten, bevestigde Kemp dit oorspronkelijke en expressieve talent: *Fugitiieven en constanten* [1938]; *Transitiieven en immobielen* [1940]. Om zijn zintuiglijkheid wel met Gorter vergeleken, staat Kemp wegens zijn fantasie en ironische weemoed dicht bij een figuur als Richard Minne. In de tegenstelling tussen de mens die men *is* en die men zich droomt of althans droomde, ligt de grond van zijn ironie. De eerste indruk van Pierre Kemps poëzie is die van een naïef en fantasierijk spel; eerst daarna ontdekt men diepere menselijke waarden: zuiverheid, eenvoud, zelfkennis, levensliefde en een rijkgeschakeerde

culturele belangstelling. De *Bloemlezing uit zijn kleine liederen* [1953] geeft een goede indruk van Kemps veelzijdige en speelse talent. Latere bundels heten o.a. *Engelse verdoos* [1956] en *Emeritaat* [1959].

150 RICHARD MINNE [1891-1965]

Levensloop: Geboren te Gent. Handelsschool aldaar. Moest wegens zwakke gezondheid een ambtenaarsloopbaan opgeven. Was enige jaren boer. Sedert 1930 journalist.

Het dichtwerk van Richard Minne verrast door ironische kritiek, geestige verbeelding, lichte ontroerbaarheid en verfijnde muzikaliteit: *In den zoeten inval* [1927]. Wat directheid van zeggingswijze en afwezigheid van retoriek betreft, wordt hij door geen van zijn tijdgenoten geëvenaard. Hij verbergt kennelijk de idealistische gevoeligheid van een kinderhart achter de stugheid van een grimmige scepticus. Wie hem met Elsschot vergelijkt, vindt bij velerlei overeenkomst vooral in zijn speelse fantasie een specifiek verschil. Zijn enige roman is getiteld *Heineke Vos en zijn biograaf* [1933]. Door zijn jongere vrienden Herreman en Roelants werd uit verspreide publikaties en brieven het boek *Wolfijzers en schietgeweren* [1942] samengesteld, dat een goede indruk geeft van deze verrassende persoonlijkheid. Een kritische bloemlezing uit zijn ongelijkwaardige journalistieke werk is bijeengebracht onder de titel *In 20 lijnen* [eerste bundeltje 1946; tweede geheel andere bundel, 1955]. Zijn verzamelde poëzie verscheen in 1955: *In den zoeten inval en andere gedichten*.

151 DIRK COSTER [1887-1956]

Levensloop: Geboren te Delft; was eerst journalist, studeerde enkele jaren Nederlands te Leiden. Oprichter-redacteur van *De Stem* 1921-1940. Eredocent van de Universiteit van Amsterdam, 1954.

De betekenis van Coster ligt op kritisch en essayistisch gebied: bij de beoordeling van boeken betrok hij steeds de schrijver erin, zodat ook in zijn kleinere aankondigingen het essay-type overheeft. Zijn waardering werd mede bepaald door zijn overtuiging: humaan, ethisch, anti-dogmatisch, religieus-getint, sociaal-gericht. Een botsing met de opvattingen van '80 kon niet uitblij-

ven: reeds in 1910 richtte Kloos een scherpe aanval op hem; maar evenmin later een botsing met andere dogmatici van katholieken en protestantsen huize. Mede bestreden om zijn retorische stijl [Du Perron in *Forum*], verloor hij na 1930 bij de jongeren vrijwel alle gezag.

Typerend voor Coster was jarenlang zijn uitspraak: 'Wij zullen ons houden aan de keuze van 't niet-kiezen' – een uitspraak die van Erasmus of Coornhert zou kunnen zijn. Coster heeft evenals de genoemde groteren, de tragiek van zo'n standpunt volop ervaren: middelpunt te zijn van veel misverstand.

In 1919 verscheen de bundel *Marginalia*, een boekje met diepzinnige gedachten, geordend tot een soort levensleer. Zijn studies en beschouwingen zijn gebundeld in twee delen *Verzameld Proza* [1925; 1927]. In 1924 deed hij een verantwoorde keuze uit de moderne poëzie en voorzag deze van een belangwekkende inleiding: *Nieuwe geluiden*; een soortgelijke bloemlezing stelde hij samen uit onze hele literatuur: *De Nederlandsche poëzie in 100 verzen* [1927]. In 1931 verscheen de bundel: *Schetsboek*; in 1939: *Het tweede boek der Marginalia*.

152 NESCIO [pseud. van J. H. F. GRÖNLOH; 1882-1961]

Levensloop: Geboren te Amsterdam. Stichtte in 1901 met enkele vrienden een idealistische kolonie, die echter mislukte. Kwam op een handelskantoor; werd later directeur van de Holland-Bombay-Trading Company. Hield zich verre van alle letterkunde. Overleden te Hilversum.

Ontgoocheld maar niet verloochend idealisme, ironische mensen- en zelfkennis, en een subtiel gevoel voor het gewone woord karakteriseren de paar novellen waarmee Nescio debuteerde: *De uitvreter* [in *De Gids*, 1911] en *Titaantjes* [in *Groot-Nederland*, 1915]. Toen ze, voorafgegaan door het eveneens autobiografische *Dichtertje*, in 1918 in boekvorm verschenen, werden ze nauwelijks opgemerkt. De oorlogsomstandigheden eisten alle aandacht op, en bovendien wist niemand wie er achter dit pseudoniem schuilging. Op de herdruk, in 1933, is, met name door Ter Braak, bewonderend gereageerd. De paar latere publikaties, *Mene tekkel* [1946] en *Boven het dal* [1961], hebben het beeld van Nescio's persoonlijkheid en schrijverschap wel aangevuld, niet gewijzigd. De sinds zijn dood sterk toegenomen erkenning geldt vooral de

eerste novellen met hun drievoudige kwaliteit: omzien zonder bitterheid, liefde voor de gewone dingen, waaronder het Hollandse landschap, en afkeer van alle pathetiek.

153 WILLEM ELSSCHOT [pseud. van ALFONS DE RIDDER;
1882-1960]

Levensloop: Geboren te Antwerpen. Opgeleid voor de handel. Verblijf in Parijs en Rotterdam. Leider van een advertentiebureau in zijn geboorteplaats en aldaar overleden.

Het vroegste werk van Elsschot bestaat uit gedichten, deels in idealistische, grotendeels echter in strakke, nuchtere, sceptische toon. Geschreven omstreeks 1910, werden ze eerst in 1934 gepubliceerd: *Verzen van vroeger*, en toen om hun moderne geest en hun pratend taalgebruik door Ter Braak en Du Perron als typische *Forum*-poëzie erkend. Deze vaak anekdotische gedichten bevatten veel dat karakteristiek is gebleven ook voor het later gevolgde proza.

Elsschot is getypeerd als 'de eerste kosmopoliet in de Vlaamse literatuur', wegens zijn roman van pensionleven te Parijs: *Villa des Roses* [1913], een voortreffelijk debuut, dat echter niet als zodanig werd erkend. Ook de twee volgende boeken: *De verlossing* [1921], het sarcastische verhaal van Vlaams dorpsleven, met een botsing op leven en dood tussen een heerszuchtige pastoor en een socialistische vrijdenker, en *Een ontgoocheling* [1921], de tragikomische geschiedenis van een 'kleine man' die sterft na de verijdeling van zijn dierbare illusies, vonden eerst na 1930 grote bewondering. In *Lijmen* [1924] tekende Elsschot op cynische wijze de trucs van de advertentiebranche, hem uit ervaring bekend. *Kaas* [1933] beschrijft de mislukking van een kantoorbediende die importeur wil zijn; *Pensioen* [1937] persifleert het sentimentele en inhalige gesol met de nagedachtenis van een krijgsgevangene. Zowel door zijn nuchtere en ironische mensenkennis als door zijn rake en zakelijke stijl werd Elsschot een uitzonderlijke en belangrijke figuur: als aandachtig waarnemer geheel realist, als hekelend uitbeelder kennelijk een ontgoocheld idealist. Uit autobiografische gegevens ontstonden de boeken *Tsjip* [1934] en *De leeuwentemmer* [1940], gewijd aan zijn kleinzoon. De novelle *Het dwaallicht* [1946], het verhaal van een tocht die de schrijver

door het nachtelijke Antwerpen maakt als begeleider van drie oosterse zeelieden, bevat een onovertroffen zelfportret.

154 F. BORDEWIJK [1884-1965]

Levensloop: Geboren te Amsterdam. Studeerde rechten te Leiden, was enige tijd leraar; woonde als advocaat en letterkundige te Den Haag. In 1954 verwierf hij de P. C. Hoofdprijs.

Na onder pseudoniem een bundel gedichten te hebben gepubliceerd [*Paddestoelen* door TON VEN; 1916], die geen weerklank vond, gaf Bordewijk tussen 1919 en 1924 drie delen *Fantastische vertellingen* uit. Het zijn wonderlijke geschiedenissen, waarin men invloeden van Edgar Allan Poe aantreft, naast trekjes van de criminele roman en verschijnselen uit het gebied van de parapsychologie. Ook dit werk vond weinig erkenning. In *Blokken* [1931], een satire gericht tegen het collectivisme, en *Knorrende beesten* [1933], een novelle over autorennen, wordt zijn stijl geheel eigen, om in *Bint* [1934] de harde, gewapend-betonnen taal te zijn, die bij het onderwerp past: de beschrijving van een school waar de directeur een soort terreur uitoefent met behulp van een knokploeg van leerlingen. Het boek zelf laat in twijfel, of de auteur dit systeem heilzaam of verwerpelijk vindt; Coster heeft in *De Stem* het eerste gemeend, maar ten onrechte.

Bordewijks belangrijkste boek is de groot opgezette Rotterdamse roman *Karakter* [1938], waarin de psychologische afhankelijkheid van zoon en vader en de daaruit voortvloeiende tragische botsingen worden beschreven. Het taalgebruik nadert hier, ondanks de voorliefde voor de zonderlingste namen, meer tot de gewone spreektaal; de figuren en situaties zijn breder beschreven dan in ouder werk. Hetzelfde geldt voor het niet geheel geslaagde werk *Apollyon* [1941]. Clandestien verscheen in 1944: *Verbrande erven*, onder de schuilnaam EMILE MANDEAU. Een opmerkelijke kant van Bordewijks talent is zijn vermogen tot suggestieve plaatsbeschrijving, veelal met duidelijk angstwekkende functie.

Bijzonder interessant is: *Eiken van Dodona* [1946], een roman over twee kunstenaars, een musicus en een schilder. Als latere hoogtepunten mogen gelden de zakenroman: *Noorderlicht* [1948], de huwelijksroman *Het doopvont* [1952] en *Bloesemtak*

[1955], een roman van de laster. Ouderdom en doodsmotieven beheersen *Tijding van ver* [1961]. Bordewijk schreef ook talrijke bundels korte verhalen.

155 A. M. DE JONG [1888-1943]

Levensloop: Geboren in Noord-Brabant in een arm rooms arbeidersgezin, dat ten slotte in Rotterdam belandde. Rijksnormaalschool te Delft; onderwijzer. Sinds 1919 kunstredacteur aan *Het Volk*; later literair medewerker aan krant en radio. Reizen door Europa, Algiers, Egypte, Turkije en Palestina. In 1943 te Blaricum door politieke tegenstanders vermoord.

Het vroegste werk van A. M. de Jong is somber en realistisch: *Ondergang* [1916]. Zijn eigen onderwijzerservaringen kwamen tot uiting in de roman *Marcus van Houwaert* [1920]. Daarop volgde het pathetische, fel-socialistische boek *Het evangelie van de haat* [1924], waarin hij het kapitalisme symboliseerde en bestreed.

Het succes van A. M. de Jong dateert van 1925, toen hij *Het Verraad* uitgaf, het eerste onovertroffen deel van een tot tweemaal vier delen gegroeide reeks over jeugd en jongelingsjaren van Merijntje Gijzen. Het vervolg *Flierefluiters oponthoud* [1926] lijkt op Felix Timmermans' *Pallieter*. Talloze autobiografische elementen zijn verwerkt in deze boeken, waarvan het laatste: *Een knaap wordt man*, in 1938 verscheen. In de enigszins romantische sfeer van het Brabantse platteland is De Jong op z'n best. Zijn boeiend verteltalent maakt ook zijn reisverhalen tot vlotte lectuur: *Naar zonnige landen in donker getij* [1929]. Tijdens de tweede wereldoorlog schreef hij een uitvoerige maar historisch en psychologisch onaanvaardbare roman over Bredero: *De dolle vaandrig* [postuum 1947].

De honderden kritieken van A. M. de Jong zijn zeer ongelijk van waarde; de vroegste hebben, mede wegens hun vaak principiële standpunt, de grootste betekenis. Ook als kinderschrijver verwierf De Jong een goede naam, vooral met zijn, in het Frans en Duits vertaalde stripverhaal *De wereldreis van Bulletje en Bonestaak*.

Levensloop: Theodorus Johannes Thijssen, geboren in Amsterdam, werd opgeleid voor onderwijzer en was bijna 20 jaar in zijn geboortestad werkzaam. Later werd hij vakbondsbestuurder en socialistisch kamerlid. Jarelang redacteur van het weekblad *School en huis*.

Veel meer dan bij zijn collega A. M. de Jong vormen de ervaringen bij het onderwijs de inhoud van Thijssens verhalen en romans. Ofschoon hij aanvankelijk deelnam aan het heersende naturalisme [*Barend Wels*; 1908], maakte hij zich daarvan los bij het schrijven van zijn bekendste boek: *Kees de jongen* [1923]. Eigen jeugdherinneringen, liefdevol begrip voor het opgroeiende kind, ingehouden humor en pretentieloze eenvoud van taal, gericht op de lezerskring van zijn weekblad waar dit werk als feuilleton verscheen, verbinden zich hier tot een zó gaaf geheel, dat Thijssens roman een geheel eigen plaats inneemt in de zeer lange rij van boeken-over-kinderen die er zijn verschenen sinds Multatuli's *Woutertje Pieterse*. Ook *De gelukkige klas* [1926] en de ironische fantasie *Het grijze kind* [1927] getuigen van Thijssens pedagogische kritiek en zijn stilistisch talent.

157 FELIX TIMMERMANS [1886-1947]

Levensloop: Geboren en opgevoed te Lier. Autodidact. Schrijversloopbaan in zijn vaderstad. Tevens tekenaar en schilder.

Timmermans was één van de meest gelezen vertellers van zijn tijd. Midden in de sombere oorlogstijd werd hij plotseling bekend door *Pallierter* [uitgegeven te Amsterdam in 1916], een boek vol uitbundige levenslust en onbezorgd natuurgelot, nog vóór de oorlog verschenen in *De Nieuwe Gids*. Het vormt een scherpe tegenstelling met de voorafgaande, somber gestemde *Schemeringen van den dood* [1910]. In middeleeuws-naïeve trant schilderde hij vrome taferelen in *Het Kindeken Jezus in Vlaanderen* [1917], dat gevolgd werd door het fijn-gevoelde boekje *De zeer schoone uren van juffrouw Symforosa* [1918], spelend in de vertrouwde Lierse omgeving. De roman *Anna-Marie* [1921] is geplaatst in de pruijken tijd; *De Pastoor uit den Bloeyenden Wijngaardt* [1924] behandelt een zielsconflict. Na een reeks kleinere schetsen, ten dele door hem zelf geïllustreerd, publiceerde hij een tweetal werken van historische aard: *Pieter Bruegel* [1928] en *De harp van*

Sint-Franciscus [1932, na een reis in Italië], die beide zwak bleven, ondanks de poging om de karaktertekening te verdiepen. Een verrassing bracht evenwel zijn *Boerenpsalm* [1935], een treffende, levensechte schildering van de Vlaamse boer, en in zoverre een sombere tegenhanger van zijn optimistische *Pallieter*.

158 DRIE VLAAMSE VERTELLERS

Meer nog dan Emmanuel de Bom is LODE BAEKELMANS [1879-1965] de kroniekschrijver van Antwerpen geworden. Zijn liefde voor zijn geboortestad is even gul als waarachtig, en vormt één van de factoren van zijn blijmoedige levensaanvaarding. Niettemin is de ondergangsroman *Tille* [1912] zijn beste boek: het trieste bestaan en de vroege dood van een meisje uit het schipperskwartier. Met zijn overige werk, zoals *Mijnheer Snepvangers* [1918] behoort hij tot de typische vertellers voor brede kring: gemoedelijk en genoeglijk, en met een mild begrip voor de eenvoudige mens.

ERNEST CLAES [1885-1968] dankt zijn populariteit voornamelijk aan zijn verhaal van kwajongensstreken *De Witte* [1920], eendeloos herdrukt en vaak vertaald. Wranger en minder oppervlakkig is de novelle over een handige oorlogswoekeraar *De vulgaire geschiedenis van Charelke Dop* [1924]. In talrijke romans en novellen, traditioneel wisselende van olijk tot sentimenteel, heeft Claes zijn talent van onderhoudend verteller, eenvoudig beschrijver en gemoedelijk mensenkenner verder bewezen. Voornamelijk geïnspireerd door zijn geboortedorp, beperkt hij zich tot figuren zonder hartstochtelijke spanningen, en tot verhoudingen zonder grote sociale of psychologische problemen.

Het werk van FILIP DE PILLECYN [1891-1962] heeft psychologisch meer diepgang en stilistisch meer kwaliteit. Maar het meest typerend is zijn voorkeur voor historische thema's: de roman *Blauwbaard* [1931] laat telkens het herhaalde moordmotief en de uiteindelijke zelfopoffering spelen op de grens van middeleeuwen en nieuwere tijd; *De soldaat Johan* [1939] is gesitueerd in de periode van Karel de Stoute. Na de oorlog – waarin De Pillecyn als Vlaams nationalist een functie aanvaardde die uitliep op vijf jaar gevangenis – werd ook het eigen verleden bron van inspiratie: *Mensen achter den dijk* [1949].

159 HISTORISCH OVERZICHT

De oorlog die België in 1914 overviel, heeft Nederland gespaard. Daar ontbreekt dan ook de directe weerslag, zoals die te vinden is bij August van Cauwelaert in zijn *Liederen van droom en daad*. Maar belangrijker dan de onmiddellijke reactie is de fundamentele schok, door de oorlog teweeggebracht bij heel de jongere generatie in Zuid en Noord, speciaal bij hen die in die gewelddadige jaren hun puberteit beleefden. De idealistische verwachtingen van de 'belle époque', het vooruitgangsgeloof en ook de individuele weemoed verloren iedere grond. De wereld bleek wreder, de mens machtelozer dan men had gemeend. Tegenover deze catastrofe, dit massale leed en deze collectieve schuld van de ouderen dienden de jongeren hun eigen verzet te stellen, de literair begaafde jongeren als woordvoerders vooraan. Om de aarde weer bewoonbaar te maken moest alle creativiteit in nieuwe vormen gericht zijn op de mensheid als geheel. Dit *expressionisme* was een internationaal verschijnsel. Het had zich met name bij enkele schilders al voor de oorlog aangekondigd en het kwam nu in het na-oorlogse revolutionaire Duitsland tot bloei, ook in de literatuur [de bundel *Menschheitsdämmerung*]. Maar ook in Frankrijk waren er verwante ontwikkelingen, al werd de term expressionisme daar niet gebruikt [Picasso; Guillaume Apollinaire]. Zowel Duitse als Franse invloeden deden zich gelden bij PAUL VAN OSTAIJEN [1896-1928]. Door hem en door MARNIX GIJSEN [pseud. van J. A. Goris, °1899], beiden uit Antwerpen, werden de twee jaargangen van *Ruimte* [1920-1921] een belangrijke literaire gebeurtenis.

In Nederland ging de ontwikkeling geleidelijker. Sinds 1916 bestond er een bescheiden literair tijdschrift, *Het getij*, dat zich dank zij de medewerking van dichters als HERMAN VAN DEN BERGH [1897-1967], HENDRIK DE VRIES [°1896] en J. SLAUERHOFF [1898-1936] spoedig in expressionistische zin ontwikkelde. Van datzelfde jaar 1916 dagtekent ook *De wandelaar*, de eerste bundel

van M. NIJHOFF [1894-1953]; daarin kwam een modernistische geestesgesteldheid tot uiting op een eigen, zij het niet expressie-nistische wijze. Zijn cyclus *Pierrot aan de lantaren* [1919] en vooral de bundel *Vormen* [1924] bevestigden de grootheid en oorspronkelijkheid van dit talent.

Niet enkel door nieuwe publikaties wijzigt zich het beeld van een periode, ook door het wegvallen van schrijvers die nog volop aan het werk zijn en van wie nog veel mocht worden verwacht: in 1923 overleed Louis Couperus, kort na zijn zestigste verjaardag; in 1924 Adama van Scheltema, Jacob Israël de Haan, en Heijermans; in 1925 Leopold. Een enkele postume publikatie kon niets veranderen aan het feit dat hun werk voorgoed tot een afgesloten tijdvak behoorde.

Toen er een conflict ontstond tussen de meer traditionele en de meer expressionistische medewerkers aan *Het getij*, werden *De vrije bladen* opgericht [1925], waarin de belangrijkste jongeren zich verenigden. Het is vooral H. MARSMAN [1899-1940] geweest, die als criticus en dichter aan de literaire ontwikkeling leiding heeft gegeven. Zijn pleidooien voor het *vitalisme* beoogden behalve een hartstochtelijke poëzie ook een hartstochtelijke levensstijl. Zijn bundel *Verzen* [1923], het befaamde 'rode boekje', blijft echter als uiting van expressionisme verre beneden Paul van Ostaïjens *Bezette stad* [1921], waar ook de typografie in dienst is gesteld van de experimentele expressie.

Een andere, meer traditionele, meer humanistische stroming vond een uitingsmogelijkheid in *De stem*, het maandblad waarin DIRK COSTER [1887-1956] min of meer voortzette wat tot die tijd door Albert Verwey in *De Beweging* was gedaan. Maar de welwillende sfeer van vrijzinnigheid en cultuurkritiek was voor het temperament van jonge creatieve talenten blijkbaar weinig aantrekkelijk.

Geheel anders was dat bij de groep die in een nieuwe beleving van het oude geloof steun vond voor z'n verzet tegen de ontredde wereld van de ouderen. Onbetwistbaar zijn de jong-katholieken erin geslaagd hun maandblad *De Gemeenschap* tot een belangrijk literair orgaan te maken, mede dank zij de voortreffelijke grafische verzorging. Na de vroege dood van de begaafde voorman GERARD BRUNING [1898-1929] is de leiding voornamelijk in handen geweest van de veelzijdige ANTON VAN DUINKERKEN

[pseud. van W. J. M. A. Asselbergs, 1903-1968]. De begaafdsten dichter uit deze kring is JAN ENGELMAN [1900-1970], de begaafdsten prozaïst ANTOON COOLEN [1897-1961]. De protestantse jongeren, minder strijdvaardig en minder begaafd, hebben zich gegroepeerd rondom *Opwaartsche wegen*; maar de grootste dichter van calvinistische huize, GERRIT ACHTERBERG [1905-1962] ontwikkelde zich vrijwel buiten dit maandblad om. De socialistische schrijvers, waaronder JEF LAST [1898-1972], hebben wel een eigen organisatie maar nooit een eigen orgaan gehad.

Het beeld van de Nederlandse letteren in de jaren '20 is ondanks alles toch tamelijk optimistisch, al betekende de vroege dood van Paul van Ostaïjen een onvervangbaar verlies. Toen het jaar daarop, 1929, diens tegenpool Karel van de Woestijne overleed, was Vlaanderen plotseling beroofd van zijn twee markantste dichtersfiguren. Ook Holland werd getroffen door het heengaan van Aart van de Leeuw in 1931, van Carry van Bruggen in 1932. Maar het allerbelangrijkste was dat elk optimisme een illusie bleek toen de funeste, in 1929 onverhoeds uitgebroken crisis alle levensverhoudingen aantastte en Hitler met zijn nationaal-socialistische horden erin slaagde de jonge Duitse democratie onder de voet te lopen (1933). De sfeer van internationale dreiging werd beklemmender naarmate de jaren '30 verstreken. Hoewel het maandblad *Forum* [1933-1936] geen politieke signatuur had, was de algemene lijn onmiskenbaar antidogmatisch, antiretorisch en antifascistisch. Die opvattingen kenmerken zowel het optreden van de voornaamste redacteur MENNO TER BRAAK [1902-1940], als dat van zijn vriend E. DU PERRON [1899-1940]. Diens autobiografische roman *Het land van herkomst* [1935] behoort tot de belangrijkste werken van deze tijd. De voorkeur van hen beiden ging uit naar een schrijverschap dat tegelijk onafhankelijk-kritisch en sociaal geëngageerd zou zijn, en dat zij op superieure wijze belichaamd zagen in Multatuli. Het is *Forum* geweest dat met de verdoezelende retoriek van Dirk Coster heeft afgerekend, en de onderschatte begaafdheid van Willem Elsschot heeft erkend en gestimuleerd: *Kaas* [1933]; *Pensioen* [1937]. Al bleef de lezerskring en daarmee de directe invloed van *Forum* klein, op afstand gezien blijkt dit blad het centrale en meest karakteristieke literaire orgaan van de jaren '30 te zijn geweest. In dit klimaat is de veelzijdigste auteur van zijn generatie, S. VESTDIJK [1898-1971]

tot ontplooiing gekomen: *Terug tot Ina Damman* [1934]; *Het vijfde zegel* [1937]. In dit klimaat heeft ook de Vlaamse prozaïst GERARD WALSCHAP [°1898] zich in vitalistische richting ontwikkeld: *Trouwen* [1934]; *Houtekiet* [1939]. Belangrijk waren voorts de romans met een historisch-regionale inslag *Stiefmoeder Aarde* [1936] en *Het rad der fortuna* [1938] van THEUN DE VRIES [°1907].

Een opmerkelijk verschijnsel van de jaren '30 is de lange rij 'Hollandse romans' van Arthur van Schendel, te beginnen met *Het fregatschip Johanna Maria* [1930]. Opmerkelijk is ook dat de generatie-1910 juist in deze periode volledig tot ontplooiing kwam: Bloem publiceerde *De nederlaag* [1937], Jan van Nijlen *Geheimschrift* [1934], A. Roland Holst de cyclus *Een winter aan zee* [1937]. Een enkele maal klinkt uit hun werk een toon van grimmig verzet op tegen het in heel Europa (Spanje 1936) opdringende dictatoriale geweld. Het is Marsman geweest die, zich rekenschap gevend van zijn eigen ontwikkelingsgang, principieel koos voor een bezielde humanistische levensstijl: *Tempel en kruis* [1940]. Maar toen zijn bundel verscheen, was de tweede wereldoorlog al ontketend.

VOOR EN NA DE BEVRIJDING

160 HISTORISCH OVERZICHT

In Nederland hebben oorlog en capitulatie onmiddellijk de dood veroorzaakt van Ter Braak en Du Perron, terwijl enige weken daarna Marsman om het leven kwam. Tot de verliezen uit latere jaren behoren o.a. de dichter JAN CAMPERT [1902-1943], beroemd door zijn lied *De achttien doden*, en de Vlaamse auteur VICTOR J. BRUNCLAIR [1899-1944], beiden omgekomen in een concentratiekamp; voorts de prozaïst en hispanoloog JOHAN BROUWER [1898-1943], gefusilleerd, en de romanschrijver-journalist LODE ZIELENS [1901-1944], door een V-bom gedood nadat Antwerpen al bevrijd was.

Zowel bekende dichters als naamloze debutanten reageerden op bezetting en terreur met uitingen van afschuw en verontwaardiging. Deze verzetspoëzie, die aanvankelijk getikt of gestencild van hand tot hand ging, werd ten slotte zelfs gebundeld in een illegale uitgave als *Het Vrij Nederlands liedboek* [1 april 1944]. De instelling van de Kultuurkamer leidde ook tot het oprichten van clandestiene uitgeverijen, waarvan 'De bezige bij' wel de belangrijkste werd. Terwijl gevestigde tijdschriften genaast of verboden werden, vond de literatuur heimelijk voortgang in enkele nieuwe, clandestien gedrukte organen, zoals *Podium*. Al deze activiteiten zijn vrijwel tot Nederland beperkt gebleven; de terreur was er weerzinwekkender dan in Vlaanderen.

De hoop op een algehele culturele vernieuwing na de bevrijding is niet vervuld. Niet de idealen uit de bezettingstijd kregen de overhand, maar veeleer de in de jaren '30 ontstane tradities. In de periode 1945-1950 komen dichters naar voren die kort voor of na 1940 al iets hadden uitgegeven en die nu als het ware opnieuw debuteerden. De bundel *Parken en woestijnen* [1940] van VASALIS [pseud. van M. Droogleevers Fortuyn-Leenmans, °1909] was een bijzondere belofte geweest, *De vogel Phoenix* [1947] bracht de vervulling. Van ED. HOORNIK [1910-1970] was het episch-lyrische gedicht *Mattheus* [1938] verschenen en de harder gestileerde

bundel *Steenen* [1939]. Het verblijf in het concentratiekamp Dachau gaf een definitief accent aan zijn stem: *Ex tenebris* [1947]. Ook BERTUS AAFJES [°1914] had al iets gepubliceerd, maar eerst *Een voetreis naar Rome* [1946] bewees de oorspronkelijkheid van zijn troubadourstalent. Van LEO VROMAN [°1915], die naar Java was gevlucht en een Japans kamp had overleefd, was nog geen bundel verschenen, maar zijn *Gedichten, vroegere en latere* [1949] waren een overtuigend bewijs van zijn begaafdheid. Toen zijn jaargenoot BERT DECORTE enkele uitgaafjes samenvoegde tot *Gedichten* [1946] en *Nieuwe gedichten* [1947], kon men moeilijk meer twijfelen aan zijn veelzijdig talent. Ook HERWIG HENSEN [pseud. van F. C. A. Mielants, °1917] had zijn bezonnen poëzie al doen kennen in *Oefeningen naar binnen* [1940] en toonde de volle rijpheid daarvan in *Lof der gereedheid* [1946]. Het was duidelijk, dat de komst van een nieuwe generatie, zoals Hoornik die in het tijdschrift *Werk* [1939] had aangekondigd, door de oorlog wel was vertraagd maar niet verhinderd.

Wat voor de poëzie gold, dat gold ook voor het proza. Er is een hele reeks auteurs te noemen, die na de jaren van gedwongen pas-op-de-plaats een nieuwe sprong waagden. Maar wel niemand deed dat zó verrassend als MARNIX GIJSEN [°1899] die een kwarteeuw tevoren tot de dichters van het expressionisme had behoord en nu zijn talent als prozaïst bewees in het ironisch-autobiografische verhaal *Joachim van Babylon* [1946], het eerste van een lange reeks. Van ANNA BLAMAN [pseud. van J. P. Vrugt 1905-1960] was de psychologische roman *Vrouw en vriend* [1941] verschenen, maar deze werd overtroffen door haar roman-in-een-roman *Eenzaam avontuur* [1948]. Ook JOHAN DAISNE [pseud. van H. Thiery, 1912-1978] wist zijn fantasierijke roman *De trap van steen en wolken* [1942] te overtreffen met het aangrijpende drieluik van *De man die zijn haar kort liet knippen* [1947]. Een sterke sociale bewogenheid kenmerkt het vaak pessimistische realisme van LOUIS-PAUL BOON [1912-1979]: *De voorstad groeit* [1941]; van zijn hand is ook een authentiek verslag van trieste ervaringen: *Mijn kleine oorlog* [1946]. Realistisch en somber is voorts de novelle *Geld speelt de grote rol* [1937] van ADRIAAN VAN DER VEEN [°1916]; milder van toon is zijn eveneens autobiografische roman *Wij hebben vleugels* [1946].

Jeugdherinneringen, maar gesitueerd op Java, spelen ook een rol

bij HELLA S. HAASSE [H. S. van Lelyveld-Haasse, °1918] in haar novelle *Oeroeg* [1948]. Overigens heeft vooral het beëindigen van de koloniale verhouding met Nederlands-Indië een sterke en langdurige invloed uitgeoefend. Sinds de *Max Havelaar* bestond er in de Nederlandse letteren iets dat men het 'Indische genre' zou kunnen noemen, en waaraan werd bijgedragen door o.a. Couperus, Daum, Augusta de Wit, Jan Prins, Du Perron, en aan het eind van de jaren '30 door BEB VUYK [°1905] met *Het laatste huis van de wereld* [1939]. Na de oorlog zijn er velen geweest die hun ervaringen, versterkt door de emotie van het 'afscheid voor-goed', hebben vastgelegd in verhalen en romans, maar meer dan iemand anders is MARIA DERMOÛT [1888-1962] erin geslaagd de tropische atmosfeer voelbaar op te roepen: *Nog pas gisteren* [1951].

Natuurlijk hebben de gruwelen van de bezettingstijd in Nederland – gijzelaars; dwangarbeid; razzia's; onderduikers; jodenvervolging; illegale acties – velen ertoe gebracht het beeld daarvan vast te leggen, voorzover mogelijk; want bij deze werkelijkheid schieten alle woorden te kort. Een schokkend boek is niettemin *De tranen der acacia's* [1949] van W. F. HERMANS [°1921], en vooral zijn meesterwerk *De donkere kamer van Damocles* [1958]. Aangrijpend is ook het autobiografische verhaal *Het bittere kruid* [1957] van MARGA MINCO [°1920]. Autobiografisch, maar dan als beeld van de na-oorlogse leegheid, is eveneens *De avonden* [1947], door GERARD VAN HET REVE [°1923] onder de halve schuilnaam Simon van het Reve gepubliceerd. Andere begaafde prozaïsten van deze jongere generatie zijn HARRY MULISCH [°1927], die opmerkelijk debuteerde met de roman *Archibald Strohalm* [1952]; WARD RUYSLINCK [pseud. van R. C. M. de Belsler, °1929] die sinds *De ontaalde slapers* [1957] tot de belangrijkste prozaïsten van Vlaanderen behoort; IVO MICHIELS [pseud. van R. Ceuppens, °1923] die met de symbolische roman *Het afscheid* [1957] een nieuwe stijl introduceerde. Opmerkelijk is de voortzetting van de humor-traditie, tevoren in handen van HENRIËTTE VAN EYK [°1897] en BELCAMPO [pseud. van H. P. Schönfeld Wichers [°1902], nu versterkt door de succesrijke publikaties van GODFRIED BOMANS [1913-1971] en van SIMON CARMIGGELT [°1913].

Uiteraard hebben al deze schrijvers – en nog dozijnen meer die

ongenoemd moeten blijven – hun werk twintig, dertig jaar voortgezet. Maar wel onder ingrijpend gewijzigde literaire omstandigheden. Want net als na de eerste wereldoorlog hebben de jongeren die tijdens de tweede in hun puberteit verkeerden, de leiding genomen van een radicale vernieuwing, kritisch en creatief: de Vijftigers. Een vroege dood heeft HANS LODEIZEN [1924-1950] verhinderd méér te zijn dan een begaafde overgangsfiguur: *Het innerlijk behang* [1949]. Zijn jaargenoot, de schilder-dichter LUCEBERT, werd de 'keizer der Vijftigers' de meest experimentele dichter sinds Herman Gorter in 1890 zijn *Verzen* publiceerde. Bevriend met schilders van de internationale Cobra-groep (Appel, Corneille) die op enkele van hun tentoonstellingen ook dichters lieten medewerken, voerde men luidruchtig actie voor een poëzie die in haar afkeer van traditie en vormbeheersing verwant is aan de emotionele non-figuratieve beeldende kunst, en die – evenals deze – na een korte tijd van spot en tegenwerking de letteren en de literatuurkritiek is gaan beheersen.

Ondanks verschil in leeftijd, karakter, begaafdheid en levensbeschouwing hebben de Vijftigers gezamenlijk een beweging gevormd, ook in deze zin dat hun principes niet tot dogma's zijn verward, maar in staat waren zich op den duur te vernieuwen. In de loop van de jaren '70 was blijkens tal van bekroningen de officiële erkenning een feit. Terugziende kan men constateren dat de beweging na een jaar of twaalf ten einde was, doordat de deelnemers bleken te zijn uiteengegroeid. De belangrijkste Vijftigers zijn:

JAN HANLO [1912-1969] die de bundel *The varnished – het geverniste* [1951] publiceerde, en het jaar daarop de hele dagbladders bereikte met zijn, aan de dadaïst Kurt Schwitters herinnerende, klankgedicht *Oote*;

LUCEBERT [pseud. van L. J. Swaanswijk, °1924], een leidersfiguur, wiens taalscheppend vermogen in dienst staat van een neovitalisme dat zich sarcastisch keert tegen alle halfheid en passiviteit: *Van de afgrond en de luchtmens* [1953];

JAN G. ELBURG [°1919], die zich van sonnettenschrijver ontwikkelde tot experimenteel dichter met een sterke sociale bewogenheid: *Laag Tibet* [1952];

PAUL RODENKO [1920-1976], dichter, criticus en essayist, maar vooral van belang als samensteller van de bloemlezing *Nieuwe griffels, schone leien* [1954];

GERRIT KOUWENAAR [°1923], die tot in zijn poëzie geïntrigeerd is door het tekortschieten van de taal: *Achter een woord* [1953], *Het gebruik van woorden* [1958], en die voorts de inleiding schreef bij de bloemlezing *Vijf 5-tigers* [1954];

HANS ANDREUS [pseud. van J. W. van der Sant, 1926-1977], wiens poëzie treft door sterk visuele trekken: *Muziek voor kijkdieren* [1951] en in later tijd door gevoelige liefdeslyriek: *Zoon van Eros* [in de bundel *Gedichten*, 1958];

SIMON VINKENOOG [°1928], die vanuit Parijs deelnam aan de beweging door zijn gestencilde tijdschrift *Blurb* [acht nrs. 1950-1951], door zijn bloemlezing *Atonaal* [1951], door een bundel als *Land zonder nacht* [1952], een roman als *Zolang te water* [1954], en die zich onderscheidt door geestdriftige geëngageerdheid met vele progressistische acties:

REMCO CAMPERT [°1929], zoon van de in de oorlog omgekomen dichter Jan Campert, die na verschillende bundels poëzie zoals *Een standbeeld opwinden* [1952] vooral naam maakte als prozaïst: *Het leven is verrukkuluk* [1961];

RUDY KOUSBROEK [°1929], geboren op Sumatra, die na gedichten als *Begravenis van een keerring* [1953] zich ontwikkelde tot een opmerkelijk essayist;

SYBREN POLET [pseud. van S. Minnema, °1924], die zowel in zijn dichtwerk, o.a. *Geboorte-stad* [1958], als in zijn proza o.a. *Breekwater* [1963] streeft naar een steeds concreter taalgebruik;

BERT SCHIERBEEK [°1918], wiens teksten soms de scheiding tussen poëzie en proza zinloos maken, maar die vooral van belang is als auteur van de cyclus *Het boek IK* [1951], *De andere namen* [1952] en *De derde persoon* [1955].

De Vlaming HUGO CLAUS [°1929] heeft van het begin af aan met de Hollandse Vijftigers samengewerkt. Zijn bundel *De Oostakkerse gedichten* [1955], zijn drama *Een bruid in de morgen* [1955] en zijn roman *De Metsiers* [1951] tonen de veelzijdigheid van zijn talent. Maar al is er in Vlaanderen geen min of meer georganiseerde beweging geweest, er zijn wel talrijke dichters met een verwante experimentele stijl:

REMY C. VAN DE KERCKHOVE [1921-1958], auteur van *Een kleine ruïnemuziek* [1951];

ALBERT BONTRIDDER [°1921] met o.a. *Hoog water* [1951] en *Dood hout* [1955];

GUST GILS [°1924] auteur van een grimmige agressiviteit: *Zeer verlaten reiziger* [1954];

PAUL SNOEK [pseud. van E. Schietekat, °1933] met de bundels *Archipel* [1954] en *Noodbrug* [1955].

Het is vooral de essayist JAN WALRAVENS [1920-1965] geweest, die consequent de nieuwe mogelijkheden heeft bepleit, o.a. in zijn bloemlezing *Waar is de eerste morgen?* [1955].

De beweging van de Vijftigers hoort al tot de geschiedenis, de Vijftigers zelf nog allerminst. En na hen zijn er alweer jongeren, die, geboren in of na de oorlog, met bewonderenswaardig talent deelnemen aan de wordende literatuur. Dat wordende laat zich niet vastleggen in woorden, het is morgen anders dan vandaag, zoals het vandaag anders is dan gisteren. Men kan het niet beschrijven, men kan het alleen maar beleven. Wie geïnteresseerd is in de modernste literatuur, weet het uit ervaring.

LITERATUUROPGAVE

ALGEMEEN

Bij nauwkeuriger studie over een persoon of tijdvak kan men het best de standaardwerken over de Nederlandse letterkunde raadplegen. Het is verstandig daarbij steeds uit te gaan van de nieuwste druk, omdat deze vaak de meest recente literatuur over een onderwerp heeft verwerkt. Ook voor literatuurverwijzingen zijn deze handboeken van groot belang. Omdat de literatuur over een bepaald onderwerp in zoveel letterkundige handboeken, woordenboeken, monografieën, bibliografieën, tijdschriften etc. verspreid is opgenomen, hebben A. M. J. van Buuren, W. P. Gerritsen en A. N. Paasman een gids samengesteld onder de titel *Vermakelijk bibliografisch ganzenbord. Een eerste handleiding bij systematisch-bibliografisch onderzoek op het gebied van de Nederlandse letterkunde* (4e, herz. druk, Groningen, 1977). Deze gids wijst de gebruiker de weg wanneer hij voor nadere studie literatuur, bronnen of andere gegevens nodig heeft. Voor de meest recente literatuur kan men terecht bij de sinds 1970 verschijnende *Bibliografie van de Nederlandse taal- en literatuurwetenschap* ('s-Gravenhage, vanaf 1970), waarin tevens de bibliografie over de Friese literatuur is opgenomen. Deze bibliografie geeft samen met het in 1979 verschenen retrospectieve deel in principe alle literatuur over auteurs en onderwerpen die de Neerlandistiek betreffen vanaf 1965.

Voor een eerste oriëntatie over een onderwerp kan men gebruik maken van de meest recente druk van een encyclopedie, waarin meestal een summier bibliografie is opgenomen. Op het gebied van de Nederlandse letterkunde zijn voor dit doel de belangrijkste encyclopedieën: de *Moderne Encyclopedie der Wereldliteratuur* (9 dln, 1963-1977; 2e gewijzigde druk vanaf 1980), de *Grote Winkler Prins Encyclopedie* (7e druk, 1966-1975; 8e druk in voorbereiding) en *De Grote Oosthoek, encyclopedie en woordenboek* (20 dln, 7e druk, vanaf 1976).

Meestal zal men echter meer hebben aan de belangrijkste letterkundige handboeken, indien men zich nader wil oriënteren omtrent een auteur of onderwerp. Wij geven ze hieronder.

Het meest recent is G. P. M. Knuvelde, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* in 4 delen, waarvan een 5e geheel herziene druk verschenen is ('s-Hertogenbosch, 1970-1976). Dit handboek behandelt de literatuur tot 1916. Voor de modernere literatuur schreef Knuvelde het *Handboek tot de moderne Nederlandse letterkunde* (2e, ongewijzigde druk, 's-Hertogenbosch, 1964). *De geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, waarvan het eerste deel in 1939 verscheen, is nog niet voltooid. Voor deel I

schreef de hoofdredacteur F. Baur een inleiding over historiografie en methode. De delen I en II, geschreven door J. van Mierlo, behandelen de middeleeuwen. De 2e druk van deze delen werd voorzien van een register. Deel III is grotendeels geschreven door G. S. Overdiep en is gewijd aan de 16e eeuw. De delen IV en V beschrijven het tijdvak van renaissance en barok. Ze zijn geschreven door G. S. Overdiep en G. A. van Es. Deel VI beschrijft de letterkunde van de 18e eeuw en is van de hand van H. J. Vieu-Kuik en J. Smeijer. Op dit deel verscheen een afzonderlijk uitgegeven register. C. G. N. de Vooys schreef deel VII, dat de 19e eeuw behandelt tot ongeveer 1885. Deel VIII dat hetzelfde tijdvak in Vlaanderen moest behandelen, ontbreekt nog. Deel IX ten slotte, bewerkt door W. J. M. A. Asselbergs, behandelt de Noordnederlandse letterkunde van 1885 tot en met de generatie Leopold-Boutens. Een probleem van deze reeks handboeken is dat de meeste delen geen register hebben, zodat afzonderlijke auteurs of onderwerpen moeilijk zijn terug te vinden. Bovendien is de literatuuropgave van een aantal delen verouderd. Nog steeds onmisbaar om het vele feitenmateriaal dat erin is verwerkt is de *Ontwikkelingsgang der Nederlandse letterkunde* door J. te Winkel, waarvan de 2e druk (1922-1927) 7 delen omvat. Een fotomechanische herdruk van deze 2e druk uit 1973 maakt dit handboek weer goed bereikbaar.

Naast deze algemene handboeken bestaan er handboeken die een bepaalde periode of een bepaald genre of gebied tot onderwerp hebben. Zo behandelt J. A. Worp de *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland* (2 dln, Groningen, 1904-1908). Nog steeds van belang vanwege de biografieën en literatuuropgaven is J. ten Brinks *Geschiedenis der Noord-Nederlandse letteren in de 19e eeuw, in biographieën en bibliographieën, 1830-1900*, waarvan de 2e druk werd bijgewerkt door T. H. de Beer (3 dln, Rotterdam, 1902-1904). Recenter is *Een eeuw Nederlandse letteren* van G. Stuiveling (4e herz. druk, Amsterdam, 1971), dat eveneens de letterkunde van de 19e eeuw behandelt.

Voor de literatuur in Vlaanderen raadplege men van R. F. Lissens *De Vlaamse letterkunde van 1780 tot heden* (4e herz. druk, Brussel, 1967). Over de letterkunde van Nederlandse auteurs in of over Nederlands-Indië publiceerde Rob Nieuwenhuys zijn omvangrijke *Oost-Indische spiegel* (Amsterdam, 1972).

Goede bloemzeringen kunnen een aanvulling geven op het historisch overzicht van de literatuur, maar meestal zeggen ze meer over de bloemlezer dan over de literatuur zelf.

Het is daarom verstandiger gebruik te maken van goede tekstuitgaven, mede omdat deze vaak uitgebreide literatuurverwijzingen bevatten. De makkelijkst bereikbare tekstuitgaven zijn die van M. C. A. van der Heijden, uitgegeven in de reeks *Spectrum van de Nederlandse letterkunde* (SNL) (25 dln.), waarin een keuze van teksten uit de middeleeuwen tot en met het eerste kwart van de 20e eeuw zijn uitgegeven. Afzonderlijke tekstuitgaven zijn gepubli-

ceerd in de series *Klassiek Letterkundig Pantheon* (KLP) en de *Klassieke Galerij* (Klas. Gal.), die zich vooral op schoolgebruik richten. Van meer wetenschappelijke pretentie zijn de tekstuitgaven in de reeks *Klassieken der Nederlandse Letterkunde* (KNL) en de *Zwolse drukken en herdrukken voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden*. Waar nodig en mogelijk zullen we bij de behandeling van de afzonderlijke hoofdstukken dit soort uitgaven vermelden.

Veel artikelen over auteurs zijn verspreid gepubliceerd in de vaktijdschriften binnen de Neerlandistiek, zodat we daar nogal eens naar zullen moeten verwijzen. De belangrijkste hiervan zijn: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* (TNTL); *De Nieuwe Taalgids* (NTg); *Spiegel der Letteren* (Sp.d.Lett.); *Levende Talen* (LT); *Leuvense Bijdragen* (LB); *Spektator*.

Voor bio- en bibliografische informatie over moderne schrijvers (na 1800) is voorts het kaartsysteem van het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum (NLMD) van belang. Dit kaartsysteem wordt in gedrukte vorm toegestuurd aan abonnees. De meeste grote bibliotheken hebben er een abonnement op, evenals op een selectie van kranteknipsels (van belang voor de meest recente literatuur, die nog niet in handboeken etc. is opgenomen). Dit knipselsysteem wordt verzorgd door het Letterkundig Museum in Den Haag in samenwerking met het Nederlands Bibliotheek en Lectoriumcentrum (NBLC), waar zich dan ook uitgebreide verzamelingen knipsels bevinden.

Om de hierna volgende literatuuropgaven niet al te zeer te doen uitdijen, hebben we waar mogelijk ons beperkt tot de meest recente literatuur. Over het algemeen zal de gebruiker daarin wel verwijzingen vinden naar oudere literatuur. Vooral in tekstuitgaven zijn vaak uitgebreide literatuuropgaven vermeld, zodat we soms volstaan hebben met een goede en recente uitgave. We hebben bovendien de bereikbaarheid van de publikaties in het oog gehouden, maar soms is het niet anders mogelijk dan toch te verwijzen naar moeilijk toegankelijke of slecht bereikbare uitgaven. De laatste decennia zijn er nogal wat uitgavenreeksen verschenen voor onderwijsgebruik, waarin deeltjes zijn opgenomen over één bepaalde auteur of zijn werk. Als dat het geval is, vermelden we bij voorkeur deze uitgaven.

1 Over Hendrik van Veldeke bestaat een uitgebreide, deels ook Duitstalige, literatuur. De stand van zaken is samengevat op het Henric van Veldeken Symposium te Gent in 1970, waarvan *Verslag en lezingen* uitgegeven zijn door Gilbert de Smet (1971). Na Van Mierlo heeft in Nederland vooral Jef Notermans de Veldeke-studie met een aantal artikels gestimuleerd; ze zijn gebundeld in *Rondom de Maastrandse dichter en minnezanger Henric van Veldeke* (1973). In 1972 verscheen in New York een biografie van John R. Sinnema: *Hendrik van Veldeke* met een uitgebreide bibliografie. Over de *Eneïde* gaat het proefschrift van Rosemarie Schönebeck: *Die Darbietung der*

Handlung im Roman d'Eneas und in der Eneide des Heinrich von Veldeke (1971). De *Sint Servaes* is uitgebreid van commentaar voorzien door Jef Notermans: *Commentaren op Heinric van Veldeken's Sint Servaaslegende* (5 dln. 1974-1977) en naar het Leidse handschrift uitgegeven door G. A. van Es in de *Klassieke Nederlandse Letterkunde* (2e dr. 1976). 25 *minnelieder*en werden geëditeerd door Notermans (3e dr. 1977) en de *Eneide* door G. Schieb en Th. Frings (1964-1965).

2 Het Middelnederlands is voor ons bijna een vreemde taal geworden. De beginner kan dan ook het beste edities met inleiding, toelichting en woordverklaringen gebruiken. Voor het opzoeken van woordbetekenissen kan men gebruik maken van het beknopte *Middelnederlandsch handwoordenboek* van J. Verdam (1932) of het elfdelige *Middelnederlandsch woordenboek* van E. Verwijs en J. Verdam (1885-1952; reprint van dl. 1-9: 1969-1971).

3 Zie voor de periodisering binnen de literatuurgeschiedenis van de middeleeuwen ook de inleiding in G. P. M. Knuvelde, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*, dl. 1 (5e dr. 1970), blz. 17-74, 198-206, 315-360 en 428-449.

Enkele bloemlezingen op het terrein van de middeleeuwse letterkunde zijn: Anton van Duinkerken, *Dichters der middeleeuwen* (1935); A. C. Bouwman, *Middelnederlandsche bloemlezing met grammatica* (2e dr. 1948; reprint 1971) en J. van den Bosch, *Dat was gezelschap. Proza en poëzie van 1200 tot 1600* (5e dr. 1972) in de Salamanderreeks.

4 Over het ontstaan van de ridderepiek gaat het artikel van P. le Gentil: *Les chansons de geste. Le problème des origines* in *Revue d'Histoire littéraire de la France* 70 (1970), blz. 992-1106. Eerder was het probleem aan de orde gesteld door Joseph Bédier in *Les légendes épiques. Recherches sur la formation des chansons de geste* (4 dln. 3e dr. 1926). Illustratief voor *Het beeld van feodaliteit en ridderschap in middeleeuwse literatuur* is het artikel van W. P. Gerritsen in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 89 (1974), blz. 241-261.

De hoofsheid is het onderwerp van studies van M. Lazar: *Amour courtois et 'Fin' Amors' dans la littérature du 12e siècle* (1964) en N. de Paepe: *Over het wezen van de troubadoursminne. Een probleemstelling en een stellingname in Spiegel der Letteren* 7 (1963-1964), blz. 17-80. In 1967 werd een congres gewijd aan *The meaning of courtly love* waarvan de *Papers* werden uitgegeven door F. X. Newman (2e dr. 1973).

Over de Arthur-roman gaat de bundel studies met bibliografie *Arturistische artikelen*, uitgegeven door F. P. van Oostrom (1978).

Een bloemlezing hoofse poëzie is van N. de Paepe: *Ik zag nooit zo roden mont* (2e dr. 1974). *Ridderverhalen uit de Middeleeuwen* zijn uitgegeven door J. Janssens in de *Bibliotheek der Nederlandse Letteren* (1979) en door M. C. A. van der Heijden in *Spectrum van de Nederlandse Letterkunde* als

Fraaie historie ende al waar (5e dr. 1975). *Arthur en zijn tafelronde* is een bloemlezing van M. Draak in de *Klassieken Nederlandse Letterkunde* (1979).

5 De *Renout van Montalbaen* is uitgegeven door D. van Maelsaek (1966) in de *Klassieke Galerij*; de Haagse fragmenten ervan door A. M. Duinhoven in *NTg* 66 (1973), blz. 177-201.

Karel ende Elegast is uitgegeven door Rob. Roemans en H. van Assche in de *Klassieke Galerij* (9e dr. 1975) met uitgebreide bibliografie, door Stellinga in het *KLP* (2e oplage 1977), door Rombauts in de *Klassieken Nederlandse Letterkunde* (8e dr. 1976) en diplomatisch door A. M. Duinhoven (1969), die ook tekstkritische *Bijdragen tot reconstructie van de Karel ende Elegast* leverde (dl. 1, 1975).

Floris ende Blanchefloer is geëditteerd in de *Klas. Gal.* door Paul de Keyser (4e dr. 1973).

Van de *Ferguut* verscheen een facsimile-editie door M. J. M. de Haan (1974) en een editie met bibliografie en aantekeningen door Rombauts, De Paep en De Haan (1976).

De *Walewein* is uitgegeven door Van Es in *KNL* (2e dr. 1976), terwijl de *Walewein-problematiek* behandeld is door A. M. E. Draak in *Onderzoekingen over de roman van Walewein* (2e dr. 1975).

E. Verwijs verzorgde een editie van *De Roman van de Roos* (1868, reprint 1976). Een recentere uitgave van *De fragmenten van de Tweede Rose* is van K. Heeroma (1958).

6 De *Reinaert*-handschriften zijn diplomatisch uitgegeven door W. Gs. Hellinga: *Van den Vos Reinaerde* (dl. 1, 1952).

Uitgaven met commentaar zijn verzorgd door Paul de Keyser (*Klas. Gal.*, 8e dr. 1975) en L. M. van Dis in de serie *Van Alle Tijden* (20e dr. 1974). De *Reinaert* is verschillende malen bewerkt, berijmd, gemoderniseerd en gedramatiseerd, o.a. door Jan Frans Willems (1834), herdrukt in de *Ooievaarpockets*, samen met de tekst van het *Comburgse handschrift* en een inleiding door W. Gs. Hellinga (2e dr. 1960), door Prudens van Duyse (1883), Stijn Streuvels (1908), Achilles Mussche (1964), Karel Jonckheere (1979), Arjaan van Nimwegen (*Prisma*, 1979) en Ernst van Altena (1979).

Een overzicht van de meest recente *Reinaert*-literatuur is te vinden in F. Lulofs: *Nu gaet reynaerde al huten spele* (1975) waarin de problematiek van het leveren van commentaar op de *Reinaert* uiteengezet wordt aan de hand van een aantal verzen. Veel literatuur van na 1945 geeft ook J. Bosch in zijn inaugurele rede *Reinaert-perspectief* (1972). De oudere literatuur is te vinden in J. W. Mullers kritische editie (3e dr. 1944) en exegetische commentaar (1942) en in Is. Teirlincks studie *De toponomie van den Reinaert* (1910-1912).

Over het dierepos in het algemeen en de *Reinaert* in het bijzonder ging het congres in 1972 in Leuven: *Aspects of the medieval animal epic* (1975). Sinds

1975 worden er ook International Beast epic, fable and fabliau-colloquia georganiseerd (Glasgow 1975, Amsterdam 1977, Münster 1979), waarvan ook de verslagen worden gepubliceerd.

Van *Esopet* verzorgde G. Stuiveling een facsimile-editie met inleiding (2 dln. 1965).

7 Het werk van Hadewijch is het best bereikbaar in de verschillende uitgaven van J. van Mierlo: *Visioenen* (1924), *Strophische gedichten* (1942), *Brieven* (1947) en *Mengeldichten* (1952). Overzettingen in modern Nederlands zijn gemaakt door Albert Verwey (*Visioenen*, 1922), M. H. van der Zeyde (*Brieven*, 1936), F. van Bladel en B. Spaapen (*Brieven*, 1954) en door N. de Paepe (*Strophische gedichten*, 2e dr. 1972). De Paepe verzorgde ook twee bloemlezingen, in de BNL in 1979 en in de Vlaamse Pockets in 1973.

De belangrijkste werken over Hadewijch zijn van Marie H. van der Zeyde: *Hadewijch, een studie over de mens en de schrijfster* (1934) en van Tanis M. Guest: *Some aspects of Hadewijch's poetic form in the 'Strophische gedichten'* (1975).

In het KLP verscheen een editie van *Van seven manieren van heiliger minnen* van Beatrijs van Nazareth door H. W. J. Vekeman en J. J. Th. M. Tersteeg (1971).

8 Uitvoerig werd Van Maerlant behandeld in het proefschrift van J. te Winkel: *Maerlant's werken, beschouwd als spiegel van de dertiende eeuw* (2e dr. 1892; reprint 1979). Een nieuwe samenvattende studie schreef J. van Mierlo: *Jacob van Maerlant zijn leven, zijn werken, zijn betekenis* (1946). Een studie over de Maria-verering in het werk van Van Maerlant is van J. Janssens: *De mariale persoonlijkheid van Jacob van Maerlant* (1963). Een samenvatting van de discussie tussen met name Van Mierlo, Noterdaeme en H. C. Peeters over de verblijfplaatsen van Van Maerlant geeft G. P. M. Knuvelder in zijn *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*, dl. I (5e dr. 1970), blz. 207-210.

Van Van Maerlants grotere werken bestaan nog vrijwel alleen 19e- en vroeg-20e-eeuwse edities: *Alexanders Geesten* door Joh. Franck (1882), *Heimelijkheid der heimelijkheden* door A. A. Verdenius (1917), de *Istorie van Troyen* door N. de Pauw en E. Gailliard (4 dln. 1889-1892), *Sinte Franciscus Leven* door P. Maximilianus (2 dln. 1954), *Merlijn* door J. van Vloten (1880), *Der naturen bloeme* door E. Verwijs (2 dln. 1878), de *Roman van Torec* door J. te Winkel (1875) en door A. T. W. Bellemans (Klas. Gal., 2e dr. 1948), de *Rijmbijbel* door J. David (3 dln. 1858-1859), *Spiegel Historiael* door M. de Vries en E. Verwijs (4 dln. 1863-1879) en *Strophische gedichten* door J. Verdam en P. Leendertz Jr. (1918). Een bloemlezing *Uit de strophische gedichten* werd samengesteld door J. van Mierlo (KNL, 1954). De vriendschapssage *Amijs ende Amelis* uit de Spiegel Historiael werd apart uitgegeven door J. J. Mak (Zwolse drukken, 1954). G. Stuiveling editeerde in facsimile met inleiding *Van den lande van over zee* (1966). Van *Den anderen Merten* (de Tweede

Martijn) verscheen een synoptische archiefeditie door Th. Mertens (1978). Een bibliografie van de werken van en de literatuur over Van Maerlant werd samengesteld door Am. Arents (1943).

9 *Boendale-studies* van J. J. Mak verschenen in *TNTL* 75 (1957) en 77 (1959). De *Brabantse Yeesten* werden uitgegeven door J. F. Willems (3 dln. 1839-1869). *Der leken spiegel* door M. de Vries (4 dln. 1844-1848) en *Jans Teestye* door F. A. Snellaert in *Nederlandsche gedichten uit de 14e eeuw* (1869). De *Gedichten* van Willem van Hildegabersberch zijn uitgegeven door W. Bisshop en E. Verwijs (1870).

Jan de Weerts *Nieuwe Doctrinael of Spiegel van Sonden* werd geëditieerd door J. A. Jacobs (1915).

P. Leendertz verzorgde een editie van Dirck Potters *Der minnen loep* (1845-1847) en B. Overmaat van *Mellibeus* (1950). Over *Der minnen loep* als ars amandi verscheen een dissertatie van A. M. J. van Buuren (1979).

10 Over de vraag of Willem van Afflighem de auteur is van het *Leven van Lutgart* en het *Limburgse Leven van Jezus* is fel gediscussieerd door o.a. J. van Mierlo, J. van Ginneken, G. C. van Kersbergen en C. C. de Bruin. Zie daarvoor de editie van het Limburgse Leven van Jezus door C. C. de Bruin: *Het Luikse Diatessarion* (1970).

Van den Levene ons Heren is met uitgebreide bibliografie uitgegeven door W. H. Beuken (2 dln. 1968), die ook een bloemlezing eruit samenstelde (KLP, 2e dr. 1955).

Rob. Roemans en H. van Assche hebben in de *Klas. Gal.* een uitgave met bibliografie verzorgd van de *Theophilus* (1960). Tekstkritiek is geleverd in artikels door Stuiveling in *Vakwerk* (1967, blz. 44-74) en door Duinhoven in *TNTL* 85 (1969), blz. 81-104 en *NTg.* 63 (1970), blz. 379-393.

De *Beatrijs* is in facsimile naar het handschrift en met uitvoerige bibliografie gepubliceerd door A. L. Verhofstede (2e dr. 1948) en verder door G. Kazemier (KLP, 2e dr. 1978), Tinbergen en Van Dis (*Van Alle Tijden*, 20e dr. 1970), Roemans en Van Assche (*Klas. Gal.*, 10e dr. 1978) en Lulofs (KNL, 5e dr. 1978).

Middelnederlandsche Maria-legenden werden uitgegeven door C. G. N. de Vooy (2 dln. 1902-1903) en behandeld in diens *Middelnederlandsche legenden en exempelen* (2e dr. 1926; reprint 1974, hoofdstuk 3).

11 Zie voor Willem van Afflighem paragraaf 10.

De *Werken* van Jan van Ruusbroec zijn uitgegeven door het Antwerpse Ruusbroec-genootschap (4 dln. 1932-1934), welk genootschap ook een bundel studies met uitvoerige bibliografie deed verschijnen: *Jan van Ruusbroec, leven, werken* (1931). Een goede inleiding tot Ruusbroec is de studie van W. H. Beuken *Heilige dronkenschap* (1951). Beuken heeft ook een bloemlezing gemaakt: *Ruusbroec de wonderbare* (KNL, 2e dr. 1976). C. Wilkeshuis leverde een populaire biografie van *Jan van Ruusbroec* in de Phoenix-pockets

(1964). Joseph Alaerts promoveerde op *La terminologie 'essentielle' dans l'oeuvre de Jan van Ruusbroec* (1973, met bibliografie).

Vertalingen in modern Nederlands van het werk van Ruusbroec zijn vervaardigd door Lodewijk Moereels: *Ruusbroec hertaald* (6 dln. 1975-1978). Meer op theologisch terrein bewegen zich de studies van A. Ampe: *De grondlijnen van Ruusbroecs drieënhedenleer als onderbouw van de zieleopgang* (1951) en *De geestelijke grondslagen van de zieleopgang naar de leer van Ruusbroec* (1951). Over het 'ghemeyne leven' bij Ruusbroec gaat de zeer uitvoerige studie *Mystik und Geschichte* (1974) van Bernhard Fraling.

Over Geert Gro(o)te en de Moderne Devotie in het algemeen verschenen artikels in de eerste jaargangen van *Spiegel Historiael* van de hand van W. Jappe Alberts, A. C. F. Koch, Bonny Berkenvelder-Helfferich en P. Krug (resp. 1 (1966), blz. 28-41 en 3 (1968), blz. 35-39). Het driedelige werk van J. G. R. Acquoy over *Het klooster Windesheim en zijn invloed* (1875-1880) behandelt de verbreiding van de Moderne Devotie. In de Patria-reeks gaf R. R. Post een samenvattende studie over *De Moderne Devotie* (2e dr. 1950).

Over *Hendrik Mandé* schreef C. Visser een monografie (1899) en over *Johannes Brinckerinck en zijn klooster te Diepenveen* schreef W. J. Kühler (2e dr. 1914).

Van de *Imitatio* bestaan vele vertalingen. Bij die van Gerard Wijdeveld (Klas. Gal., 1957) is een inleiding gevoegd van Bernard Spaapen waarin ook de auteurskwestie uitgebreid aan de orde komt. In de Klas. Gal. werden *Verspreide sermoenen* van Jan Brugman met inleiding en toelichting uitgegeven door A. van Dijk (1948). In 1948 verscheen ook een bundel *Onuitgegeven sermoenen* door P. Grootens.

W. A. van der Vet gaf in 1902 een studie uit over *Het Bienboec van Thomas van Cantimpré en zijn exemplen*.

D. C. Tinbergen editeerde *Des Coninx Summe* (1900) en C. G. N. de Vooy's gaf een aantal fragmenten van het *Scaecspel* uit in *TNTL* 26 (1907), blz. 225-275.

12 Van de omvangrijke literatuur over het lied in de middeleeuwen moet allereerst het standaardwerk van Fl. van Duyse genoemd worden: *Het oude Nederlandsche lied* (4 dln. 1903-1908). Het wereldlijk lied is behandeld door G. Kalf: *Het lied in de Middeleeuwen* (1883; reprint 1972); het *Geestelijk lied in de Nederlanden voor de kerkhervorming* door J. A. N. Knuttel (1906) en door Anton van Duinkerken: *Dichters der middeleeuwen* (1936). Over het geestelijk lied uit de kring van de Moderne Devotie schreef zuster Marie Josepha (G. G. Wilbrink) *Das geistliche Lied der Devotio Moderna* (1930). Een studie over het middeleeuwse kerstlied is van J. J. Mak: *Middeleeuwse kerstliederen* (1948).

Het wereldlijk lied - overgeleverd via een aantal handschriften zoals het Hulthemse, Gruuthuse en Haagse liederhandschrift - kent vele genres. Over de wachter- of dageraadsliederens gaat het standaardwerk *Eos: an enquiry*

into the theme of lovers' meetings and partings at dawn in poetry (1965) en het speciaal op de Nederlanden gerichte *Dawn poetry in the Netherlands* (1971) van P. K. King. De *Middel nederlandse historieliederen* zijn behandeld door C. C. van de Graft (1904). De editie van *Liederen en gedichten uit het Gruuthuse-handschrift* (1966) door K. H. Heeroma heeft veel kritiek ontmoet op het punt van het door Heeroma veronderstelde auteurschap van een aantal gedichten. De vagantenpoëzie die als apart genre vooral door de publikatie van D. Th. Enklaar, *Varende lyden* (2e dr. 1956), in de belangstelling was gekomen, is in de monografie van H. Pleij over *Het gilde van de Blauwe Schuit* (1979) in een geheel ander kader geplaatst, nl. van volksfeesten en een veranderende burgermoraal in de late middeleeuwen.

Bloemlezingen uit middeleeuwse poëzie zijn samengesteld door Th. E. C. Keuchenius en D. C. Tinbergen: *Nederlandse lyriek vanaf de 13e eeuw tot 1880* (1920), R. Antonissen: *Van het oude heidense lied tot het geestelijk lied der Devotio Moderna* (Klas. Gal., 1947), Jop. Pollmann: *Van tweeërlei minne* (KNL, 1962), J. van den Bosch: *Dat was gezelschap* in de Salamanderpockets (5e dr. 1972) en M. C. A. van der Heijden: *Wie wil horen een goed nieuw lied?* (SNL dl.4, 4e dr. 1975).

Een overzicht van het groot aantal liedboeken dat uitgegeven werd, geeft D. F. Scheurleer in *Nederlandsche liedboeken* (1912; reprint 1977). Daaronder zijn o.a. het zgn. *Antwerpse Liedboek* uit 1544, uitgegeven door W. G. Hellinga (2e dr. 1968), *Een devoot ende profitelijck boecxken* uit 1539, uitgegeven door D. F. Scheurleer (1889) en *Dit is een suverlijc boecxken* uit 1508, in facsimile uitgegeven door J. J. Mak (1957). *Een boecxken gemaket ende bescreven van suster Bertken* verscheen in de Zwolse herdrukken, uitgegeven door C. C. van de Graft (1955).

13 De vier abele spelen en de sotterniën zijn samen uitgegeven door L. van Kammen in de serie *Nederlandse Klassieken: De abele spelen naar het Hulthemse handschrift* (2e dr. 1969). Voor uitgebreider commentaar en inleiding kan men beter andere edities raadplegen, zoals de *Esmoreit* in de Klas. Gal. uitgegeven door Rob. Roemans en Hilda van Assche (2e dr. 1973) die in dezelfde reeks ook de *Gloriant* (2e dr. 1970) en *Lanseloet* (6e dr. 1975) bezorgden. *Vanden winter ende vanden somer* werd uitgegeven door Rob. Antonissen (Klas. Gal., 1946). In het KLP verschenen tekstedities van *Vanden winter ende vanden somer* door G. Stellinga (2e dr. 1975) en *Esmoreit* door A. M. Duinhoven (1979). *Esmoreit* werd ook uitgegeven door C. G. Kaakebeen en R. Verdeyen (Van Alle Tijden, 17e dr. 1960) en als facsimile-editie door A. de Maeyer en Rob. Roemans (1949). Van *Gloriant* bezorgde G. Stellinga een editie (KNL, 1976).

Over de betekenis van 'abel spel' bestaat een veelheid van meningen; edel, ernstig, kunstig, schoon, stichtelijk, geschikt, voortreffelijk, hoogstaand, voornaam, beschaafd. De jongste toevoeging is van Duinhoven: tafelspel. Eveneens uit het Hulthemse handschrift is in 1978 in een herziene 2e dr.

uitgegeven *Truwanten* door een werkgroep van Brusselse en Utrechtse neerlandici.

G. Stellinga promoveerde op *De abele spelen, zinsvormen en zinsfuncties* (1955) en over *De structuur van de abele spelen* schreef G. Stuiveling in zijn bundel *Vakwerk* (1967).

14 De inleiding van J. Endepols bij de uitgave van *Vijf geestelijke toneel-spelen der Middeleeuwen* (1940) geeft een overzicht van het ontstaan en de ontwikkeling van het middeleeuws toneel. Zie verder ook J. A. Worp: *Geschiedenis van het drama en het tooneel in Nederland* (1904-1908; reprint 1971).

De *Eerste* en *Sevenste Bliscap* zijn samen uitgegeven door W. H. Beuken (1973). Het *Spel vanden heiligen sacramente vander Nyeuwervaert* werd geëditeerd door W. J. M. A. Asselbergs en A. P. Huysmans (1955).

Van *Mariken van Nieumeghen* zijn uitgaven bezorgd door o.a. C. Kruyskamp (Klas. Gal., 6e dr. 1975), W. H. Beuken (KLP, 3e dr. 1972) en L. Debaene (KNL, 4e dr. 1969). Een facsimile-uitgave met uitgebreide bibliografie door A. L. Verhofstede van de postincunabel van ± 1518 verscheen in 2e druk in 1951.

A. van Elslander is de editeur van *Den Spyghel der salicheyt van Elckerlyc* (Klas. Gal., 6e dr. 1976 met bibliografie). De vier handschriften zijn zonder commentaar uitgegeven door M. J. M. de Haan en B. J. van Delden (1979). *Elckerlyc* werd eveneens geëditeerd door G. Jo. Steenbergen (KNL, 2e dr. 1963) en R. Vos (Van Alle Tijden, 1967).

15 Een beknopte geschiedenis van de rederijkerij geeft J. J. Mak in zijn boekje in de Patria-reeks: *De Rederijkers* (1944), waarin een uitgebreide opgave van de literatuur over dit onderwerp van vóór 1944 is opgenomen. Na die tijd zijn studies gepubliceerd over een aantal aspecten van de rederijkerij, zoals *Het landjuweel van de rederijkers* (1950) door G. Jo. Steenbergen; *Het refrein in de Nederlanden* (1953) door A. van Elslander; *De sinnekens in het Rederijkersdrama* (1958) door W. H. Hummelen; *Typen van toneelinrichting bij de rederijkers* door W. M. H. Hummelen in *Studia Neerlandica* 1 (1970), blz. 51-109 en *De sociale functie van humor en trivialiteit op het rederijkers-toneel* door Herman Pleij in *Spektator* 5 (1975-1976), blz. 108-127. Een *Repertorium van het rederijkersdrama 1500-1620* (1968) werd samengesteld door Hummelen. Een hulpmiddel bij het lezen van de vaak moeilijke rederijkerstaal is het *Rhetoricaal glossarium* (1959) van J. J. Mak.

Verscheidende uitgaven van rederijkersspelen zijn de volgende: *Drie kluchten uit de 16e eeuw* (1932) door F. A. Stoett; *Twee zestiende-eeuwse spelen van de hel* (1934) door B. H. Ernè; *Reformatiorische rederijkersspelen uit de eerste helft van de 16e eeuw* (1937) door L. M. van Dis; *Amsterdamse rederijkersspelen in de 16e eeuw* (1937) door E. Ellerbroek-Fortuin; *Vier esbattementen* (1938) door N. van der Laan; *Drie 16-eeuwse esbattementen* (1939) door M.

de Jong: *De spelen van zinne vertoond op het landjuweel te Gent van 1539* door L. M. van Dis en B. H. Ernè (1939); *Twee 16e-eeuwse spelen van de verlooren zoon* (1941) door E. G. A. Galama; *Esbatterementen van de Rode Lelije te Brouwershaven* (1946) door H. Meijling; *Vier excellente kluchten* (Klas. Gal., 1950) door J. J. Mak; een keuze uit de vertoonde stukken van *Het Antwerpse landjuweel van 1561* (Klas. Gal., 1962) door C. Kruijskamp; en *Piramus en Thisbe. Twee rederijkersspelen uit de 16e eeuw* (Zwolse drukken, 1965) door G. A. van Es.

Bloemlezingen uit rederijkersliteratuur zijn samengesteld door J. J. Mak: *Uyt ionsten versaemt* (1957) en G. Degroote: *Oude klanken nieuwe accenten* (1969).

16 Studies over en tekstuitgaven van een aantal meer bekende rederijkers zijn van de hand van de volgende personen. *De gedichten van Anthonis de Roovere* werden met uitvoerige inleiding uitgegeven door J. J. Mak (1955). P. de Keyser editeerde *Colyn Caillieu's Dal sonder wederkeren* (1936). S. A. P. J. H. Iansen verrichtte zeer uitvoerige *Verkenningen in Matthijs Casteleins Const van Rhetoriken* (1971). C. Kruyskamp editeerde van Cornelis Crul *Heynken de Luyere en andere gedichten* (1950) en L. Roose de *Religieuze poëzie* (1954).

De Spelen van Cornelis Everaert zijn uitgegeven door J. W. Muller en L. Scharpè (1920). Verspreide *Opstellen over Colijn van Rijsssele en andere rederijkers* werden gebundeld door Eug. de Bock (1958); de *Spiegel der Minnen* werd uitgegeven door M. W. Immink (1913). Van de *Dichten en spelen van Jan van den Berghe* bezorgde C. Kruyskamp een editie in 1950. Over *Johan Baptist Houwaert* schreef Eug. de Bock een monografie (1960) en van *De vier wterste* gaf F. van Vinckenroye een teksteditie uit (1965).

17 Nadat J. Burckhardt met zijn standaardwerk over *Die Kultur der Renaissance in Italien* (1860; Nederlandse vertaling in de Prisma-boeken in 2 dln. 1960) lange tijd het begrip 'renaissance' bepaald had, kwamen langzamerhand ook nieuwe ideeën daarover. In Nederland behandelde J. Huizinga *Het probleem der Renaissance* (Verz. Werken dl. 4, blz. 231-275) en schetste H. Schulte Nordholt *Het beeld der Renaissance* (1948). Over de interpretatie van de renaissance door de eeuwen heen schreef W. K. Ferguson in 1948 *The Renaissance in historical thought*. De invloed van de klassieken wordt duidelijk uiteengezet door G. Highet in *The classical tradition* (1949) en R. R. Bolgar in *The classical heritage* (1954). Een samenvattend overzicht met uitgebreide literatuuropgave betreffende ontstaan en verloop van renaissance en reformatie schreef Lewis W. Spitz: *The Renaissance and Reformation movements* (1971). Over de ontwikkeling van *Het humanistische denken tot 1600* schreef S. Dresden een overzicht (1967).

De betekenis van het neo-Latijn wordt behandeld door G. Ellinger in *Geschichte der neulateinischen Lyrik in den Niederlanden* (1933).

Een goede indruk van de betekenis van Erasmus krijgt men uit de tentoon-

stellingscatalogus over *Erasmus en zijn tijd* (2 dln. 1969). *De lof der zotheid* is vertaald door o.a. A. Dirkzwager en A. C. Nielson en samen met de Latijnse tekst en de illustraties van Holbein uitgegeven.

18 Over de reformatie schreef H. A. Enno van Gelder *The two reformations* (2e dr. 1964) en R. H. Bainton *The age of the Reformation* (1956). Over *The counter reformation* verscheen een studie van M. R. O'Connell (1974). Een beschouwing over de beeldenstorm uit economische motieven bevat *Het hongerjaar 1566* door Erich Kuttner (2e dr. 1964).

19 *De spelen van zinne vertoond op het landjuweel te Gent van 1539* zijn uitgegeven door L. M. van Dis en B. H. Ern  (1939). Over *Anna Bijns, een rederijkster uit de hervormingstijd* schreef L. Roose een samenvattende studie (1963). A. Bogaers en W. L. van Helten gaven de *Refreinen van Anna Bijns* uit (1875) en W. J. A. Jonckbloet en W. L. van Helten *Nieuwe Refereinen* (1886). L. Roose stelde twee bloemlezingen samen, in de Klassieke Galerij een bundel *Refreinen* (1949) en in de Vlaamse Pockets *Meer zuurs dan zoets* (2e dr. 1975).

Het *Geuzenliedboek* werd uitgegeven door P. Leendertz in 2 dln. (1924-1925). Een beknopte inleiding met literatuuropgave tot de geuzenpo zie en het *Wilhelmus* vormt het boekje van H. Bruch: *Slaat op den trommele* (1971) in de serie Literaire Verkenningen. De meest recente poging om het *Wilhelmus* aan Marnix toe te schrijven is van C. Rooker: *Marnix, de Dordtse rede en het Wilhelmus* in *NTg.* 72 (1979), blz. 145-164 en 204-219. Een pleidooi voor Coornhert als auteur werd geleverd door H. Bongers: *De dichter van het Wilhelmus* (1979).

De *Dichters der Reformatie in de zestiende eeuw* zijn behandeld in een uitvoerige studie met bloemlezing door W. A. P. Smit (1939). Daarbij sluit aan *Protestantse poëzie der 16de en 17de eeuw* (2 dln.) door K. Heeroma. Van Valerius' *Gedenckclanck* bestaat een uitgave met inleiding en literatuuropgave door P. J. Meertens, N. B. Tenhaeff en A. Komter-Kuipers (3e dr. 1947). Een bloemlezing met inleiding van Anton van Duinkerken behandelt de *Dichters der Contra-Reformatie* (1932). Over *De Nederlandse Psalmberijmingen in de 16e eeuw van de Souterliedekens tot Datheen* verscheen een uitvoerige studie van S. J. Lenselink (1959).

In 1939 verschenen een biografie over *Marnix van Sint Aldegonde* van A. A. van Schelven en een *Officieel gedenkboek* met uitvoerige bibliografie. W. A. Ornée maakte een studie van *De zin in het Nederlands proza en de poëzie van Philips van Marnix* (1955) en C. Kramer beschreef de verhouding van *Emmery de Lyere et Marnix de Sainte Aldegonde* (1971). Een bloemlezing uit de *Byencorff* werd samengesteld door W. A. Ornée en L. Strengholt (KLP, 1974). J. J. van Toorenenbergen is de editeur van de *Godsdienstige en kerkelijke geschriften* (1871-1891), *Verscheidenheden uit en over de nalatenschap* (1878) en *Marnixiana anonyma* (1903).

Een biografie van *Dirck Volckertsz. Coornhert* schreef H. Bongers (1978),

evenals een studie over *De motivering van de godsdienstvrijheid bij Coornhert* (1954). B. Becker publiceerde de *Bronnen tot de kennis van het leven en de werken van D. V. Coornhert* (1928) en editeerde de *Zedekunst* (1942). G. A. Nauta is de uitgever van de *Lustighe Historiën* (1903), P. van der Meulen van *r'Roerspel en de Comedies* (1955) en Th. Weevers van de *Dolinghe van Ulysse* (1939). Over *Coornhert en zijn Liedboek* schreef G. Stuiveling in zijn bundel *Rekenschap* (1941), blz. 7-35.

20 Aug. Vermeylen schreef in 1899 over *Leven en werken van Jonker Jan van der Noot* (herdrukt in Vermeylens Verz. Werk 1951). Uitgebreide bibliografische informatie geeft C. A. Zaalberg in *Das Buch Extasis van Jan van der Noot* (1954). Over *De verzencommentaar in Het Theatre van Jan van der Noot* schreef S. F. Witstein (1965) en over *Het vers van Jonker Jan van der Noot* F. de Schutter (1967). Een nieuwe visie op *De jonge Vander Noot (ca. 1537-1567)* gaf K. Bostoën in *Studies voor Zaalberg* (1975), blz. 1-52. *Het Bosken* en *Het Theatre* zijn geëditeerd door W. A. P. Smit en W. Vermeer (1953; reprint 1979). C. A. Zaalberg bezorgde facsimile-edities van *Das Buch Extasis* (1956) en de *Lofsang van Braband* (1958). W. Waterschoot verrichtte uitgebreid bibliografisch onderzoek naar de diverse *Poëtische werken* (1975).

Van de dissertatie uit 1906 van R. Jacobsen over *Carel van Mander* verscheen in 1972 een reprint. Helen Noë publiceerde een werk over *Carel van Mander en Italië* (1954). Hessel Miedema bracht in 1972 *Het bio-bibliografisch materiaal over Karel van Mander* bijeen. Van het *Schilder-boeck* verscheen in 1977 een reprint, terwijl Miedema een uitgave verzorgde van het theoretische leerdicht daaruit: *Den grondt der edel vry schilder-const* (1973). Een gedeelte van het *Schilder-boeck*, nl. de biografieën van de Nederlandse en Duitse schilders, werd in moderne spelling bewerkt uitgegeven door A. F. Mirande en G. S. Overdiep (1936). Hessel Miedema en Marijke Spies verzorgden een editie van de *Kerck der deught* (2e dr. 1976) in de reeks Amsterdamse Smaldelen.

Een biografie van *Jan van Hout* is van de hand van J. C. H. de Pater (1946). Van Hout komt ook herhaaldelijk ter sprake – samen met andere Leidse humanisten – in het boek van J. A. van Dorsten: *Poets, patrons and professors* (1962).

Een keuze uit het Nederlandse renaissance-proza van de 16e en 17e eeuw vindt men bij G. S. Overdiep: *Onze Renaissance in proza* (1939).

21 Zie voor literatuur over De Eglantier paragraaf 24.

Een studie over de toenemende belangstelling voor de moedertaal is van L. van den Branden: *Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16e eeuw* (1956; reprint 1967). Hierin komt ook een hoofdstuk voor over de taalopvattingen van Spiegel en Roemer Visscher (blz. 168-187).

De ethische denkbeelden van H. L. Spieghel zijn behandeld door J. F. Buis-

man (1935). De eerste drie zangen van de *Hertspiegel* werden uitgegeven door A. C. de Jong (1930), de *Lieden op 't Vader ons* door G. Degroote (1956). De meest recente editie van de *Twe-spraak* is van W. J. H. Caron (1962) in de Trivium-serie. Een biografie van *H. L. Spiegel* is van Albert Verwey (1919).

Van Roemer Visscher werden de *Brabbeling* uitgegeven door N. van der Laan (2 dln, 1918-1923) en de *Sinnepoppen* door L. Brummel (1949). Over Roemer Visscher en zijn *Tuyters* schreef Robert Foncke in de *Versl. en Med. Kon. Vl. Acad.* 1966, blz. 155-184. De Rozenkruisersbeweging en de kring rond Roemer Visscher zijn het onderwerp van *Het 17de-eeuwse Rozenkruis*, een artikel van F. F. J. Schouten in *Spiegel Historiae* 5 (1970), blz. 233-239.

Over de betekenis van *De Zuidnederlandse immigratie 1572-1630* schreef J. Briels een beknopte studie (1978).

22 Over de cultuurgeschiedenis van de 17e eeuw is in het verleden boeiend geschreven door o.a. Cd. Busken Huet in zijn *Het land van Rembrand* (1882-1884) en J. Huizinga in *Nederland's beschaving in de 17de eeuw* (1941). Modernere overzichten van de Nederlandse 17e-eeuwse cultuurgeschiedenis zijn door buitenlanders geschreven: Charles Wilson *The Dutch Republic and civilisation of the 17th century* (1968), J. L. Price *Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw* (Aula-paperback, 1976) en K. H. D. Haley *De Republiek in de 17e eeuw* (1979).

Een overzicht van de *Zeventiende-eeuwse opvattingen en theorieën over literatuur in Nederland* is van A. G. van Hamel (1918; reprint 1973).

23 Bij de beschouwingen over de grote goudeneeuwiers is men zich te zelden ervan bewust dat Bredero door zijn vroege dood en Vondel door zijn late ontplooiing, als kunstenaars eigenlijk geen tijdgenoten zijn, hoewel hun geboortejaar maar twee jaar verschilt.

24 Voor letteren en toneel in Amsterdam zie men de studies van C. N. Wybrands: *Het Amsterdamsche tooneel van 1617-1672* (1873), G. Kalff: *Literatuur en tooneel te Amsterdam* (1895), J. A. Worp: *Geschiedenis van het drama en van het toneel in Nederland* (1904-1908; reprint 1971), E. F. Kossmann: *Nieuwe bijdragen tot de geschiedenis van het Nederlandsch tooneel in de 17e en 18e eeuw* (1915) en J. A. Worp en J. F. M. Sterck: *Geschiedenis van den Amsterdamschen Schouwburg 1496-1772* (1920).

Jos. J. Gielen vroeg zich in *De Gids* van 1935, dl. IV, blz. 228-239, af *Waarom werd de Nederduytsche Academie gesticht?*

De *Werken* van Coster zijn uitgegeven door R. A. Kolléwijn (1883). Van *Teeuwis de Boer* bezorgde N. C. H. Wijngaards een editie in het KLP (1967). Mieke B. Smits-Veldt publiceerde in *Spektator* 5 (1975-1976), blz. 668-711, een studie over *Samuel Costers Teeuwis de Boer. Samuel Coster als dramatisch experimentator* is het onderwerp van het artikel van L. Rens in de *Hande-*

lingen Kon. Zuidned. Mij. voor Taal en Letterk. en Gesch. 26 (1972).

S. F. Witstein deed onderzoek naar de *Bronnen en bewerkingswijze van de ontleende gedeelten in Rodenburghs Eglentiers Poëtens Borst-weringh* (1964). Over o.a. Rodenburghs *Trouwen Batavier* gaat de studie van P. E. L. Verkuyl *Battista Guarini's Il Pastor Fido in de Nederlandse dramatische literatuur* (1971): de tragi-komedie *Vrou Jacoba* komt ter sprake in het artikel van S. Groenveld: *Verdicht verleden in Hollandse Studiën* 8 (1975), blz. 275-348.

25 Biografieën van Bredero zijn geschreven door Jan ten Brink (2e dr. 1888), J. Prinsen (1919) en J. A. N. Knuttel (1949). De laatste biografie is, herzien door Theun de Vries en J. B. de Klerk, herdrukt in 1968. Belangrijke nieuwe visies bevat de bundel *Rondom Bredero* (1970) door A. G. H. Bachrach, H. de la Fontaine Verwey, A. Keersmaekers en G. Stuiveling. Alle documenten in verband met Bredero's leven zijn door G. Stuiveling bijeengebracht in *Memoriaal van Bredero* (2e dr. 1975). Over *De waardering van G. A. Bredero* gaat het proefschrift van J. P. Naeff (1960), die ook een bloemlezing samenstelde uit de literatuur over Bredero: *Bredero en de kritiek* (1971). Een nieuwe visie op *Bredero's ridder Rodderrick* bracht de studie van S. F. Witstein (1975) in de *Nieuwe Taalgids Cahiers*.

Bredero's *Werken* zijn uitgegeven door J. ten Brink e.a. in 1890 en door J. A. N. Knuttel in 1921-1929. In het herdenkingsjaar 1968 is begonnen met een nieuwe editie van de *Werken* onder leiding van G. Stuiveling. Hierin zijn tot 1980 verschenen: *Rodderrick ende Alphonsus* door C. Kruyskamp (1968), *Kluchten* door Jo Daan (1971), *Lucelle* door C. A. Zaalberg (1972), *Stommen Ridder* door C. Kruyskamp (1973), *Griane* door F. Veenstra (1973), *Spaanschen Brabander* door C. F. P. Stutterheim (1974), *Het daget wyt den oosten* door B. C. Damsteegt (1976), *Groot Lied-boeck* door G. Stuiveling e.a. (dl. 1: 1975; dl. 3: 1979) en *Schyn-heylich* door E. K. Grootes (1979).

Naast deze nieuwe uitgave van het verzameld werk kunnen ook de volgende vrij recente edities gebruikt worden: *Groot Lied-boeck* door A. A. van Rijnbach (2e dr. 1966) en een facsimile-editie van de druk-1622 (1968); *Klucht van de Koe* door Jo Daan (KNL, 2e dr. 1967); *Kluchten* door C. Kruyskamp (KLP, 2e dr. 1976); *Spaanschen Brabander* door H. Prudon (1968) en B. C. Damsteegt (KLP, 2e dr. 1978); *Toneelspelen* door A. A. Keersmaekers (BNL, 1979).

26 De beste biografie van P. C. Hooft is die van H. W. van Tricht (1951). Een *Bibliographie der werken van P. C. Hooft* werd samengesteld door P. Leendertz Jr. (1931), die ook belangwekkend materiaal publiceerde in *Uit den Muiderkring* (1935). Een *Bijdrage tot de kennis van de invloeden op Hooft* leverde F. Veenstra in zijn dissertatie (1946). Van dezelfde auteur is ook de studie over *Ethiek en moraal bij P. C. Hooft* (1968). W. A. P. Smit onderzocht de verhouding tussen *Hooft en Dia* (1968). Als voorbereiding op een editie

van het volledige werk zijn twee *Proeven van tekst en commentaar voor de uitgave van Hoofts lyriek* verschenen, nl. *De Psalmberijmingen* door W. A. P. Smit en F. L. Zwaan en de *Gedichten voor Huygens* door P. Tuynman en F. L. Zwaan. E. K. Grootes wijdde een proefschrift aan een vergelijkend onderzoek van Aretino's *Hipocrito* en Hoofts *Schijnheiligh: Dramatische structuur in tweevoud* (1973).

De *Gedichten* van Hooft werden uitgegeven door P. Leendertz Jr. en vermeerderd herdrukt door F. A. Stoett (2 dln. 1899-1900). Bloemlezingen uit de poëzie zijn samengesteld door M. Nijhoff: *Galathea en andere gedichten* (1947), C. C. van Slooten en W. A. Ornée: *Erotische gedichten* (KLP, 3e dr. 1956), P. Tuynman: *Sonnetten* (1971) en C. A. Zaalberg: *Uit Hoofts lyriek* (KNL, 4e dr. 1975).

De *Historien* zijn uitgegeven door W. Hecker (5 dln. 1843-1846). Bloemlezingen eruit zijn van M. Nijhoff: *Nederlandse historiën in het kort* (1947; reprint 1978 in de BNL); P. J. H. Vermeeren: *Drie boeken uit P. C. Hoofts Nederlandsche Histoerien* (1964) en F. L. Zwaan, C. W. de Kruyter en S. Groenveld: *Gekast naar de kunst* (KNL, 1977). Zie voor Hooft als geschiedschrijver S. Groenveld: *Pieter Corneliszoon Hooft en de geschiedenis van zijn eigen tijd* in *Bijdr. en Med. betreffende de Gesch. der Ned.* 93 (1978), blz. 43-68, en de catalogus *P. C. Hooft geschiedschrijver* van de tentoonstelling in het Academisch Historisch Museum te Leiden (1977).

De *Briefwisseling* van Hooft is in 3 dln. uitgegeven door H. W. van Tricht (1977-1979) die ook een *Bloemlezing uit de brieven* verzorgde (KLP, 1967). *Van Alle de gedrukte werken 1611-1738* is een facsimile-editie samengesteld in 9 dln. door W. Hellinga en P. Tuynman (1972). *Achilles en Polyxena* is geëditeerd door Th. C. J. van der Heijden (KLP, 1972). *Theseus en Ariadne* door A. J. J. de Witte (1972), *Granida* door C. A. Zaalberg (KLP, 6e dr. 1975), *Geeraerd van Velsen* door A. J. J. de Witte (KLP, 2e dr. 1976), *Baeto* door F. Veenstra (2e dr. 1971) en *Warenar* door C. A. Zaalberg (KLP, 1973), A. Keersmaekers (Klas. Gal., 4e dr. 1976) en C. Kruyskamp (KNL, 3e dr. 1970).

In het Hooft-herdenkingsjaar 1947 verscheen een boek van P. Oomes over *P. C. Hooft en de Muiderkring*. De Muiderkring krijgt uiteraard ook alle aandacht in het werk van J. A. Worp over *Een onwaardeerlycke vrouw; brieven en verzen van en aan Maria Tesselschade* (1918; reprint 1976). Een bloemlezing van teksten uit de Muiderkring werd samengesteld door M. C. A. van der Heijden: *'t Hoge huis te Muiden* (SNL, 1972).

Van Anna Roemers Visscher zijn *Alle de gedichten* uitgegeven door N. Beets (2 dln. 1881) en *Om uitgegeven gedichten* door F. Kossmann (1925).

Voor biografische bijzonderheden over Hugo de Groot zie men W. S. M. Knight: *The life and works of Hugo Grotius* (1925). Een nieuwe editie van *De dichtwerken van Hugo Grotius* is in 1970 gestart.

Over Barlaeus schreef F. F. Blok een zeer verhelderende studie: *Caspar Barlaeus; form the correspondence of a melancholic* (1976). *Versheyde Neder-*

duytsche gedichten zijn uitgegeven door Geeraerd Brandt (1651-1653). C. S. M. Rademaker is de auteur van een biografie over *G. J. Vossius* (1967).

27 Over Vondel bestaat een uitermate omvangrijke literatuur. Biografieën zijn geschreven door Geeraerd Brandt, P. J. Leendertz Jr. (1910), A. J. Barnouw (1926), J. F. M. Sterck (1926) en J. Melles (1957). De *Bibliografie* van het werk van Vondel is van J. H. W. Unger (1888). Een aantal belangrijke Vondel-studies is gepubliceerd in het geheel aan Vondel gewijde tijdschrift *Vondelkroniek* (11 jaargangen 1930-1941) onder leiding van B. H. Molkenboer.

Verder zijn noemenswaard het opstel van R. C. Bakhuizen van den Brink over de hekeldichter *Vondel met Roskam en Rommelpot* (1837), Albert Verwey over *Vondels vers* (1927), de *Letterkundige studiën* (1906) van J. Koopmans waarin een opstel over *Vondel als christen-symbolist* en de omgewerkte dissertatie uit 1907 van G. Brom over *Vondels geloof* (1935).

A. M. F. B. Geerts publiceerde een studie over *Vondel als classicus bij de humanisten in de leer* (1932). Over de relatie tussen de Nachtwacht en de *Gysbreght* gaat *Rembrandt fecit 1642* van W. Gs Hellinga (1956). Ben Albach bestudeerde de *Gysbreght*-receptie in *Drie eeuwen Gysbreght van Aemstel* (1937). Een bundel *Studies over Vondel en zijn tijd* verscheen als *Album Amicorum B. H. Molkenboer* (1939). H. F. Wijnman publiceerde gegevens *Uit de kring van Rembrandt en Vondel* (1959).

Van bijzonder belang voor de Vondel-studie is het werk van J. F. M. Sterck, W. A. P. Smit en L. C. Michels. De eerste publiceerde tal van gegevens over Vondel en de mensen in zijn omgeving in vijf boeken: *Oorkonden over Vondel en zijn kring* (1918), *Hoofdstukken over Vondel en zijn kring* (1923), *Rondom Vondel* (1927), *Oud en nieuw over J. van den Vondel* (1932) en *Vondelbrieven* (1935). Van Smit verscheen een driedelig werk waarin alle drama's van Vondel bestudeerd en toegelicht zijn: *Van Pascha tot Noah* (1956-1962). Michels leverde een *Bijdrage tot het onderzoek van Vondel's werk* (1941) en bundelde zijn verspreide Vondel-artikels in het 3e deel van zijn *Filologische opstellen: Stoffen uit Vondels werk* (1961).

De Vondel-herdenking van 1937 vond zijn neerslag in het gelijknamige gedenkboek *De Vondelherdenking* (1938); die van 1979 leverde een bundel artikels op onder de titel *Visies op Vondel na 300 jaar*, verzameld door S. F. Witstein en E. K. Grootes, en een boek over *Vondel en Amsterdam* als neerslag van een expositie over het gedicht *De Inwydinge van 't Stadthuis*. De verzamelde *Werken* van Vondel zijn herhaalde malen uitgegeven, nl. door J. van Lennep (12 dln. 1855-1869), wiens editie herzien werd door J. H. W. Unger (30 dln. 1888-1894), verder door H. C. Diferec (7 dln. 1929-1934) en door Albert Verwey in moderne spelling (1937). De beste editie is echter de zgn. Wereldbibliotheek-editie door J. F. M. Sterck e.a. (11 dln. 1927-1940).

Na het verschijnen van de WB-editie zijn verschillende werken van Vondel in

recentere uitgaven verschenen, o.a. de *Gysbreght* uitgegeven door L. M. van Dis (Van Alle Tijden, 20e dr. 1974) en door W. A. Ornée (KLP, 3e dr. 1976), *Adonias* door L. Strengholt (KNL, 1963), *Palamedes* door N. C. H. Wijngaards (KLP, 1978), *Gebroeders* door K. Langvik-Johannessen en K. Porteman (1975), *Joseph in Dothan* door L. Strengholt (KNL, 5e dr. 1978) en door J. D. P. Warners en F. L. Zwaan (KLP, 1971), *Leeuwendalers* door Anton van Duinkerken (1948), *Lucifer* door N. C. H. Wijngaards (KLP, 1975) en door W. J. M. A. Asselbergs en L. Rens (KNL, 1979), *Adam in Ballingschap* door H. A. Wage (KLP, 5e dr. 1972), *Jeptha* door N. C. H. Wijngaards (KLP, 2e dr. 1977), *Vorstelijke warande der dieren* in facsimile met inleiding van J. Becker (1974), *Noah* door M. E. Kronenberg (KLP, 1948) en de *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste* door een werkgroep van Utrechtse neerlandici (1977).

Uit Vondels lyriek zijn herhaaldelijk bloemlezingen samengesteld, o.a. door Wim Zaal in moderne spelling: *Vondel hervonden* (1963), door Lieven Rens: *O zoete vrijheid* (1969), door M. A. Schenkeveld-Van der Dussen: *Bloemlezing uit Vondels lyriek* (KLP, 1970) en door C. Ypes: *Met Vondel van de Rode Zee naar de Chinese muur* (1970) en de serie Litteraire Verkenningen.

In Amsterdam bestaat een Vondelmuseum – een collectie handschriften en oude drukken – ondergebracht in de Universiteitsbibliotheek.

28 Over de negatieve Cats-waardering in de 19e eeuw, met name van Potgieter en Busken Huet, zie men het opstel van G. Kuiper in de herdenkingsbundel *Aandacht voor Cats* (1962). In verband met de Cats-herdenking in 1977 verscheen een catalogus *Vier eeuwen Jacob Cats* van de tentoonstelling in Brouwershaven en Middelburg en een bundel met (nieuwe) *Visies op Jacob Cats en zijn tijd* (1978).

Voor de biografie van Cats zijn gegevens geleverd door P. J. Meertens in diens *Letterkundig leven in Zeeland* (1943), door H. Smilde in zijn dissertatie *Jacob Cats in Dordrecht* (1938) en door J. H. de Stoppelaar in *Jacob Cats in Middelburg* (1860). Als bibliografie doet nog steeds dienst het *Museum Catsianum* van W. C. M. de Jonge van Ellemect (2e dr. 1887).

Voor het dichterschap van Cats is van belang het artikel van S. F. Witstein: *Menanders Peidooi* in *NTg.* 60 (1967), blz. 313-327. D. J. M. ten Berge besteedde uitgebreid aandacht aan *De Koningklyke herderin Aspasia van Jacob Cats* in *NTg.* 69 (1976), blz. 315-335 en 70 (1977), blz. 121-140. Een reactie daarop kwam van M. A. Schenkeveld-Van der Dussen in *NTg.* 71 (1978), blz. 228-236.

Alle de werken van Cats zijn herhaaldelijk uitgegeven, o.a. door Rhijnvis Feith (19 dln. 1790-1799), J. van Vloten (1855-1862) en in facsimile in 2 dln. naar de uitgave van 1712 (1976).

Ook van de *Spiegel van den ouden ende nieuwen tijdt* verscheen een facsimile-editie met inleiding van H. H. Zwager (1968). De *Sinne- en minnebeelden* werden met inleiding en aantekeningen uitgegeven door J. Bosch (1960) en *Het Spaens Heydinetje* door H. J. Vieu-Kuik (KNL, 4e dr. 1976). Een *Keur*

uit de gedichten van Jacob Cats werd uitgegeven door G. Stuijveling (1961) en G. A. van Es maakte de bloemlezingen *Spiegel van menselijk leven in prenten en verzen van Jacob Cats* (1962) en *Zedenkundig vermaan voor jong en oud* (KNL, 1977).

29 Een moderne biografie van Huygens ontbreekt. Zijn autobiografie over zijn jeugd, geschreven in het Latijn, werd in vertaling bewerkt door A. H. Kan: *De jeugd van Constantijn Huygens door hemzelf beschreven* (1946; reprint 1971). Voor een overzicht van Huygens' leven en werken kan men lezen G. Kalf: *Studiën over Nederlandsche dichters der 17e eeuw* (1915), blz. 265-428.

Een *Bijdrage tot de kennis van Constantijn Huygens' letterkundige opvattingen* gaf B. J. Buitenhof (1923). Over de verhouding van Huygens tot de Engelse dichtkunst gaan *Some thankfulness to Constantine* (1956) van Rosalie L. Colie en *Sir Constantine Huygens and Britain* (1962) van A. G. H. Bachrach. J. Smit bestudeerde Huygens' *Voorhout, Costelick mal en Uytlandighe herder in Driemaal Huygens* (1966). In 1964 promoveerde H. M. Hermkens op een *Bijdrage tot een hernieuwde studie van C. Huygens' gedichten*. H. Bots is de editeur van de bundel studies over *Constantijn Huygens: zijn plaats in geleerd Europa* (1973). In 1976 verscheen als dissertatie de bundel *Huygens-studies* van L. Strengholt die een jaar later zijn inaugurele rede eveneens aan Huygens wijdde: *Dromen is denken; C. Huygens over dromen en denken en dichten* (1977).

Huygens' *Gedichten* zijn geëditeerd door J. A. Worp (9 dln. 1892-1899), evenals de *Briefwisseling* (6 dln. 1911-1917). De Nederlandse gedichten die Huygens in bundels *Korenbloemen* had verzameld, zijn door J. Heinsius uitgegeven in 4 dln. (KLP, 1924-1925). Recente edities van werk van Huygens zijn een facsimile-editie van de druk 1653 van *Hofwyck* met inleiding door P. J. H. Vermeeren (1967) en een editie door F. L. Zwaan (1977); *Zee-straet* door H. A. Huygens-Wijma (1968) in de Cahiers voor Letterkunde; *Gebuyck of ongebuyck van 't orgel* door F. L. Zwaan (1974); *Trijntje Cornelis* door A. Bolckmans (1960); *Voorhout, Kostelick mal en Oogentroost* door L. Strengholt (KLP, 2e dr. 1978); *Zes zedeprenten* door een werkgroep van Utrechtse neerlandici (1976); *Dagh-werck* door F. L. Zwaan (1973); *Heilighe daghen* door L. Strengholt (1974); *Oogen-troost* door C. de Kruyter (1971) en *Avondmaalsgedichten en Heilige Dagen* door F. L. Zwaan (Zwolse drukken, 1968), die ten slotte ook *Cluijs-werck* editeerde (1977).

Drie bloemlezingen zijn samengesteld door F. L. Zwaan: *Voet-maet, rijm en reden* (KNL, 3e dr. 1974), *Tien gedichten* (1976) in Van Gorcum's Literaire Bibliotheek en *Honderd puntdichten* (1972). Een andere keuze uit de puntdichten is de Ooievaar-pocket *Dichten op de knie* door W. Hellinga (1956).

Over het hofdicht in het algemeen, maar ook over *Hofwyck* in het bijzonder, gaat de studie van P. A. F. van Veen *De soeticheydt des buyten-levens, vergheselschap met de boucken* (1960). Over Huygens en het marinisme gaat het

artikel *Is Huygens een marinist?* van P. E. L. Verkuyl in *NTg*. 56 (1963), blz. 129-140.

30 W. A. P. Smit besteedde uitgebreid aandacht aan *De dichter Revius* (1928; reprint 1975). Verder zijn van belang de *Revius-studiën* van Chr. Stapelkamp (1954) en die van L. Strengholt *Bloemen in Gethsemané* (1976). De *Over-Ysselsche sangen en dichtten* zijn uitgegeven door W. A. P. Smit (2 dln. 1930-1935; reprint 1976); een bloemlezing daaruit is van W. J. C. Buitendijk (1968).

31 Over *Jan Baptist Stalpart van der Wiele, advocaat, priester en zielzorger* verscheen een dissertatie van B. A. Mensink (1958), die ook een editie verzorgde van het *Gulde-Jaer Ons Heeren Iesv Christi* (1968) in de Zwolse drukken. Bloemlezingen uit zijn werk zijn samengesteld door o.a. Clara Eggink, J. C. Bloem en A. L. Sötemann in de serie Landjuweel (1954) en door M. C. A. van der Heijden (1967) die ook de *Madrigalia* heeft geëditteerd (1960). Verspreide artikels over Stalpart van der Wiele van L. C. Michels zijn samengebracht in dl. 2 van diens *Filologische opstellen: Stoffen uit de 16e en 17e eeuw* (1958), blz. 173-256.

32 Over Camphuysen bestaan twee dissertaties, nl. *Didericus Camphuysen* (1898) van L. A. Rademaker en *Daar moet veel strijds gestreden zijn* (1967) van H. G. van den Doel. Bloemlezingen uit het werk van Camphuysen zijn gemaakt door J. C. van der Does (1934), K. Heeroma (1935) en Roel Houwink (1942).

33 J. H. Brouwer is de biograaf van *Jan Jansz. Starter* (1940) en de edituur van diens *Friesche lust-hof* (Zwolse drukken, 1966). M. Veldhuyzen bezorgde *De melodieën bij Starters Friesche Lust-hof* (1967). Een reprint van de editie 1621 van de *Friesche lust-hof* kreeg een korte inleiding mee van L. Strengholt (1974). De *Bibliographie van Starters werken* werd samengesteld door M. M. Kleerkooper (1911). Veel bibliografische gegevens over Starter zijn ook te vinden in *Om Jan Jansz. Starter hinne* (1953).

34 Een uitvoerige monografie over *De dichter Justus de Harduyn* schreef O. Dambre (1926), die ook de *Goddelicke Lofsanghen* uitgaf (1933), evenals *De weerlicke liefden tot Roose-mond* (1956) in de Zwolse drukken.

Heinsius' *Hymnus oft Lof-sanck van Bacchus* en *Lof-sanck van Jesus Christus* zijn onder de titel *Bacchus en Christus* uitgegeven door L. Ph. Rank, J. D. P. Warners en F. L. Zwaan in de Zwolse drukken (1965). Over *De literaire theorieën van Daniël Heinsius* schreef J. H. Meter een dissertatie (1975).

A. A. Keersmaekers maakte studie van *De dichter Guiliam van Nieuwelandt en de senecaans-classieke tragedie in de zuidelijke Nederlanden* (1957).

35 Van de druk-1648 van het *Iovrnael ofte Gedenckwaerdighe beschryvinghe vande Oost-Indische Reyse van Willem Ysbrantsz. Bontekoe* verscheen in 1971 een facsimile-editie zonder inleiding of commentaar. Een editie met aantekeningen werd verzorgd door G. J. Hoogewerff (2e dr. 1930) die in 1952 er nogmaals een editie van bezorgde, samen met de andere *Journalen van de gedenckwaerdige reysen van W. Y. Bontekoe*. Ook werd Bontekoe's reisverhaal uitgegeven door M. C. A. van der Heijden in dl. 11 (1971) van het SNL: *Wonderlijke geschiedenissen*, blz. 54-207.

De Linschoten-vereniging publiceerde tal van scheepsjournalen e.d., waaronder de *Itinerario* van Jan Huijgen van Linschoten, *De reis om de wereld* van Olivier van Noort en de *Drie seylagen* van Gerrit de Veer.

Duyfkens en Willemynkens pelgrimage van Boëtius a Bolswert is met een uitvoerige inleiding uitgegeven door H. J. A. Ruys (1910). Een biografie over Passchier de Fijne schreef J. van Vloten: *Passchier de Fyne, naar zijn leven en schriften* (1853). Het autobiografische *Het leeven en eenige bysondere voorvallen van Passchier de Fyne* is uitgegeven door M. C. A. van der Heijden in dl. 11 (1971) van het SNL: *Wonderlijke geschiedenissen*, blz. 215-298.

Een studie over *Joan de Brune* is van de hand van C. H. O. M. von Winning (1921). Een bloemlezing uit diens *Bancket-werck* werd samengesteld door P. J. Meertens (1943) die ook de *Emblemata of Zinne-werck* editeerde (1970).

Over de Statenbijbel zie men het gedenkboek *De Statenvertaling 1637-1937* (1937) en de monografie van C. C. de Bruin: *De Statenbijbel en zijn voorgangers* (1937).

Aan *Johan van Heemskerck* wijdde D. H. Smit zijn proefschrift (1933). Smit verzorgde ook een editie van de oudste druk van de *Batavische Arcadia* uit 1637 (1935); de 2e uitgebreide druk van 1647 werd uitgegeven door W. P. Wolters en H. C. Rogge (1869).

36 Over Poirters schreef E. Rombauts: *Leven en werken van A. Poirters S.J.* (1930) en *A. Poirters, volksredenaar en volksschrijver* (1937). Het *Masker* werd uitgegeven door J. Salsmans en E. Rombauts (1935).

Het meest uitvoerig is nog steeds het artikel van J. A. Worp over *Jacob Westerbaen* in *TNTL* 6 (1886), blz. 161-280. Het hofdicht *Ockenburgh* wordt besproken in P. A. F. van Veen: *De soeticheydt des buyten-levens* (1960). S. F. Witstein editeerde de *Minnedichten* (1956).

Een biografische studie over *Willem Ogier* schreef F. van den Branden (1914). W. van Eeghen editeerde de spelen *De Gulsigheydt* (1921) en *De Hooveerdigheydt* (1934) en A. A. Keersmaekers *De Gramschap* (1955).

De dichter Jeremias de Decker is het onderwerp van de studie van J. Karsmeijer (1934). *Goede Vrydag* werd uitgegeven door W. J. C. Buitendijk (Zwolse drukken, 1958).

Over *Joost van Lodensteyn als piëtistisch dichter* gaat het proefschrift van J. C. Trimp (1952). Een bloemlezing uit de bundel *Uyt-spanningen* werd samengesteld door P. J. Buijnsters (1971) en van *Aanvullend commentaar*

voorzien door F. L. Zwaan in zijn *Zwaanzinnigheden* (1974), blz. 73-108. Zie voor de rol van Vos in de toneelopvattingen van de 17e eeuw de in paragraaf 23 opgenomen algemene literatuur over het toneel. Vos' *Toneelwerken* zijn uitgegeven door W. J. C. Buitendijk (1975). Over de verhouding van *Shakespeare's Titus Andronicus* tot *Aran en Titus* schreef W. L. Braekman (1969).

37 H. H. Knippenberg bestudeerde *Reyer Anso, zijn leven en letterkundig werk* (1913) en editeerde de *Parysche bruiloft* (Zwolse drukken, 1958).

Een biografie over *Joachim Oudaen, heraut der verdraagzaamheid* is van J. Melles (1958). *Rondom Joachim Oudaan's Haagsche Broedermoord* is een studie van de hand van L. Brummel, gepubliceerd in de *Opstellen aangeboden aan Dr. F. K. H. Kossmann* (1958).

Een dissertatie over *Willem Sluiter* werd verdedigd door C. Blokland (1965). *Sluiters Buiten-leven* is uitgegeven door F. C. Kok (1958).

Een facsimile-editie van Brandts 't *Leeven van Hooft* en de *Lykreedde over Hooft*, samen met Anso's *Muyden in rou*, werd met een inleiding uitgegeven door W. Hellinga en P. Tuynman (1969). P. Leendertz Jr. had de biografie door Brandt van Hooft ook reeds uitgegeven (1923), evenals die van Vondel (1932). Door G. Kalff is een bloemlezing uit de biografie van De Ruyter samengesteld (2e dr. 1913).

Over Antonides van der Goes bestaat geen uitgebreidere recente literatuur dan enkele artikels in de *NTg.* van A. van Mourik over lofdichten op de *Ystroom* (*NTg.* 54 (1961), blz. 17-23 en 68 (1975), blz. 377-385) en van W. A. P. Smit over het derde boek en de bronnen van de *Ystroom* (*NTg.* 48 (1955), blz. 193-198; herdrukt in *Twaalf studies*) en een artikel in *TNTL* 81 (1965), blz. 241-260, van P. Minderaa over *Marsyas*. Zie verder ook de literatuur over Nil Volentibus Arduum in paragraaf 38.

Een goede monografie met bloemlezing uit het werk van *Heiman Dullaart* is van J. Wille (1926). Andere bloemlezingen werden samengesteld door J. Greshoff (1923), H. A. Mulder (2e dr. 1935) en H. Godthelp en J. Verjaal (1944). Een uitgebreide biografische studie over *Heijmen Dullaert* is van P. C. A. van Putte (2 dln. 1978).

Over *Willem Godschalk van Focquenbroch* schreef H. Boontje in *Vandaag* 12 (1966). Biografische aanvullingen daarop verstrekte B. de Ligt in *Spieg. d. Lett.* 12 (1969-1970), blz. 293-298. Over de relatie tussen *Focquenbroch* en *Huygens* gaat het opstel in L. Strengholts *Huygens-studies* (1976), blz. 163-172. Bloemlezingen werden samengesteld door Lode Baekelmans (1911), W. F. Hermans (1948) en Bert Decorte (1966). *De verwarde jealousy* werd uitgegeven door J. C. Feller (1968) en *Typhon of de Reusen-strijdt* door L. Laureys (KLP, 1978).

Reeds van 1885 dateert de studie van J. ten Brink *Dr. Nicolaes Heinsius Jr.* Over de betrekkingen tussen Dupuy en Heinsius gaat het proefschrift van J. A. H. Bots: *Correspondance de Jacques Dupuy et de Nicolas Heinsius* (1971). Over de plaats van *Den vermakelijken avonturier*, waarvan in 1963

door C. J. Kelk een moderne bewerking is gemaakt, binnen de picareske traditie gaat o.a. de studie van Dieter Reichardt: *Von Quevedos Buscon zum deutschen Avanturier* (1970). Een *Inleiding tot de picareske verhaalkunst* biedt H. van Gorp in de serie Nieuwe Literaire Verkenningen (1978).

38 Algemene literatuur over de Verlichting is o.a.: Paul Hazard, *La crise de la conscience européenne 1680-1715* (1935); Peter Gay, *The enlightenment: an interpretation* (1968); J. Bots, *Tussen Descartes en Darwin; geloof en natuurwetenschap in de 18e eeuw* (1972) en H. H. Zwager, *Nederland en de Verlichting* in de Fibula-serie (1972).

De studie van de 18e eeuw is pas laat op gang gekomen. Veel materiaal wordt bijeengebracht in het *Documentatieblad Werkgroep 18e eeuw* (vanaf 1968; de nrs. 1-10 zijn herdrukt in 1975).

Bloemlezingen uit de 18e-eeuwse Nederlandse literatuur zijn samengesteld door Rob. Antonissen: *Van Rokoko naar Romantiek* (Klas. Gal., 1953) en door R. Nieuwenhuys: *De wereld heeft twee aangezichten* (Salamander-pocket, 2e dr. 1964). Reeds in 1909 had Willem Kloos aandacht besteed aan enkele 18e-eeuwers, zoals Rotgans, Schermer, Zecus, Hoogvliet, Poot, Smits, De Lannoy en Van Merken, in zijn *Een daad van eenvoudige rechtvaardigheid*, waarin ook een bloemlezing is opgenomen.

Over *Het kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum* schreef A. J. Kronenberg een proefschrift (1875). De toneelopvattingen van Nil worden uiteraard ook behandeld in de in paragraaf 24 genoemde literatuur over het Nederlands toneel. *Literair-theoretische bespiegelingen over de Spelen met Kunst- en Vliegwerken* gaf A. van Mourik in *NTg*, 61 (1968), blz. 89-97.

Andries Pels' *Q. Horatius F. accus Dichtkunst op onze tijden en zeden gepast* is uitgegeven met inleiding en commentaar door M. A. Schenkeveld-Van der Dussen (1973).

39 De meeste overzichten beschouwen de 17e eeuw als een eenheid, zonder rekening te houden met de geestelijke verschuiving die omstreeks 1670 plaatsvindt. Knuveler maakt daarop een uitzondering. Zie zijn inleiding tot de 18e eeuw – die hij rekent van 1669 tot 1766 – in dl. 2 van zijn *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* (5e dr. 1971), blz. 445-471.

De beschrijving van de letterkunde in de 18e eeuw in Nederland, verschenen in 1975 als dl. 6 van de *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, van de hand van Hermine J. Vieu-Kuik, moet als een gemiste kans worden beschouwd.

40 Van Asselijns *Jan Klaaz* bestaat een uitgave door G. Stellinga (2e dr. 1975). Van de volledige *Werken* is alleen dl. 1 verschenen, uitgegeven door A. de Jager (1878). Voor biografische gegevens over Asselijn moet men nog steeds terecht bij de artikels van J. A. Worp in *TNTL* 4 (1884), blz. 45-100 en 5 (1885), blz. 62-65.

Ook over Bernagie gaf J. A. Worp bijzonderheden in *TNTL* 3 (1883), blz.

123-167. Van zijn toneelwerk bestaan geen moderne edities. W. L. van Helten gaf in 1871 *Studente-leven* en *Goe vrouw* uit. *Het huwelijk sluyten* verscheen in 1954 in Noorduyns Schoolbibliotheek, uitgegeven door Ad. Theenaar.

De Swaens *De verheerlijckte schoenlappers of de gecroonde leersse* is uitgegeven door Jan H. Cartens (2e dr. 1976).

De volledige *Werken van Michiel de Swaen* zijn in 6 dln. uitgegeven door V. Celen (1928-1934). *Het leven en de werken van Michiel de Swaen* zijn beschreven door Maurits Sabbe (1904).

41 Van Luykens *Duitse lier* verscheen een KLP-uitgave door Maurits Sabbe (3e dr. 1962). Deze bundel is ook herdrukt door M. C. A. van der Heijden in SNL, dl. 9 (3e dr. 1974). *De ziel van den poëet vertoont zich in zijn dichten*, blz. 219-326. Bloemlezingen uit de stichtelijke poëzie werden samengesteld door C. B. Hylkema: *Stichtelijke verzen* (1904), W. A. Kramer (1924) en G. Stuijveling: *Het beste deel* (Vlaamse pockets, 1965). De oudere literatuur over Luyken is te vinden via de bibliografie in het proefschrift van K. Meeuwesse over *Jan Luyken als dichter van de Duytse Lier* (1951). Een overzicht van de etsen van Jan Luyken en van zijn zoon geven P. van Eeghen en J. Ph. van der Kellen in *Het werk van Jan en Caspar Luyken* (1905).

Van Luykens emblemata-bundels zijn in 1977 de volgende in facsimile verschenen: *Beschouwing der wereld, Bykorf des gemoeds, Des menschen begin, midden en einde, Goddelyke liefde-vlammen, Jezus en de ziel, Het leerzaam huisraad, De onwaardige wereld, Spiegel van het menselyk bedryf, Vonken der liefde Jezus en De zedelyke en stichtelyke gezangen*.

42 Aan Poot zijn twee dissertaties gewijd: C. M. Geerars *Hubert Corneliszoon Poot* (1954) en M. A. Schenkeveld-Van der Dussen *Het dichterschap van Hubert Corneliszoon Poot. Een vergelijking van de Mengeldichten en het Vervolg der Gedichten* (1968). Bloemlezingen uit het werk van Poot werden samengesteld door Pierre van Valkenhoff (1939), door Clara Eggink, J. C. Bloem en A. L. Sötemann (1954) in de reeks Landjuweel, door M. A. Schenkeveld-Van der Dussen (KLP, 1969) en door C. M. Geerars: *Minnezangen* (KNL, 3e dr. 1977).

Poots eerherstel in de 19e eeuw is grotendeels te danken aan Potgieters novelle *De Foliobijbel*.

Over Poots gedicht *De Maen by Endymion* zijn interessante interpretatieve studies geschreven door W. J. M. A. Asselbergs in *NTg*, 53 (1960), blz. 295-303 en A. N. Paasman in *Studia Neerlandica* 1 (1971), nr. 5, blz. 1-41.

43 Over Langendijks leven en werken bestaan oudere studies van C. H. Ph. Meijer: *Pieter Langendijk. Zijn leven en werken* (1891) en F. Z. Mehler: *Pieter Langendijk* (1892) en inleidingen in recentere edities, zoals: *De Spiegel der vaderlandsche kooplieden* (KLP, 6e dr. 1929) en *Don Quichot* (KLP, 2e dr. 1966) door C. H. Ph. Meijer: *Xantippe* (1968), *Het wederzyds huwelyksbedrog*

(7e dr. 1977), *De zwetser* (1971) en *Krelis Louwen* (1978), alle vier door W. A. Ornée in het KLP; *Don Quichot* (1973) en *De wiskunstenars* (1977), beide door G. A. van Es in het KLP.

44 Over *De spectatoriale geschriften van 1741-1800* (2e dr. 1890) gaat de studie van J. Hartog. P. J. Buijnsters schreef een artikel over de *Sociologie van de spectator* in *Spieg. d. Lett.* 15 (1973), blz. 1-17. Hij gaf ook een *Bibliografie van 18e-eeuwse spectatoriale tijdschriften in Nederland* in het *Doc.-blad Werkgr. 18e Eeuw.* nr. 2 (2e dr. 1975), blz. 38-47, en samen met C. M. Geerars een *Bibliografie van 18e-eeuwse satirische tijdschriften in Nederland* in hetzelfde tijdschrift, nr. 5 (2e dr. 1975), blz. 126-139.

Over Van Effen gaan de studies van W. Bisschop: *Justus van Effen geschetst in zijn leven en werken* (1859) en W. Zuydam: *Justus van Effen. Een bijdrage tot de kennis van zijn karakter en zijn denkbeelden* (1922). Een studie over de drukgeschiedenis van *De 1731-1735 edities van De Hollandsche Spectator* van B. van Selm is opgenomen in de bundel *Studies voor Zaalberg* (1975), blz. 187-259. Bloemlezingen uit de *Hollandsche Spectator* zijn samengesteld door J. J. Borger (1967) en P. Maassen (KNL, 3e dr. 1972), terwijl ook dl. 16 (3e dr. 1974) van het SNL, 'k *Wou zo graag verstandig wezen*, vier stukken eruit bevat.

45 Over de zgn. Poëtenoorlog is J. te Winkel in zijn handboek, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*, dl. 5 (2e dr.; reprint 1973), blz. 90-108, het meest uitvoerig. Hij verwijst op blz. 91 naar literatuur over dit onderwerp.

De wolf in 't schaapsvel van Jakob Zeeus is uitgegeven door C. W. van de Watering (KNL, 1963).

Over *Willem van Swaanenburg, achttiende-eeuwer en tijdgenoot* verscheen een proefschrift van J. P. A. van Alphen (1966).

De enige moderne studie over J. B. Wellekens is van R. Pennink: *Silvander* (1957).

Schermers treurspel *Meleager en Atalante* is geëditteerd door C. M. Geerars (KNL en Zwolse drukken, 1966).

Over *Arnold Hooglyet's Abraham de Aartsvader* gaat de studie van J. Koopmans in diens *Vijf letterkundige studiën* (1958), blz. 109-138.

De meest recente studie over *Dirk Smits* verscheen in het *Rotterdamsch Jaarboekje* voor 1920, blz. 27-52, van de hand van A. Schillings.

Over *De dichters-familie Feitama* publiceerde S. Laansma een bijdrage in *Nederlandse Historiën* 3 (1969), blz. 185-190.

Henri A. Ett beschreef het leven van *Balthazar Huydecoper* (1947) en editeerde een groot aantal documenten met betrekking tot hem, o.a. brieven in *Verjaard briefgeheim* (1956). Een uitgebreide studie is van C. J. J. van Schaik: *Balthazar Huydecoper, een taalkundig, letterkundig en geschiedkundig initiator* (1962). Van Schaik gaf ook *Achilles* uit (KNL, 1964).

Over *Jan Wagenaar en zijn Vaderlandsche historien* schreef R. J. Castendijk een dissertatie (1927).

46 Over *Leven en werken van Willem en Onno Zwier van Haren* schreef J. van Vloten in 1874. In zijn *Studiën* (1888), blz. 1-106, besteedde H. J. Polak ook de nodige aandacht aan *De gebroeders van Haren*. J. J. Kalma publiceerde de *Bibliografie betreffende de gebroeders Onno Zwier en Willem van Haren* (1956). Een geromantiseerde biografie gaf E. du Perron in *Schandaal in Holland* (1939).

Over *Willem van Haren's Gevallen van Friso* gaan het proefschrift van H. J. L. van Haselen (1922) en het opstel van J. Koopmans in *Vijf letterkundige studiën* (1958), blz. 139-184.

Een editie van Onno Zwier van Haren's *De Geuzen* verscheen als dissertatie van de hand van A. Stakenburg (1943). Van het treurspel *Agon, sulthan van Bantam* bezorgde G. C. de Waard een editie (KNL, 1968).

47 Over de dichters Van Merken en De Lannoy is nauwelijks recentere literatuur voorhanden dan in de bloemlezing van Kloos, *Een daad van eenvoudige rechtvaardigheid* (1909), staat. Alleen over Van Merken is nog een artikel geschreven in *TNTL* 49 (1930), blz. 161-167, door J. de Vries en in de *Literair-historische opstellen* van J. Wille (1962) staat iets over *De leerschool van L. W. van Merken*.

48 Interessante beschouwingen over de culturele toestand omstreeks 1780 vindt men in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1950-1951* (1952), blz. 11-20: J. C. Brandt Corstius: *Letterkundige stromingen en -kritiek in Nederland tijdens de eerste levensjaren van de Maatschappij*.

Ossian is één van de merkwaardigste vervalsingen uit de wereldliteratuur, een Engelse bewerking (1760-1763) door James Macpherson, naar Gaelische (= oud-Schotse) teksten die in het geheel niet bestonden. In 1807 werden door Thomas Ross de zgn. originelen gepubliceerd; opnieuw een vervalsing. Eerst in 1895 heeft J. Chr. Stern afdoende bewezen dat de tekst van 1807 vertaald is naar de teksten van 1760-1763. Tot de talrijke *Ossian*-bewonderaars behoren o.a. Goethe, Chateaubriand en Bilderdijk. Op *De gezangen van Ossian in Nederland* promoveerde Q. W. J. Daas in Nijmegen (1961).

49 Over de romantiek, de oorzaken, vormen en internationale samenhangen, bestaat een zeer omvangrijke literatuur. Een baanbrekende studie is *The romantic agony* van Mario Praz (eerste druk in het Italiaans 1930; Oxfordpaperback 1970). De term 'sentimenteel' werd behandeld door E. Erämetsää in: *A study of the word 'sentimental' and of other linguistic characteristics of 18th-century sentimentalism in England* (1951). Een studie over *Le Romanisme dans la littérature européenne* (1948) is van P. van Tieghem. De literaire

theorie van de romantiek komt uitgebreid ter sprake in R. Wellek: *A history of modern criticism 1750-1950*, dl. 1 en 2 (1955).

Over de *Roman in brieven 1740-1840* gaat het boek van Jan ten Brink (1889). J. Prinsen behandelt *De roman in de 18e eeuw in West-Europa* (1925).

In 1966 promoveerde C. de Deugd op een dissertatie over *Het metafysisch grondpatroon van het romantische literaire denken*. Veel recente literatuur is te vinden in het Utrechtse proefschrift van W. van den Berg: *De ontwikkeling van de term 'romantisch' en zijn varianten in Nederland tot 1840* (1973).

Een bloemlezing van romantische teksten is uitgegeven door M. C. A. van der Heijden in het SNL, dl. 19 (3e dr. 1975): *Gevoelige harten*.

50 Een biografie van Wolff en Deken is van Ha. C. M. Ghijsen: *Dapper vrouwenleven* (1954). In hetzelfde jaar verscheen ook de bundel *Boeket voor Betje en Aagje* met een aantal opstellen over de twee schrijfsters. H. J. Vieu-Kuik schreef een tweedelige studie over *Het gebruik van Franse woorden door Wolff en Deken* (1951-1957). Als bijdrage tot de kennis van de opvoeding in de 18e eeuw in Nederland is de dissertatie bedoeld van A. de Vletter: *De opvoedkundige denkbeelden van Betje Wolff en Aagje Deken* (1915). *Brieven* zijn gepubliceerd door J. Dyscrinck (1904) en *Archivalia* door H. A. Höweler (1949). P. J. Buijnsters bestudeerde de samenhang tussen *Sara Burgerhart en de ontwikkeling van de Nederlandse roman in de 18e eeuw* (1971) en leverde een *Bibliografie der geschriften van en over Betje Wolff en Aagje Deken* (1979).

Een *Keur uit het werk* werd samengesteld door H. J. Vieu-Kuik (KLP, 1969), een *Bloemlezing uit de Economische liedjes* door Johan van Nieuwenhuizen (Kramers pocket, 1963). *De historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart* beleefde in een WB-editie reeds 19 drukken (1973). *De Proeve over de opvoeding* werd uitgegeven door H. C. de Wolf (1977). *Lotje Roulin* door J. C. Brandt Corstius (KNL, 2e dr. 1977), *De Menuet en de Domineespruik* door Jan Mens, samen met ander werk van Betje Wolff in: *Letterlust op kipperust* (1954).

51 Over E. M. Post en de Europese literatuur in de 18e eeuw bestaat de studie van J. C. Brandt Corstius *Idylle en realiteit* (1955). De bio-bibliografische studie *Elisabeth Maria Post (1755-1812)* is van A. N. Paasman (2e dr. 1977). Paasman schreef over *Reinhart, of literatuur en werkelijkheid* een opstel in het *Doc.-Blad Werkgr. 18e eeuw*, nr. 41-42 (1979), blz. 41-61.

52 In Van Gorkum's Literaire Bibliotheek verscheen een uitgebreide biografie over *Hieronymus van Alphen 1746-1803* door P. J. Buijnsters (1973), die ook een *Bloemlezing uit het werk* uitgaf (KLP, 1967).

Oudere studies zijn van H. Pomes *Over Van Alphen's kindergedichtjes* (1908) en van A. C. S. de Koe over *Van Alphen's literair-aesthetische theorieën* (1910).

Ook in werken over de kinderliteratuur wordt Van Alphen uiteraard behan-

deld, bijv. in D. L. Daalder: *Wormcruyt met suycker* (2e dr. 1973; reprint 1976).

De *Proeve van kleine gedigten voor kinderen* is door M. C. A. van der Heijden opgenomen in dl. 16 van het SNL (3e dr. 1974): *'k Wou zo graag verstandig wezen*.

53 *Leven en werken van Jacobus Bellamy* zijn beschreven door J. Aleida Nijland (2 dln. 1918). P. J. Buijnsters editeerde de *Gezangen mijner jeugd* (KLP, 1969), waarin een inleiding en een literatuuropgave. Het *Fragment van eene sentimenteele historie* is uitgegeven door M. C. A. van der Heijden in dl. 19 van het SNL (3e dr. 1975): *Gevoelige harten*.

54 De belangrijkste studie over Feith is de dissertatie van P. J. Buijnsters: *Tussen twee werelden. Rhijnvis Feith als dichter van Het Graf* (1963). Buijnsters is ook de editeur van *Het ideaal in de kunst* (1967) en *Het graf* (KNL, 2e dr. 1977). Van *Julia* verscheen een editie door M. C. van den Toorn (Kramers pockets, 1967) en M. van Hattum verzorgde een uitgave van *De ouderdom* (2 dln. 1977).

Ter gelegenheid van de Feith-herdenking in Zwolle verscheen een *Catalogus tentoonstelling Mr. Rhijnvis Feith* (1974).

Twee verhalen, *Themire* en *De Hermiet*, zijn opgenomen door M. C. A. van der Heijden in dl. 19 van het SNL (3e dr. 1975): *Gevoelige harten*.

55 Over Bilderdijk verschenen een aantal biografieën. De meest uitgebreide is die van R. A. Kollewijn: *Bilderdijk, zijn leven en zijn werken* (2 dln. 1891). Daarnaast raadplege men J. J. Wap, *Bilderdijk, eene bijdrage tot zijn leven en werken* (1874) en H. Bavinck, *Bilderdijk als denker en dichter* (1906). Van 1910 dateert de studie van F. C. Gerretson *Bilderdijk*, herdrukt in diens *Verzamelde Werken I* (1973). Lezenswaard is voorts het opstel van A. Romein-Verschoor *Willem Bilderdijk. Gefnuikt genie in: Erfstaters van onze beschaving* (11e dr. 1976).

De meest volledige uitgave is die van I. da Costa (15 dln. 1856-1859), waaraan hij een biografisch deel (1859) toevoegde. Deze uitgave is naar genres ingericht, zodat de afzonderlijke bundels er uiteengerukt in zijn opgenomen. Bilderdijks correspondentie werd gepubliceerd door W. Meschert in *Brieven van Mr. Willem Bilderdijk* (5 dln. 1836-1837), later aangevuld door J. Bosch (1955). Van Bilderdijks werk verschenen een aantal tekstuitgaven in de reeks *Klassiek Letterkundig Pantheon*. De meest recente uitgave is die van *Hanenpoot* (1977), bezorgd door J. Bosch, die tevens een uitgave verzorgde van *De ondergang der eerste wereld* (1959) in de Zwolse drukken. Een keuze uit Bilderdijks korte gedichten maakte J. Wille in *Dichterlijke zelfbeschrijving van Bilderdijk* (1943) in de Bibliotheek der Nederlandse Letteren. Goed bereikbaar en instructief is de pocket van M. J. G. de Jong en W. Zaal *Bilderdijk. Een overzicht van zijn leven en een keuze uit zijn werken* (1960).

56 Over Kinker bestaat een verouderde biografie van M. C. van Hall *Bijdragen tot zijn leven, karakter en schriften* (1850). Recenter studies zijn die van J. A. Rispens onder de titel *De geharnaste dromer* (1960) en de dissertatie van G. J. Vis *Johannes Kinker en zijn literaire theorie* (1967), waarin een uitgebreide bibliografie is opgenomen van en over zijn werk. Kinkers gedichten zijn uitgegeven in een 3-delige editie van 1819-1821. Joh. van Vloten stelde een editie samen met toelichting in *Verspreid en onuitgegeven dicht en ondicht van Kinker* (1877). Een beredeneerde bloemlezing van zijn poëzie met biografische inleiding en een bibliografie verzorgd door G. J. Vis verscheen in de reeks *Klassieken* (1980).

57 Over Staring bestaat alleen een verouderde biografie van B. H. Lulofs (1843). Aan *Staring als verhalend dichter* wijdde C. S. Jolmers een proefschrift (1919). Zijn brieven werden met een inleiding uitgegeven door G. E. Opstelten (2 dln. in 1 bnd. 1916).

Van Starings werk bestaat geen complete uitgave. Er zijn een aantal bloemlezingen uit zijn poëzie gemaakt, o.m. door N. Beets en Th. J. Bosman. In de Bibliotheek der Nederlandse Letteren verscheen een uitgebreide bloemlezing van Jan de Vries (1940). C. van Baaren en H. Elsinga stelden een schoolbloemlezing samen (1952) en E. Endt verzorgde een bloemlezing in de *Klassieken der Nederlandse Letterkunde* (1955). Van Starings *Jaromir-cyclus* verscheen een afzonderlijke uitgave van W. A. Wijnands (2e dr. 1973). Voor Starings werkwijze is de Amsterdamse dissertatie van J. M. de Vries *Teksten en varianten van A. C. W. Staring* (1958) van belang.

58 Algemeen historisch gericht op de Franse tijd is G. D. Homan, *Nederland in de Napoleontische tijd, 1795-1815* (1978).

Over A. Loosjes handelt het proefschrift van Maria H. de Haan (1934). J. Koopmans schreef een tweetal studies over hem, die zijn opgenomen in *Letterkundige studiën over de 19e eeuw* (1931). Over zijn historische romans leze men van W. Drop *Verschijningsvormen van de Nederlandse historische roman in de 19e eeuw* (1958, 2e dr. 1975).

Over Helmers publiceerden J. Koopmans in *NTg.* 7 (1913), J. Haantjes in *NTg.* 39 (1946) en M. Ree in *Ons Amsterdam* 23 (1971). Aardig is ook het opstel van Wim Zaal in *Nooit van gehoord!* (1974).

De Hollandsche natie werd voorzien van inleiding en aantekeningen uitgegeven door A. W. Stellwagen in het *Klassiek Letterkundig Pantheon* (1884).

Loots werd uitvoerig besproken door E. J. Potgieter in *Kritische studieën I* (4e dr. 1898) en door S. Kalf in *Tijdschrift voor geschiedenis* deel 39.

59 Over de economische toestanden in dit tijdvak leze men I. J. Brugmans *De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw (1813-1870)* (10e dr. 1975) of van dezelfde schrijver *Stapvoets voorwaarts* (2e herz. dr. 1978).

Over J. H. van der Palm bestaat een biografie van N. Beets, maar vollediger

en recenter is die van A. de Groot *Leven en Arbeid van J. H. van der Palm* (1960). Zijn *Geschied- en redekonstig gedenkschrift* werd herdrukt als Pantheonuitgave (1909), met inleiding van H. T. Colenbrander.

Over E. A. Borger leze men van C. van der Woude *Elias Annes Borger (1784-1820)* (1975). Van Vosmaers *Het leven en de wandelingen van Meester Maarten Vroeg* verscheen een uitgave met inleiding en commentaar door J. Wagelaar in de *Klassieken der Ned. Letterkunde* (1978).

De geschiedenis van de herleving in Vlaanderen wordt beschreven in *De Vlaamse letterkunde van 1780 tot heden* (4e herz. dr. 1967) van R. F. Lissens. Voorts in Eug. de Bock *Verkenningen in de eerste helft van de 19e eeuw* (1965).

Over J. F. Willems raadplege men de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel II (1975), waarin een uitvoerige bibliografie is opgenomen, of A. Deprez *J. F. Willems 1793-1846* (2e dr. 1966).

60 Over Tollens verscheen een biografie van G. W. Huygens *Hendrik Tollens, de dichter van de burgerij* (1972) met een uitvoerige bibliografie. Tollens' gedichten werden uitgegeven in 12 delen (4 banden, 1855-1857). Van *De overwintering der Hollanders op Nova Zembla* werd een uitgave verzorgd door G. W. Huygens in de *Klassieken der Ned. Letterkunde* (2e herz. dr. 1977). Onder de titel *Al wat leeft en braaf is zingt* (1976) verscheen een bloemlezing uit zijn gedichten van H. Roest.

61 Het proefschrift van M. J. Hamaker *Jacob Geel naar zijn brieven en geschriften geschetst* (1907) geeft uitvoerige biografische informatie. Geels *Gesprek op de Drachenfels* werd uitgegeven en van een uitstekende inleiding voorzien door J. C. Brandt Corstius (1963). Zijn *Mengelwerk* verscheen in de reeks *Klassiek Letterkundig Pantheon* (1974), met inleiding en aantekeningen door J. de Rooij.

62 Over Petrus van Limburg Brouwer schreef C. U. J. Huber een biografie die vooral zijn jeugdijaren behandelt (1848). Zijn *Romantische werken* (1906-1908) verschenen in een 6-delige uitgave. *Het leesgezelschap van Diepenbeek* werd door J. de Vries in de reeks *Bibliotheek der Ned. Letteren* voorzien van een uitvoerige inleiding (1939).

63 Over Da Costa bestaan verscheidene publikaties: *De jeugd van Isaïc da Costa* door Bijvanck en *Oudere tijdgenooten* door Pierson. Dit laatste boek behandelt tevens het Réveil. Recenter is het proefschrift van J. Meijer: *Isaac da Costa's weg naar het Christendom* (1941), bestreden door Caron, in: *Da Costa's overgang naar het Christendom* (NTg. 1951) en verdedigd in Meijers boek over Da Costa als joods romanticus: *Martelgang of cirkelgang* (1954). Uit de Da Costa-herdenking (1960) resulteerde een boekje met voordrachten van M. E. Kluit, E. L. Smelik, W. A. P. Smit en A. van Duinkerken: *Isaïc da Costa* (1961). J. Kamphuis schreef over *Isaïc da Costa en de afscheiding van*

1834 (1975); J. Hovius besprak zijn *Bezwaren tegen den geest der eeuw* (1973).

De *Komplete Dichtwerken van Is. da Costa* (3 dln. 1861-1863) zijn bezorgd door J. P. Hasebroek, die ook 'een overzicht van het leven en de werken des dichters' schreef. De *Brieven* zijn bezorgd door Groen van Prinsterer (3 dln. 1872-1876). Van een aantal teksten bestaat een uitgave met commentaar, o.m. van *Hagar, De slag bij Nieuwpoort* (1972) en *Vijf en twintig jaren* (1978), bezorgd door W. J. C. Buitendijk in het Klassiek Letterkundig Pantheon. Belangrijk, maar onvolledig, is Piersons uitgave *Willem de Clercq naar zijn dagboek* (2 dln. 1888). M. E. Kluit verzorgde de De Clercqs reisverhaal *Per karos naar St. Petersburg* (1962). M. H. Schenkeveld wijdde haar proefschrift aan *Willem de Clercq en de literatuur* (1962).

Het Réveil-archief in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam bevat veel waardevol materiaal. Over het Réveil publiceerde M. E. Kluit *Het protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten, 1815-1836* (1970).

64 De romantiek is een internationaal verschijnsel, met een grote internationaal verbreide wetenschappelijke literatuur. Voor de Duitse romantiek geeft R. Cardinal *German romantics in context* (1975) een aardig en leesbaar overzicht. Van belang is voorts M. Praz *The romantic agony* (2e dr. 1951). Over religie en romantiek leze men: H. G. Schenk *De geest van de romantiek* (1966). W. van den Berg schreef een proefschrift over *De ontwikkeling van de term 'romantisch' en zijn varianten in Nederland tot 1840* (1973).

De invloed van Keats en Shelley op de Nederlandse cultuur werd nagegaan in het proefschrift van G. Dekker (1926).

Over Byron en het Byronisme bestaan zelfs twee proefschriften, nl. van Tj. Popma (1928) en U. Schults (1929). Walter Scotts invloed op de Nederlandse literatuur werd beschreven door H. Vissink in diens dissertatie uit 1922.

Over *Navolging en vertaling van Victor Hugo* zie: A. G. van Hamel in *Handelingen Mij. Ned. Letterkunde* (1902).

Over de opkomst van de Vlaamse Beweging in de 19e eeuw raadplege men Eug. de Bock *Ondergang en herstel of het begin van de 'Vlaamse Beweging'* (1970).

65 Voor een algemeen inzicht in de opvattingen van de negentiende eeuw is Wim Zaals *Vloekjes bij de thee* (3e herz. dr. 1971) zeer leesbaar. De periode 1820-1920 is strikt chronologisch behandeld door G. Stuiveling in diens *Een eeuw Nederlandse letteren* (1943, 4e dr. 1971), waarin de Noord- en Zuidnederlandse literatuur als een eenheid wordt gepresenteerd. Over de literatuur in Vlaanderen afzonderlijk verschenen een aantal handboeken. De belangrijkste en meest recente daarvan is Lissens' *De Vlaamse letterkunde van 1780 tot heden* (4e herz. dr. 1967).

De *Verschijningsvormen van de Nederlandse historische roman in de 19e eeuw* (1958, 2e dr. 1975), werden behandeld door W. Drop in diens dissertatie.

In de inleiding op D. J. van Lennep *Verhandeling en Hollandsche duinzang*, uitgegeven en toegelicht door G. Stuiveling in de *Klassieken der Ned. Letterkunde* (1966, 2e dr. 1979) wordt uitvoerig ingegaan op de *Verhandeling over het belangrijke van Hollands grond en oudheden voor gevoel en verbeelding* (1827). Op *De Humor-'Cultus' der Romantiek in Nederland* promoveerde Elisabeth Jongejan in 1933. Een aardige bloemlezing uit 125 jaar Nederlandse humor bezorgde W. H. Staverman onder de titel *Humor en humoristen* (1940).

66 Een uitvoerige biografie is *Het leven van Mr. Jacob van Lennep* door diens kleinzoon M. F. van Lennep (2 dln. 2e dr. 1910). Een levensbericht met bibliografie schreef A. Beeloo in het *Jaarboek Mij. Ned. Letterkunde* (1869). Van Van Lenneps meest gelezen roman *Ferdinand Huyck* verscheen een uitgave door Tj. W. R. de Haan (2e dr. 1974).

67 Een uitvoerige studie over Drost schreef J. M. de Waal (proefschrift 1918), waarin vooral zijn kritisch werk wordt behandeld. P. N. van Eyck publiceerde zijn *Drost-studies* in *TNTL* 60 (1941). Over *Hermingard van de Eikenterpen* schreef G. Kamphuis een tweetal studies in *TNTL* 90 (1974) en 91 (1975). Van Eyck bezorgde een uitgave van deze roman in de Bibliotheek der Nederlandse Letteren (1939). Van *De pestilentie te Katwijk (1625)* bestaat een uitgave ingeleid door Verwey, met aantekeningen door C.G.N. de Vooyo (1917). De *Schetsen en verhalen* zijn voorzien van een uitstekende inleiding en uitgegeven door G. Kamphuis in de Zwolse drukken (1953). Over de briefwisseling met Potgieter en Heije publiceerde J. M. de Waal in *TNTL* 37 (1918).

68 Over Potgieter verscheen een uitvoerige monografie van Jac. Smit *E. J. Potgieter, 1808-1875* (1950). Oudere biografieën zijn die van J. H. Groenewegen (1894) en A. Verwey (1903). Jac. Smit schreef voorts een studie *Bijdrage tot de kennis van Potgieter's stijl* (1937). Van belang is ook de inleiding in het proefschrift van mevr. G. M. J. Duyfhuizen, die een editie van Potgieters gedicht *Florence* bezorgde (1942). Ter herdenking van Potgieters 100ste sterfdatum werd in mei 1975 een herdenkingstentoonstelling ingericht te Zwolle, waarvan een catalogus verscheen met een aantal bijdragen over Potgieter.

De Volledige briefwisseling E. J. Potgieter en C. Busken Huet werd uitgegeven door Jac. Smit (2 dln. 1972). Zijn *Werken*, uitgegeven in 18 delen, zijn onvolledig. Verschillende geschriften zijn in afzonderlijke tekstuitgaven en bloemlezingen herdrukt. De meest bekende zijn die van *Florence* (2e dr. 1975) in de *Klassieken der Ned. Letterkunde*, *Jan, Jannetje en hun jongste kind* (1969) in *Klassiek Letterkundig Pantheon* en *Onderweg in de regen* (2e dr. 1967) in de Zwolse drukken, alle drie verzorgd door J. Smit. De *Liedekens van Bontekoe* werden uitgegeven door M. v.d. Plasse (1974). Van *Hoe het weeuwte uit de hof van Holland gevrijd werd* verscheen een geanno-

teerde uitgave van P. Maassen in de Cahiers voor Letterkunde (1967). Een aardige bloemlezing werd verzameld en ingeleid door Wim J. Simons: *Eens minnaars hoop heeft aadlaars wieken* (1974) in Poëtisch erfdeel der Nederlanden.

69 Over de beginperiode van *De Gids* schreef A. Verwey *Toen de Gids werd opgericht* (1897). A. van Duinkerken herdacht in *De Gids* zelf *Honderd jaar letterkundige kritiek in De Gids* (1936) en *Honderdvijfentwintig jaar* (1962).

Potgieters *Leven van R. C. Bakhuizen van den Brink* (1890) loopt slechts tot de oprichting van *De Muzen* (1834). Een completer biografie verscheen van G. Colmjon (1950). *De briefwisseling van Bakhuizen van den Brink met zijn vrienden gedurende zijne ballingschap (1844-1851)* werd uitgegeven door S. Muller (1906), met een nalezing van 1907. *De studietijd van R. C. Bakhuizen van den Brink, door brieven toegelicht* werd gereconstrueerd door L. Brummel (1969) in *Achter het Boek* (VII, 1-3). Het proza van Bakhuizen van den Brink werd bijeengebracht in 4 delen *Studiën en schetsen over vaderlandsche geschiedenis en letteren*, waaraan in 1913 een 5e deel werd toegevoegd. J. M. Romein verzorgde een bloemlezing voor de Bibliotheek der Ned. Letteren onder de titel *Uit de werkplaats van R. C. Bakhuizen van den Brink* (1951).

Over J. F. Oltmans raadplege men het 4e hoofdstuk van *Verschijningsvormen van de Nederlandse historische roman in de negentiende eeuw* (1958) van W. Drop. Voor bio-bibliografische gegevens kan men terecht bij Jan ten Brinks *Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche letteren in de 19e eeuw*.

Over Heije raadplege men de uitvoerige biografie van A. J. M. Asselbergs (1966). In 1942 verscheen een bloemlezing *Jan Pieter Heije, een nationaal volksdichter*.

70 *Een levensbeschrijving van mevr. Bosboom-Toussaint, met gebruikmaking van brieven, schreef J. Dyserinck* (1911). J. M. C. Bouvy behandelde in haar proefschrift *Idee en werkwijze van Mevrouw Bosboom-Toussaint* (1935). H. Reeser schreef een goed gedocumenteerde biografische monografie over *De jeugdjaren van Anna Louisa Geertruida Toussaint* (1962).

Haar brieven aan Potgieter werden gepubliceerd door J. Bosboom Nz. (1913). Behalve de goedkope uitgave der *Romantische Werken*, verscheen een uitgave van *Majoor Frans* (1977) met inleiding en commentaar door M. Stapert-Eggen.

71 Eug. de Bock schreef over *Hendrik Conscience en de opkomst der Vlaamsche romantiek* (1920, reprint 1973). Een gedocumenteerde bijdrage tot Consciences biografie leverden G. Degroote en J. de Schuyter: *Hendrik Conscience en zijn uitgevers* (1953). De briefwisseling werd uitgegeven door A. Jacob (2 dln. 1913) en aangevuld door G. Degroote in *Handelingen Zuidned. Mij.* 20 (1966), 21 (1967), 25 (1971) en 28 (1974). E. Willekens stelde

een biografie en bloemlezing samen voor de reeks Monografieën over Vlaamse letterkunde (1961). Over Conscience raadplege men voorts het Hendrik Conscience-nummer van *Vlaanderen* 22 (1973). *De loteling* werd opnieuw uitgegeven door K. Jonckheere (1974).

72 Over *Het dramatische werk van Schimmel in verband met het Amsterdamse toneel* handelt het proefschrift van B. Hunningher (1931). Over *De historische romans en novellen van H. J. Schimmel* schreef Jvr. C. M. de Beaufort (1943). De Vooyts schreef een tweetal studies over zijn activiteiten als letterkundig criticus in *De Gids* 111 (1948) en *NTg.* 41 (1948).

73 Over Adriaan van der Hoop jr. leze men J. Koopmans in *Letterkundige studiën over de negentiende eeuw* (1931) en R. Nieuwenhuys: Een vergeten romanticus in *NTg.* 26 (1932). Van *De renegaat* verscheen een uitgave in 1965 met een inleiding door W. Drop in de *Klassieken* uit de Ned. Letterk., waarover zich een discussie ontspan tussen Drop en G. Knuvelder in *Sp. d. Lett.* (Jrg. 10).

Een volledige chronologische *Lijst der werken van Prudens van Duyse* werd samengesteld door F. de Potter (1862). Over hem schreef J. Micheels een uitvoerige monografie (1893) en W. van Eeghen *Prudens van Duyse herdacht 1804-1859* (1963). Een bloemlezing uit zijn gedichten bezorgde P. Sterkens-Cieters in de *Klassieke Galerij* (1942).

Over De Laet leze men A. Snieders in *Jaarboek Kon. Vlaamsche Akademie* (1892) en G. Knuvelder in *Dietsche Warande en Belfort* (Jrg. 114, 1969).

Een *Levensschets* over Ledeganck schreef Lod. Opdebeeck (1897). Een herdenkingsrede hield J. van Mierlo in 1947, opgenomen in *Verslagen en Meded. Kon. Vlaamse Akademie*. De *Keurgedichten van K. L. Ledeganck* werden ingeleid en toegelicht door P. de Smaele in de *Klassieke Galerij* (1942).

Hofdijk wordt uitvoerig besproken in het proefschrift van A. Hendriks *Willem Hofdijk, de minstreele van Kennemerland* (1928).

Over Dautzenberg publiceerde A. E. van Beughem (1935). Een bloemlezing uit zijn werk werd samengesteld door A. Sauwen (1908).

74 Een fraaie levensbeschrijving van Alberdingk Thijm schreef zijn zoon Lodewijk van Deyssel onder de schuilnaam A. J. (1893). Aan Thijm werden drie dissertaties gewijd: *Thijm in Vlaanderen* door F. A. Vercammen (1932); *J. A. Alberdingk Thijm* door M. van Can (1936); *Alberdingk Thijm, kunst en karakter* door W. Bennink (1952). Een biografie schreef voorts G. Brom (1956). H. A. Eykman en J. A. J. M. Muller stelden een bibliografisch apparaat van en over Alberdingk Thijm samen (1970). Zijn uitvoerige correspondentie met F. A. Snellaert werd gepubliceerd door Ada Deprez (1971).

Een bloemlezing uit zijn werk werd samengesteld door een projectgroep van het Instituut Nederlands van de Kath. Universiteit Nijmegen en uitgegeven in het *Klassiek Letterkundig Pantheon* (1972).

75 Over N. Beets bestaan een aantal biografieën: de belangrijkste is die van Chantepie de la Saussaye (2e dr. 1906; met bibliografie); de uitvoerigste is die van G. van Rijn, voltooid door J. J. Deetman (3 dln. 1911-1919); en ten slotte schreef Joh. Dyserinck een biografie (1903) naast zijn persoonlijke *Herinneringen aan Nicolaas Beets* (1903). Over *Het probleem-Beets* schreef K. Heeroma in *Jaarboek Mij. der Ned. letterkunde* (1947-1949), waarop nader werd ingegaan door W. H. Staverman in *NTg.* 46 (1953).

Een bibliografie betreffende de *Camera Obscura* werd gepubliceerd door Cath. C. v. d. Graaf in *Opstellen aangeboden aan G. A. Evers* (1940). H. W. J. Schregel schreef een dissertatie (1932) over de stilistische en syntactische bijzonderheden van de *Camera Obscura*. Beets zelf lichtte zijn *Camera* toe in een afzonderlijk boek: *Na vijftig jaar* (2e dr. 1888). Belangrijk zijn voorts de aantekeningen in de vele schooluitgaven, zoals die van Acket, maar vooral het dagboek van de student Beets, uitgegeven door H. E. Enno van Gelder in *Hildebrands voorbereiding* (1956). Potgieters tamelijk afwijzende kritiek in *De Gids* is herdrukt in *Kritische studiën I*.

Van de *Camera Obscura* verscheen een uitgave ingeleid door H. Mol in de Bibliotheek der Nederlandse Letteren (1978) en een uitgave van M. Stapert-Eggen met inleiding en commentaar (4e dr. 1978).

76 Over *Het studentenleven in de literatuur* (1908) schreef J. Dyserinck. Het proefschrift van A. J. Luyt gaat uitvoerig in op *Klikspaan's studentensetsen* (1910). Knepelhouts *Studenten-typen* werd opnieuw uitgegeven door J. van Nieuwenhuizen (3e dr. 1967). Men leze voorts over hem P. H. Schröder in *En met zo'n juffertje ging dominee trouwen* (1968).

J. H. J. Willems' dissertatie behandelt het letterkundig leven in de jaren 1830-1840, waarbij Joh. P. Hasebroek centraal staat (1939). Hij gaf tevens Hasebroeks correspondentie met Potgieter en de redactie van *De Gids* uit in 1940. Ook over hem schreef P. H. Schröder (zie boven).

Over C. E. van Koetsveld schreef A. J. Onstenk een biografie met bibliografie onder de titel *Ik behoor bij mezelf* (1973).

De *Werken* (1877-1879) van de Oude Heer Smits (= Mark Prager Lindo) zijn met een levensbericht door Lod. Mulder uitgegeven. J. van Nieuwenhuizen verzorgde een bloemlezing uit de *Brieven en uitboezemingen*. In 1977 verscheen een herdruk van *Janus Snor* met een nawoord van W. Zaal.

Een volledig overzicht van Piersons leven en werk gaf S. A. Naber in *Allard Pierson herdacht* (1897). K. H. Boersema schreef een dissertatie over Pierson (1924) en D. A. de Graaf een biografie *Het leven van Allard Pierson* (1962). J. Kamerbeek publiceerde over Pierson en Dilthey (1957). P. H. Dubois schreef voor Bzztôh een kleine monografie *Over Allard Pierson* (1977). Piersons *Verspreide geschriften* werden uitgegeven in 8 delen (4 banden 1902-1907).

77 De correspondentie van Gerrit van de Linde met Jacob van Lennep werd uitgegeven door M. Mathijssen in het lezenswaardige *Waarde Van Lennep*

(1977). Over zijn studententijd raadplege men *Schandaal in Leiden* (1978), samengesteld door M. Mathijssen, H. Eijssens en D. Welsink. Zijn gedichten werden opnieuw uitgegeven naar de door Van Lennep verzorgde uitgave met een inleiding van M. Mathijssen en T. van Deel (3e herz. dr. 1979).

Over F. Haverschmidt [= Piet Paaltjens] publiceerden Joh. Dysserinck (1908), E. A. Serrarens (1955) en S. E. H. van Gilse (1955). Rob Nieuwenhuys baseerde zijn biografie *De dominee en zijn worgengel* (1964) op brieven, preken en andere documenten. Hans van Straten publiceerde de *Nagelaten snikken* (1961, herdr. 1970) met poëzie, proza, tekeningen en curiosa uit de nalatenschap. In de reeks Tekst en toelichting verscheen een bloemlezing met inleiding door J. J. Borger (1968). Een keuze uit *Snikken en grimlachjes* met inleiding publiceerde R. Nieuwenhuys in de reeks Kort en Goed (1967, 4e dr. 1976).

78 Over P. A. de Genestet sprak P. Minderaa in 1961 een herdenkingsrede uit, die werd afgedrukt in *Jaarb. Mij. Ned. Letterk.* (1960-1961). C. M. Verkroost gaf de *Nagelaten brieven van P. A. de Genestet 1829-1861* (1976) met inleiding en commentaar uit.

Zijn *Fantasio* en *De mailbrief* werden uitgegeven in de Zwolse drukken (1912) door G. Engels, die tevens een bloemlezing samenstelde voor het Klassiek Letterkundig Pantheon (1927). Wim J. Simons koos uit zijn poëzie voor *Lachen wij den hemel tegen* (1971), verschenen in het Poëtisch erfdeel der Nederlanden.

79 Een eerste biografische studie over Busken Huet schreef C. Hasselaar [= Mevrouw Busken Huet] in *De Gids* (1886). Daarna volgden monografieën van J. B. Meerkerk (1911), G. Colmjon (1944) en C. G. N. de Vooyo (1949). G. Stuivelings essay *Busken Huet: verstand en misverstand* in *Steekproeven* (1950) werd herdrukt in zijn bloemlezing uit Huets Gidskritieken *Vernuft ontzondigt* (1956, 2e dr. 1979). De artikelen van H. J. Polak *Tweeërlei letterkundige kritiek* in *De Gids* (1891) zijn herdrukt in de Zwolse drukken (1956), met een inleiding van G. Knuvelde. In *Erflaters van onze beschaving* (11e dr. 1976) van J. en A. Romein-Verschoor is een biografische schets opgenomen.

Huets correspondentie werd (onvolledig) uitgegeven door zijn echtgenote en zijn zoon (2 dln. 1890). De volledige briefwisseling met E. J. Potgieter werd bezorgd door Jac. Smit (2 dln. 1972).

Van Huets *Literarische fantasiën en kritieken* bestaat een onvolledige en niet-chronologische uitgave in 25 delen met een registerdeel van M. Horn.

In de Bibliotheek der Ned. Letteren verschenen Huets vijf *Portretten van Nederlanders*, ingeleid door W. H. Staverman (1940). De historische betekenis van *Het land van Rembrandt* is door P. Geyl getoetst in diens *Gids*-artikel (1951), dat werd herdrukt in zijn bundel *Reacties* (1952).

80 Over Multatuli bestaat een immens uitgebreide literatuur. De *Lijst der geschriften* door A. J. de Mare (1948) is verre van volledig. Aan een aanvulling daarop wordt in Leiden gewerkt. Een verantwoorde levensschets gaf J. van den Bergh van Eysinga-Elias (1919); breedvoeriger is de biografie van J. de Gruyter (2 dln. 1920). In 1937 publiceerde Du Perron *De man van Lebak* (in bewerkte vorm herdrukt in zijn *Verzameld werk*, dl. IV, 1956). Men zie voorts: Henri A. Ett *De betekenis van Multatuli voor onzen tijd* (1947); G. Schmook *Multatuli in de Vlaamse gewesten* (1949); H. H. J. de Leeuwe *Multatuli, het drama en het toneel* (1949); P. Spigt *De ballingschap van Multatuli* (1954). Een omstreden biografie schreef W. F. Hermans *De raadselachtige Multatuli* (1976). De gebeurtenissen op Sumatra zijn, door G. Stuiveling geanalyseerd in *Steekproeven* (1950), de kritieke toestanden in Lebak in *Rekenschap* (2e dr. 1947). Bij de Havelaar-herdenking in 1960 werd het juni-juli-nummer van *De Nieuwe Stem* geheel aan Multatuli gewijd. Een tiental essays werd gebundeld uitgegeven als *Honderd jaar Max Havelaar* (1962). In 1970 verscheen een Multatuli-nummer van *Maatstaf* 17 (1969-1970). Een prachtuitgave, samengesteld onder leiding van G. Stuiveling, verscheen in 1970. P. Spigt bundelde een aantal artikelen in *Kewig in de kontramine* (1975). Speciaal over de *Max Havelaar* verscheen een structuuranalyse van A. L. Sötemann (proefschrift 1966).

De goedkope Multatuli-uitgaven zijn doorgaans onbetrouwbaar, evenals de vroegere briefuitgaven. Een nieuwe, chronologische en volledige editie van de *Werken* verscheen in 7 delen (1950-1953). Daarbij sluit een nieuwe editie van de brieven en documenten aan, waarvan in 1954-1960 drie delen zijn uitgegeven, lopende over de jaren 1820-1862, en waarvan in 1977 en 1980 deel 11, 12 en 13 verschenen. Deze uitgave bevat een schat aan onbekend materiaal. De oorspronkelijke tekst van de *Max Havelaar* werd naar het handschrift uitgegeven en ingeleid door G. Stuiveling. Van *Woutertje Pieterse* bestaan verschillende uitgaven, o.m. door Stuiveling (1950, 6e dr. 1972) en Henri A. Ett (1958). *Vorstenschool* werd uitgegeven met inleiding en toelichting door H. H. J. de Leeuwe in de *Klassieken der Nederlandse Letterkunde* (1975). M. C. A. van der Heijden vervaardigde een bloemlezing voor de reeks *Spectrum van de Ned. Letterkunde* (3e dr. 1974) onder de titel *Ik wil gelezen worden*. Een bloemlezing uit Multatuli's parabelen en aforismen werd door Stuiveling gekozen en ingeleid: *Barbertje moet hangen* (3e dr. 1974).

Uit de oudere literatuur is opmerkelijk een bewonderende studie van Vosmaer: *Een zaaier* (1874) en een vernietigende kritiek door Van Vloten: *Onkruid onder de tarwe* (1875).

De vele strijdvragen in Multatuli's leven en werken hebben zijn figuur gemaakt tot inzet van tal van polemieken. Over *Multatuli en de romantiek* (1908) schreef J. Prinsen. J. J. Oversteegen stelde een bloemlezing samen uit de literatuur over Multatuli: *Multatuli en de kritiek* (1970).

Sinds 1978 verschijnt tweemaal per jaar het tijdschrift *Over Multatuli*.

81 Over Vosmaer bestaan een drietal (deel)studies: J. P. Boyens' *Mr. C. Vosmaer* (1931) verscheen als proefschrift en geeft een onvolledige biografie; daarna verschenen van F. L. Bastet *Mr. C. Vosmaer* (1967) en W. J. M. A. Asselbergs *Tussen Vosmaer en Tollens* (1968).

G. Stuiveling publiceerde Vosmaers correspondentie met Perk (1938) en met Kloos (1939). Van *Amazona* verscheen een herdruk met inleiding van H. J. de Vos (1943).

82 Aan Guido Gezelle is een overstelpende hoeveelheid literatuur gewijd. Het eerste samenvattende boek is van Caesar Gezelle: *Guido Gezelle* (1918). Een nieuw *Leven van Guido Gezelle* werd geschreven door A. Walgrave (2 dln. 1923-1924). In het herdenkingsjaar 1930 werd een begin gemaakt met de *Jubileumuitgave der volledige werken* (18 dln. 1930-1939), waarin opstellen zijn opgenomen van o.m. A. Vermeylen, U. van de Voorde en D. Coster. P. Arents publiceerde een *Guido Gezelle bibliographie* (1930). A. van Duinkerken schreef een beknopte monografie (1958). Van belang zijn voorts: B. F. van Vlierden: *Guido Gezelle tegenover het dichterschap* (1967); W. G. van Senus: *Guido Gezelle. Levensloop en dichterschap* (1973); K. Meeuwesse: *Gezelle's Albumblaren* (1974). R. F. Lissens publiceerde de *Gezellebriefwisseling I* (1970).

Van Gezelle's werk bestaan naast de jubileumuitgave (1930-1939) een uitgave van F. Baur: *Guido Gezelle's Werken* (4 dln. 1950) en de *Volledige dichtwerken* (1971) uitgegeven door K. de Busschere, met een inleiding van B. F. van Vlierden. Als Vlaamse pockets verschenen: *Gezelle brevier* door B. Ranke (1959), *Gezelles ondicht* door B. Kemp (1960) en *Kleengedichtjes* door A. Keersmaekers (1970). Een *Chronologische bloemlezing* stelde K. de Busschere samen voor de Klassieke Galerij (3 dln. 1962-1963). J. J. M. Westebroek bezorgde *Guido Gezelle, gedichten, gezangen en gebeden*, een geannoteerde uitgave (1976) naar de eerste druk van 1862.

Een verzameling Gezelliana is bijeengebracht in het Gezellemuseum te Brugge. De Gezelle-studie wordt bevorderd door het in 1961 opgerichte Gezelle-genootschap en gepubliceerd in de *Gezellekroniek*, waarin tevens de jaarlijkse bibliografie wordt bijgehouden, en in de reeks *Publikaties van het Gezelle-genootschap*. Het Antwerps Centrum voor Gezelle-studie geeft vanaf 1970 het tijdschrift *Gezelliana* uit.

83 Een recente monografie over B. ter Haar is van J. H. J. Willems: *Bernard ter Haar 1806-1880* (1969). Willems verzorgde tevens diens *De St. Paulus rots* (1969) voor de Klassieken uit de Ned. Letterk. Over J. J. L. ten Kate schreef J. Ch. Blok een levensschets (1889). J. H. Kruizinga publiceerde over hem een bijdrage in *Ons Amsterdam* 21 (1969).

Pol de Mont besprak Van Beers in zijn studie *Drie groote Vlamingen* (1901). M. Sabbe schreef een inleiding tot de herdruk van Van Beers' *Gedichten* (1921).

J. Vuylsteke werd besproken door P. Fredericq (1903) en door A. W. Willemssen in *Twintig eeuwen Vlaanderen* (dl. 13. 1976).
Over Van Droogenbroeck publiceerde P. Servaes in het *Heemkundig Jaarb. Klein Brabant* (1971), waarbij tevens een bibliografie van en over hem werd opgenomen die werd samengesteld door M. v.d. Bossche.
Over Julius de Geyter schreef M. Rooses in *Letterkundige Studiën* (1894) en A. Brys in *Vlaamsch leven* (1915-1916). Rooses schreef bovendien een inleiding in de heruitgave van De Geyters *Werken* (1907).

84 Een levensschets van Lod. Mulder schreef Joh. Gram in de *Werken der Mij. der Ned. Letterk.* (1907).

Van P. A. S. van Limburg Brouwer werd *Akbar* opnieuw uitgegeven door P. N. van Eyck met een uitvoerige inleiding, ook over zijn kritisch werk (1941).

Over August Snieders schreef J. Persyn (3 dln. 1925-1926). Over zijn thematiek leze men F. Verachtert in *August Snieders' werken* (1976).

S. J. R. Rameckers publiceerde een proefschrift *A. S. C. Wallis* (1947) over Adèle Opzoomer.

85 Een uitvoerige studie, waarin J. J. Cremer ook als schilder besproken wordt, schreef H. Sanders (diss. 1952).

Over Zetternam raadplege men de *Moderne Encyclopedie der Wereldliteratuur* (dl. IX, 1977) waarin G. Schmoek hem uitvoerig behandelt.

Voor D. Sleetcx zie men F. van Veerdeghem (1902) en P. Fredericq *Levensschets van D. Sleetcx* (1903). Voorts L. Baekelmans in *Vier Vlaamse prozaschrijvers* (1931).

O. van der Hallen publiceerde in *Vlaamse arbeid* een drietal opstellen over A. Bergmann (1927-1929). Een monografie over Bergmann schreef F. Verschoren (2e dr. 1936).

86 Over de zusters Loveling schreef A. van Elslander een biografisch artikel in *Mededelingen Centrale Bibliotheek RU Gent* (1963) en in *Het literaire leven in het land van Nevele* (1972). Van Elslander verzorgde tevens een opstel over hen in *Twintig eeuwen Vlaanderen* (dl. 13 1976). Dezelfde auteur stelde een bloemlezing samen onder de titel *Niets is onbeduidend* (1973) en bracht herinneringen bijeen aan *Virginie Loveling* (1967) in de Vlaamse pockets. Speciaal aan Virginie gewijd is ook *Confrontaties met Virginie Loveling* (1974), waarin tevens een bibliografie is opgenomen.

87 Verschillende publikaties houden zich bezig met de vernieuwing van de letteren omstreeks 1880. De *Studiën van de Tachtiger beweging* door Frans Coenen (1924) zijn nog van belang, evenals de beide bundeltjes interviews van E. d'Oliveira *De mannen van '80 aan het woord* (1913) en *De jongere generatie* (1914). In 1929 publiceerde Anthonie Donker een proefschrift over *De episode van de vernieuwing onzer poëzie (1880-1894)*, dat uiteraard alleen

de dichters behandelt. Ditzelfde geldt voor G. Stuivelings *Versbouw en ritme in de tijd van '80* (proefschrift 1934). Veel materiaal bevat *De beweging van Tachtig* (1963) van G. Colmjon. J. C. Brandt Corstius bespreekt *Het poëtisch programma van Tachtig* (1968) n.a.v. Kloos' inleiding bij Perks gedichten. In *Schilderkunst en literatuur in de 19e eeuw* (1959) wijdt G. Brom een belangrijk gedeelte aan de verhouding tot de impressionistische schilderkunst. In *De betekenis van Joh. van Vloten* (diss. 1928) geeft M. Mees-Verwey een bibliografie van diens werk met een uitvoerige inleiding.

Dr. Willem Doorenbosch is onderwerp van de dissertatie van C. G. L. Apeldoorn (1948).

F. Schregel-Onstein publiceerde de studie *Het rijk geschakeerde leven van Prof. Dr. Jan ten Brink* (1972), waarin een bibliografie is opgenomen.

88 Door de overheersende invloed van de jongeren rond de *Nieuwe Gids* en *Van nu en straks* zijn een aantal figuren die hier direct aan vooraf gingen, verwaarloosd in de literatuurgeschiedenis. Niettemin verschenen hun publicaties in dezelfde tijd.

Over Frank van der Goes schreef G. Stuiveling in *Rekenschap* (1941). In 1931 publiceerde Van der Goes zijn *Litteraire herinneringen uit den Nieuwe-Gids-Tijd*.

Over W. A. Paap leze men Ter Braaks inleiding tot de herdruk van *Vincent Haman* (1936) en de studie van B. de Goede *Willem Paap, het paard van Troje* (1946). In 1959 publiceerde J. Meijer een polemische biografie: *Willem Anthonie Paap, een Zeventiger onder de Tachtigers*, besproken door G. Stuiveling in *NTg*, 52 (1959).

Een bloemlezing uit het werk van de Tachtigers werd samengesteld door N. A. Donkersloot in de Bibliotheek der Nederlandse letteren: *Beeld van Tachtig* (1952). M. C. A. van der Heijden stelde een bloemlezing samen voor het Spectrum der Nederlandse letteren onder de titel *Een nieuw geluid. Proza en poëzie uit de tijd van de vernieuwing van '80* (1972).

89 Over M. Emants schreef F. Boerwinkel een monografie: *De levensbeschouwing van M. Emants* (1943). P. H. Dubois publiceerde *Marcellus Emants, een schrijversleven* (1964). Hij gaf tevens de *Brieven aan F. Smit Kleine* (1962) uit.

Emants' essays werden eveneens door Dubois uitgegeven in *Pro Domo* (1967). Zijn grote gedichten *Lilith* en *Godenschemering* werden uitgegeven door resp. A. M. Cram-Magré in de Klassieken uit de Ned. Letterk. (1971) en M. C. van den Toorn in de Zwolse drukken (1966). Van de roman *Inwijding* verscheen een uitgave in de reeks Bibliotheek der Ned. Letterk. (1978) door T. Anbeek.

90 Over W. L. Penning schreef Jac. Visser zijn proefschrift *Willem Levinus Penning Jr., de mensch en de dichter* (1933).

Een bloemlezing uit *Benjamins vertellingen* werd samengesteld door G. E.

van Opstelten (1917). A. Verwey gaf de gedichten uit in *Levensavond* (1921).

Over Jacob Winkler Prins schreef J. Dyscrinck in de *Levensberichten Mij. Ned. Letterk.* (1909).

91 Stijn Streuvels schreef een deeltje over Hugo Verriest in de Monografieën der Vlaamse Letterkunde (1964). Andere monografieën over Verriest zijn *Hugo Verriest, man van zijn tijd* (1972) van G. Depamelaere en *Hugo Verriest, de pastoor van te Lande* (1975) van R. Verschuere. A. Demedts schreef over zijn esthetica (1974).

Over Albrecht Rodenbach zijn monografieën geschreven door L. van Puyvelde (1908) en A. Westerlinck (Monografieën VI. Letterk., 1958). De *Brieven van Rodenbach* werden bezorgd door R. F. Lissens (1942). Ter gelegenheid van Rodenbachs eeuwfeest stelde F. Baur de uitgave van diens *Verzamelde werken* (1957-1960) samen. A. Demedts verzorgde onder de titel *De vedel aan de zijde* (1965) een bloemlezing in de Vlaamse pockets.

Over Pol de Mont schreven F. Francken (1920) en G. Meir (1932, met bibliografie). Voor de Monografieën der Vlaamse Letterkunde verzorgde P. G. Buckinx *Paul de Mont 1895-1950* (1961).

92 Over Perk publiceerde vooral G. Stuiveling. Hij liet achtereenvolgens verschijnen: *De briefwisseling Vosmaer-Perk* (1938), *De briefwisseling Vosmaer-Kloos* (1939) en de biografie *Het korte leven van Jacques Perk* (1957; 3e dr. 1974), gevolgd door Perks *Verzamelde gedichten* naar de handschriften uitgegeven, dus zonder de eigenmachtige wijzigingen in de editie van Kloos. Stuivelings *Proeven in dicht en ondicht* (1958) en *Brieven en documenten* (1959) geven een grote hoeveelheid biografische en literaire documentatie. Stuiveling bezorgde voorts een herdruk van de editie-1882, met daarbij enige door Kloos geschreven beschouwingen over Perks poëzie in de *Klassieken der Ned. Letterkunde* (1958, 3e dr. 1976) en *De wording van Perks Iris* (1963).

Over de verhouding Jacques Perk en Willem Kloos schreef J. Meijer in de *Nieuwe Taalgids Cahiers* (1972) en over Perk en zijn zuster Dora schreef Meijer *'t Geluk uit eigen keus* (1975). Over de lotgevallen van de Perkmanuscripten publiceerde Meijer *De dichter in depot* (1976).

93 Behalve de reeds bij par. 87 genoemde werken, raadplege men van G. Stuiveling: *De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt* (1935, 2e dr. 1959), waarin de eerste negen jaargangen strikt chronologisch zijn besproken. Een verzameling brieven en documenten is bijeengebracht door G. H. 's-Gravesande in *De geschiedenis van de Nieuwe Gids* (1955), waarin tal van legenden rond dit tijdschrift voorgoed zijn weerlegd. In 1961 verscheen bij deze uitgave een uitvoerig supplement.

94 De biografieën van Willem Kloos door K. H. de Raaf (1934) en J. Kloos-Reyneke van Stuwe (z.j.) zijn onkritische verheerlijkingen van Kloos als kunstenaar en als persoon. De later gepubliceerde gegevens (zie de opgaven bij § 87, 88 en 93) zijn niet samengevat in een afzonderlijke studie over Kloos. Kloos' eigen uitlatingen, bijv. in zijn kronieken, over de Nieuwe Gids-tijd zijn vrijwel steeds onbetrouwbaar of onnauwkeurig, en de daarop gebaseerde studies dus ook.

J. C. Brandt Corstius publiceerde een herdenkingsartikel in *NTg.* 52 (1959). P. van Eeten schreef over *De vroegste Nederlandse sonnetten van Willem Kloos* in *NTg.* 53 (1960) en H. Michaël over *Willem Kloos temidden der Doorenbossen* in *NTg.* 54 (1961). Nieuwe gegevens bevat P. van Eetens bundel *Dichterlijk labirint* (1963).

Van de bundel *Verzen I* verscheen in 1933 een ingrijpend gewijzigde, gedeeltelijk verminkte 'definitieve tekst', die sindsdien herhaaldelijk herdrukt is. Ook de oorspronkelijke edities zijn echter niet betrouwbaar. Zie dienaangaande de artikelen van M. Uydert in *NTg.* 51 (1958) op basis van de Kloos-manuscripten uit het Verwey-archief. A. P. Verburg en Harry G. M. Prick bezorgden een goede uitgave van de *Okeanosfragmenten* in *Achter het Boek* (1971). H. Michaël verzorgde een bloemlezing uit zijn gehele oeuvre met een inleiding in de *Ooievaarpockets* (1965, 2e dr. 1975).

Een goede bloemlezing uit Kloos' volledige werk met uitvoerige studies werd samengesteld door M. Hubert onder de titel *Willem Kloos, 1859-1938* (2e dr. 1975).

95 Over Verwey bestaan drie gedocumenteerde biografische werken van M. Uydert: *De jeugd van de dichter* (1948), *Dichterlijke strijdbaarheid* (1955) en *Naar de voltooiing* (1959). Bij Verwey's 70ste verjaardag verscheen een speciale aflevering van de *Nieuwe Taalgids* (1935) en bij zijn overlijden een herdenkingsnummer van *De Stem* (1937). Aan de structuur van Verwey's poëzie wijdde S. Vestdijk zijn omvangrijke essay *Albert Verwey en de Idee* (1940). Over Verwey als criticus schreef M. Hanot: *De beginselen van Albert Verweys literaire kritiek* (1957). Voor de serie *Ontmoetingen* schreef F. W. van Heerikhuizen een deeltje over Verwey (1963). Een inleiding tot Verwey's poëzie schreef Th. Weevers: *Mythe en vorm in de gedichten van Albert Verwey* (1965).

J. Kamerbeek Jr. plaatste Verwey in de Europese context van de poëzievernieuwing: *Albert Verwey en het nieuwe classicisme* (1966). Over Verwey en de Engelse romantiek handelt het proefschrift van M. Wolf (1977).

Verwey's *Oorspronkelijk dichtwerk* (2 dln. 1938) werd bezorgd door P. N. van Eyck, M. Nijland-Verwey e.a. Een aardige bloemlezing verscheen als Ooievaarpocket onder de titel *Een op de onsterfelijkheid gerichte wil* (1962), samengesteld en ingeleid door J. W. Schulte Nordholt. De briefwisseling van Albert Verwey met Alphons Diepenbrock, Herman Gorter, R. N. Roland Holst, Henriëtte Roland Holst-van der Schalk en J. Th. Toorop verscheen als *Kunstenaarslevens* (1959) verzorgd door M. Nijland-Verwey.

96 Over Frederik van Eeden publiceerden L. M. J. Feber (1922), H. Padberg (1925) en G. Kalff (1927). Een belangrijke studie schreef H. W. van Tricht onder de titel *Frederik van Eeden, denker en strijder* (1934). Een kritische beschouwing uit de nalatenschap van A. Verwey verscheen in 1939: *Frederik van Eeden*. Documenten en studies worden vanaf 1935 gepubliceerd in de *Mededelingen van het Frederik van Eeden-Genootschap*. Een goede indruk van Van Eedens veelzijdigheid en internationale betekenis geeft het *Liber Amicorum* (1930). Een psychologische studie *Over Frederik van Eeden's Van de koele meren des doods* schreef H. C. Rümke (1964, herdr. 1972). De briefwisseling tussen Van Eeden en Van Deyssel werd gepubliceerd door H. W. van Tricht en Harry G. M. Prick in de Zwolse drukken (1964). Een bloemlezing uit zijn gedichten werd bezorgd door H. W. van Tricht (1949), die tevens *Het lied van schijn en wezen* uitgaf in de Zwolse drukken (1954). In opdracht van het Van Eeden-Genootschap bezorgde Van Tricht voorts een uitgave van *Dagboek, 1878-1923* (4 dln. 1971-1972) in de Zwolse drukken, met een register door H. van Eeden.

97 Over Gorter publiceerde J. C. Brandt Corstius een uitvoerige biografische studie als proefschrift (1934). Een essay met talrijke persoonlijke herinneringen schreef Henriëtte Roland Holst-van der Schalk (1933, herdr. 1973). Marsman behandelde speciaal Gorters poëzie (1937). Zeer uitvoerig beschreef R. Antonissen de relatie *Herman Gorter en Henriëtte Roland Holst* (1946). A. Mussche publiceerde de 'inleiding' *Herman Gorter, de weinig bekende* (1946, herdrukt als *Herman Gorter, de weinig gekende*, 1953). G. Stuiveling schreef een essay over Gorters *Kenteringssonnetten* (1945, herdr. in *Steekproeven*, 1950). Speciaal aan Gorters vroegste periode gewijd in het proefschrift van T. J. Langeveld-Bakker: *Herman Gorter's dichterlijke ontwikkeling in Mei, Verzen en eerste sonnetten* (1934). Over zijn latere werk schreef W. van Ravesteijn *Herman Gorter, de dichter van Pan. Een heroïsch en tragisch leven* (1928). Gorters politieke theorie wordt behandeld door J. de Kadt in *Herman Gorter: neen en ja* (1947). Voorts raadplege men van J. Clinge Doorenbos: *Wisselend getij* (1964) en van A. van Duinkerken: *Gorter, Marsman, Ter Braak* (1967). In de Schrijversprentenboeken verscheen als 12e deeltje *Herman Gorter* (1966). H. de Liagre Böhl behandelde Gorters politieke activiteiten van 1909 tot 1920 in de opkomende communistische beweging in Nederland (Sunschrift, 1973). H. Huyghe vergeleek de verschillende interpretaties van Gorters *Mei* en gaf daarbij een bibliografie (1974). In *Acht over Gorter* (1978) belichten acht auteurs de verschillende facetten van Gorters leven.

De documenten rond Gorter werden verzameld en uitgegeven met commentaar door Enno Endt in de voortreffelijke *Herman Gorter documentatie 1864-1897* (1964), waarop een aanvulling in voorbereiding is. Gorters *Verzamelde werken* verschenen in een editie van 8 delen (1948-1952). De *Verzamelde lyriek tot 1905* werd uitgegeven door G. Stuiveling en Enno Endt (1966,

bijgewerkte druk 1977). De *Verzen* naar de editie van 1890 werden bezorgd door Enno Endt (1977). *Van Mei, een gedicht* verscheen een tweetal uitgaven: één in de Bibliotheek der Nederlandse Letteren door P. N. van Eyck (1940) en één in de Ooievaarpockets door G. Stuiveling (1956, herdr. 1975). Stuiveling verzorgde voorts een bloemlezing uit Gorters poëzie onder de titel *De dag gaat open als een gouden roos* (1956) in de Ooievaarreeks.

98 Aan Van Deyssel wijdde F. Jansonius een tweetal studies: *Over woord en zin in het proza van L. van Deyssel* (1942) en *Lodewijk van Deyssel* (1951). De nalatenschap van Van Deyssel wordt beheerd door Harry G. M. Prick, die een groot aantal publikaties van en over Van Deyssel deed verschijnen. Pricks verspreide tijdschriftbijdragen werden voor een deel gebundeld in *Lodewijk van Deyssel, dertien close-ups* (1964). In 1977 promoveerde Prick op *De Adriaantjes. Een onderzoek naar wording en achtergronden van Van Deyssels Kind-leven*. Over Van Deyssel schreven voorts A. van Duinkerken in *Jaarboek Mij. Ned. Letterk.* (1951-1953) en G. Bomans in *Van mens tot mens* (1973).

Van Deyssels correspondentie met Arnold Ising verscheen in *Achter het Boek* (2 dln. 1968), evenals die met Arij Prins (2 dln. 1971). Beide uitgaven werden verzorgd door Harry G. M. Prick. Prick verzorgde ook *Uit de schrijfcassette van Lodewijk van Deyssel* (1978). Eerder had hij in de Zwolse drukken de *Gedenkschriften* (2 dln. 1962) uitgegeven.

De reeks *Verzamelde werken* (6 dln. 1919-1920; 2 dln. 1922) is in feite een niet chronologische bloemlezing, evenals de *Verzamelde opstellen* (11 dln. 1894-1912). *Het leven van Frank Rozelaar* (1956) werd door Prick uitgegeven in de Zwolse drukken. De roman *Een liefde* werd in de 2e druk gekuist en bekort op aandrang van de uitgever. Prick bezorgde in 1974 een fotomechanische herdruk van de 1e druk en voorzag die van een nawoord. Over de ontvangst van de 1e druk leze men K. D. Beekman in *Spektator* 1 (1971-1972). Ook van *De kleine republiek* verscheen een fotomechanische herdruk verzorgd door Prick (1975). Uit Van Deyssels proza stelde Prick een bloemlezing samen onder de titel *Het vreemd en heerlijk heelaal* (1973).

99 Over Jacobus van Looy verscheen een proefschrift van M. A. Jacobs *Jacobus van Looy en zijn litteraire werk* (1945). Daarvoor had mevrouw T. van Looy-van Gelder reeds *Tot het lezen van Jacobus van Looy* (2 dln. 1937-1938) het licht doen zien. L. M. van Dis publiceerde in 1952 *Jacobus van Looy als schrijver van De wonderlijke avonturen van Zebedeus*. In 1926 verscheen bij Stols de *Bibliographie van het werk van Jac. van Looy 1886-1925* door M. A. Pit. De briefwisseling met August Allebé tijdens Van Looy's Prix de Rome-reis (1885-1887) werd fragmentarisch gepubliceerd in *Wie dronk toen water* door F. P. Huygens (1975).

Van Looy's *Gedichten 1884-1925* verscheen in een uitgave van 1932. Van zijn proza werden *De wonderlijke avonturen van Zebedeus* opnieuw uitgegeven door P. H. Dubois (2e dr. 1967) en *De dood van mijn poes* door F. P. Huygens

en B. W. E. Veurman in de Cahiers voor Letterkunde (2e dr. 1970).

100 G. Stuiveling publiceerde over Frank van der Goes een essay in *Reken-schap* (1941). Van der Goes' *Journalistiek werk uit de jaren 1933-1938* verscheen in 1940.

Over *Pieter Lodewijk Tak* (1973) verscheen een monografie van G. W. B. Borrie. W. Thys gaf in *De Kroniek van P. L. Tak* (1956) een beschrijving van zijn rol in het weekblad, maar tevens een inhoudsopgave van *De Kro-niek*.

Over Ch. van Deventer in zijn relatie tot Kloos schreef J. Meijer in de *NTg.* 67 (1974).

Henriëtte Mooy noteerde haar herinneringen aan H. J. Boeken in *Gisteren leeft* (1967).

Over H. Swarth publiceerde H. Liebaers een studie over haar Zuidneder-landse periode (1964). Liebaers gaf tevens haar correspondentie met Pol de Mont uit (1964). J. C. Bloem stelde een bloemlezing uit haar poëzie samen onder de titel *Het zingende hart* (1952), waarvoor hij ook de inleiding schreef. In de Vlaamse pockets verscheen een bloemlezing van H. Roest: *Een mist van tranen* (1973).

Over Frans Netscher is nauwelijks geschreven. Het best kan men over hem Ten Brinks *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren* raadplegen.

S. M. Noach publiceerde *Uit de brieven van A. Aletrino aan F. van Eeden* in *NTg.* (1941). Over Aletrino raadplege men voorts L. Aletrino in *De Gids* (1947) en J. Kruihof in *Maatstaf* 18 (1970-1971). Van Aug. P. van Groe-ningen verscheen het *Volledig werk* (1978), inclusief de correspondentie. Tekstverzorging en commentaar werden verzorgd door Eep Francken.

S. P. Uri schreef over *Leven en werken van Arij Prins* (1935) en ook over Prins in *Vlucht der verbeelding* (1955). De briefwisseling met Van Deyssel werd uitgegeven door Harry G. M. Prick in *Achter het Bock* (1971). *De heilige tocht* (5e dr. 1976) verscheen in de Grote Belletrieserie, met varianten en een nawoord van Harry G. M. Prick.

Een verzameling verspreid werk van Frans Erens werd uitgegeven door P. van Valkenhoff (1941). De *Vervlogen jaren* werden vervolledigd uitgege-ven door Harry G. M. Prick, met een inleiding van A. van Duinkerken (Zwolse drukken, 1958). G. Termorshuizen bezorgde voor de serie Kort en Goed *Een stille zaaier* (1969). Over Erens' rol t.a.v. de Franse literatuur schreef P. Brachin in *Etudes Germaniques* (1966).

101 Over Couperus publiceerde H. van Booven de biografie *Leven en werken van Louis Couperus* (1933). In *Louis Couperus, een verkenning* (1960) droeg H. W. van Tricht een overzicht bij van Couperus' leven en werk. Het levensverhaal van Louis Couperus werd tevens beschreven door de man die veel uit zijn werk heeft voorgedragen, Albert Vogel: *De man met de orchidee* (1973).

Het Leidse proefschrift van W. Blok behandelt de structuuraspecten van

Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan onder de titel *Verhaal en lezer* (1960, 4e dr. 1973). K. A. P. Reijnders promoveerde op *Couperus bij Van Deyszel* (1968), een uitvoerige en goed gedocumenteerde studie over Van Deyszels relatie tot Couperus en diens werk. In 1969 verschenen drie studies in de Atheneum paperbacks over Couperus en de oudheid: Elizabeth Visser schreef over de bronnen voor zijn romans *Xerxes* en *Iskander* in *Couperus, Grieken en Barbaren*; W. E. J. Kuiper liet *Couperus en de oudheid* volgen door enkele brieven van Couperus; Th. Bogaerts schreef over *De antieke wereld van Louis Couperus* (1969). Marc Galle publiceerde een monografie die speciaal het noodlot in het werk van Couperus tot onderwerp heeft: *Van gedroomd minnen tot ons dwaze bestaan* (1973). In het herdenkingsjaar 1963 was intussen een Schrijversprentenboek over Couperus verschenen.

In een tweetal delen van de reeks *Achter het Boek* publiceerde F. L. Bastet de correspondentie van Couperus met zijn uitgever: *Waarde heer Veen (1890-1902)* (1977) en *Amice (1902-1919)* (1977).

Couperus' *Verzamelde werken* verschenen onder verantwoordelijkheid van een redactiecommissie verzorgd door G. Stuiveling in een 12-delige editie (1952-1957, 2e dr. 1975). De uitgave werd voorafgegaan door een bundel essays van verschillende auteurs (1952).

Het *Nagelaten werk* werd bijeengebracht door R. Erbe (1975). Couperus' *Endymion* werd afzonderlijk uitgegeven door M. Stapert-Eggen (1976). Uit Couperus' proza verschenen enkele bloemlezingen: in *Vreugde van Dionysos* verzorgde Th. Bogaerts een bloemlezing voor de Ooievaarpockets uit Couperus' antieke werk; voor de serie *Kort en Goed* stelde R. Nieuwenhuys een uitgave samen van vier kleine romans onder de titel *Over anderen* (1964); *De onbekende Couperus* (1973) verzorgd door A. Vogel bevat weinig gepubliceerd werk en fragmenten van brieven e.d.

102 Het toneelwerk van Heijermans is uitvoerig behandeld door B. Hunnigher in *Toneel en werkelijkheid* (1947). Een Amerikaanse dissertatie over *The dramatic work of Herman Heijermans* werd gepubliceerd door Seymour L. Flaxman (1949). Herinneringen aan Heijermans schreven achtereenvolgens Frans Hulleman (1924), M. Heijermans-Peers (1928), Annie Heijermans-Jurgens (1965) en Hermine Heijermans (1973). In 1964 verscheen een Schrijversprentenboek. Een aardig portret van Heijermans leverde Martin Schouten in de *Haagse Post*, opgenomen in *Schrijversportretten uit de Haagse Post* (1975).

Heijermans *Toneelwerken* (3 dln. 1965) verschenen onder redactie van S. Carmiggelt, H. A. Gomperts e.a. E. de Jong stelde een bloemlezing samen voor de reeks *Literaire verkenningen* onder de titel *Met waarachtige zorg* (1971). *Schetsen en vertellingen* van Samuel Falkland (1974) werden gekozen en ingeleid door Wim J. Simons.

103 Veel materiaal over F. Coenen kan ontleend worden aan het proefschrift van K. F. Proost (1958). Over zijn *Onpersoonlijke herinneringen*

schreef K. Fens in *De gevestigde chaos* (2e dr. 1972). In 1956 verscheen Coenens *Verzameld werk* in een dundrukeditie. Een bloemlezing met een essay werd onder de titel *Veertigjaar commentaar* (1947) verzorgd door B. de Goede. De roman *Verveling* werd in 1974 opnieuw uitgegeven met een nawoord van I. Sitniakowski.

Herinneringen aan Johan de Meester (1931) werden opgetekend door M. J. Brusse. G. Karsten herdacht hem in de *Levensberichten Mij. der Ned. Letterk.* (1933-1934). A. Salomons schreef over De Meester in *Herinneringen aan schrijvers die ik persoonlijk heb gekend* (5e dr. 1968).

E. Zernike schreef *Herman Robbers als romanschrijver* (1928). Zij herdacht Robbers in de *Levensberichten Mij. Ned. Letterk.* (1937-1938). Een bloemlezing uit *Elseviers geïllustreerd maandschrift* uitgegeven onder de titel *De tijd van Herman Robbers* (1968) werd ingeleid door Wim J. Simons.

P. A. Daum werd herontdekt door E. du Perron, die zijn roman *Goena-goena* opnieuw uitgaf en van een inleiding voorzag. Het werk van Du Perron werd overgenomen door Rob Nieuwenhuys, die een uitvoerig essay aan Daum wijdde in *Tussen twee vaderlanden* (1959, 2e herz. dr. 1967). Nieuwenhuys zorgde ook voor tal van heruitgaven van Daum. Samen met Th. Wierema verzorgde hij bijv. de uitgave van *H. van Brakel Ing.* in de Engelbewaarder (1976).

Over Augusta de Wit schreef M. H. van Campen een afzonderlijk hoofdstuk in *Nederlandsche romancières van onzen tijd* (1921). Zie ook het opstel van Marie H. van der Zeyde *Augusta de Wit in nuce* in de *Bundel opstellen van oud-leeringen van Prof. de Vooy* (1940).

104 B. Verhoeven benaderde Henriëtte Roland Holst van katholiek standpunt in *De zielegang van Henriëtte Roland Holst* (1925, 2e verm. dr. 1939). M. Kaas-Albarda schreef een inleiding tot haar poëzie (1935). Een essay over *Thomas More* publiceerde G. Stuiveling in *Rekenschap* (1941). *Het jeugdwerk van Henriëtte Roland Holst* werd besproken door M. M. Ariëns in haar proefschrift van 1943. J. P. van Praag promoveerde op *Henriëtte Roland Holst. Wezen en werk* (1946). Haar verhouding tot Herman Gorter wordt besproken in het uitvoerig gedocumenteerde boek van Rob Antonissen (1946). G. Stuiveling stelde een Schrijversprentenboek (1970) over haar samen. Over haar socialistische esthetica schreef Yves van Kempen in *Materialistische literatuurtheorie* (1973). P. Brachin hield een lezing over de smart in de lyriek van Henriëtte Roland Holst, die gepubliceerd werd in de *Vlaamse Gids* 20 (1956) en vertaald in het Frans in *Faits et valeurs* (1975). Onder de titel *Het vuur brandde voort* (1979) verschenen haar levensherinneringen, bezorgd door G. Stuiveling, in de reeks Privé-Domein.

Uit de poëzie zijn verschillende bloemlezingen samengesteld. S. A. Jansen-Baelde stelde *Keur uit de gedichten van H. Roland Holst-van der Schalk* (1928, 2e verm. dr. 1938) samen. Een bloemlezing werd voorts gekozen en ingeleid door G. Stuiveling (1951). Een keuze uit de lyriek werd bezorgd door R.

Antonissen in de Klassieke Galerij (3e gew. dr. 1963). In 1969 verscheen de bundel *Jeugdwerk* verzorgd door Stuiveling.

105 Voor Leopold zijn van bijzonder belang de diepgaande studies van P. N. van Eyck in *De Gids* (1924) en *Groot Nederland* (1927). Over Leopolds bronnen voor zijn Oosterse gedichten werd uitvoerig geschreven door J. Hulsker in *De Gids* (1935). Een studie over Leopolds leven en werken publiceerde J. M. Jalink als Duits proefschrift (Bonn, 1949). In 1963 verscheen van Jalink *J. H. Leopold, bijdrage tot een levensbeschrijving*. Essays over Leopold van J. C. Bloem, A. Roland Holst, G. Stuiveling e.a. verschenen in *Over Leopold* (1951). N. A. Donkersloot schreef *J. H. Leopold; lotgevallen van een dichterschap* (1965). Voortreffelijke interpretaties van deze moeilijk toegankelijke poëzie werden gegeven door A. L. Sötemann, m.n. in *NTg.* 60 (1967), 61 (1968) en 67 (1974). J. D. F. van Halsema publiceerde over de bronnen van Leopolds *Cheops* in *TNTL* 91 (1975). Een proeve van interpretatie van de Christus-verzen gaf J. Kamphuis (1976). Leopolds *Verzameld werk* (proza en poëzie) werd uitgegeven door P. N. van Eyck, met medewerking van Johan Polak (2 dln. 1951-1952). Voor de serie Kort en Goed stelde Kees Fens een bloemlezing samen onder de titel *Geloken luiken* (1976). Johan Polak koos uit de gedichten in *Orijndom van het onvoltooide* (1977).

106 Over Boutens schreef A. Reichling de studie *Het platonisch denken bij P. C. Boutens* (1925). Als inleiding tot zijn poëzie schreef D. A. M. Binnendijk *Een protest tegen de tijd* (1945). Interessant is ook *Boutens en Bijbel* (1948) van Hk. Mulder. Een uitvoerige studie *Uit het leven van P. C. Boutens* (1964) publiceerde K. de Clerck, die ook een deeltje in de reeks Ontmoetingen over Boutens samenstelde (1962).

A. A. M. Stols vervaardigde een bibliografie van het werk van Boutens (1925), die later bijgewerkt werd opgenomen in de *Verzamelde werken* (7 dln. 1943-1953). In 1968 verscheen een uitgave van de *Verzamelde lyriek* (2 dln.). Hans Warren verzorgde onder de titel *Mijn hart wou nergens tieren* (1959) een bloemlezing in de Ooievaarpockets. Een bloemlezing voor de Vlaamse pockets werd gekozen en ingeleid door K. de Clerck (1963).

107 J. Kuypers publiceerde over *Van Nu en Straks* een monografie (1921) gewijd aan de opbloei van de nieuwe Vlaamse letterkunde in de periode 1893-1901. L. Sourie schreef '*Van Nu en Straks*'. *Historiek en betekenis* (1953), waaraan hij een inhoudsopgave van het tijdschrift toevoegde. In *De wereld van Van Nu en Straks* (2 dln. 1974) werden brieven gepubliceerd rond het tijdschrift uit de periode 1890-1901. F. V. Toussaint van Boelaere stelde een bloemlezing samen onder de titel *Spiegel van Van Nu en Straks* (1945).

Over Em. de Bom verscheen een deeltje in de reeks Monografieën over Vlaamse Letterkunde van M. Gilliams (1958).

Over A. Hegenscheidt schreef J. van Hoeck een deeltje voor dezelfde reeks (1966). Onder redactie van R. Vervliet verscheen een biografie met documenten over Hegenscheidt onder de titel *Leven met een schrijver* (1977). In *De geschiedenis van het tijdschrift Vlaanderen* (1962) bracht G. H. 's-Gravesande de brieven en documenten rond dit tijdschrift bijeen. Over het ontstaan van *De Vlaamse Gids* schreef M. Somers in *De Vlaamse Gids* 60 (1976).

Max Rooses wordt besproken in *Twintig eeuwen Vlaanderen* dl. 13 (1976).

108 Over Prosper van Langendonck schreef A. Westerlinck *Prosper van Langendonck, diagnose van een ongeneeslijke ziel* (1946) en L. Sourie *Prosper van Langendonck* (1942, 2e dr. 1962). In de Monografieën over Vlaamse Letterkunde verscheen een deeltje over Van Langendonck van G. Schmoock (1967).

Het Langendonck-comité verzorgde een uitgave van *Het werk van Prosper van Langendonck* (1926). In de Bibliotheek der Ned. Letteren verschenen *Gedichten en Starkadd.* verzorgd door M. Gilliams en M. Rutten (1939). De gedichten werden nogmaals uitgegeven door A. Westerlinck in de Vlaamse pockets (1962).

109 In de Monografieën over Vlaamse Letterkunde verscheen van R. Minne een monografie over Cyriel Buysse (1959). Uitvoeriger is A. van Elslander in *Cyriel Buysse. Uit zijn leven en zijn werk* (2 dln. 1960-1961). R. Roemans stelde een kritische bibliografie samen van en over Buysse (1931).

Sinds 1974 verschijnt een uitgave in 6 delen van het *Verzameld werk* van Buysse, verzorgd door A. van Elslander en A. M. Mussehoot. Voor de reeks Kort en Goed koos C. Bittremieux een aantal van zijn verhalen onder de titel *Krachten* (1966). De roman *De schandpaal* werd herdrukt in de Vlaamse pockets (1966). K. Jonckheere gaf een levensschets en een bibliografisch overzicht in *Boekje Buysse* (1974). Voor de Klassieken der Ned. Letterkunde verzorgden A. van Elslander en A. M. Mussehoot een uitgave met inleiding en commentaar van *De biezenstekker, gevolgd door Driekoningenvond* (1977).

110 In 1932 verscheen een *Gedenkboek August Vermeylen*. P. de Smaele schreef een monografie over Vermeylen (1948). In de reeks Monografieën over Vlaamse Letterkunde verscheen een deeltje over hem van H. Teirlinck (1958), evenals in de reeks Ontmoetingen van J. Venstermans (1965). Bij de August Vermeylen-herdenking 1872-1972 verscheen een uitgave van het Vermeylenfonds (1972) en een speciale aflevering van het *Nieuw Vlaams Tijdschrift* 25 (1972).

R. Roemans stelde een tweetal kritische bibliografieën samen van het werk van Vermeylen (1934, 1953). Vermeylens *Verzameld werk* verscheen in 6 delen (1951-1955). In de Bibliotheek der Ned. Letterkunde verscheen een deel *Proza*, ingeleid door F. de Baeker (1941).

111 Over Streuvels bestaat een uitgebreide literatuur. In 1951 verscheen een huldeboek *Stijn Streuvels* van de Vlaamse Ver. voor Letterkundigen. R. van de Linde schreef *Het oeuvre van Stijn Streuvels, sociaal document* (1958). De belangrijkste oudere literatuur wordt vermeld in de deeltjes over Streuvels van de reeks Ontmoetingen door F. de Pillecyn (1960) en Monografieën over Vlaamse Letterkunde door G. Knuvelde (1961). Een prentenboek over Streuvels met teksten van A. Coolen verscheen in 1961. H. Speliers publiceerde *Omtrent Streuvels. Het einde van een mythe* (1968). J. Weisgerber schreef over de sociologische aspecten van Streuvels werk (1970). Het jaar 1971 leverde een reeks publikaties op over Streuvels: o.m. H. Speliers e.a. *Afscheid van Streuvels*; Luc. Schepens *Kroniek van Stijn Streuvels 1871-1969*; Joos Florquin *Mijn Streuvelsboek*; *Een eeuw Stijn Streuvels*, speciale afl. van *Dietsche Warande* en Belfort 116.

R. Roemans en H. van Assche stelden de *Bibliografie van Stijn Streuvels* samen (1972). Van Streuvels' werk bestaat een editie van de *Volledige werken* in 10 delen (1951) en een 4-delige dundrukeditie (1971-1973). Deze laatste is voorzien van uitvoerige inleidingen door G. Knuvelde, M. Janssen, J. Weisgerber en G. Stuiveling.

112 P. Minderaa schreef een uitvoerig en rijk gedocumenteerd proefschrift over Karel van de Woestijne (1942). Albert Westerlinck publiceerde *De psychologische figuur van Karel van de Woestijne als dichter* (1952) en J. Aertsging in op de *Stijlgeheimen van Karel van de Woestijne* (1956). De belangrijkste overige oudere literatuur kan men terugvinden in H. Teirlincks bijdrage over hem voor de Monografieën over Vlaamse Letterkunde (1956) en in het Ontmoetingen-deeltje van M. Rutten (1970). Daarna verschenen o.m.: Gustaaf en Karel van de Woestijne-nummer van *Vlaanderen* 21 (1972); Fr. van Elmbt *Godsbeeld en godservaring in de lyriek van Karel van de Woestijne* (1973); A. M. Musschoot *Karel van de Woestijne en het symbolisme* (1975). Van de in 1979 gehouden tentoonstelling in de Kon. Bibliotheek verscheen een catalogus verzorgd door M. Somers.

Van de Woestijnes *Dagboek (1903-1905)* werd uitgegeven door K. Jonckheere (1974). Zijn *Verzameld werk* verscheen in 8 delen (1947-1950). P. Minderaa verzorgde een editie van de *Verzamelde gedichten* (1953) en hij gaf tevens voor de Cahiers voor Letterkunde het verhaal *De boer die sterft* uit (1969). Voor de reeks Bibliotheek der Ned. Letterkunde verzorgde K. Fens een uitgave van *Verhalen* (1978).

113 In 1929 verscheen een *Gedenkboek Herman Teirlinck* ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag. Voor de Monografieën over Vlaamse Letterkunde schreef P. Minderaa over Teirlinck (1959) en voor de reeks Ontmoetingen Hugo Bousset (1968). Een leesbare monografie schreef voorts Th. Oegema van der Wal (1965). J. van Schoor publiceerde in 1974 een lijvig proefschrift over *Herman Teirlinck en het toneel*.

Willem Pee en A. van Elslander namen de uitgave van het *Verzameld werk* op

zich, bijgestaan door een redactiecommissie (9 dln. 1960-1973). Voor de Bibliotheek der Ned. Letterkunde verscheen een herdruk van *Mijnheer J. B. Serjanszoon en Johan Doxa*, verzorgd en ingeleid door R. Herreman (1951).

114 Over *F. V. Toussaïnt van Boelaere* (1935) schreef Rob Roemans, die tevens een bibliografie van en over hem samenstelde (1936).

115 Van en over Maurits Sabbe stelde Rob Roemans een kritische bibliografie samen (1933), een jaar later gevolgd door een kleine monografie. L. Monteyne publiceerde *De Sabbe's* (1934). Over *M. Sabbe in de kring der humanisten* schreef G. Stuiveling een essay dat gepubliceerd werd in *Steekproeven* (1950). H. J. Sabbe stelde *Maurits Sabbe en zijn Brugse mensen* samen dat in 1971 verscheen.

116 Over het internationale verschijnsel van het symbolisme in de kunst schreef Philippe Jullian *Esthètes et magiciens*, in het Nederlands vertaald als *Decadente dromers* (1973), met tal van illustraties. Een tentoonstelling van symbolistische kunst in het Haags Gemeentemuseum in 1978 ging vergezeld van een fraaie catalogus onder de titel *Kunstenaren der idee* (1978), waarin ook aandacht besteed wordt aan de relatie tot de literatuur. Over de vernieuwingsideeën van Verwey in *De Beweging* raadplege men J. Kamerbeek *Albert Verwey en het nieuwe classicisme* (1966). J. C. van Aart schreef een dissertatie over Verwey *Idealisme en 'idéisme'* (1977), waarin het symbolisme in zijn werk nader wordt onderzocht.

Over de herleving van de boekdrukkunst rond de eeuwwisseling leze men de voortreffelijke monografie van E. Braches *Het boek als nieuwe kunst 1892-1903* (1973).

Over A. van Oordt schreef S. P. Uri in *Vlucht der verbeelding* (1955).

Voor de literatuur over P. L. Tak en zijn weekblad *De Kroniek* verwijzen we naar § 100.

Over G. Brom schreef L. J. Rogier een herdenkingsartikel in *Terugblik en uitzicht* (dl. 2 1965).

Over P. van der Meer de Walcheren verscheen een Ontmoetingen-deeltje van J. de Ridder (1970), die ook de bibliografie samenstelde in het *Vriendenboek Pieter van der Meer de Walcheren* (1970).

A. Westerlinck was medesamensteller van de bundel *Jozef Muls herdacht* (1964). In *Jozef Muls herdenking* (1974) is tevens een bibliografie opgenomen.

Voor de literatuur over K. van den Oever zie § 137.

André de Ridder werd uitvoerig ondervraagd door Joos Florquin. Het interview werd opgenomen in *Ten huize van ... I* (2e gew. dr. 1971).

Over het experiment van *De Boomgaard* schreef J. Weisgerber in *De Vlaamse literatuur op onbegane wegen* (1956).

117 De hier genoemde auteurs worden allen uitvoeriger behandeld in een afzonderlijke paragraaf. De literatuur over hen zullen we aldaar vermelden.

118 Over Jan Prins verscheen een bijdrage van A. van Duinkerken in *De Gids* (1948). Een bloemlezing met inleiding voor de Vlaamse Pockets verzorgde H. Roest onder de titel *Dankbaar om ieder ding...* (1975).

119 Een interview met F. Bastiaanse publiceerde E. d'Oliveira in *De jongere generatie* (1914). In *Verzamelde gedichten I* (1946) maakte Bastiaanse zelf een keuze uit zijn poëzie uit de jaren 1890-1913.

Uit de poëzie van J. Reddingius werd een bloemlezing samengesteld *De speelman van Deurne*, ingeleid door zijn vrouw (z.j.). Een levensbericht schreef P. H. Ritter Jr. in *Jaarb. Mij. Ned. Letterk.* (1947-1949).

Een levensbericht van Jacqueline E. van der Waals publiceerde A. C. S. de Koe in *Jaarb. Mij. Ned. Letterk.* (1923).

Over A. Sauwen verscheen als deeltje in de Monografieën over Vlaamse Letterkunde een biografische schets met bloemlezing van Pieter G. Buckinx (1967).

In het herdenkingsjaar 1976 verscheen van M. Vermeulen en C. Denewet *O. K. de Laey 1876-1909*, waarin een literatuuropgave is opgenomen. Karel Jonckheere schreef over De Laey een bijdrage voor de Monografieën over Vlaamse Letterkunde (1976).

120 Uit Van Collems gedichten werd een bloemlezing samengesteld door E. Vos-Van Collem met een inleiding van Henr. Roland Host (1932). Een *Bloemlezing uit zijn gedichten* (1955) werd uitgegeven door A. Morriën.

121 Over C. S. Adama van Scheltema verscheen een bundel opstellen van vrienden *Ter herdenking van C. S. Adama van Scheltema* (1929). F. Drost promoveerde op *C. S. Adama van Scheltema* (1952).

Zijn *Verzamelde gedichten* werden herhaaldelijk herdrukt. H. Roest stelde een bloemlezing uit zijn poëzie samen voor de reeks Poëtisch erfdeel der Nederlanden onder de titel *Er ging iets moois voorbij...* (1974).

122 Over René de Clercq publiceerde J. J. Wijnstroom een studie (1938). K. Vertommen droeg een artikel over hem bij aan *Twintig eeuwen Vlaanderen*, dl. 14 (1976).

123 Over Cyriel Verschaeve is veel geschreven, pro en contra. Een poging tot waardering van Verschaeve droeg R. V. van den Bussche bij aan *Dietsche Warande en Belfort* (1953). L. Vilsen schreef een monografie over hem en A. van der Plaetse tekende herinneringen aan hem op (resp. 1962 en 1964). Zijn politieke verleden maakt hem een gewild onderwerp voor het extreme *Dietsland-Europa*. Vanaf 1970 verschijnt het tijdschrift *Verschaeviana*, waar-

in bibliografieën, documenten en correspondentie worden gepubliceerd. Een bloemlezing uit zijn werk werd samengesteld door A. Demedts (1973).

124 Over Israël Querido schreef A. M. de Jong een bewonderende studie *Israël Querido, de mens en de kunstenaar* (1933). Daaraan vooraf ging een monografie van J. L. Boender: *Is. Querido en het begrip literatuur* (1927). G. Borgers schreef over Querido's relatie met Herman Heijermans in *Maatstaf* 12 (1964-1965).

125 De belangstelling voor J. van Oudshoorn is de laatste jaren sterk toegenomen, hetgeen mede te danken is aan de activiteiten van W. A. M. de Moor, die in *Tirade* 16 (1972) een reeks artikelen over hem schreef. De Moor is ook verantwoordelijk voor de uitgave van de Verzamelde werken van Van Oudshoorn, waarvan nu 2 delen verschenen zijn (1968-1974). Hij stelde voorts een briefuitgave samen onder de titel *Het onuitsprekelijke*, verschenen in de Stoareeks (1968). *J. van Oudshoorn 1876-1976* is een speciale aflevering van *Tirade* 20 (1976). Over *Willem Mertens' levenspiegel* schreef W. A. M. de Moor een Synthese-deeltje (1979).

126 Een biografie over Carry van Bruggen verscheen van M. A. Jacobs: *Carry van Bruggen, haar leven en literair werk* (1962). H. A. Gomperts schreef bij *Prometheus* (2e dr. 1946) een belangrijke inleiding. Over *Prometheus* schreef ook J. M. J. Sicking in *Revisor* 2 (1975). In de reeks *Achter het Boek* gaf Sicking *Vijf brieven aan Frans Coenen* (1970) uit. Jan Fontijn en Diny Schouten stelden voor *De Engelbewaarder Carry van Bruggen: (1881-1932)* (1978) samen, waarin een bibliografie is opgenomen.

127 Een aardig boek over Ina Boudier-Bakker schreef P. H. Ritter Jr.: *De vertelster weerspiegeld* (1931). Bij haar 80ste verjaardag verscheen een *Album amicorum* (1955). Een biografie van Hans Edinga *De vrouw achter De klopp op de deur. Het leven van Ina Boudier-Bakker* beleefde een 2e druk (1970). Een keuze uit haar vroegste verhalen verscheen in *Uit de kartonnen doos* (1967), verzorgd door K. H. R. de Josselin de Jong en H. Edinga. Een levensbericht over Top Naeff schreef M. Schmitz in *Jaarb. Mij. Ned. Letterk.* (1953-1954). Bij haar 70ste verjaardag verschenen haar *Verzamelde werken* in 5 delen (1948). Haar novelle *In de avond* werd door F. P. Huygens en B. W. E. Veurman uitgegeven in de Cahiers voor Letterkunde (1965). Over Margo Scharthen-Antink raadplege men van M. H. van Campen *Nederlandsche romancières van onzen tijd* (1921). D. Coster schreef over C. Scharthen een levensbericht in het *Jaarb. Mij. Ned. Letterk.* (1950-1951). Over Top Naeff en C. en M. Scharthen-Antink noteerde A. Salomons *Herinneringen aan schrijvers die ik persoonlijk heb gekend* (5e dr. 1968).

128 Over de in dit hoofdstuk behandelde auteurs is bijzonder weinig geschreven. Over G. van Eckeren schreef J. Petri in *De Gids* (1953). In

Opwaartse wegen I (1923-1924) verscheen een interview dat P. J. Risseeuw aan W. Vermaat afnam. Alleen Marie Koenen wordt ruimer bedeed met een monografie van J. Persyn: *Alb. Steenhoff-Smulders en Marie Koenen* (1931) en een levensbericht van J. Notermans in het *Jaarb. Mij. Ned. Letterk.* (1960-1961).

129 Voor het drama leze men van B. Hunningher *Een eeuw Nederlands toneel* (1949), waarin o.m. aandacht wordt besteed aan W. Schürmann, en *Toneel en werkelijkheid* (1947), waarin een hoofdstuk gewijd is aan Josine Simons-Mees. Top Naeff schreef over Frans Mijnsen in *De Gids* (1942). Een levensbericht met bibliografie van Jan Fabricius schreef Johan Fabricius in *Jaarb. Mij. Ned. Letterk.* (1969-1970). Tj. W. R. de Haan publiceerde over Herman Roelvink in *Nederlands Volksleven* 15 (1965).

130 Aantekeningen bij de romans *Jan Compagnie* en *De waterman* van A. van Schendel schreef Jan Greshoff in een kleine monografie van 1934. Een uitvoerige biografische studie publiceerde G. Pulinx: *Arthur van Schendel, zijn werk en zijn beteekenis* (1944). Een huldebundel *Lof van Arthur van Schendel* (1945) werd samengesteld door F. Batten e.a. Een interessante biografie met bibliografisch overzicht is van de hand van G. H. 's-Gravesande (1949). J. Noë schreef voor de reeks Ontmoetingen een deeltje *Arthur van Schendel* (1961). In een tweetal proefschriften wordt uitvoerig ingegaan op *Het werk van Arthur van Schendel*: F. W. van Heerikhuizen schreef een proefschrift onder die titel (1961) en H. P. A. van Eijk promoveerde op de *Mededelingsvormen bij Arthur van Schendel* (1965). Een Schrijversprentenboek over Van Schendel werd samengesteld door Corinne van Schendel en G. Borgers (1976). Over *Een Hollands drama* verscheen een Synthese-deeltje van H. Buurman (1979).

Bij de uitgave van het *Verzameld werk* (8 dln. 1976-1978) verscheen een afzonderlijk deel *Beschouwingen over Arthur van Schendel* (1976) met herdrukken van opstellen van Kloos, Diepenbroek, Du Perron e.a. Van Schendels romans en verhalen zijn herhaaldelijk herdrukt, m.n. in de Meulenhoff-pockets. *Vijftien verhalen* werden gekozen en ingeleid door G. Stuijveling (2e dr. 1950). Van *Het fregatschip Johanna Maria* werd een uitgave verzorgd door F. W. van Heerikhuizen voor de Cahiers voor Letterkunde (1972).

131 Over Aart van der Leeuw schreef J. Hulsker een biografisch gericht proefschrift, waarop hij in 1946 promoveerde. Van belang zijn ook J. Haantjes' *Aart van der Leeuw* (1950) en F. W. van Heerikhuizen's *De strijd van Aart van der Leeuw* (1951). In de Ontmoetingen-reeks schreef J. Noë over Aart van der Leeuw een samenvattend boekje (1964). P. A. M. Delen gaf in de serie Achter het Boek *De briefwisseling tussen P. N. van Eyck en Aart van der Leeuw* (1973) uit.

Van der Leeuw's *Verzamelde gedichten* verschenen in 1950. Van *Najaar* en

andere verhalen werd een uitgave samengesteld door Cath. Ypes voor de Cahiers voor Letterkunde (1967).

132 Over de romankunst van P. H. van Moerkerken schreef G. Kalf Jr. *Een levensbeschouwing: P. H. van Moerkerken in zijn werk* (1926).

C. Lcys promoveerde op hem met *Leven en werk van P. H. van Moerkerken Jr.* (1962). In de Cahiers voor Letterkunde bezorgde F. P. Huygens een uitgave van *De ondergang van het dorp* (1974).

133 Bij gelegenheid van de 60e verjaardag van Nico van Suchtelen verscheen een bloemlezing *Uit zijn werk*. Bij zijn 70e verjaardag werd door vrienden en bewonderaars een bundel opstellen samengesteld onder de titel *Het werk en de mens Nico van Suchtelen* (1948) met een bibliografie van en over hem. Zijn *Verzamelde werken* verschenen in 12 delen (1948-1956).

134 Over Nine van der Schaaf schreef Mea Nijland Verwey een levensbericht in *Jaarboek Mij. Ned. Letterk.* (1973-1974) met een lijst van haar voornaamste geschriften.

135 Over J. A. Dèr Mouw [Adwaita] zie men de studies in het derde deel van zijn *Verzamelde werken* (6 dln. 1947-49). Mevr. A. M. Cram-Magrè schreef een dissertatie *Dèr Mouw-Adwaita, denker en dichter* (1962) met een uitvoerige bibliografie. M. F. Fresco promoveerde op *De dichter Dèr Mouw en de klassieke oudheid* (2 dln. 1971). Opstellen over Dèr Mouw verschenen voorts in *Spektator* I (1971-1972). Zijn correspondentie met Fred. van Eeden werd door Harry G. M. Prick uitgegeven in de reeks Achter het Boek (1971). Van zijn gedichten is een becommentarieerde uitgave in voorbereiding. Over zijn poëzie leze men ook het verhelderende artikel van H. van den Bergh in *Tirade* 22 (1978).

136 Mies de Haan publiceerde herinneringen aan *Jacob Israël de Haan, mijn broer* (1954). E. L. Israël schreef over De Haan als dichter van het Joodse lied (1963). Een rijk gedocumenteerde biografie schreef J. Meijer: *De zoon van een gazzen* (1967). Wim J. Simons verzorgde fotografische herdrukken van *Pijpelijntjes* (1974) en *Pathologieën* (1975) en voorzag die van een nawoord. K. Lekkerkerker verzorgde een tweedelige editie van *De Haans Verzamelde gedichten* (1952).

137 Over de dichter Karel van den Oever schreef Marnix Gijsen een deeltje voor de Monografieën over Vlaamse Letterkunde (1958). F. Verachtert stelde een bloemlezing samen uit zijn poëzie onder de titel *Een onbegrepen lied* (1966) in Poëtisch erfdeel der Nederlanden.

138 Over Geerten Gossaert [= F. C. Gerritson] schreef J. Haantjes in *Opwaartsche wegen 1924-1925*. Een levensbericht publiceerde F. Gericke in

Jaarboek Mij. Ned. Letterk. (1959-1960). Vanaf 1973 verschijnen zijn *Verzamelde Werken*, waarvan nu 6 dln. beschikbaar zijn.

139 B. M. Wolvekamp-Baxter publiceerde in eigen beheer een uitvoerig gedocumenteerde Engelstalige monografie *The life and works of Alex Gutteling* (1976).

Over M. Uyldert als dichter publiceerde A. Verwey enkele kritische beschouwingen in *Proza IV* (1921).

In de Monografieën over Vlaamse Letterkunde verscheen een deeltje over F. van Hecke, samengesteld door B. Decorte (1964). K. Jonckheere maakte voor de Vlaamse Pockets een verzameling van Van Heckes poëzie (1962).

Over Aug. van Cauwelaert schreef M. Gijzen een kleine monografie voor de reeks Ontmoetingen (1968). Voor de Vlaamse Pockets stelde G. W. Huygens uit Van Cauwelaerts poëzie een bloemlezing samen onder de titel *De zielen rijpen van verdriet* (1967).

Over Fr. Pauwels schreef A. Verwey in *Proza IV* (1921).

Pierre H. Dubois publiceerde een levensbericht over A. Besnard in *Jaarb. Mij. Ned. Letterk.* (1972-1973) met bibliografie.

140 Elizabeth Zernike schreef over H. W. J. M. Keuls in het *Jaarb. Mij. Ned. Letterk.* (1970-1971). Ze stelde ook een bloemlezing uit zijn werk samen voor de reeks Poëtisch erfdeel der Nederlanden onder de titel *Mens en muzen nabij* (1973).

141 Karel Meeuwesse en J. A. Rispens schreven over P. N. van Eyck in *Roeping* (1943). In de reeks Hedendaagsche dichters publiceerde C. Bittremieux een deeltje *P. N. van Eyck* (1947). Het *Amsterdams Tijdschrift voor Letterkunde* gaf in 1954 een *In memoriam*-nummer uit. Een uitvoerig onderzoek naar de ontwikkeling van het dichterschap van Van Eyck tot en met de Italiaanse periode verrichtte H. A. Wage in zijn tweedelig proefschrift *Dagend dichterschap* (1967).

In de reeks Achter het Boek verscheen zijn briefwisseling met H. Marsman, ingeleid door H. A. Wage en verzorgd door A. P. Verburg (1968). In dezelfde reeks ook de correspondentie met Aart van der Leeuw verzorgd door P. A. M. Delen (1973). Van Eycks *Verzamelde werk* verscheen in een 7-delige dundruk-editie (1958-1964).

142 Voor de reeks Ontmoetingen schreef E. Ottevaere het deeltje over *J. C. Bloem* (1968). A. L. Sötemann liet zijn *Over de dichter J. C. Bloem* (1974) vergezeld gaan van een chronologie der gedichten. Herinneringen aan J. C. Bloem noteerde Clara Eggink in *Leven met J. C. Bloem* (1977). Bloem zelf stelde voor de Ooievaarpockets een bloemlezing uit zijn werk samen onder de titel *Doorschenen wolkenranden* (1958). Van zijn *Verzamelde gedichten* bestaan een aantal uitgaven: de vroegste is die van 1947; in 1965 verscheen een uitgave in de Nederlandse Klassieken. Zijn *Verzamelde beschouwingen*

(1950) zijn inmiddels aangevuld in *Ongewild archief* (1977), een uitgave van BZZTôH, die ook een Bloemnummer van *Bzzletin* samenstelde (1977).

143 Aan Van Nijlen werd ter gelegenheid van zijn bekroning een speciaal nummer gewijd door het tijdschrift *De witte mier* (1924).

C. Bittremieux publiceerde een voortreffelijke studie over *De dichter Jan van Nijlen* (1956). In de Monografieën over Vlaamse Letterkunde verscheen een deeltje van P. H. Dubois (1959). In 1964 verscheen een aangevulde en verbeterde uitgave van de *Verzamelde gedichten*, verzorgd door Bittremieux.

144 Over de dichter A. Roland Holst bestaat erg veel literatuur. In 1940 verscheen van A. van Duinkerken *Ascese der schoonheid*. G. Sötemann schreef over *A. Roland Holst en de mythe van Ierland* (1950) en W. H. Stenferm Kroese over *De mythe van A. Roland Holst* (1951). Bij Holsts 70e verjaardag verscheen een huldebundel, samengesteld uit bijdragen uit de speciaal aan hem gewijde nummers van *Maatstaf* (1958) en *De Gids* (1958). Als eerste van de reeks Schrijversprentenboeken verscheen in 1958 een deeltje over A. Roland Holst. Over de structuur van het grote gedicht *Een winter aan zee* handelt de inaugurele rede van M. H. Schenkeveld (1970). Voor de reeks Ontmoetingen schreef J. Elemans een deeltje over Holst (2e dr. 1971). In de jaargang 1972-1973 verscheen een speciaal *Maatstaf*-nummer *A. Roland Holst 1888-1973*. Ook *De Vlaamse Gids* gaf een speciaal nummer uit: *A. Roland Holst 85* (1973).

Over ontwikkeling, samenhang en achtergronden in de poëzie van Roland Holst handelt de studie van Jan van der Vegt *De brekende spiegel* (1974). In 1977 verscheen ten slotte *Roland Holst ten afscheid*, samengesteld door W. Ramaker, oorspronkelijk als Literama-uitzending van de NCRV.

Holsts *Verzamelde Werken* werden (uiteraard onvolledig) uitgegeven in 4 delen (1948). In 1971 verschenen de *Verzamelde Gedichten*. Voor de Ooievaarpockets maakte Roland Holst een keuze uit eigen werk onder de titel *In ballingschap* (1957, herzien en uitgebreid in 1967 en 1977). Voor de reeks Kort en Goed verzorgde Alfred Kossmann een deeltje *Uit een oud dorp* (1976).

145 Over Jan Greshoff schreef Jan Schepens: *J. Greshoff, een studie* (1938). Ed. Hoornik hield in 1939 een rede over *J. Greshoff, dichter en moralist*. In 1959 verscheen als derde deeltje in de reeks Schrijversprentenboeken een 'documentaire' over Greshoff. Louis Gillet publiceerde in de reeks Ontmoetingen over Greshoff (1970), maar aanzienlijk uitgebreider en voorzien van een uitvoerige bibliografie van en over Greshoff in zijn studie *Jan Greshoff. Zijn poëzie en poëtië* (1971). In 1973 verscheen een Greshoff-nummer van het tijdschrift *Tirade* met tal van bijdragen.

Greshoffs *Verzamelde werk* werd uitgegeven in 5 delen (1948-1950). Zijn *Verzamelde gedichten, 1907-1967* verschenen in 1967.

146 Over Werumeus Buning publiceerde P. Hymans *J. W. F. Werumeus Buning* (1969) met aantekeningen over leven en werk, brieven en documenten. Over *Maria Lécina* leze men E. du Perron in *Uren met Dirk Coster/De smalle mens* (herdr. 1975). Zijn *Verzamelde gedichten* verschenen in 1970 (2e dr. 1974).

147 In 1969 verscheen van Van Vriesland *Herinneringen, verteld aan Alfred Kossmann* in Singel 262. In 1972 verscheen van het tijdschrift *Maatstaf* een speciaal Victor E. van Vriesland-nummer (Jrg. 20, 1972-1973). Een levensbericht publiceerde D. Kroon in *Jaarb. Mij. Ned. Letterk.* (1974-1975). Van Vrieslands *Verzamelde gedichten* werden in 1968 in één deel uitgegeven.

148 Willem de Mérode werd herdacht in *Opwaartsche Wegen* (aug.-sept. 1939) en in een levensbericht van K. Heeroma in *Jaarboek Mij. Ned. Letterkunde* (1938-1939). Een documentaire over De Mérode vervaardigde Wim Hazeu, opgenomen in *Kentering* 12 (1971). H. Werkman schreef een gedocumenteerde biografie *Het leven van Willem de Mérode* (1971) en stelde een bloemlezing uit zijn poëzie samen onder de titel *De witte roos* (1973). In 1973 verscheen een Schrijversprentenboek over De Mérode. De *Gedichten* van Willem de Mérode betreffen in feite een keuze uit zijn werk. Ze werden uitgegeven in 3 delen (1 band) en ingeleid door K. Heeroma (1952).

149 In 1961 verscheen een Pierre Kemp-nummer van *Roeping*. H. G. M. Prick schreef een levensbericht voor het *Jaarb. Mij. Ned. Letterk.* (1971-1972). Als nr. 7 in de reeks verscheen een Schrijversprentenboek over Pierre Kemp (1971). Zijn *Verzamelde werk* (1976) verscheen in 3 delen, verzorgd door H. G. M. Prick en W. A. M. de Vroomen.

150 In de Monografieën over Vlaamse Letterkunde verscheen van J. de Haes een deeltje over Richard Minne (1956). H. Bossaert verzorgde voor de reeks Ontmoetingen een kleine monografie over hem (1968) waarin de belangrijkste literatuur wordt vermeld. Een groot aantal bijdragen *Rondom Richard Minne* (1971) werd verzameld door D. van Ryssel. Voor de Vlaamse Pockets verzorgde K. Jonckheere een bloemlezing uit zijn poëzie *Malve en erica* (1967) en voorzag die van een inleiding.

151 Het beeld van Dirk Coster werd lange tijd bepaald door de buitengewoon felle aanval van Du Perron in diens *Uren met Dirk Coster* (1933). Het is verstandig daarnaast J. J. Oversteegen over hem na te lezen in *Vorm of vent* (1969). Zie ook: G. H. 's-Gravesande: *Sprekende schrijvers* (1935) en N. A. Donkersloots rede bij Costers ere-promotie opgenomen in diens *Verzamelde werken* deel I. De *Verzamelde werken* verschenen in 12 delen (1961-1970).

152 Over Nescio verscheen in 1969 een Schrijversprentenboek, samengesteld door M. J. Boas-Grönloh, G. Borgers en M. Scholten. De literatuur over Nescio tot en met 1971 werd geregistreerd in *Aandacht voor Nescio* (1972), waarin tevens een bloemlezing uit de reacties op het werk van Nescio, samengesteld door R. Bindels, is opgenomen en een artikel over *De uitvreter* door Enno Endt. Bindels vervaardigde voor de reeks Ontmoetingen ook een deeltje over *Nescio* (1974). E. de Jong en K. Schippers schreven voor de *Haagse Post* een portret van Nescio, opgenomen in de bundel *Schrijversportretten uit de Haagse Post* (1975). De *Engelbewaarder* 1 (1975-1976) besteedde een aflevering aan Nescio met bijdragen van S. Carmiggelt, M. van Loggem e.a. en met brieven en fragmenten uit het werk van Nescio. Over de werkwijze van Nescio leze men het essay van Lieneke Frerichs in *De Revisor* VI (1979).

Van *Insula Dei* verscheen in de serie Kort en Goed een uitgave ingeleid door K. Fens (1969). In de Cahiers voor Letterkunde werd *De uitvreter* uitgegeven (1971).

153 De studie van Frans Smits *Willem Elsschot* (1942) werd aangevuld herdrukt in 1952 en 1976. In 1951 verscheen een uitgave *Willem Elsschot* van Fr. Buyens, die hij in 1978 bewerkte tot *W. Elsschot, een burgerlijk geweten*, uitgegeven door BZZTôH. In de Ontmoetingenreeks verscheen een deeltje over Elsschot van B. F. van Vlierden (1958) en in de reeks Monografieën over Vlaamse Letterkunde verzorgde G. Stuiveling een uitgave over Elsschot (1960). De auteur werd in beeld gebracht in *Kijk, Willem Elsschot* (1970). Simon Carmiggelt getuigde van zijn affiniteit tot het werk van Elsschot in *Notities over Willem Elsschot* (1975). G. Marks-van Lakerveld schreef voor de reeks Synthese een deeltje *Over Lijmen/Het Been* (1977).

Elsschots *Verzameld werk* werd herhaaldelijk herdrukt (7e dr. 1976). Zijn *Verzen van vroeger* werden ingeleid uitgegeven door C. Bittremieux in de reeks Kort en Goed (1973).

154 In 1949 verscheen in de reeks Schrijvers van heden een bloemlezing uit Bordewijks werk verzameld en ingeleid door V. E. van Vriesland en voorzien van een beknopte bibliografie. Pierre H. Dubois publiceerde een studie *Over F. Bordewijk* (1953) en verzorgde voor de reeks Cahiers voor Letterkunde de uitgave van *Keizerrijk* (2e dr. 1970). Over *Blokken* schreef M. Dupuis een studie in *Sp.d. Lett.* 18 (1976).

155 Over A. M. de Jong publiceerden D. Coster in *Critisch Bulletin* (dec. 1945) en Martien J. G. de Jong in *Flierefluiters apostel* (1970).

156 Over Theo Thijssen schreef Rob Grootendorst in *Tirade* 15 (1971) over de waarderingsgeschiedenis. Grootendorst stelde tevens voor de *Engelbewaarder* (1, 1975-1976) een uitgave met biografie en bibliografie van Thijssen samen. Zie ook: K. Fens in *De gevestigde chaos* (2e dr. 1972). In de Cahiers

voor Letterkunde verscheen *Meneer-zelf komt een uurtje en andere verhalen* (1970), samengesteld en ingeleid door M. Scholten en met een bibliografie van Rob Grootendorst.

157 Over Felix Timmermans werd en wordt veel geschreven. Zo schreef Th. Rutten een proefschrift over Timmermans (1928) en publiceerde E. van der Hallen een kleine biografie (1948). Lia Timmermans stelde haar herinneringen aan *Mijn vader* te boek (1951). In 1957 verscheen het *Hulde-album Felix Timmermans 1947-1957*. J. de Ceulaer schreef de studies *De mens in het werk van Felix Timmermans* (1957) en *Felix Timmermans* (1959) en stelde voorts de *Kroniek van Felix Timmermans 1886-1947* (1972) samen. L. Verammen schreef een studie onder de titel *Felix Timmermans. De mens. Het werk* (1971). Het door J. van Remoortere samengestelde boek *Felix Timmermans. Mens, schrijver, schilder, tekenaar* (1972) dat ook in het Duits verscheen (1973), bevat een uitvoerige bibliografie verzorgd door H. van Assche en R. Baeyens. Sinds 1973 verschijnen regelmatig *Jaarboeken van het Felix Timmermans-genootschap* met tal van bijdragen over de auteur en aanvullingen op de bibliografie.

158 Over Lode Backelmans verschenen studies door L. Monteyne (1914), E. de Bock (1923), M. Martens (1939); zijn 65ste verjaardag gaf aanleiding tot een huldeblijk *L. Backelmans ter eere* (2 dec. 1946). G. W. Huygens bezorgde een bloemlezing met inleiding (1960).

Over Ernest Claes verscheen van A. van Hageland een volkskundige studie *Ernest Claes en wij* (1959), met een beknopte bibliografie. Van dezelfde auteur verscheen een Ontmoetingen-deeltje over Claes (1960). In de reeks Monografieën over Vlaamse letterkunde verscheen over Claes een deel van A. Demedts (1961).

B. Ranke schreef *Filip de Pillecyn, een proeve van synthese der persoonlijkheid* (1941). Over De Pillecyn verschenen voorts twee proefschriften, één van F. Borgonjon (1958) en één van F. A. Wetzels (z.j.). In de reeks Ontmoetingen verscheen van A. van Wilderode *Filip de Pillecyn* (1960, 3e dr. 1973). Het *Verzameld werk* (1959-1960) verscheen in 4 delen.

159 Als naslagwerken voor de hier besproken periode kunnen dienen: G. Knuvelde, *Handboek tot de moderne Nederlandse letterkunde* (2e dr. 1964) en J. Weisgerber, *Aspecten van de Vlaamse roman 1927-1960* (1964).

Een goed overzicht van het Nederlandse modernisme in haar verhouding tot het buitenland geeft J. C. Brandt Corstius in zijn artikel 'De nieuwe beweging' in *De Gids* 120 (1957). Over de literair-kritische opvattingen in de besproken periode raadplege men J. J. Oversteegens dissertatie *Vorm of vent* (2e dr. 1970).

Voor het expressionisme is A. Lehnings studie *Marsman en het expressionisme* (1959) van belang, terwijl men voor Vlaanderen het best F. van Passel *Het tijdschrift Ruimte 1920-1921 als brandpunt van humanitair expressionisme*

kan lezen (1958). Daarnaast raadplege men N. A. Donkersloot in *Het expressionisme* (1954). Zes essays over het modernisme zijn bijeengebracht door F. Bulhof in *Nijhoff, Van Ostaïjen, 'De Stijl'* (1976). Over *De Vrije Bladen* verscheen een LTN-deel met inhoudsopgave en register door F. J. Geerds en J. M. J. Sicking (1975). Over *Aspecten van het tijdschrift De Gemeenschap* (1978) handelt het proefschrift van H. P. G. Scholten. *Forum* werd geïnventariseerd door W. Mooijman (1969) met een inleiding door L. Mosheuvel.

160 Een voortreffelijke indruk van het optreden der Vijftigers, en ook van het aanvankelijke verzet ertegen, geeft het Schrijversprentenboek, deel 10: *De beweging van vijftig* (1965).

Verder wordt verwezen naar de inleidingen van de twee belangrijkste bloemlezingen die ook duidelijk als wapen hebben gediend:

Paul Rodenko: *Nieuw griffels, schone leien*, met als ondertitel: *van gorter tot lucebert van gezelle tot hugo claus* (1954; herhaaldelijk herdrukt);

Jan Walravens: *Waar is de eerste morgen?* (1955; tweede vermeerderde druk 1960).

De voornaamste Vijftigers en hun generatiegenoten worden ook al vermeld in de nieuwste druk van de grote encyclopedieën, en uitvoeriger in de tweede druk van de *Moderne Encyclopedie der Wereldliteratuur*, waarvan de publicatie in 1980 is begonnen.

REGISTER

- Aafjes** (Bertus) 217
Abbing (Justine) 185
Achterberg (Gerrit) 214
Adama van Scheltema (C. S.) 176, 181, 213
Adwaita 193
Aernout (Reinaert) 24
Afflighem (Willem van) 29, 30
A. J. 153
Aken (Heyn van) 23
Alberdingk Thijm (J. A.) 106, 117, 118, 129, 152, 153
Alberdingk Thijm (K. J. L.) 138, 139, 144, 145, 146, 148, 152, 153, 155, 156, 157, 164, 183
Aletrino (A.) 139, 155, 160
Alphen (Hieronymus van) 84, 85, 89, 90, 91
Andreas (Hans) 220
Anslo (Reyer) 70
Antonides van der Goes (Joannes) 70, 77, 81
Asselbergs (W. J. M. A.) 214
Asselijm (Thomas) 74, 75, 78, 79
Assenede (Diederick van) 23

Baeck 55
Baekelmans (Lode) 211
Baerle (Caspar van) 55
Bakhuizen van den Brink (Reinier) 108, 109, 110, 111, 112, 113
Barendrecht (A. P.) 156
Bastiaanse (Frans) 180
Beatrijs van Nazareth 26
Beers (Jan van) 115, 131
Beets (Nicolaas) 106, 118, 119, 122, 202
Bekker (Elizabeth) zie Wolff-Bekker
Belcampo 218

Bellamy (Jacobus) 84, 90, 91, 93, 95, 96
Belser (R. C. M. de) 218
Berg (H. van den) 155
Bergh (Herman van den) 212
Berghe (Jan van den) 38
Bergmann (Anton) 134
Bernagie (Pieter) 74, 75, 78
Bertken (Suster) 32
Besnard (Albert) 196
Bilderdijk (Willem) 86, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 116, 117, 123, 127, 131, 147, 195
Blaman (Anna) 217
Bloem (J. C.) 176, 178, 197, 198, 199, 215
Boeken (H. J.) 145, 155
Boendale (Jan van) 20, 27, 29
Boëtius a Bolswert 68
Bom (Emmanuel de) 165
Bomans (Godfried) 218
Bontekoe (Willem) 67, 110, 111
Bontridder (Albert) 220
Boon (Louis-Paul) 217
Bordewijk (F.) 178, 208, 209
Borger (Elias Annes) 98
Bosboom-Toussaint (A. L. G.) 106, 112, 113, 115, 124, 132, 133
Bosch (Maria) 87
Boudier-Bakker (Ina) 185, 187
Boutens (P. C.) 139, 163, 164, 174, 198, 199
Braak (Menno ter) 128, 185, 201, 207, 214, 216
Brandt (Geeraerd) 54 70
Bredero (Gerbrand Adriaensz.) 47, 48, 49, 50, 51, 63, 66, 68, 69, 71, 72, 75, 78, 209
Brinckerinck (Johannes) 31

- Brink (Jan ten) 137
 Brom (Gerard) 176
 Brosterhuizen 55
 Brouwer (Johan) 216
 Bruggen (Carry van) 177, 184, 192, 193, 214
 Bruggen (Kees van) 184
 Brugman (Johannes) 31
 Brunclair (Victor J.) 216
 Brune (Joan de) 68
 Bruning (Gerard) 213
 Burg (van der) 55
 Busken Huet (Conrad) 107, 111, 113, 123, 127, 136, 154
 Buyse (Cyriel) 134, 140, 165, 166, 167, 188
 Bijns (Anna) 41, 83

 Callieu (Colijn) 37
 Campert (Jan) 216
 Campert (Remco) 218
 Camphuysen (D. R.) 47, 65, 66, 69
 Carmiggelt (Simon) 218
 Casteleyn (Matthijs de) 37
 Cats (Jacob) 44, 47, 49, 51, 56, 59, 60, 61, 62, 67, 96, 123
 Cauwelaert (August van) 196, 212
 Ceuppens (R.) 218
 Claes (Ernest) 211
 Claus (Hugo) 218
 Clercq (René de) 176, 182
 Clercq (Willem de) 103
 Coenen (Frans) 139, 159
 Coens (M.) 141
 Collem (A. van) 176, 180, 181
 Conscience (Hendrik) 106, 114, 131, 132, 133, 134
 Coolen (Antoon) 214
 Cooplandt (A.) 156
 Coornhert (Dirck Volkertsen) 38, 42, 43, 44, 46, 52, 54, 206
 Costa (Isaac da) 86, 94, 102, 103, 110, 123
 Coster (Dirk) 178, 205, 208, 213, 214
 Coster (Samuel) 47, 48
 Couperus (Louis) 139, 148, 155, 156, 157, 158, 159, 167, 183, 213, 218
 Cremer (Jacob Jan) 111, 124, 133
 Crul (Cornelis) 37

 Daisne (Johan) 217
 Dathenus (Petrus) 42, 64
 Daum (P. A.) 160, 218
 Dautzenberg (Jan Michiel) 117, 131
 Decker (Jeremias de) 69
 Decorte (Bert) 217
 Deken (Agatha) 85, 87, 88, 98, 119, 124
 Delang (J.) 156
 Dèr Mouw (J. A.) 177, 192, 203
 Dermoût (Maria) 218
 Deventer (Charles van) 155
 Deyssel (Lodewijk van) zie Alberdingh Thijm, K. J. L.
 Diest (Petrus van) 35
 Direksens (J. J.) 133
 Doorenbos (W.) 136, 143, 147
 Douwes Dekker (Eduard) 107, 108, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 136, 149, 153, 161, 210, 214
 Droogenbroeck (Jan van) 131
 Droogleever Fortuyn-Leenmans (M.) 216
 Drost (Aarnout) 106, 108, 109, 110, 113
 Duarte (Francisca) 55
 Duinkerken (Anton van) 213
 Dullaert (Heiman) 70
 Duyse (Prudens van) 116

 Eekeren (Gerard van) 186
 Eeden (Frederik van) 127, 139, 143, 144, 145, 146, 149, 150, 191, 193
 Effen (Justus van) 74, 79, 80, 81, 88

- Elburg (Jan G.) 219
 Elsschot (Willem) 178, 184, 205,
 207, 214
 Emants (Marcellus) 138, 140, 167,
 177, 184, 187
 Engelman (Jan) 214
 Erasmus 40
 Erens (François) 156
 Esser (Maurits) 186
 Everaert (Cornelis) 37
 Eyck (P. N. van) 163, 176, 178,
 189, 197, 198
 Eyk (Henriëtte van) 218

F
 Fabricius (Jan) 187
 Falkland (Samuel) 158, 159
 Feitama (Sybrand) 74, 81
 Feith (Rhijnvis) 86, 91, 92, 93, 95,
 96, 97, 99, 147
 Ferguut (Jan) 134
 Feylbrief (J. K.) 184
 Fiore della neve 144
 Flanor 128
 Focquenbroch (Willem van) 76
 Foreestier (Pauwels) 118
 Fredericq (Paul) 166
 Fyne (Paschier de) 68

G
 Geel (J.) 86, 98, 100, 101, 102, 109,
 118, 124
 Genestet (P. A. de) 107, 122
 Gerretson (F. C.) 194
 Geyter (Julius de) 132
 Gezelle (Guido) 107, 118, 129,
 130, 131, 142, 162, 165, 169,
 170, 180, 182, 196
 Gils (Gust) 221
 Goes (Frank van der) 138, 143,
 144, 146, 148, 154
 Goris (J. A.) 212
 Gorter (Herman) 139, 144, 145,
 150, 151, 152, 153, 161, 162,
 164, 176, 181, 204, 219
 Gorter (Simon) 150
 Gossaert (Geerten) 194, 195

 Greshoff (Jan) 178, 199, 201
 Groen van Prinsterer 103, 195
 Groeningen (Aug. P. van) 156
 Grönloh (J. H. F.) 206
 Groot (Hugo de) 46, 54
 Grote (Geert) 31
 Guido 144
 Gutteling (Alex) 195, 197
 Gijssen (Marie) 187
 Gijssen (Marnix) 212, 217

H
 Haan (Jacob Israël de) 177, 184,
 193, 212
 Haar (Bernard ter) 131
 Haasse (Hella S.) 218
 Habbema (Koos) 158
 Haderwijch 20, 25, 26, 30, 41, 83
 Hanlo (Jan) 219
 Harduyn (Justus de) 47, 66
 Haren (Onno Zwier van) 75, 82,
 83, 116, 124
 Haren (Willem van) 75, 81, 82
 Hasebroek (J. P.) 106, 118, 120
 Haverschmidt (François) 106, 121
 Hecke (Firmin van) 196
 Heemskerk (Johan van) 68
 Hegenscheidt (A.) 165
 Heinsius (Daniel) 47, 67, 71
 Heinsius (Nicolaas) 71
 Helmers (Jan Frederik) 86, 97, 99,
 165
 Hemkes (F. L.) 98, 141
 Hensen (Herwig) 217
 Hermans (Willem Frederik) 218
 Herreman (Raymond) 205
 Heije (Jan Pieter) 109, 112
 Heijermans (Herman) 139, 150,
 159, 177, 187, 212
 Hildebrand 119, 120
 Hildegaersberch (Willem van) 28
 Hofdijk (Willem Jacobsz.) 106,
 111, 117, 144
 Hofker (J.) 156
 Hooft (Pieter Cornelisz.) 44, 47,
 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56,

- 58, 68, 70, 72, 77, 112, 123
 Hoogvliet (Arnold) 74, 81
 Hoop (Adriaan van der) 116
 Hoornik (Ed.) 216, 217
 Hout (Jan van) 43
 Houwaert (Johan Baptist) 38
 Huydecoper (Balthazar) 74, 81
 Huygens (Constantijn) 47, 49, 53,
 54, 56, 61, 62, 63, 69, 70, 81,
 96, 110
- Jonathan 119, 120
 Jong (A. M. de) 179, 209, 210
- K**
 Kate (J. J. L. ten) 131
 Keller (Gerard) 111
 Kemp (Mathias) 204
 Kemp (Pierre) 178, 204, 205
 Kempis (Thomas à) 31
 Kerckhove (Remy C. van de) 220
 Keuls (H. W. J. M.) 178, 197
 Keuning (Willem Eduard) 203
 Kinker (Johannes) 84, 86, 94, 97,
 99
 Klikspaan 119
 Kloos (Willem) 138, 141, 143, 144,
 145, 146, 147, 148, 155, 206
 Knepelhout (Johannes) 118, 119
 Koenen (Marie) 187
 Koetsveld (Cornelis Eliza van) 120
 Kousbroek (Rudy) 220
 Kouwenaar (Gerrit) 220
- L**
 Laet (Jan Alfried de) 116
 Lacy (Omer K. de) 180
 Langendonck (Prosper van) 139,
 165, 166, 170
 Langendijk (Pieter) 73, 74, 78, 79
 Lannoy (Juliana de) 75, 83
 Last (Jef) 214
 Lateur (Frank) 165, 168
 Ledeganck (Karel Lodewijk) 106,
 117
 Leeuw (Aart van der) 177, 189,
 214
- Lennepe (David J. van) 107
 Lennepe (Jacob van) 73, 106, 107,
 108, 112, 113, 114, 121, 122,
 125, 133
 Limburg Brouwer (P. A. S. van)
 132
 Limburg Brouwer (Petrus van) 86,
 101, 102, 132
 Linde (Gerrit van de) 106, 121
 Lindo (Mark Prager) 120
 Lodecizen (Hans) 219
 Lodensteyn (Jodocus van) 69
 Loghem (M. G. L. van) 144
 Loosjes (Adriaan) 86, 97
 Loots (Cornelis) 86, 97, 98
 Looy (Jacobus van) 127, 139, 145,
 153, 154
 Loveling (Rosalie) 107, 134
 Loveling (Virginie) 107, 134
 Lucebert 219
 Luyken (Jan) 44, 74, 76
- M**
 Maerlant (Jacob van) 20, 22, 23,
 26, 27, 28, 29, 60
 Mande (Hendrik) 31
 Mandeau (Emile) 208
 Mander (Carel van) 43
 Marnix van Sint-Aldegonde
 (Filips) 42
 Marsman (H.) 213, 215, 216
 Maurits 160
 Meer de Walcheren (Pieter van
 der) 176
 Meerman (Willem) 68
 Meester (Johan de) 139, 160
 Merken (Lucretia van) 75, 83
 Mérode (Willem de) 178, 203, 204
 Michiels (Ivo) 218
 Miclants (Florent C. A.) 211
 Minco (Marga) 218
 Minne (Richard) 178, 204, 205
 Minnema (S.) 220
 Moerkerken (P. H. van) 177, 190
 Mont (Pol de) 130, 138, 139, 142,
 155

- Mostaert 55
 Mulder (Lodewijk) 120, 132
 Mulisch (Harry) 218
 Muls (Jozef) 176
 Multatuli, zie Douwes Dekker,
   Eduard

 Naeff (Top) 185, 187
 Nescio 178, 206
 Netscher (Frans) 129, 145, 155,
   160
 Nieuwlandt (Guilliam van) 47, 67
 Noot (Jan van der) 43, 168
 Nouhuys (W. G. van) 167
 Nijhoff (M.) 213
 Nijlen (Jan van) 178, 199, 200, 215

 Oever (Karel van den) 176, 177,
   194
 Ogier (Willem) 47, 69
 Oltmans (Jan Frederik) 112
 Oordt (Adriaan van) 174
 Opzoomer (Adèle) 132
 Ostajien (Paul van) 212, 213, 214
 Oudaen (Jochim) 70
 Oudshoorn (J. van) 176, 184

 Paaltjens (Piet) 106, 121
 Paap (Willem) 138, 143
 Palm (J. H. van der) 86, 98, 118
 Paradijs (Cornelis) 144
 Pauwels (François) 196
 Pels (Andries) 73
 Pennine 23
 Penning (Willem Levinus) 138, 141
 Perk (Jacques) 118, 129, 138, 141,
   143, 147, 150, 174
 Perron (E. du) 128, 160, 200, 201,
   206, 207, 214, 216, 218
 Pierson (Allard) 120, 124
 Pillecijn (Filip de) 211
 Plemp 55
 Poiters (Adriaen) 47, 69
 Polet (Sybren) 220
 Poot (Hubert Kornelisz.) 74, 77,
   78
 Post (Elisabeth Maria) 85, 89
 Potgieter (E. J.) 77, 106, 109, 110,
   111, 112, 115, 117, 119, 123,
   124, 136, 141, 143, 149
 Potter (Direc) 28
 Prins (Arij) 139, 156
 Prins (Jan) 176, 179, 189, 218

 Querido (Israël) 177, 183

 Reael (Laurens) 55
 Reddingius (J.) 180
 Reefsen 63
 Reve (Gerard Kornelis van het)
   218
 Revius (Jacobus) 47, 63, 64
 Reyneke van Stuwe (Jeanne) 147
 Ridder (André de) 176
 Robbers (Herman) 160
 Rodenbach (Albrecht) 130, 138,
   142, 183
 Rodenburg (Theodoor) 47, 48, 57
 Rodenko (Paul) 219
 Roelants (Maurice) 205
 Roelvink (Herman) 188
 Roland Holst (A.) 176, 178, 200,
   201, 215
 Roland Holst (R. N.) 161, 162,
   174
 Roland Holst-van der Schalk
   (Henriette) 139, 161, 162, 174,
   176, 181
 Rooses (Max) 166
 Roovere (Anthonis de) 37
 Ruusbroec (Jan van) 20, 30, 31
 Ruyslinck (Ward) 213
 Rijssele (Colijn van) 38

 Sabbe (Julius) 172
 Sabbe (Maurits) 140, 172, 173
 Sauwen (Arnold) 180
 Schaaf (Nine van der) 177, 191,
   192
 Scharten (Carel) 186

- Scharten-Antink (M.) 186
 Schendel (Arthur van) 175, 177,
 188, 189, 190, 215
 Schepp (C. L.) 179
 Schermer (Lukas) 74, 81
 Schierbeek (Bert) 220
 Schietekat (E.) 221
 Schimmel (H. J.) 106, 115, 124,
 132
 Schmidt (E. W.) 188
 Schönfeld Wichers (H.) 218
 Schoolmeester, De 121
 Schürmann (Willem) 188
 Simons-Mees (J. A.) 187
 Slauerhoff (J.) 212
 Sleenckx (Dominicus) 133, 134
 Sluiter (Willem) 70
 Smeken (Jan) 34
 Smits (De oude heer) 120
 Smits (Dirk) 74, 81
 Snieders (August) 132
 Snoek (Paul) 220
 Spiegel (Hendrik Laurensz.) 43,
 44, 46, 54, 149
 Stalpart van der Wiele (Joannes)
 47, 64
 Staring (A. C. W.) 86, 92, 95, 96,
 98, 100, 110, 123, 141
 Starter (Jan Jansz.) 47, 65, 66, 71
 Stoke (Melis) 81
 Streuvels (Stijn) 140, 165, 168,
 169, 170, 172, 187
 Suchtelen (Nico van) 177, 191
 Swaanenburg (Willem van) 74, 80
 Swaanswijk (L. J.) 219
 Swaen (Michiel de) 74, 75
 Swarth (Hélène) 138, 145, 155
- Tak (Pieter Lodewijk) 143, 154,
 175
 Teirlinck (Herman) 140, 165, 171,
 172
 Teirlinck (Isidoor) 171
 Thiery (Herman) 216
 Thomas à Kempis 31
- Thrasybulus 123
 Thijssen (Theo) 179, 210
 Timmermans (Felix) 179, 209, 210,
 211
 Tollens (Hendrik) 86, 96, 98, 99,
 100, 105, 116, 124, 131
 Tony 134
 Toussaint (A. L. G.) zie Bosboom-
 Toussaint
 Toussaint van Boelaere (F. V.) 172
- Uyldert (Maurits) 195
- Valerius (Adriaen) 41
 Vasalis (M.) 216
 Veer (Adriaan van der) 217
 Veer (Gerrit de) 68
 Veer (Hendrik de) 111, 124
 Veldeke (Hendrik van) 18, 22
 Ven (Ton) 208
 Vermaat (Wilhelmina) 186
 Vermeylen (August) 139, 165, 168
 Verriest (H.) 142, 182
 Verschaeve (Cyriel) 176, 182, 183
 Verwey (Albert) 111, 138, 141,
 143, 144, 145, 148, 175, 191,
 192, 193, 195, 197, 198, 213
 Vestdijk (Simon) 199, 214
 Vinkenoog (Simon) 220
 Visscher (Anna Roemer) 54
 Visscher (Maria Tesselschade) 54
 Visscher (Roemer) 43, 44, 49, 54,
 60, 96
 Vloten (J. van) 136
 Vondel (Joost van den) 44, 47, 48,
 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59,
 68, 69, 70, 72, 77, 80, 108, 117,
 149, 174, 195
 Vos (Geeraert) 55
 Vos (Jan) 57, 69
 Vosmaer (Carel) 107, 128, 129,
 136, 143, 144
 Vosmaer (Jacob) 98
 Vostaert 23
 Vries (Hendrik de) 212

- Vries (Theun de) 215
 Vriesland (Victor E. van) 178, 193,
 203
 Vroman (Leo) 217
 Vrugt (J. P.) 217
 Vuyk (Beb) 218
 Vuylsteke (Julius) 131

 Waals (Jacqueline E. van der) 180
 Wagenaar (Jan) 74, 81
 Wallis (A. S. C.) 132
 Walravens (Jan) 220
 Walschap (Gerard) 215
 Weert (Jan de) 28
 Wellekens (Jan Baptist) 74, 80, 81
 Werumeus Buning (J. W. F.) 178,
 202, 203
 Westerbaen (Jacob) 69

 Willem (Reinaert) 24
 Willens (Jan Frans) 99, 105
 Wilma 186
 Winkler Prins (Jacob) 138, 141
 Wit (Augusta de) 139, 160, 218
 Woestijne (Karel van de) 139, 165,
 170, 171, 174, 214
 Wolff-Bekker (Elizabeth) 84, 85,
 86, 87, 88, 92, 98, 119, 124

 Yntema (Jacon Wijbrand) 109

 Zeus (Jakob) 74, 80
 Zetternam (E.) 133
 Zielens (Lode) 216
 Zuylen van Nijevelt (Willem van)
 41